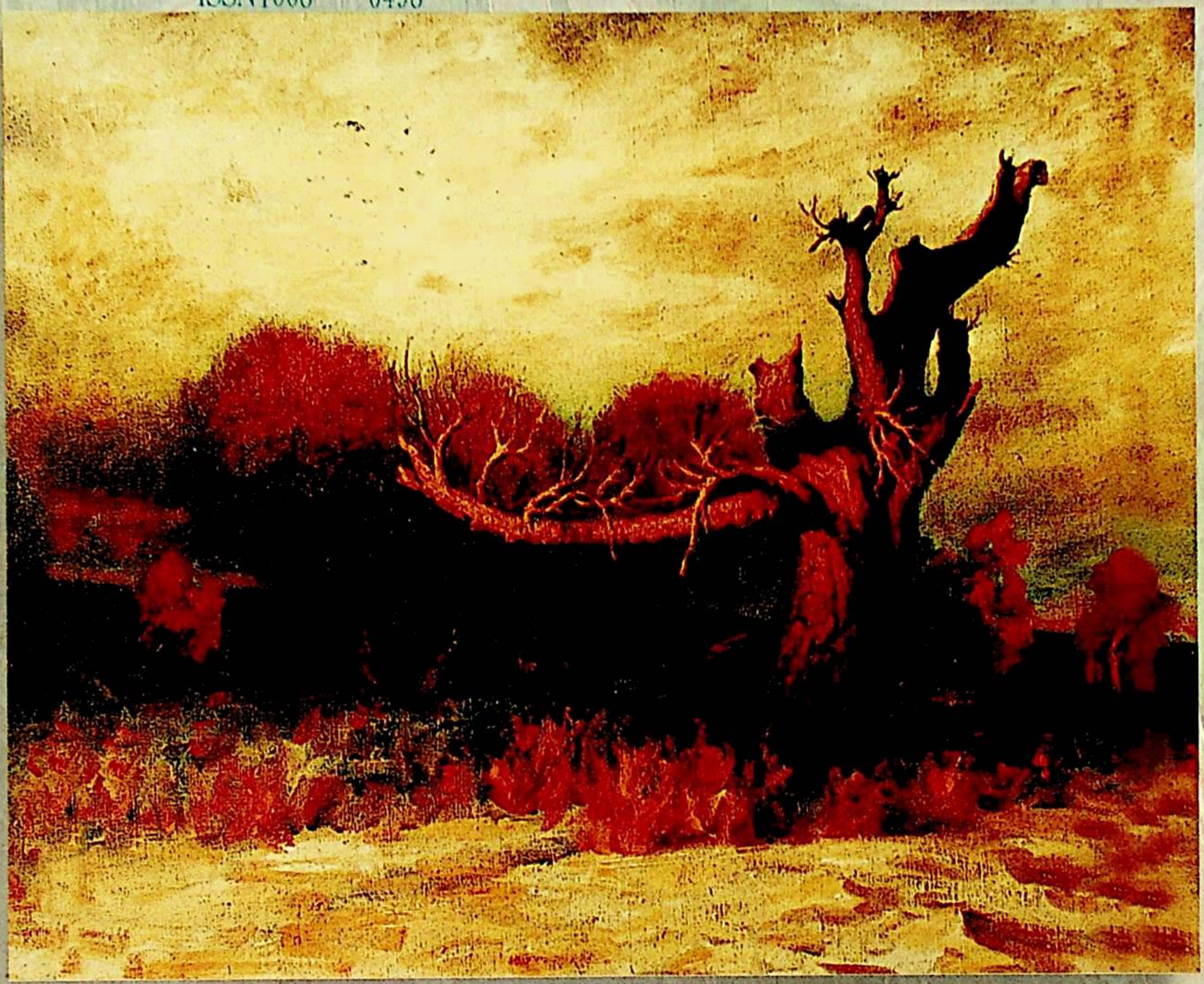
شىنجاڭ بويىچە تۇنجى نۆۋەتتە باھالانغان ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر ژۇرنال

首届新疆社科优秀期刊

ISSN1008 — 6498

XINJIANG CIVILIZATION XINJIANG CIVILIZATION XINJIANG CIVILIZATION

3

2001

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

新疆文化

ISSN 1008-6498
05>

medeniyet@163.net medeniyet@163.net medeniyet@163.net

ئۇيغۇر كتاب توربىتى
ئۇيغۇرچە كتابلارنىڭ بىرى ئىدرىسى
www.uyghurkitap.com

شائىر تاھىر تالىپ

ئادىلجان ئابدۇقادىر فوتوسى

شىنجاڭ مەدەنىيىتى

(50-يىل نەشرى)

قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
2001-يىل 3-سان
(ئومۇمىي249-سان)

ژۇرنال تەھرىر ھەيئىتى

مۇدىر:
شۇخۇاتيەن
زۇنۇن قۇتلۇق

مۇئاۋىن مۇدىرلار:
ئابلىجان ھېيت
لۇشىنخۇا
خەن زىيۇك

ھەيئەت ئەزالىرى:
ماينگشىك
يۆفېك
جۇجۇفاك
ھاۋاقىز باھاۋۇدۇن
لى ينگمىن
بەي جيەنياۋ
جىن من
قۇربان ماموت
ياك فېك
فەن ياۋجىك
جاك تىڭۋې
رسالەت مۇھەممەت

شىنجاڭ خەلقچىلىق، تىلمىسلىك، ئامېرىكىلىق، ئۇيغۇرشۇناسلىق

بىز ساندا!

مەخسۇس خەۋەر

سوتسىيالىستىك ئىدىيە - مەدەنىيەت بازىرىنى كۆچەيتىش كېرەك..... ئىسمائىل تىلۋالدى 2

ساداا

ئانا دەريانى ئىزدەپ .....(زىيارەت خاتىرىسى) ..... خالىدە ئىسرائىل 3

يېڭى ئەسىردىكى كرىزىس

يېڭى ئەسرىنىڭ كۆچلۈكلىرى كىم؟ ..... ئابدۇرېھىم دۆلەت 21
مەدەنىيەت نۇقتىسىدىن يېڭى ئەسىرگە نەزەر ..... خې خۇمېشۇ 26
جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى ئۇچ چوڭ بۇلغىنىش ..... گۇلۇك 31

ئەدەبىيات گۈلزارى

ئەخلاقنىڭ ۋاقتى ئۆتەمدۇ؟ ..... ئابدۇرېھىم دۆلەت 36
غەلىتە ئۆزگىرىش .....(ھېكايە) ..... ئادىل يىلدىرىم 40
ئۇلانما تەسۋىرى - مۇشۇك.....(« »)..... نۇرمۇھەممەت توختى 47
خىزىر قاچقان چەش.....(ھېكايە) ..... يۈسۈپجان ساۋۇت 52

مەدەنىيەت - سەنئەت گېزىتى

مەدەنىيەت - سەنئەت ئۇچۇرلىرى ..... رسالەت مۇھەممەت قاتارلىقلار 55

تەرەققىيات ۋە بىز

خۇراپاتقا بىر سوئال ..... ئابدۇقادىر جالالىدىن 59
زامانىۋى خۇراپاتلىق ۋە ئۇنىڭ ئالامەتلىرى..... ئابدۇلئەھەد ئابدۇلرەشىد بەرقي 63

ئوقۇرمەنلەردىن خەت

چىڭغىز ئايتماتوفقا ئوچۇق خەت ..... ئابدۇرېھىم ئابلەت 74

ساغلام تەندە ساپ ئەقىل

ئېلان ۋە ساغلاملىق ..... ئابدۇغوپۇر مۇھەممدي 79

مۇقاۋىدا: ساداا(ماي بويىاق رەسىم)رەسسام :ئابدۇشۇكۇر كېرىم .
مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: رسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: قۇربان ماموت مۇئاۋىن باش مۇھەررىر: رسالەت مۇھەممەت

www.uyghurkitap.com

مەخسۇس

خەۋەر

ئسمائل تىلۋالدى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئىچكىلىغان ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئىشلىرىدىكى نۇقتىلىق قۇرۇلۇش يىغىنىدا مۇنۇلارنى تەلەپ قىلدى: سوتسيالىستىك ئىدىيە - مەدەنىيەت بازىسى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش كېرەك

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئىشلىرىدىكى نۇقتىلىق قۇرۇلۇش يىغىنى 26-ئاپرىل چۈشتىن بۇرۇن ئاقسۇدا ئۆتكۈزۈلدى. يىغىندا ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى ئىسمائىل تىلىۋالدى مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: ھەردەم ئىجلىك مەدەنىيەت ئورۇنلىرى «ئۈچكە ۋەكىللىك قىلىش» مۇھىم ئىدىيىسىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، سوتسيالىستىك ئىدىيە - مەدەنىيەت بازىسى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىشى كېرەك.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى مەمتىمىن زاكىر ۋە ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، مەدەنىيەت نازارىتى، رادىئو-تېلېۋىزىيە ئىدارىسى، ھەرقايسى ۋىلايەت، ئوبلاست ، شەھەرلىك پارتكوم، مەمۇرىي مەھكىمە مەسئۇللىرى ھەم مەدەنىيەت تارماقلىرىنىڭ مەسئۇللىرى يىغىنغا قاتناشتى.

ئىسمائىل تىلىۋالدى مۇنداق دېدى: ھەردەم ئىجلىك مەدەنىيەت تارماقلىرى ئەدەبىيات - سەنئەتنى خەلق ئۈچۈن، سوتسيالىزم ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش يۆنىلىشىدە ۋە «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش، ھەممە ئىقىملار بەس-بەستە سايراش» ئالىجانابلىرىدا چىڭ تۇرۇپ، ئاساسىي مېلودىيىنى داۋاملىق ياڭرىتىپ، «مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى كۆپلەپ يارىتىش» تىن ئىبارەت مەركىزىي ھالقىنى زىچ چۆرىدەپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 80يىللىقىغا سوۋغا تەقدىم قىلىشتىن ئىبارەت بۇ نۇقتىلىق ۋەزىپىنى ياخشى ئىشلىشى، پۈتكۈل ئاممىا بىرىنىيەتتە پارتىيىگە ئەگىشىپ ماڭىدىغان، ھەممە بىردەك تەرەققىياتقا ئىنتىلىدىغان ياخشى كەيپىياتنى تېرىشىپ يارىتىپ، سوتسيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا يېڭى دولقۇن قوزغىشى كېرەك. ئۇ مۇنداق دەپ كۆرسەتتى: شىنجاڭ كۆپ مىللەت ئولتۇراقلاشقان چېگرا رايون، بۇ يەردە ئىنتېپاقلىق، مۇقىملىقنى ساقلاش بارلىق خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەشنىڭ تۈپ كاپالىتى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئىچكى-تاشقى جەھەتتىكى مىللىي بۆلگۈنچى كۈچلەر ۋە دىنىي ئەسەبىي كۈچلەرنىڭ ئەكسىيەتچىل تەشۋىقاتى بىرئاز كۈچىيىپ قالدى، ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات ۋاستىلىرىمۇ ئاددىيلىقتىن مۇرەككەپلەشتى. ئۇلار دىن ۋە ئاتالمىش ئىلمىي ئالاقە، ئەدەبىيات-سەنئەت تەشۋىقاتى، رادىئو-تېلېۋىزىيە، ئۇن-سىن بۇيۇملىرى ۋە كومپيۇتېر تورى قاتارلىق تەشۋىقات ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ مىللىي بۆلگۈنچىلىكنىڭ ئىدىيىسىنى تارقىتىۋاتىدۇ. بۇنداق مۇرەككەپ ۋەزىيەتتە بىز چوقۇم كاللىمىزنى سەگەك تۇتۇشىمىز ۋە سىياسىي جەھەتتە يۈكسەك سەزگۈر بولۇشىمىز، بۇ كۈرەشنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىكلىكى، مۇرەككەپلىكى ۋە ئۆتكۈرلۈكىنى تولۇق تونۇپ، ئىدېئولوگىيە ساھەسىدە بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇش كۈرىشىنى ھەقىقىي ياخشى ئىشلەپ، ئىدىيىۋى - سىياسىي خىزمەت ۋە ئىدىيە - مەدەنىيەت بازىسى قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىپ، مىللىي بۆلگۈنچىلىكنىڭ كادىرلار ۋە ئاممىنى چىرىتىشىنى توسۇشىمىز ۋە تۈگىتىشىمىز كېرەك.

- گاۋيەنمىڭ

ئانا دەريانى ئىزدەپ . . .

(زىيارەت خاتىرىسى)

خالىده ئىسرائىل

1

ھەر قېتىم ۋەتەن خەرىتىسىگە نەزەر تاشلىغىنىمدا، ئانا دەريا تارىمنىڭ ئەگرى-بۈگرى

ساداۋا

ئېقىنلىرىغا قاراپ چوڭقۇر خىياللارغا چۆكۈمەن. گويا خەرىتىدىكى تۈرلۈك رەڭ، سىزىقلار بىردىنلا جانلىنىپ، كۆز ئالدىمغا تەكلىماكان قۇملۇقىنى ئوراپ تۇرغان تەڭرىتاغ، قاراقۇرۇم، پامىر تاغلىرىنىڭ بەس-بەستە كۆككە بوي سوزغان قارلىق چوققىلىرى ، يېقىنقى، ھازىرقى زامان مۇزلۇقلىرى ۋە مەڭگۈلۈك قار جۇغلانمىلىرى بىلەن قاپلانغان خەتەرلىك جىلغا-جىرالىرى، قۇياش نۇرىدا ئېرىپ، ئاستا ھورلىنىپ، قار-مۇزلار ئارىسىدىن، تارام-تارام-تارامىلاردىن شىرىلداپ يىغىلىپ،

جىلغا-جىرالارنى زىلزىلىگە سېلىپ ئاقسۇغان زور شاش ئېقىنلار كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ. ئەنە، تارىم ۋادىسىنىڭ شىمالىدا كۆككە تاقاشقان ھەيۋەتلىك تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىدىن باشلىنىپ، ئايىغى تەگكەنلىكى يەرنى گۈللەندۇرۇپ، تارىم ئويمانلىقىغا قاراپ ئاققان توشقان دەرياسى بىلەن كونمالىق دەرياسى، غەربتە پامىر، قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن باشلىنىپ، بىرمۇنچە قەدىمىي مەدەنىيەتلەرنى بەرپا قىلىپ، تارىم ئويمانلىقىغا قاراپ سوزۇلغان قەشقەر، يەكەن دەريالىرى، قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ مەنبە قىلغان، قۇملۇق باغرىدا زۇمرەتتەك يېشىل بوستانلىقلارنى ۋە ھۇنەر-سەنئەتنىڭ نادىر ئۈلگىلىرىنى تەۋەللۇت قىلىپ تېخىمۇ چاڭقاق چۆلگە - تارىم ئويمانلىقىغا سوزۇلغان خوتەن، قاراقاش دەريالىرى، بۇ دەريالارنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن «تارىم دەرياسى» دەپ ئاتىلىپ بىرلەككە كەلگەن زور قوشۇندەك ھەيۋەت بىلەن ئۆركەش ياساپ، «ئۆلۈك دېڭىز» دا ھاياتلىق بەلبېغى، ھاياتلىق زېمىنى، ھاياتلىق ئۈمىدى بولۇپ چاقناپ، قاغجىرىغان زېمىن ۋە ھاياتلىقنى قاندۇرۇپ، ئاخىرى قۇملۇق باغرىدىكى مۆجىزىلىك كۆلگە ئايلانغان ئانا دەريا. . .

خەرىتىنى يانتۇ قىلىپ تېكلىۋېدىم، خەرىتىنى ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتكەن ئەگرى-بۈگرى سىزىق خۇددى يېشى ئالەمگە تەڭ خاسىيەتلىك دەرەخكە، ئۇنى ھاسىل قىلغان ئىنچىكە ھاۋارەڭ سىزىقلار ئۇنىڭ يەرنىڭ تومۇر-تومۇرلىرىغا غۇلاچ يايغان يىلتىزلىرىغا ئوخشاپ قالدى. ئۇنداقتا لوپنۇر كۆلىچۇ؟ ئۇ خۇددى پورەكلەپ ئېچىلغان ، مىليون يىللاپ بەرق ئۇرۇپ تۇرۇدىغان گۈزەللىكى ئەقىللەرنى لال قىلىدىغان كرىستال گۈل! ئاھ، كرىستال گۈل. . .

ئۇ قېنى؟ بۈگۈنكى كۈندە ئۇ قەيەرگە كەتتى؟ ئۇ قاچانلاردا ھەم قانداقلارچە ئۆتمۈشكە، قاچاندۇر بىر چاغلاردا كۆرگەن غۇۋا چۈشكە، ئەسلىمىگە ئايلىنىپ قالدى؟ «خاسىيەتلىك دەرەخ»نىڭ ئۇچى نېمە ئۈچۈن چاقماق سوقۇۋەتكەندەك كۆيۈپ كۆتمەكلىشىپ قالدى؟ ئۇنىڭ ئوق يىلتىزى نېمە ئۈچۈن كېسىپ تاشلاندى؟

ئۆتكەن ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن تارتىپ تارىم دەرياسىنىڭ بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەر ھېچكىمگە سىر ئەمەس. ئۇنىڭ ئومۇمىي ئۈزۈنلۇقى بارغانسېرى قىسقىراپ، ئېقىنى تارىيىپ، سۇ تەركىبىنىڭ ئۆزگىرىپ كېتىۋاتقانلىقى، ئەتراپىدىكى يېشىل كاربدور ۋە يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ قۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقى ، بۇ ھالنىڭ تارىم ۋادىسىنىڭ شىنجاڭنىڭ، ھەتتا دۇنيانىڭ ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقىغا ، مۇھىتىغا كەلتۈرۈۋاتقان تەھدىتى بۈگۈنكى كۈندە مەملىكەت ئىچى - سىرتىدىكىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىۋاتقان مۇھىم مەسىلە بوپقالدى. شۇڭا، ھاۋايدا چىقىدىغان گېزىتلەرگە: تەكلىماكاننىڭ قۇمى ئاتلانتىك ئوكيانىدىن ئۆتۈپ ھاۋايغىمۇ يېتىپ كەلدى، دەپ يېزىلغىنىغا كىشىلەر ئانچە ئەجەبلىنىپ كېتىشمىدى. بەزى ئالىملار: مۇشۇ پېتى كېتىۋەرسە، ئۇزاققا قالماي تارىم دەرياسى مەۋجۇد بولماي قالىدۇ، دەپ يەكۈن چىقىرىشتى.

راستتىنلا شۇنداق بولارمۇ؟ 1972-يىلى ئامېرىكا ئالىملىرى سۈنئىي ھەمراھ ئارقىلىق تارقان سۈرەتلەردىن لوپنۇر كۆلىنىڭ ئورنىدا قۇلاق شەكىللىك كۆكۈش ئىز قالغانلىقىنى بايقاپ، لوپنۇر كۆلىنىڭ يەرشارىدىن يوقالغانلىقىنى جاكارلىغانىدى. بىز دۇنياغا مەشھۇر لوپنۇر كۆلىنى ئەنە شۇنداق قۇرۇتۇۋېتىپ، ھېچ ئىش بولمىغاندەك قاراپ ئولتۇرىدۇق. ئۇزاققا بارماي يەنە بىركىملەر تارىم دەرياسىنىڭمۇ قۇرۇپ كەتكەنلىكىنى جاكارلارمۇ؟ ئۇمۇ رېئالىيەتكە ئايلىنىپ كېتەرمۇ؟

ئىنسان ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ مۇشۇ زېمىندا ياشىغان، تەڭرىتاغ، پامىر، قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ كۆكسىدىن سىرغىغان ئوغۇز سۈتىنى ئىچىپ، شۇنىڭغا تايىنىپ تىرىكچىلىك قىلىپ كەلگەن كىشىلەرنىڭ ئەۋلادىغا، ئاشۇ خەلق ئۆز قوينىدا تەربىيەلەپ يېتىشتۇرگەن قەلەم ئىگىسىگە خاس مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ، بالىنىڭ ئانىغا بولغان مۇھەببىتىگە ئوخشاش بىرخىل مۇھەببەت ئۇزاقتىن بېرى مېنى تەشۋىشكە ۋە ھاياجانغا سېلىپ كەلگەنىدى. ھەرقېتىم ئاخبارات ۋاستىلىرىدىن تارىم دەرياسى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى ئوقۇغان، كۆرگەن ۋاقىتلىرىمدا قەلبىم ئانا دەريامغا تەلپۈنەتتى. تېپتېنچ كېچىلەردە مەن ئۇنىڭ يىراقتىن كەلگەن ساداسىنى، دەرد-ئەلىمىنى، سەن مېنىڭ ئۆز پەرزەنتىم ئىدىڭغۇ؟ سەن نەدە؟ دېگەن چاقىرىق، ئىلتىجالىرىنىڭ ئاڭلىغاندەك بولاتتىم. ئاخىرى 2000-يىلنىڭ باھار پەسلى ئاخىرلىشىۋاتقان كۈنلەردە مەن ئانا دەريانى ئىزدەپ سەپەرگە ئاتلاندىم. ئاددىيغىنە سەپەر سومكامدا بىرنەچچە قۇر كىيىم بىلەن گېزىت-ژۇرناللاردىن كېسىۋالغان مۇناسىۋەتلىك خەۋەر-ماقالىلار ۋە بىر ئىلمىي ماقالىلار توپلىمى بار ئىدى.

مەن ياتاقلىق ئاپتوبۇسنىڭ تار كارىۋىتىدا كىرلىشىپ كەتكەن يوتقان - كۆرپىلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، دېرىزە سىرتىدىن ئۇچقاندەك ئۆتۈپ كېتىۋاتقان چۆل مەنزىرىسىگە قاراپ چوڭقۇر خىيالغا غەرق بولدۇم. بالىلىق چاغلىرىمدىن تارتىپ بىرۋاقىتلاردىكى قويۇق يۇلغۇنلار، ئوت-چۆپلەرقۇرۇپ تاقىرلىشىپ كېتىۋاتقان بۇ يوللاردا، مۇشۇنداق ئاپتوبۇسلاردا تالاي ماڭغانمەن. بۇ تۇغمەس چۆل، ئېغىر سۈكۈنات ئاستىدىكى دېڭىزغا ئوخشاش بىپايان، سېھرىلىق دالا، سەل نېرىدا كۆكۈش مانان ئىچىدە قاتار قاتلىشىپ يانقان تاغلار مېنى دائىم يېڭىدىن يېڭى ھاياجانغىلا ۋە شۇنداق بىپايان، شۇنداق سېھرىلىك خىياللارغا غەرق قىلىدۇ. بۇ يەردىكى ئاندا-ساندا يامغۇر ياغقان چاغلاردا كۆكۈرۈپ، بولمىسا قۇرۇپ قالىدىغان ھەرتۈپ ئاجىز گىياھ، ھەربىر تال تاش گويا ئۇزاق تارىخنىڭ، تارىختىنمۇ كۆپ

ئىلگىرىكى ئاجايىپ دەۋرلەرنىڭ شاھىدىدەك تۇيۇلىدۇ.

ھۇنىڭدىن تەخمىنەن 200 مىليون يىل ئىلگىرى بۇ زېمىن، بۇ دالا راستتىنلا پايانسىز دېڭىز ئىدى. جەنۇبتا ھىندى ئوكيانىغا، غەربتە ئەرەب دېڭىزىغا تۇتاشقان بۇ دېڭىزنىڭ ئاسمىنىدا بۇلۇتلار قېتىپ قالغاندەك ئېسىلىپ تۇرمايتتى، بەلكى سۇدەك ئاقاتتى. ئۇنىڭ ھۆل-يېغىنلىق قىرغاقلىرىدىكى ئېتىستائىي ئىسسىق بەلباغ ئورمانلىقلىرىدا دۇنيادىكى ئەڭ زور دىنوزاۋورلار ياشايتتى. بۇ دېڭىز تالاي يىللار، ئەسىرلەر ئۆركەشلەپ، نەرە تارتىپ تۇردى. ھۇنىڭدىن 70 مىليون يىل ئىلگىرىكى يېڭى ھايات دەۋرىنىڭ 3-ئېراسىدا ھىمالايا تاغلىرىنىڭ يارلىش ھەرىكىتى ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى تاغلارنى ئېگىزلىتىۋەتتى. ئۇنىڭ ئۇچ ئەتراپى دېڭىز يۈزىدىن 4000 مېتىردىن كۆپرەك ئېگىزلىكى تاغلار بىلەن ئورالدى: ئۇنىڭ جەنۇبى ۋە غەربىنى چىڭخەي - شىزاڭ ئېگىزلىكى، پامىر ئېگىزلىكى توسۇپ تۇرسا، شىمالى ۋە غەربىنى تەڭرىتاغلىرىنىڭ ئوتتۇرا ۋە غەربىي بۆلىكى، شەرقىي شىمالىنى قۇرۇقتاغ ئېدىرلىقى توسۇۋالدى. ھىندى ئوكيان، ئاتلانتىك ئوكيانىنىڭ نەم ھاۋا ئېقىمىنىڭ توسۇلۇپ، كىلىماتنىڭ قۇرغاقلىشىشى، تاغلارنىڭ يۆتكىلىشىنىڭ كۈچىيىشى، دېڭىزنىڭ چۆكۈشى، قۇرۇقلۇقنىڭ قوشۇلۇشى، نەچچە مىڭ يىللىق بوران-چاپقۇن ۋە كەلكۈننىڭ يالىشى بىلەن، ئاخىرى 337 مىڭ كۋادرات كىلومېتىرلىق بۇ زور كۆچمە قۇملۇق پەيدا بولدى. بۇ، بۇنىڭدىن تەخمىنەن 100 مىڭ يىل ئىلگىرىكى دەۋرلەر ئىدى. قۇملۇق گويا يارانقۇچى تەرىپىدىن قاتۇرۇۋېتىلگەن- دېڭىزدىكى قاتمۇ قات دولقۇنغا ئوخشايتتى. قۇملۇق توختاۋسىز تەۋرىنىپ تۇراتتى، قۇممۇ ئۆركەشلەيتتى. ئۇمۇ خۇددى كەلكۈندەك ھەممە نەرسىنى ئۆز دولقۇنلىرىغا غەرق قىلىۋېتەلەيتتى. قۇملۇقنىڭ ئەتراپىدىكى تاغلاردىن ئېقىپ چۈشكەن يۈزلىگەن چوڭ-كىچىك دەريالار ئۇنىڭ باغرىغا سىڭىپ يوق بوپكېتەتتى. پەقەت تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىي ئېتىكىدىن باشلانغان بىرنەچچە يۈز ئېقىن ۋە ئۇلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ھەيۋەتلىك چوڭ دەريالا بۇ قۇملۇقتا 2000 كىلومېتىردىن ئارتۇق مۇساپىنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ كىچىك دېڭىزىنى - لوپنۇر كۆلىنى ھاسىل قىلغانىدى① . ئۇ، قۇملۇق باغرىدا 100 مىڭ يىللاپ ئاقتى. خۇددى دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ مەدەنىيەتلەرنىڭ مەنبەسى بولغان نىل، ھىندى، ئامۇ دەريالىرىغا ئوخشاش قەدىمى يەتكەنلىكى يەردە ئاشۇ ئۇلۇغ مەدەنىيەتلەردىن قېلىشقۇسىز مەدەنىيەت نەمۇنىلىرىنى ئاپىرىدە قىلدى. ئۇزاق قەدىمكى ۋاقىتلاردا تارىم ۋادىسىدىكى بوستانلىقلاردا ياشىغان ئەجدادلىرىمىز ناچار شارائىتتا، باشقىلارنىڭ نەزىرىدە ھايات كەچۈرۈش ئىمكانىيىتى يوق دېيەرلىك ماكاندا قۇم-بوران ۋە قۇرغاقچىلىق بىلەن بولغان كۈرەشلەر داۋامىدا تېرىقچىلىق، چارۋىچىلىق، باغۋەنچىلىك، بېلىقچىلىقتەك كۆپ خىل ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلمىسى ۋە ئۆز شارائىتىغا ماس بولغان سۇغۇرۇش سىستېمىسىنى بارلىققا كەلتۈرۈپ، قۇملۇق باغرىدا ئاۋات شەھەر - يېزىلارنى ئاپىرىدە قىلدى ۋە ئاشۇ شەھەر -يېزىلارنىڭ ھەممىسىدە ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىنى ياراتتى. ئۇلار ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىنى قەدىمدىن تارتىپلا ئەتراپىنى ئوراپ تۇرغان قۇملۇق، چۆل-باياۋان، تىك تاغ، خەتەرلىك داۋانلاردىن ھالقىپ ئۆتۈپ، چەت ئەللەر بىلەن سودا ئالاقىسى ئورنىتىپ، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇپ جاھانغا مەشھۇر «يىپەك يولى» نى ئاچتى. ئۇلار چەت ئەللەرنىڭ ئۆرپ-ئادەت، مەدەنىيەت-سەنئىتىدىكى ئىلغار تەرەپلەرنى قوبۇل قىلىپلا قالماي، ئۇنى ئۆز تۇپرىقى، مىللىي مۇھىتىدا تاۋلاپ يۇكسەلدۇرۇپ، تېخىمۇ يۇكسەك، تېخىمۇ ئېسىل، گۈپۈلدەپ ئۇيغۇر پۇرىقى چىقىپ تۇرۇدىغان يېڭى مەدەنىيەتلەرنى ياراتتى. مەسىلەن، ئەينى دەۋردىكى بۇددىزم سەنئىتى گرېك، قەندىھار (ھىندىستان) سەنئىتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، خەلقىمىز ئۇ تەسىرلەرنى ئۆز تۇپرىقىدا يۇغۇرۇپ ۋە يۇكسەلدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ نەرسىسىگە ئايلاندۇرۇپ، تام رەسىملىرى ۋە ھەيكەلتىراشلىقتا پېرسوناژلارنىڭ ئىنىدىۋىدۇئاللىقىنى گەۋدىلەندۇرۇش جەھەتتە ھىندى - ئارىيان بۇددا سەنئىتىدىن ، بەدەن گۈزەللىكىنى ئىپادىلەش ماھارىتى جەھەتتە گرېك سەنئىتىدىن ئېشىپ كەتتى. كېيىنكى مەزگىللەردە دىنىي ۋە ئىجتىمائىي ئۆزگىرىشلەر تۇپەيلى، رەسىمچىلىك ۋە ھەيكەلتىراشلىق سەنئىتى تەرەققىي قىلالمىغان بولسىمۇ، خەلقىمىزنىڭ ۋۇجۇدىدىكى تارىم دەرياسىنىڭ ئوغۇز سۇتى بىلەن كىرگەن سەنئەتكارلىق خىسلەتلىرى سەنئەتنىڭ باشقا تۈرلىرىدە - بىناكارلىق، قول ھۈنەرۋەنچىلىك بولۇپمۇ ناخشا-ئۇسسۇل، مۇزىكا سەنئىتىدە قايتا ئۆزىنى كۆرسەتتى. ئوخشاشلا ئەرەب - پارس، ھىندى ناخشا-مۇزىكا سەنئىتىنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان ئۇيغۇر ناخشا-مۇزىكا سەنئىتى يەنە قويۇق يەرلىك ۋە مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپلا قالماي، يۇرۇشلەشكەن، زور ھەجملىك، كۆپ ئۆزگىرىشلىك، مەشھۇر كلاسسىك شېئىرلار تېكىست قىلىنغان «12 مۇقام» يۇكسەكلىكىگە كۆتىرىلدى. ئۇيغۇر ئۇسسۇلى ھەم تېخىمۇ ئېسىل، تېخىمۇ نەپىس، تېخىمۇ ھاياللىق ، ئىچكى گۈزەللىك بىلەن تاشقى گۈزەللىكنىڭ بىرىكىشىگە ئەھمىيەت بېرىدىغان

---

① بەزى تارىخىي ماتېرىياللاردا خاتىرىلىنىشىچە، لوپنۇر كۆلىنىڭ دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ، 20 مىڭ كۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدىكەن. ئۇنىڭ ئۇ خەنزۇچە «غەربىي دېڭىز» دەپ ئاتالغان ھەمدە قەدىمكى زامانداۋى خۇاڭخې دەرياسى لوپنۇر كۆلىدىن باشلىنىدۇ، دەيدىغان قاراش ھۆكۈم سۈرگەن. - ئاپتور

هەقىقىي ئېسىل سەنئەتلىكى بىلەن پەرقلىنىدۇ. بۇ ئالاھىدىلىك ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە جۇملىدىن ئۆرپ-ئادەت، ئەخلاق، ياشاش پەلسەپىسى جەھەتتە شۇنداقلا ئىقتىساد، ئىگىلىك ئېكىقاتارلىق جەھەتلەردىمۇ ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. شۇڭا ئۇيغۇرلار بىرلەككە كەلگەن، گۈللەنگەن دەۋرلەردە ئۆز مەدەنىيىتى بىلەن شۆھرەت قازانغان، ئىنسانىيەت مەدەنىيەت خەزىنىسىگە تۆھپە قوشالىغان. بۇ ھەرگىزمۇ تاسادىپىيلىق ئەمەس. بىراق، كېيىن دېگىز يوللىرىنىڭ ئېچىلىشى ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان، چۆل-باياۋان، قۇملۇق ۋە ئېگىز تاغلارنى تەبىئىي توساق قىلغان تارىم ۋادىسىنى جاھاندىن، تەرەققىياتتىن چەتتە قالدۇردى. بىرزامانلاردا گۈللەنگەن - ئاۋات «يىپەك يولى» خارابلاشتى. تارىم ۋادىسى ۋە تارىم مەدەنىيىتى ناھايىتى تېزلا ئۆزگىرىۋاتقان، تەرەققىي قىلىۋاتقان دۇنيانىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە خوجىلارنىڭ نەچچە ئەسىرلىك ھۆكۈمرانلىقى، ئۇلار تارقاتقان تەركىدۇنيالىق، تەسەۋۋۇپچىلىق ئىدىيىلىرى، ئايىغى ئۆزۈلمەس ئۇرۇش - يېغىنلىقلار بۇ يەرنى بىر قارىسا يۈكسەك مەدەنىيەت، ئەنئەنە، ئىزنالىرى چالا-بۇلا ساقلىنىپ قالغان، يەنە بىر تەرەپتىن قالاقلىق، نادانلىق، جاھالەت چوڭقۇر يىلتىزلاپ كەتكەن، ئادەم بېشىدىن ياسالغان مۇنارلار قەدىمدە بىر ئۇچراپ تۇرۇدىغان زۇلمەت ماكانىغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. تاكى 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى، 20 - ئەسىرنىڭ بېشىدا قۇم ئاستىغا كۆمۈلگەن مەدەنىيەت مۆجىزىلىرى بىردىنلا چاقناپ، جاھان ئەھلىنى ھاڭ - تاڭ قالدۇرغانغا قەدەر تارىم دەرياسى ئەنە شۇنداق غېرىبلىقتا، نام-نىشانسىز، ئۇن-تىنسىز ئاقتى.

قۇم ئاستىدا نەچچە مىڭ يىل كۆمۈلۈپ ياتقان، قەدىمكى ھىندى، مىسىر مەدەنىيىتى بىلەن بەسلىشەلەيدىغان بۇ پارلاق مەدەنىيەت غەرب ئەللىرىدە شىنجاڭ توغرىسىدىكى تەتقىقات قىزغىنلىقىنى قوزغىدى. ياۋروپالىق ئېكسپېدىتسىيىچى، ئارخىئولوگ، ئىنسانشۇناسلار، تەۋەككۈلچىلەر شىنجاڭغا يوپۇرۇلۇپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇلار كىشىنىڭ كۆزىنى قاماشتۇرۇدىغان بۇ مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنىڭ - تام رەسىملىرى، قاپارتما رەسىم، ھەيكەل، تۇرلۇك ئاسار ئەتىقە، كىتاب-ۋەسىقە قاتارلىقلارنى بىر قېتىمدا 150 - 160سانۇقلاپ بۇلاڭ-تالاڭ قىلىپ ئېكېتىپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇزېيلىرىنى بېزىدى. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى - گېرمانىيەدىكى ئاسارئەتىقە-لىرىنىڭ %40ى 2-دۇنيا ئۇرۇشىدا ۋەيران بولغاندىن باشقا، قالغانلىرى ھېلىھەم ياۋروپانى ئاساس قىلغان 40نەچچە دۆلەتنىڭ مۇزېيلىرىنى نۇرلاندۇرۇپ تۇرماقتا.

ئاشۇ مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىرى، ئۆزلىرىنى مەدەنىيەت - تەرەققىياتنىڭ سىمۋولى ھېسابلايدىغان ئاشۇ كىشىلەر ئاجىز بىر خەلقنىڭ بايلىقىنى بۇلاپ - تالاۋۇلىغانلىقىدىن ھېچقانچە خىجىللىق ھېس قىلمىشمىدى. ئۇلار شىنجاڭ دېگەن بۇيەرنى، بۇيەردىكى كىشىلەرنى، ئۇلارنىڭ ېشىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى چۈشەنمەيتتى. ئۇلار بۇ خەلقنى، ئۆزلىرىگە يول باشلاپ بېباھا مەدەنىيەت مىراسلىرىنى ئېككى قوللاپ سۇنۇپ بەرگەن يەرلىك كىشىلەرنىڭ ھېچقانچە قىممىتى يوق بىر-ئىر مىس ئۈزۈكنى تالىشىپ، پىچاقلىشىپ يۇرگىنىگە قاراپ باھا بېرىشەتتى. ئۆز ئۇستۇنلۇك تۇيغۇسى بىلەن بۇ يەرنى جۇغراپىيىۋى جەھەتتىكى «ئۆلۈك دېگىز»، مەدەنىيەت جەھەتتىكى «بىر پارچە بوشلۇق» دەپلا قارىشاتتى. ھەتتا مىكۈيلەردىن، بۇددا خارابىلىرىدىن، يەرئاستىدىن بايقالغان سەنئەت جەۋھەرلىرىنى شىنجاڭنىڭ ھازىرقى ئاھالىسىدىن ئىلگىرى ياشىغان ۋە كېيىن غايىب بولغان ئاللىقانداق باشقا بىر خەلقنىڭ ئىجادىيىتى، ۋىزانتىيىلىكلەرنىڭ قولىدىن چىققان سەنئەت، دەپىشكەنىدى. ئۇ چاغدا بۇ بۇيۇك مەدەنىيەتنىڭ ۋارىسلىرى ئەقىل - ھېسسىيات ۋە تىلدىن ئايرىلغان كىشىلەردەك زۇۋان سۇرمەي سۇكۇتتە تۇرۇشقانىدى. «12مۇقام» دەك مۆجىزىلىك، «قۇتادغۇبىلىك»، «تۇركي تىللار دىۋانى» دەك شاھانە ئەسەرلەرنىڭ يەر ئاستىدىن چىققان ئەنە شۇ تەڭداشسىز مەدەنىيەتنىڭ ۋارىسلىرىنىڭلا قولىدىن كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ مۇنازىرىلىشەلمىگەنىدى.

تارىم دەرياسى ئاشۇلارنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈپ، ئاڭلاپ تۇردى. ئۇ، قۇدرەتلىك، تەرسا، يۇگەنسىز ئىدى، غەزەپلەنگەندەك ئاسمانپەلەك بوي تارتىپ ئۆركەشلەيتتى، يارلارنى چېقىپ، قۇملۇقلارغا يامراپ، دەۋرەپ ئاقاتتى، ئەمما ھېچنەرسە دېيەلمەيتى. مانا مەن بىلىمەن، مەن ھەممىنى كۆرگەن، مەن گۇۋاھ، دېيەلمەيتتى.

* * *

تەكلىماكان قۇملۇقىنى كېسىپ ئۆتىدىغان ئەڭ چوڭ دەريا بولغان تارىم دەرياسىنىڭ ئەھمىيىتى يالغۇز «ئۆلۈك دېگىز» دىكى ھاياتلىق مەنبەسى ۋە يۈكسەك قەدىمىي مەدەنىيەتنىڭ مەنبەسى بولغانلىقىدىلا ئەمەس. ئۇ، 330مىڭ كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان، دۇنيا بويىچە 2-ئورۇندا تۇرۇدىغان بۇ زور كۆچمە قۇملۇق باغرىغا سىڭىپ، ئۆركەشلەپ تۇرغان بېپايان ھەم رەھىمسىز قۇم بارخانلىرىنى يۇگەنلەپ، قۇملۇق ئاتموسفېراسىنى تەڭشەپ، شۇ ئارقىلىق شىنجاڭ، ئاسىيا ھەتتا پۈتكۈل يەرشارى مۇھىتىنى قوغداۋاتقان پىداكار، بارلىقىنى يەرشارىمىزنىڭ ئەمىلىكىگە، ئىنسانىيەتكە بېغىشلىغان قەھرىمان. ھەرگىزمۇ كىملەردۇر ئېيتقاندەك: «مەغلۇب بولغان قەھرىمان»، «يېرىم يولدا توختاپ قالغان پىداكار» ئەمەس. ئۇ گويا خالىس

هەم مېھرىبان ئانا، قۇملۇق باغرىدىكى بارچە هايانلىقنىڭ ، قۇملۇقنىڭ ئانىسى. دەكەر تارىم دەريالىسى بولمىسا، بېرىم بولدا قۇملۇققا سىغىپ كېتىدىغان باشقا نۇرغۇن ئېقىنلار بولمىسا ئەگلىماكان قۇملۇقى پانىي ئالەمدىكى لاۋۇلداپ تۇرغان دوزاخقا، يەرشارى ۋە ئىنسانىيەتكە تەھدىت سالمىدىغان خەتەرلىك كوھىقاپقا ئايلانغان بولاتتى.

قۇملۇق بىلەن بېشىللىقنىڭ، ئىنسانىيەتنىڭ مۇناسىۋىتى ئۇنچىۋالا ئاسان، يەڭگىل مۇناسىۋەت ئەمەس، بەلكى تىغمۇ تىغ هالەتتىكى هايات ـ ماماتلىق مۇناسىۋەت. بولۇپمۇ تارىم ۋادىسىدا شۇنداق. ئۇ، ئىنسانلارنىڭ كىچىككىنە سەھۋەنلىكىنى، ئاچكۆزلۈكىنى، نادانلىقىنى كەچۈرمەيدۇ، ئەكسىچە ئىنسانلاردىن هەسسىلەپ بەدەل تۆلىتىش يولى بىلەن ئۆچ ئالىدۇ. قارامۇلۇق بىلەن بېشىلغان بىر قەدەم ئىنساننىڭ نەچچە قەدەم كەينىگە چېكىندۈرىدۇ. كىچىككىنە مەنپەئەت ئىنساننىڭ كۆز ئالدىدىكى قىممەتلىك زېمىنىدىن ، ئېتىز ـ ئېرىقلىرىدىن، ئۆي-ماكانلىرىدىن ئايرىپ تاشلايدۇ. يارانقۇچى بۇ ۋادىغا تەقسىم قىلغان چەكلىك سۇدا قۇملۇقنىڭمۇ، چۆل-جەزىرىنىڭمۇ، يېرىقۇچ هايۋان، ئۇچار قانات، قۇرت-قوڭغۇزلارنىڭمۇ هەم ئىنسانىنىڭمۇ رىسقى بارکى، هېچكىمنىڭ ئۇنى هەددىدىن ئارتۇق ئېگىلىۋالمىغان هەققى يوق. ئىلگىرىكى تارىم ۋادىسىدا ئادەملەر ئاز دەۋرلەردە دەريانىڭ ئېقىنى ئۇزۇن، تارىم دەرياسىغا قۇيۇلمىغان دەريالارمۇ كۆپ، قۇملۇقنىڭ كۆلىمىمۇ هازىرقىدىن زور دەرىجىدە كىچىك بولۇپ، كۆللەر بىر-بىرىگە تۇتاشقان، بۇلاقلار قايناپ تۇرغان، چەكسىز كەتكەن قەدىمىي ئېپتىدائىي ئورمانلىقلار ، ئوتلاقلار، تۇرلۇك ياۋايى هايۋانلار، ئۇچار قاناتلار بىلەن تولغانىدى. ئىنسانلارنىڭ، ئىنسانىيەت پائالىيىتىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ يېشىللىق چېكىنىپ، ئىنساندىن باشقا هاياتلىقنىڭ ياشاش ماكانى تارىيىپ، قۇملۇق بارغانسىرى كېڭەيدى ۋە ئىنسانىنى يىلدىن يىلغا تېز سۈرئەت بىلەن قىستاپ كېلىشكە باشلىدى. بۇ خىيالى پەرەز ئەمەس، بەلكى ئىلمىي دەلىل، كۆز ئالدىمىزدا «مانا مەن» دەپ تۇرغان رەھىمسىز رېئاللىق. ئۇزاق تارىخ داۋامىدا تارىم ۋادىسىدىكى ئىنسانلار مۇنداق ئېچىنىشلىق قىسمەتلەرنى كۆپ قېتىم بېشىدىن كەچۈرگەن. تەكلىماكان قانچىلىغان بەگلىكلەرنى، شەهەر-رابات، يېزا-قىشلاقلارنى، ئىبادەتخانا، بۇتخانا، ئۆتەڭلەرنى يۇتۇۋەتكەن. نى-نى شانۇ ـ شەۋكەتلىك سەلتەنەتلەر، كۆزنى چاقنىتىدىغان مەدەنىيەت ـ سەنئەت نامايەندىلىرى، ، ياخشىلىق ۋە يامانلىق، مەردۇ-مەردانىلىق، نامەردلىك، مۇهەببەت ۋە نەپرەتكە تولغان سۆزلەپ تۇگەتكۈسىز هېكايىلارهەم قۇم ئاستىدا غايىب بولغان. بۇ قىسمەتلەر قۇملۇق گىرۋىكىدە ـ قۇرغاق مۇهىتتا ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇرلاردا دەل ـ دەرەخكە، يېشىللىققا چوقۇنىدە-غان، كۆچەت تىككەن، باغ قىلغان كىشىلەرنىڭ ھەم مېھرىبان ئانا، قۇملۇق باغرىدىكى بارچە هايانلىقنىڭ ، قۇملۇقنىڭ ئانىسى. دەكەر تارىم دەرياسى بولمىسا، بېرىم بولدا قۇملۇققا سىغىپ كېتىدىغان باشقا نۇرغۇن ئېقىنلار بولمىسا ئەگلىماكان قۇملۇقى پانىي ئالەمدىكى لاۋۇلداپ تۇرغان دوزاخقا، يەرشارى ۋە ئىنسانىيەتكە تەھدىت سالمىدىغان خەتەرلىك كوھىقاپقا ئايلانغان بولاتتى.

قۇملۇق بىلەن بېشىللىقنىڭ، ئىنسانىيەتنىڭ مۇناسىۋىتى ئۇنچىۋالا ئاسان، يەڭگىل مۇناسىۋەت ئەمەس، بەلكى تىغمۇ تىغ هالەتتىكى هايات ـ ماماتلىق مۇناسىۋەت. بولۇپمۇ تارىم ۋادىسىدا شۇنداق. ئۇ، ئىنسانلارنىڭ كىچىككىنە سەھۋەنلىكىنى، ئاچكۆزلۈكىنى، نادانلىقىنى كەچۈرمەيدۇ، ئەكسىچە ئىنسانلاردىن هەسسىلەپ بەدەل تۆلىتىش يولى بىلەن ئۆچ ئالىدۇ. قارامۇلۇق بىلەن بېشىلغان بىر قەدەم ئىنساننىڭ نەچچە قەدەم كەينىگە چېكىندۈرىدۇ. كىچىككىنە مەنپەئەت ئىنساننىڭ كۆز ئالدىدىكى قىممەتلىك زېمىنىدىن ، ئېتىز ـ ئېرىقلىرىدىن، ئۆي-ماكانلىرىدىن ئايرىپ تاشلايدۇ. يارانقۇچى بۇ ۋادىغا تەقسىم قىلغان چەكلىك سۇدا قۇملۇققىمۇ، چۆل-جەزىرىنىڭمۇ، يېرىقۇچ هايۋان، ئۇچار قانات، قۇرت-قوڭغۇزلارنىڭمۇ هەم ئىنسانىنىڭمۇ رىسقى بارکى، هېچكىمنىڭ ئۇنى هەددىدىن ئارتۇق ئېگىلىۋالمىغان هەققى يوق. ئىلگىرىكى تارىم ۋادىسىدا ئادەملەر ئاز دەۋرلەردە دەريانىڭ ئېقىنى ئۇزۇن، تارىم دەرياسىغا قۇيۇلمىغان دەريالارمۇ كۆپ،

يوقىلىپ كەتكىنىگە 1300 يىل بولغان، غەربلىكلەر پومپى، ئاسىيادىكى پومپى① شەھىرى ئاتايدىغان كرورەن قەدىمىي شەھرىنىڭ خارابىسىنى تاپقان. ئەنە شۇنىڭدىن تارتىپ سۈئىن ھىدىننىڭ نامى شىنجاڭ، تارىم دەرياسى، تەكلىماكان ۋە شىنجاڭنىڭ تارىخى بىلەن چەمبەرچەس باغلىنىپ كەتكەن. ئۆمۈر بويى توي قىلماي ئۆتكەن، ھاياتىدا شىنجاڭ بىلەن شىزاڭغا ئالتە قېتىم كېلىپ نۇرغۇن ئىلمىي خىزمەتلەرنى قىلغان بۇ مەشھۇر ئېكسپىدىتسىيىچى كىشىلەرنىڭ نېمىشقا توي قىلمىغانلىقى ھەققىدىكى سوئالىغا جاۋاب بېرىپ مۇنداق دېگەن: «بۇ مەسىلە بەك قىزىقارلىق. مەن كۆپ قېتىم مۇھەببەتلەشتىم، لېكىن باشتىن ئاخىرىغىچە ئوتتۇرا ئاسىيا مېنىڭ ھەقىقىي ئايالىم بوپكەلدى، مەن ئۇنىڭ مۇزدەك قۇچىقىغا ئەسىر بولغانمەن. شۇڭا ئۇ كۈنلەمچىلىك قىلىپ مېنىڭ باشقىلارنى سۆيۈشۈمگە يول قويمايدۇ، مەنمۇ ئۇنىڭغا ئىنتايىن سادىق. بۇ تەبىئىي ئەھۋال».

ھەر قېتىم مۇشۇ سۆزلەرنى ئويلىسام، ئىختىيارسىز ھاياجانلىنىمەن. يىراق ياۋروپا، ئەۋزەل مەدەنىيەتلىك مۇھىتتا ياشاپ تۇرۇپ، ياش ئۆمرىدىكى بارلىق قىزغىنلىقى ۋە كۈچ-قۇۋۋىتىنى تەكلىماكانغا، شىزاڭنىڭ قارلىق تاغلىرىغا بېغىشلىغان، قانداقتۇر بىر مۆجىزە بىلەن تەكلىماكاندا بىرقانچە قېتىم گۆر ئاغزىدىن قايتقان بۇ ئاجايىپ ئادەمگە ھۆرمىتىم ئاشىدۇ. سەپەرگە چىقىش، يول ئېچىش، ئۆزى ياشاۋاتقان دۇنيانى ۋە شۇ ئاساستا ئۆزىنى قايتىدىن تونۇش خەيرلىك ئىش، ئىنسانلار ئەنە شۇنداق سايادەت، تەۋەككۈلچىلىكلەر ئارقىلىق يەر شارىنىڭ يۇمىلاق ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ قىتئەلىرىنى، يەر تۈزۈلۈشىنى، دېڭىز-ئوكيان، تاغ-دەريالىرىنى، مۇھىتى، كېلىماتى ۋەھاكازالارنى بىلدى، ئۆلچەپ خەرىتىگە چۈشۈردى ۋە ئاستا ئاستا باشقا پلانېتلارغا نەزەر سېلىشقا باشلىدى. ئەپسۇسكى بۇلارنىڭ ھەممىسى ياۋروپالىقلارنىڭ تۆھپىسى. بىز يەرشارى تۈگۈل ئۆز زېمىنىمىزنى، تاغلىرىمىز، دەريالىرىمىزنى بىلمەيمىز، ئەجدادلىرىمىز تاغ-دەريالىرىمىز ھەققىدە مەخسۇس كىتاب يازغانمۇ، يوق، بۇ ماڭا تازا ئېنىق ئەمەس. بەلكى ھازىرقىلارنىڭمۇ ئانچە يازمىغانلىقى، كۆپ قىسىم كىشىلەرنىڭ ھەتتا ئۇنداق ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمەيدىغانلىقى، خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمايدىغانلىقى ماڭا ئايان. شۇڭا، مەن بۇ قېتىمقى سەپىرىمدە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ھەتتا خېلى ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلەرنىڭمۇ چۈشەنمەسلىكىگە تالاي قېتىم ئۇچرىدىم. «بىر ئايال كىشى، يەنە كېلىپ ئۆزىڭىز يالغۇز سەپەرگە چىقىپسىز، تارىم دەرياسىنى كۆرۈپ نېمىمۇ قىلارىدىڭىز، ئۆيىڭىزدە راھەت كۆرۈپ ئولتۇرماي» دېگۈچىلەر كۆپ بولدى. مېنىڭ جاۋابىم: «مۇشۇ زېمىنىڭ يازغۇچىسى ئىكەنمىز، بۇ زېمىن دۇچ كېلىۋاتقان مۇشۇنداق چوڭ ئىشقا ئېتىبارسىز قاراش، ئۇنىڭغا ئۆز ساداىممىزنى قوشماسلىق ۋىجدانسىزلىق بولمىغاندىمۇ بىخۇدلۇق. مېلىنىمۇ ئېتىبارسىز قاراۋاتقان ئىشلىرىمىز ئازمۇ؟» شۇنداق قىلىپ، بۇ ئوبلاستتىكى «كرورەن» مېھمانخانىسىدىنىڭ ھەشەمەتلىك ياتقىنى تاشلاپ، تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى چاقىلىق ناھىيىسىگە قاراپ يولغا چىقتىم. يەنىلا شۇ ياتاقلىق ئاپتوبوسنىڭ قىستاڭ كارىۋىتى، كىرلەشكەن يوتقان-كۆرپىلەر، كورلا بىلەن ئۇرۇمچىنىڭ ئارىلىقىدىنمۇ يىراق مۇساپە، قۇم بېسىپ كېتەيلا دەپ قالغان ئوڭغۇل-دوڭغۇل ئۇزاق يول. ئەمما ئۇ يەردە تارىم دەرياسىنىڭ ياش، قۇدرەتلىك دەۋرلىرىنىڭ ئىزى، ھالاكەت گىردابىدا جان تالىشىۋاتقان تۆۋەن ئېقىم، قۇرۇپ كەتكەن توغراقلىقلار، سۈئىن ھىدىن، ئاۋرىل ستەيىنلەرنىڭ ئىزى بار. ئاپتوبۇس شەرقىي جەنۇبقا قاراپ ئىلگىرىلىگەنسېرى كورلىنىڭ نەمخۇش-سالقىن ھاۋاسى دىماقنى قۇرۇتۇپ، نەپەسنى بوغدىغان قۇرغاق ھاۋاغا ئالماشتى. ئاپتوبۇس قۇم-توپا ئۆرلەپ تۇرغان ئېگىز-پەس يولدا توختىماي چايقىلاتتى، دېرىزىلەرنىڭ مەھكەم ئېتىلگەنلىكىگە قارىماي ئورۇن-كۆرپىلەرنى توزان قاپلاپ كېتەتتى. ھېلىمۇ ياخشى بۇ يولنىڭ كۆپ قىسمىنى كېچىدە، چالا ئۇيقۇلۇقتا بېسىۋالغىنىمىز.

ھەمسەپەرلىرىم ئىچىدە ئېگىز بوي، قەددى-قامىتى كېلىشكەن، قوڭۇر چاچلىق بىر قىز دېققىتىمنى جەلپ قىلدى. بۇ قىزنىڭ ئويۇپ ياسالغاندەك چىرايلىق ھەم سىپتا مەڭزى بىلەن پېشانىسىنى قارامتۇل داغ قاپلاپ تۇراتتى. بۇ قىز چاقىلىقنىڭ ھاۋاسى ئىنتايىن قۇرغاقلىقى، بوران كۆپ چىقىدىغانلىقى، شۇڭا كىشىلەرنىڭ تېرىسى يېرىكدەپ يۇزىدە ئاسانلا داغ پەيدا بولىدىغانلىقى ئۇستىدە سۆزلەپ بەردى.

- ھازىر تېرىنى گۈزەللەشتۇرۇشنىڭ ئامىللىرى شۇنچە كۆپ تۇرسا، دوختۇرغا كۆرۈنۈپ باقمىدىڭىز-مۇ؟ - دەپ سورىدۇم.

- كۆرۈندۇم، ھەرقانداق داۋالاتسامۇ چاقىلىققا قايتقاندىن كېيىنلا يەنە ئەسلىگە كېلىۋالىدۇ، - دېدى قىز.

چاقىلىققا بارغاندىن كېيىن ھەقىقەتەنمۇ خېلى كۆپ ئايالارنىڭ ھەتتا ئادەتتە تېرىسى سۈزۈك كېلىدىغان خەنزۇ ئايالارنىڭمۇ يۈزىدە غەلىتە داغلارنىڭ بارلىقىنى بايقىدىم. چاقىلىقتا قۇرغاقچىلىقنىڭ ئىزنالمرىنىڭ يالغۇز كىشىلەرنىڭ چىرايىدىنلا ئەمەس، قۇرۇپ چاك-چاك يېرىلىپ تۇرغان ئېتىزلىقلاردىن، ئېتىز قىرلىرى، ئېرىق بويلىرىنىڭ تاپتاقىرلىقىدىن، قۇرۇپ كەتكەن باغلاردىن كۆرگىلى بولىدۇ. كىشىلەرنىڭ سۆھبىتىدىن ھازىر كىشىلەر باغ قىلىشقا ئانچە قىزىقماس بوپقالغانلىقىنى ئاڭلاپ سورىدۇم:

- نېمىشقا باغ قىلمايدۇ؟ يېزا دېگەندە باغ بولمىسا قانداق بولىدۇ؟

① قەدىمى رىمنىڭ گۈللەنگەن شەھىرى بولۇپ، يانار تاغ پارتلاش ۋەقەسىدىن ۋەيران بولغان.

- سۇ يوق تۇرسا. . .

كالپۇكلىرى گەز باغلاپ كەتكەن بىر دېھقان شۇنداق دېدى.

يېقىنقى 30يىلدىن بۇيان چاقىلىق ناھىيىسىدە تەبىئىي ئاپەت ۋە قۇم-بوران يىلدىن يىلغا كۆپەيگەن. ناھىيىدىكى 70% ئوتلاق قۇم ئاستىدا قالغان. ھەر يىلقى كېۋەز تېرىلغۇسىدا كېۋەزنى ئىككى قېتىمدىن تېرىمىسا، پاختىنىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايدىغان بوپقالغان. 1999-يىلى ئاپرېلدا ئۇچ كېچە-كۈندۈز توختىماي بوران چىقىپ ھەم تىمپېراتۇرا تۆۋەنلەپ كەتكەنلىكتىن، ناھىيە بويىچە نەچچە تۈمەن مو يەردىكى كېۋەز پۈتۈنلەي نابوت بولغان. ئوتلاق، چاتقال، ئورمانلار قۇرۇپ، يەرلەرنىڭ شورلىشىپ كېتىۋاتقانلىقى، قۇملىشىش تېزلىشىپ، بەزى يەرلەردە تېرىلغۇ يەر، باغ، ئۆي-ژارانلار قۇم ئاستىدا قېلىۋاتقانلىقى كىشىنى تېخىمۇ ئەندىشىگە سالىدىكەن. سەۋەب زادى نەدە؟ يەنىلا سۇدا. خېلى كۆپ قىسىم رايونى تارىم دەرياسىنىڭ سۈيىگە قاراشلىق بولغان بۇ ناھىيە 1968-يىلى تارىم دەياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنى قۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئېغىز قىسمەتلەرگە دۇچ كەلگەن. . .

ئاخشىمى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت مېھمانخانىسىنىڭ تېپتېنچ ياتاقىدا شىنجاڭنى خەرىتىسىنى ئالدىمغا يېيىپ، يەنە ھېلىقى قۇرۇشقا باشلىغان خاسىيەتلىك دەرەخكە تىكىلدىم. خىيالىمدا دەرەخ ئاستا-ئاستا جانلىنىپ، ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريانى ئايلاندى. ئۇ ئۆزىنىڭ 100مىڭ يىلدىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بوغۇق، ھەيۋەت ساداسى بىلەن نېمىلەرنىدۇر دېمەكچى بولاتتى، ئىچىدە نۇرغۇن گەپلىرى بارەك قىلاتتى. دەرۋەقە، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان، تارىم ۋادىسىدىكى ھەر مىللەت خەلقى كومپارتىيىنىڭ توغرا رەھبەرلىكىدە سۇ، تۇپراق بايلىقىنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىپ، بۇ جايدا غايەت زور ئۆزگىرىشلەر نى بارلىققا كەلتۈردى. بولۇپمۇ تارىم دەريا-سى مەنبە-ئېقىنلىرىنىڭ قۇيۇلۇش ئېغىزىغا، غول ئېقىنىنىڭ بېشىغا ئورۇنلاشقان بىڭتۈەن يېزا ئىگىلىك 1-دىۋىزىيىسىنىڭ تۇەن - مەيدانلىرى بىلەن تۆۋەن ئېقىمنىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى سۇ شارائىتى ياخشى جايلارغا ئورۇنلاشقان يېزا ئىگىلىك 2-دىۋىزىيىسى-نىڭ تۇەن - مەيدانلىرى سۇنئىي بوستانلىق ئېكولوگىيسى ۋە سۇنئىي سۇغۇرۇش ئەسلىھەلىرى قۇرۇلۇشى شەكىللەندۈرگەن دېھقانچىلىق سۇغۇرۇش رايونىنى بەرپا قىلىپ، يۇقىرى ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي ئۈنۈم يارىتتى. 1990-يىللاردا تارىم ۋادىسى دۆلەت تەرىپىدىن پاختىچىلىق بازىسى ھەم شىنجاڭنىڭ ئاشلىق، ئەلا سورتلۇق مېۋە بازىسى قىلىپ بېكىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نېفىت بايلىقى ئېچىلىپ، تارىم ۋادىسى شىنجاڭنىڭ شۇنداقلا جۇڭگونىڭ كەلگۈسى تەرەققىيات ستراتېگىيىسىدىكى مۇھىم رايون بوپقالدى. نەتىجىدە تارىم ۋادىسىدا نوپۇس شىددەت بىلەن كۆپىيىپ، تەبىئىي ئورمان ۋە يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنى يوقىتىش ھېسابىغا بوزىيەرلەر كۆپلەپ ئېچىلىشقا باشلىدى. . . مۇشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى سۇ بىلەن ئوخشايتتى. تارىم دەريا ۋادىسىدىكى سەككىز مىليونغا يېقىن ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشى، دېھقانچىلىقى، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ، تەكلىماكان باغرىدا قاتار-قاتار قەد كۆتۈرگەن نېفىت قۇدۇقلىرىغا سۇ كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تارىم دەرياسىنى بىر تۇتاش پىلانلاپ باشقۇرۇش يېتەرسىز، سۇ قۇرۇلۇشى ئەسلىھەلىرى كونا ۋە قالاق بولغانلىقتىن ، سۇ ئىسراپچىلىقى ئېغىر ئىدى. سۇ چەكلىك بولغان ئەھۋالدا يۇقىرى ئېقىمنىڭ گۈللىنىشى - سۈسەرپىياتىنىڭ ئېشىشى مۇقەررەر ھالدا تۆۋەن ئېقىمنىڭ خارابلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى.

تارىم دەرياسى بولسا، 1968-يىلدىن تارتىپلا تېز سۈرئەتتە قىسقىراشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى لوپنۇر كۆلىدىن قاراقوشۇن كۆلىگە، ئاندىن قارا بوران كۆلىگە، كېيىن تېتىما كۆلىگە قىسقارغان، ئەڭ ئاخىرىدا داشكۆل سۇ ئامبىرىمۇ قۇرۇپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەن. بۇنىڭ بىلەن دەريانىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى ئەسلىدىكى 1231كىلومېتىردىن 998كىلومېتىرغا چۈشۈپ قالغان. تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىم ئېقىمنى ئۇزۇلگەن، دەريا قىنى، قۇرۇغان كۆللەر، خارابلاشقان يېشىللىق، دېھقان، چارۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرى قۇم ئاستىدا قالغان. يەر ئاستى سۇ ئورنى 1950-يىللاردىكى ئۇچ - بەش مېتىردىن 1980-يىللاردا 13 - 16 مېتىرغا، 1990-يىللاردا16 - 19مېتىرغا چۈشۈپ قالغان. توغراقلىق كۆلىمى بەش مىليون 100مىڭ مودىن 1975-يىلى ئىككى مىليون موغا چۈشۈپ قالغان، ساقلىنىپ قالغان يەرلەردىكى توغراقلارنىڭ 80%ى قۇرۇپ كېتىۋاتقان چوڭ ياشلىق، شالاڭ توغراقلىق. تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدا 1950-يىللاردىكى توغراقلىق كۆلىمى 810مىڭ مو بولسا، 1995-يىلى 110مىڭ مو قالغان. ئۆتمۈشتىكى كەڭ كەتكەن قومۇشلۇق، ساسلىق، يۇلغۇنلۇقلار يوقىلىپ، يېپىنچا ئۆسۈملۈك بەلبېغى 1950يىللاردىكى 10 - 5 كىلومېتىردىن 5 - 2 كىلومېتىرغا چۈشۈپ قالغان. چاقىلىق تاش يولى قۇم ئاستىدا قېلىش خەۋپىگە دۇچ كەلگەن. قۇرۇقتاغ قۇملۇقى 3 - 5 كىلومېتىر سۈرئەت بىلەن غەربكە ئىلگىرىلەپ بوستانلىقنى يالمىسا، تەكلىماكان قۇملۇقىمۇ غەربكە كېڭىيىپ، نۆۋەتتە تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمى خەۋپكە دۇچ كېلىپلا قالماي ، يۇقىرى تەرەپتىكى بەش تۇەن-مەيدانمۇ قاتتىق سىناققا دۇچ كەلگەن. بىر قىسىم تۇەن - مەيدانلارنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ ئۆيلىرى قۇم ئاستىدا قېلىپ، كىشىلەر ئالاقزادىلىك ئىچىدە قالغان، بەزىلەر ماكانلىرىنى تاشلاپ كېتىشكەن. . .

بۇ يەردە مۇنداق بىر قىستۇرما ئارتۇقلۇق قىلماس: 1987-يىلى ئىيۇندا جېجياڭلىق دېھقانلاردىن تەشكىللەنگەن كېمىچىلەر ئەترىتى سۈئەن

ھىدىنىڭ ئىزىنى بويلاپ، تارىم دەرياسىدا لەيلەپ ماڭماقچى بولغان، لېكىن سۇ بەك تېيىز بولغانلىقتىن، كىچىك يەل قېيىق ھەدىسلا لايغا پېتىپ قالغان. كۆپ چاغلاردا كېمىچىلەر يەل قېيىقىنى سۆرەپ پىيادە ماڭغان. جۇڭگو بويىچە «ئەڭ چوڭ ئىچكى قۇرۇقلۇق دەريا سى» ئەنە شۇنداق ھالغا چۈشۈپ قالغان. ئىگىلىك تىكلەش قىزغىنلىقىغا چۆمۈلگەن كىشىلەر رەھىمسىز رېئاللىق ئالدىدا چۆچۈپ ئويغىنىشتى ۋە ئەتراپىغا قايتىدىن نەزەر سېلىپ مەسىلىنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى ھېس قىلىشتى. پەن-تەتقىقات خادىملىرى مۇھىت ئاسراش، ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنى ئاسراشنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى، ھەر دەرىجىلىك رەھبەرلىك بۇ ئىشقا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشقا باشلىدى. نەچچە يىلدىن بېرى نۇرغۇن خىزمەتلەر ئىشلەندى، نۇرغۇن تەدبىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. بۇ ۋەزىيەت كىشىنى ئۈمىدلەندۈرىدۇ، خۇشھاللاندۇرىدۇ. بىراق ھەرقانچە قىلغان بىلەنمۇ لوپنۇر كۆلىنى، لوپنۇر كۆلى ئەتراپىدىكى ئاينى چۆرىدىگەن يۇلتۇزلارەك قاتار ئورۇنلاشقان ئوتتۇرا، كىچىك كۆللەرنى، يېڭىسۇ، قارىداي، ئارغان، قورغان قاتارلىق جايلاردىكى تۇتىشىپ كەتكەن يۇرت-مەھەللىلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولامدۇ! گۈلخانغا قاقلاپ پىشۇرغان بېلىقلارنى يەپ ياشىغان، يۇلغۇندىن ئوقيا ياساپ، چىڭخەيدىن كەلگەن باندىتلار ۋە باسمىچى موڭغۇللار بىلەن جەڭ قىلغان لوپنۇرلۇقلارنىڭ گۈزەل ئۆتمۈشىنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولامدۇ؟

ھەممىگە ئايانكى، بىر يۇرتنىڭ يەرشارىدىن يوقىلىشى شۇنىڭغا ئالاقىدار بىرمۇنچە مەدەنىيەتلەرنىڭ يوقىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. ئۇزاق ۋاقىت جەريانىدا شەكىللەنگەن بۇنداق مەدەنىيەتلەرنىڭ يوقىلىشى ھېچكىمنىڭ دىققىتىنى تارتمايدىغان، ھېچكىمنى ئەپسۇسلاندۇرمايدىغان شۇ قەدەر ئاددىي ئىشمۇ؟ ئۇزاق ئۆتمۈشتىكى «كورەن» نىڭ يوقالغىنىغا پۈتكۈل دۇنيا ئەپسۇسلىنىدۇ، ئۇنىڭ يوقىلىش سەۋەبى، ئەينى يىللاردىكى مەدەنىيىتى ۋەھاكازالارنى تەتقىق قىلىشقا دۇنيا ئالىملىرى ئىشتىراك قىلمۇاتىدۇ، بىراق بىز ئايىغىمىز ئاستىدىكى نۇرغۇن «كورەن» لەرنىڭ يوقىلىپ كېتىۋاتقانلىقىغا قاراپ تۇرۇۋاتىمىز.

ئەينى يىللاردىكى تارىم دەريا سى بويىدىكى مۇھىم ئۆتەڭ، سۈبەن ھىدىن، ستەينلەر ئارقىلىق دۇنياغا تونۇلغان ئابدال كەنتىگە قاراپ كېتىۋاتقىنىمدا تارىخ، مەدەنىيەت، رېئاللىق ۋە ئىنسان ھەققىدە چوڭقۇر خىياللارغا چۆمۈلگەنىدىم. پىكاپ ئاسفالىت يولدا ئۇچقاندەك كېتىۋاتاتتى، ئەتراپ چوغدەك قىزىپ كەتكەن. ساي، گاھى قۇرۇپ كەتكەن كۆل ياكى ساسلىقنىڭ ئورنى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇرۇدىغان يېرىلىپ كەتكەن تېتىرلىق. گاھىدا ئاندا-ساندا قۇمۇش، يۇلغۇنلار كۆزگە تاشلىنىپ يوق بوپكېتىدۇ. چۈشلۈك غىزانى ناھىيىنىڭ شەرقىي شىمالىغا جايلاشقان مىرەن شەھىرى يېنىدىكى بىكتۇەن يېزا ئىگىلىك 2-دىۋىزىيە 36-تۇەندە يېدۇق. ئابدال كەنتى بۇ يەردىن 70 نەچچە كىلومېتىر يىراقلىقتا ئىدى. 1907-يىلىنىڭ باشلىرىدا ئەنگلىيىلىك ئارخېئولوگ ستەين نۇرغۇن ئەسىرلەر مابەينىدە ئىنسانلار ئەزەلدىن تىنچلىقىنى بۇزۇپ باقمىغان مىرەن ئەدىمىي شەھەر خارابىسىگە كېتىۋاتىپ، چۈشىنىكسىز سىرلىق ھاياجانغا غەرق بولغان. ئۇ بۇ يەردە 18 كۈن تۇرۇپ، «ئەزەلدىن ئىلان قىلىنمىغان، تەسەۋۋۇردىن سىرت» ئىسىل ھەم نەپىس تام رەسىملىرىنى، زاڭزۇچە كىتاب، قۇلۇله قېپى كىتاب ۋە سىرلانغان دۇبۇلغا پارچىلىرىنى، نېيا خارابىسى بىلەن ئوخشاش دەۋرگە تەۋە توپ ئەر - ئايال رەسىمى ۋە قاناتلىق پەرىشتە رەسىمى، قارۇشتى يېزىقىدىكى ئايەت چۈشۈرۈلگەن يىپەك بەلباغ پارچىسى قاتارلىقلارنى بايقىغان. ستەين «قاناتلىق پەرىشتە» نى تاپقانلىقىدىن ئىنتايىن ھاياجانلىنىپ: «بۇ ھەقىقەتەنمۇ بىر ئۇلۇغ بايقاش! دۇنيا بويىچە ئەڭ بۇرۇنقى قاناتلىق پەرىشتە بۇ يەردىن تېپىلدى»، «مېنىڭچە، بۇ تام رەسىمنىڭ پۈتكۈل تۇزۇلۇشى، كۆز قاتارلىقلارنىڭ ئىپادىلىنىشى تامامەن غەربچە» دېگەن. ستەينىڭ بايقىشى ياۋروپا مەدەنىيىتى ساھەسىنى زىلزىلىگە سالغان. مىرەن دېگەن بۇ ئىسىم شۇنىڭدىن تارتىپ دۇنيا كىشىلىرى ئۇچۇن يۆچۈن ئىسىم ئەمەس، بەلكى ئۇلار كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىدىغان جاي بوپقالغان. مىرەن 1979-يىلى ئاتاقلىق ئالىم پېك جيامۇنىڭ ئىز-دېرەكسىز يوقاپ كېتىشى بىلەن يەنە بىر قېتىم دۇنياغا تونۇلدى.

گويا ھايات-ماماتلىق رىشتىسى لوپنۇرغا باغلانغاندەك، پېك جيامۇ شاڭخەيدىكى ئەۋزەل تۇرمۇش، خىزمەت شارائىتىنى تاشلاپ 1956 ۋە 1958-يىلى ئىككى قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت قىلغان ھەم لوپنۇر كۆلىنى تەكشۈرۈش تەكلىپىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئىككىلا قېتىمدا ئۇنىڭ ئارزۇسى ئەملىگە ئاشماي، 1964- يىلغا كەلگەندە ئاندىن لوپنۇرغا بېرىش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن. لېكىن خىزمەتنى باشلىماي تۇرۇپلا «كەسىپكە بېرىلىپ سىياسىيغا سەل قارىدى» دېگەن بەدنام بىلەن قايتۇرۇپ كېلىنگەن. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» ئاخىرلىشىشى بىلەنلا ئۇ يەنە لوپنۇرغا بېرىش ئارزۇسى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن ھەمدە 1979-يىلى دېكابىردا جۇغراپىيە، خىمىيە، بىئولوگىيە، تۇپراق، قۇملۇق، ھاۋارايى قاتارلىق كۆپ خىل پەنلەر مۇتەخەسسىسلىرىدىن تەركىب تاپقان بىرلەشمە تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ تەركىبىدە لوپنۇر كۆلى رايونىغا كەلگەن. بۇ، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دىن كېيىنكى جۇڭگو ئالىملىرىنىڭ تۇنجى قېتىملىق چوڭ ئىلمىي پائالىيىتى بولۇپ، پېك جيامۇ بۇ گۇرۇپپىنىڭ تەشكىللىگۈچىسى ۋە رەھبەرلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئىككىنچى يىلى - 1980-يىلى ئىيۇندا ئۇ يەنە بىر ئىلمىي تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنى باشلاپ مىرەن دېھقانچىلىق مەيدانىغا كەلگەن. بىرنەچچە كۈن تەييارلىقتىن كېيىن گۇرۇپپىنىڭ تۇنجى نەپەر ئەزاسىنى باشلاپ ئىككى ماشىنا بىلەن لوپنۇر كۆلىنى تەكشۈرۈشكە ماڭغان ھەم شۇ ماڭغانچە ئەبەدى لوپنۇر

ۋادىسىدا غايىب بولغان. بۇ دەل جۇڭگونىڭ تۇنجى ئاتوم بومبىسىنى پارتلاتقان تەجرىبە مەيدانى بولغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ سىرلىق ۋەقە مەملىكەت ئىچى-سىرتىدا كۈچلۈك تەسىر قوزغىغان، چەتئەللەرنىڭ رازۋېدكا سۈنئىي ھەمراھلىرى بىر مەزگىل بار كۈچىنى بۇ رايونغا مەركەزلەشتۈرگەن. 1700يىل ئىلگىرىكى گۈللەنگەن مىرەن قەدىمىي شەھىرى بەلكى ئۈنچە مەشھۇر بولمىغىدى، ئەمما ئۇنىڭ نامىنىڭ ئارىدىن شۇنچە ئۇزاق يىللار ئۆتكەندىن كېيىن دۇنياغا مەشھۇر بوپكېتىشىنى كىممۇ ئويلىغان.

ئەنە شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، ئىتالىيىنىڭ ھازىرقى 2-چوڭ شەھىرى، مىلادى 4-ئەسىردە قۇرۇلۇپ رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ پايتەختى، ئىتالىيە ئەدەبىيات-سەنئەت ئويغىنىشىنىڭ مەركىزى بولغان مىلان شەھىرىنىڭ باشلىقى دۇنيادىكى ھەممە ئىسمىداش شەھەرلەر بىلەن ئالاقە ئورنىتىش، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش مەقسىتىدە جۇڭگونىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى مىرەن شەھىرىنىڭ «شەھەر باشلىقى» غا بىر پارچە خەت يازغان. ئۇ دوستانە چاقىرىق، شۇنداقلا زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ قەدىمىي مەدەنىيەتكە بىلدۇرگەن ئېھتىرامى ئىدى. ئەپسۇس، مىرەن قەدىمىي شەھىرىدە بۇ چاقىرىققا ئاۋاز قوشىدىغان «شەھەر باشلىقى» يوق ئىدى.

مەن مىرەن قەدىمىي شەھىرى خارابىسىگە قاراپ ئۇنىڭ بىلەن ئۇنسىز خوشلىشۋاتقان چېغىمدا ، ئىچىمدە: « مەن يەنە كېلىمەن، مىرەن قەدىمىي شەھىرىگىلا ئەمەس، كرورەن قەدىمىي شەھىرىگىمۇ بارىمەن. . . » دەپ نىيەت قىلدىم.

ئابدال تەرەپكە ماڭغانچە تارلىشىپ كەتكەن يول گاھ يوقاپ كەتسە، گاھ پەيدا بوپقالاتتى. شوپۇر تەجرىبىلىك بولغانلىقتىنمۇ ياكى بۇ يولدا ئىلگىرىمۇ تالاي ماڭغانلىقىدىنمۇ ، ئىلغا قىلغىلى بولا-بولماس يوللارنى تاللاپ، بىردەمدىلا ماشىنا ئىزى بار بىر ئوبدان يوللارغا چىقىۋالاتتى، لېكىن بىرنەچچە قەدەم ماڭغاي ئېگىز - پەس قۇمۇشلۇق، يانتاقلىق ئارىسىدايولنى يوقىتىپ قويىاتتى . . . ئىككى تەرەپ ئۇزاقتىن ئۇزاققا سوزۇلغان، چاك-چاك يېرىلغان تېتىرلىق ئىدى. بەزى-بەزىدە توختام سۆلار، توپ-توپ ياپيېشىل قۇمۇشلارمۇ كۆزگە تاشلىنىپ قالاتتى. ئارىدا ئوت-چۆپلەر بولۇق ئۆسكەن يەرلەردىن ئۆتتۇق. ئۇزاق ئۆتمەي تاسما شەكلىدە سوزۇلغان، يېرىمىنى ياپيېشىل قۇمۇش قاپلىغان ، سۇيى بەكمۇ سۇزۇك چوڭقۇر سازلىق كۆزگە تاشلاندى. ئەتىگەندىن بېرى قاقاسلىقتا مېڭىپ كېلىۋاتقىنىمىز ئۈچۈن بۇ مەنزىرە بەكمۇ چىرايلىق كۆرۈندى. ناھىيىلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدە ئىشلەيدىغان فوتو سۈرەتچى ھەمراھىمىز ھەممىمىزنى بىرنەچچە پارچىدىن سۈرەتكە تارتىپ قويدى (ئەپسۇس، ھازىرغىچە بىرەرىنمۇ تاپشۇرۇپ ئالالمىدىم) .

- ئىلگىرى مۇشۇ يەرلەر تۇتاش كەتكەن سازلىق - كۆل ئىدى، - دېدى بىزگە ھەمراھ بولۇپ كەلگەن تۇەن - مەيداننىڭ مۇئاۋىن سىياسىي كومىسارى. ئۇنىڭ سۆزى ماڭا سۇبن ھىدىننىڭ ساياھەت خاتىرىسىدىكى بايانلارنى ئەسلەتتى. ئۇ، خاتىرىسىدە ئابدال كەنتىنىڭ ئەتراپىدىكى ياپيېشىل قۇمۇش قاپلىغان سازلىق، كۆللەرنى تەسۋىرلىگەنىدى.

ئەنە، ئېگىز قىرغاقتا قاتار مۆكچىيىپ تۇرغىنى تارىخىمىزدىكى يەنە بىر مەشھۇر جاي - ئەينى يىللاردا چىڭخەي - شىزاڭدىن شىنجاڭغا كىرىشتىكى تۇنجى كەنت، شۇنداقلا چاقىلىقتىن چىڭخەي - شىزاڭغا قاراپ مېڭىشتىكى ئاخىرقى بېكەت ئابدال كەنتى. يېرىم ياتا تاملارنىڭ كېسەكلىرى شامال-بورانلارنىڭ يالمشى، ئاپتاپنىڭ كۆيدۇرۇشى بىلەن قىزىرىپ پىشىپ قالغاندەك ، تۇتىسىمۇ قولغا توپا يۇقمايدىغان بوپقالغانىدى. ئىشىك-دېرىزە، ئويۇقلارنىڭ ئورنى، ئۆيلەرنىڭ شەكلىدىن قايسىسى مېھمانخانا، قايسىسى ئاشخانا، ھويلا، ئېغىل ئىكەنلىكى «مانا مەن» دەپ كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. بىر ھويلىدا ھەتتا تونۇرنىڭ ئىزى، كۆمۈر ئۇۋاقلىرىمۇ بار ئىدى. تېگى ئاق، قىزىل ئاي-يۇلتۇز گۈللۈك چىت پارچىسى ھەممىلا يەردىن دېگۈدەك تېپىلاتتى. قارىغاندا، بۇ، ئەينى يىللاردا ئابداللىق ئايالار ئەتىۋارلايدىغان رەخت بولسا كېرەك. ھەممىلا ئۆيلەردە يەنە ھاۋارەڭ، يېشىل گۈللۈك چىنە سۇنۇقلىرى، يوغان-يوغان بېلىق تورلىرى ئۇچرايتتى. ئەمما ئۇ تورلار قولغا ئالسىلا ئۇۋۇلۇپ كەتكىدەك ھالغا كەپقالغانىدى. ئۆيلەرنىڭ ئارقىسىدىكى كەڭ ھەم چوڭقۇر قۇرۇق ئېقىن - تارىم دەرياسىنىڭ قىنى ئىدى. ئۇنىڭ چوڭقۇر ھەم كەڭلىكىگە قاراپلا تارىم دەرياسىنىڭ نەقەدەر شىددەت بىلەن ئاقىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولاتتى. سۇبن ھىدىن مۇشۇ يەردىن قېيىققا چۈشۈپ، دۆڭلۈك دېگەن يەرگىچە بارغان. مۇشۇ يەردىن خىزمەتكار يالللىغان. ئۇنىڭ قېيىقى ياغاچقا سوقۇلۇپ دۇم كۆمتۇرۇلۇپ كەتكەندە، لوپنۇرلۇقلار كىچىك قېيىقلىرىغا چۈشۈپ چاقماقلىق بىلەن ئۇنىڭ سۇغا چۈشۈپ كەتكەن نەرسىلىرىنى سۈزۈپ بەرگەن. ستەيىن مۇشۇ يەردە - ئۆركەشلەپ تۇرغان تارىم دەرياسىنىڭ نېرىقى تەرىپىدە ئامبار سالدۇرۇپ، بارلىق ئاسارئەتىقىلىرىنى ۋە پۇل -مالللىرىنى ساقلىغان، لوپنۇرلۇقلار ئۇنىڭغا بەش قېيىقنى چېتىپ كۆۋرۈك ياساپ بەرگەن. ئۇ، بۇ يۇرتنىڭ كۆپىنى كۆرگەن، چوڭقۇر پىكىرلىك مەزىنى بىلەن دىن ۋە باشقا ئىشلار ھەققىدە كۆپ پىكىرلەشكەن. . .

ئويۇڭلىنىغان كۆزگە ئوخشاپ قالغان چوڭقۇر قۇرۇق ئېقىن بويىدا ئۇزاق تۇردۇم. ئەينى چاغلاردىكى قويۇق دەل-دەرەخلەر ، يەلپۇنۇپ تۇرغان ئوت-چۆپلەر، چۆپلۈكتە ئوتلاپ يۈرگەن قوي، كالىلار، تېگى ئاق، ئاي-يۇلتۇز گۈللۈك كۆڭلەكلەرنى كىيىپ، بېشىغا رومال سېلىپ، ئۇزۇن چاچلىرىغا چاچتەڭگىلەرنى ئېسىپ، ئىشىك ئالدىدا كۆك ۋە يېشىل گەردىن چىنىلەرنى يۇيىۋاتقان، تونۇرغا نان يېقىۋاتقان، بېلىق پىشۇرىۋاتقان ئاياللارنى، دەريا‌غا تور تاشلاپ بېلىق تۇتىۋاتقان ئەرلەرنى، ئۆيلەرنىڭ ئەتراپىدىكى چۆپلۈكتە ئويناپ

يۇرگەن ئۇششاق بالىلارنى كۆرگەندەك بولدۇم. مانا بۇ تارىم دەرياسى بويىدا پەيدا بولغان، دەريانىڭ قۇرۇشى بىلەن تەڭلا قۇرۇپ كەتكەن لوپنۇرلۇقلارنىڭ كىچىك كەنتى. ئەگەر ئىككى مەشھۇر چەت ئەللىك ئېكسپېدىتسىيىچىنىڭ نامى بىلەن باغلانمىغان بولسا، باشقا نۇرغۇن يېزا-كەنتلەرگە ئوخشاش كىشىلەر ئۇنى ئاللىقاچان ئۇنتۇپ كەتكەن بولاتتى.

مەن تارىم دەرياسىنىڭ قەدىمكى ئىزلىرى بويىدىن قايتىپ كەلگىلى بىر يىلدەك بولدى. تارىخ، رېئاللىق ۋە كەلگۈسىگە باغلانغان شۇقەدەر ۋەزىنلىك ھەم جىددىي بۇ زور تېمىنى قانداق ئىپادىلەش ھەققىدە كۆپ ئويلاندىم. يۇرەكسىزلىنىپ باش تارتقان ۋاقىتلىرىمۇ بولدى. ئەمما تاشتەك ئېغىر بىر نەرسە بوغزىمغا كەپلىشىپ، يۇرىكىمنى بېسىپ تۇرغاندەك بىر ھېسسىياتتىن زادى قۇتۇلالمىدىم. بولۇپمۇ چاقلىقنىڭ ئوتام يېزىسىدا كۆرگەن تۇڭلۇكىگىچە قۇمغا كۆمۈلگەن ئۆيلەر، قۇرۇپ كەتكەن مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ ئۇچى چىقىپ تۇرغان، قۇم باسقان باغ كۆزۈمنى يۇمسامىلا كۆز ئالدىمغا كېلىۋالاتتى. ئۇ خۇددى رېئاللىققا ئايلانغان سانسىز رېۋايەتلەرنىڭ ، تەكرارلانغان ھېسابسىز پاجىئەلەرنىڭ جانلىق ئۆرۈنۈشى ئىدى. يەنە بىرى ، بىز قورغان ئەتراپىدىكى ۋۇرۇپ كەتكەن توغراقلىق ۋە تارىم دەرياسىنىڭ قۇم بېسىپ كەتكەن كونا ئىزىنى كۆرۈش ئۈچۈن يولغا چىققان ۋاقتىمىزدا ئاددىي بىر شوپۇرنىڭ ئاغزىدىن چىققان بىر ئېغىز گەپ. ئۇ كۈنى ناھىيە بازىرىدىن 200كىلومېتىرەك مېڭىپ، تاش يولدىن ئەگىپ ئوڭ تەرەپتىكى شالاڭ توغراقلىق ئىچىگە كىرىپ كەتتۇق. ماشىنا ئېغىز-پەس يەرلەردىن بەكمۇ تەستە ئايلىنىپ ئۆتەتتى.

- قانداق، ماڭالامسەن؟ - دەپ سورىدى بىرھەمراھىمىز شوپۇردىن.

- ماڭىمەن، چاقلىققا ئازراق پايدىسى بارلا ئىش بولسا، ئالەمنىڭ ئۇ چېتىگىمۇ بارىمەن.

گەپ ياساشنى بىلمەيدىغان تۇز، ئاقكۆڭۈل شوپۇرنىڭ ئاغزىدىن چىققان بۇ سۆز قەلبىمگە شۇنداق چوڭقۇر ئورنىشىپ قالدى. ئەپسۇسكى، مەن چاقلىق ئۇچۇن ھېچنەرسە قىلىپ بېرەلمەيمەن، قىلىپ بېرەلەيدىغىنىم پەقەتلا چىن قەلبىمدىن ئورغىغان مانا مۇشۇ بىرنەچچە ئېغىز سۆز...

ئىچكىرىلەپ ماڭغانسېرى كۆز يېتىدىغانلىكى يەرنىڭ ھەممىسى قۇرۇپ كەتكەن توغراقلار بىلەن قاپلانغانىدى. بۇ توغراقلىق گويا كىملەردۇر قەستەن ئورۇنلاشتۇرغان ئاجايىب-غارايىب، قورقۇنچلۇق، سۇرلۇك ئوبرازلار كۆرگەزمىسىگە ئوخشايتتى. ھەر بىر تۇپ توغراق گويا بۇ دۇنيادىكى كىشىلەرگە تەشنالىقنىڭ نېمىلىكىنى ئۇقتۇرماقچى بولغاندەك - قاغجىراشتىن، ئوتتەك ھارارەتتىن ، بوراندىن ئۇۋۇلۇپ - ئۇۋۇلۇپ كېتىۋاتقاندەك، لېكىن ئىچ-ئىچىدىن قاينىاپ چىققان يەنە بىر كۈچ تۇپەيلى مەھكەم كىرىشىپ تولغىنىپ، يېقىلىپ -قوپۇپ، چۇقان سېلىپ ھالاكەت ۋە ماماتلىق بىلەن ئېلىشىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. دەرەختەك يوغان، ئۇزۇن يىلتىزلار نەملىك ئىزدەپ، يەر ئۈستىگە چىقىپ، ئۇيان-بۇيان سويلاپ يەنە يەر ئاستىغا كىرىپ كەتكەنىدى. يەر ئاستىدىكى ۋە ئۈستىدىكى ئالۇ يىلتىزلار ئۆز ئەتراپىدىكى ھەر چىمدىم تۇپراقنىڭ مەھكەم قۇچاقلاپ تۇرغانلىقتىن، ھەربىر تۇپ توغراق بىر يۇمىلاق دۆڭنى شەكىللەندۇرگەن، ئارىلىقتىكى بوش يەرلەر بولسا، بوراننىڭ ئۇچۇرتىشى بىلەن چوڭقۇر ئازگالغا ئايلانغان. مانا بۇ، توغراقنىڭ ھەممە ئۇلۇغلۇقى. ئەپسۇسكى، كىشىلەر بۇنى بەكمۇ كىچىكىپ چۈشەندى. ھەممە ئادەم ئۆزىنىلا ئويلىدى، مەنلا ياشىشىم كېرەك، دەپ ئۆز نەپسىگە چوغ تارتتى. 50يىلدىن بۇيان ئارال سۇغۇرۇش رايونىغا كىلىدىغان سۇ ئانچە كۆپ ئازلىمىغان بولسىمۇ، تۆۋەن ئېقىمدىكى چاراغا كىلىدىغان سۇ ئارالدىكى سۇنىڭ يۇزدىن بەش-ئالتە پىرسەنتىلا بولدى. بۇ يەرلەرگە بولسا، بىر تېمىمۇ سۇ كەلمەيدىغان بوپكەتتى. ئىلگىرى كولىسىلا سۇ چىقىدىغان يەرلەرنىڭ يەرئاستى سۇيى تۆۋەنلەپ، 19 - 21 مېتىرغا چۈشۈپ قالدى. ۋەھالەنكى، توغراقنىڭ ھايات تۇرۇشى ئۈچۈن سۇ ئورنى تۆت مېتىردىن تۆۋەنلەپ كەتمەسلىكى شەرت ئىدى. شۇنداق قىلىپ، بۇ توغراقلار - تەكلىماكاندىكى بۇ باتۇر ئەزىمەتلەر تۇركۈم-تۇركۈملەپ ، تۇمەن-تۇمەنلەپ قۇرۇپ كەتتى. ئەمما ئۇلارنىڭ يىلتىزى ھېلىھەم ئايىغى ئاستىدىكى تۇپراقنى مەھكەم قۇچاقلاپ، تارىم دەرياسىنىڭ كونا ئېقىنى بويىدىكى خارابلاشقان «يېشىل كارىدور»نى قوغدىماقتا. تەكلىماكان چوڭ قۇملۇقى بىلەن قۇرۇقتاغ قۇملۇقىنىڭ قوشۇلۇپ كېتىشىنى توسۇپ تۇرماقتا. ئەينى چاغدا بەزىلەر يۇقىرى ئېقىمنىڭ تەرەققىياتىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن تۆۋەن ئېقىمنى تاشلۇۋېتىشنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئەمما ئەمەلىيەت تۆۋەن ئېقىمنى تاشلۇۋەتكەندە ئىككى چوڭ قۇملۇق قوشۇلۇپ، دۆلەت تاشيولى ئۇزۇلۇپ قالىدىغانلىقىنى ، چاقىلىق، لوپنۇر ناھىيىلىرىلا ئەمەس، كورلا شەھىرىمۇ قۇمنىڭ بېۋاستە تەھدىتى ئاستىدا قالىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. شۇنداقلا كىشىلەرگە بۇ قەدىمىي «يېشىل كارىدور»نى، بۇ يەردىكى ھەر بىر تۇپ يېشىللىقنى قوغداشنىڭ زۆرۈرلىكىنى تونۇتتى.

بىز قۇرۇغان توغراقلارنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ، يەرلىك كىشىلەر تاشلاپ كەتكەن كونا ئۆيلەرنى ئۇچراتتۇق. بۇ ئۆيلەرنىڭ سەل نېرىسىدا قۇمغا كۆمۈلۈپ تىنىپ كېتەيلا دەپ قالغان چوڭ، ئۇزۇن ئازگال - تارىم دەرياسىنىڭ قىنى سوزۇلۇپ ياتاتتى. دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىمۇ ئوخشاشلا قۇرۇغان توغراقلىق، گىياھسىز ئېگىز-پەس قۇملۇق ئىدى. 100مىڭ يىللاپ ئۆركەشلەپ ئاققان، ساھىلىدا دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ، ئەڭ قەدىمىي توغراقلىقنى ھاسىل قىلغان تارىم دەرياسى بۈگۈنكى ئىنسانلار خۇي-پەيلىنىڭ بەلگىسى بولۇپ، مانا مۇشۇنداق ئېچىنىشلىق ھالدا تاشلىنىپ ياتاتتى.

ھەمراھلىرىمنىڭ ئېچىدە مۇشۇ ئەتراپتىكى ئورمان ئاسراش پونكىتىنىڭ مەسئۇلى بار ئىدى.

شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن بۇ يىگىت ياش ئۆمرىنى ئادەمسىز جاڭگالدا، ئاشۇ توغراقلارغا سەرپ قىلىۋېتىپتۇ. ئۇنىڭ سومكىسىدىكى بىر خاتىرىگە بۇ توغراقلارغا ئائىت كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان سانلار ۋە ۋەزىنلىك ئوي-پىكىرلەرخاتىرىلەنگەنىكەن. ئەمما تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى 140كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى بۇ خېلىلا كەڭ دائىرىنى باشقۇرۇدىغان ئورمان ئاسراش پونكىتلىرىنىڭ شارائىتى ناچار بولغانلىقى ئۈستىگە ئۇلاردا بىرەرمۇ قاتناش قورالى يوق ئىكەن. ئۇلار قاچانمۇ ئۆز فونكسىيەمىزنى ھەقىقىي جارى قىلدۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەرمىز، دەپ تىت-تىت بولىدىكەن.

قورغاندىن ئايرىلىۋاتقان چېغىمىزدا غۇر-غۇر شامال چىقىشقا باشلىغانىدى. ھەمراھلىرىم:

- تەلىيىڭىز بار ئىكەن، يولدىن قۇم ئاققىنىنى كۆرۈدىغان بولدىڭىز، - دەپ چاقچاق قىلىشتى. دەرۋەقە، ھايال ئۆتمەي ئاسفالىت يول يۇزىدىن قۇم خۇددى ئېقىن سۇدەك ئېقىپ ئۆتۈشكە باشلىدى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ باشقا جايلاردا كۆرۈش نېسىپ بولمايدىغان ئۆزگىچە مەنزىرە ئىدى! ئەمما بۇ گۈزەل مەنزىرە كىشىنى ئەندىكتۈرەتتى، ئويلاندۇراتتى...

مەن ئايرىلىش ئالدىدا بۇ يەردىكى خىسلەتلىك توغراقلارغا، ھاياتىنى ئاشۇ توغراقلارغا ئاتىغان، ئاشۇ يولدا قان-تەر ئاققۇزۇپ، كۆيۈپ-پىشىۋاتقان بارلىق ياخشى كىشىلەرگە ئامەت تىلىدىم:

ئېھە، شورپېشانە توغراقلار...

ئېھە، ئاق نىيەت، جاپاكەش ئادەملەر، بەخت ۋە ئامەت سىلەرگە قۇچاق ئاچسۇن!

2

سۈرەن ھىدىن تارىم دەرياسىدا كېمە بىلەن ئۇزۇپ، لوپنۇرنىڭ يېڭى كۆل دېگەن يېرىگە كەلگەندە دەريا تامامەن مۇزلاپ كەتكەنلىكتىن، ئالغا ئىلگىرىلەشكە ئامالسىز قالىدۇ. ئۇ، ھەمراھلىرى بىلەن قۇمۇشتىن ئامبار، ئېغىل، مېھمان كۈتىدىغان چايخانىلارنى ياساپ، چىدىر تىكىپ بۇ يەرنى بارگاھقا ئايلاندۇرىدۇ. كىشىلەر ئۇنىڭ بارگاھىنى «تۆرە سالغان ئۆي» دەپ ئاتىشىدۇ. سودا قىلىدىغانلار بۇ يەرگە يىغىلىدۇ، ئەرز-دادى بارلار سۈرەن ھىدىنىنى ئىزدەپ كېلىدىغان بولىدۇ، ھەتتا مال سېتىپ يۈرگەن بۇخارالىق سودىگەرلەرمۇ بۇ يەرگە كېلىدۇ. سۈرەن ھىدىن بۇ يەردە بىرمەزگىل ئۇنتۇلغۇسىز كۈنلەرنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، 1900-يىلىنىڭ باھارىدا لوپنۇر كۆلىگە يۈرۈش قىلىدۇ. ئۇ ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ھاياتلىقتىن ئەسەر يوق قۇملۇقتا خېلى كۈنلەر ماڭىدۇ. بىر كۈنى ئۇلارنىڭ ئالدىغا بىر دۆڭدە ئوچ ئېغىزلىق كونا ياغاچ ئۆي ئۇچرايدۇ. سۈرەن ھىدىن بۇ يەردىن قەدىمىي پۇل، پالتا، رەسىم ئويۇلغان تاختا قاتارلىقلارنى تاپىدۇ. ئۇ بارغانسېرى قويۇقلىشىۋاتقان گۈگۈم قوينىدا شەرقىي جەنۇب تەرەپتە قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان بىرنەچچە دۆڭلۈككە قاراپ قويۇپ، ئىختىيارسىز ھالدا ئېلىۋالغان سۇ بىلەن ئوزۇقلۇقنىڭ كۈندىن كۈنگە ئاز قېلىۋاتقانلىقىنى ئويلايدۇ. ئۇلار ئەتىسى ئەتىگەندە يولغا چىقىپ يېرىم يولغا كەلگەندە ئۆزلىرى ئۈچۈن بەكمۇ زۆرۈر بولغان گۈرجەكنىڭ ئاخشامقى خارابىلىقتا ئونتۇلۇپ قالغانلىقىنى بايقايدۇ. بۇ پېشكەللىكنىڭ ئەھمىيىتە ئامەت پەرىشتىسىنىڭ چاقچىقى ئىكەنلىكىنى كىممۇ ئويلىسۇن! گۈرجەكنى ئەكەلگىلى كەتكەن ئۆردەك ئىسمىلىك يول باشلىغۇچى ئەتىسى سەھەردە - كىشىلەر ئۇنىڭ ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەن بىر پەيتتە ھاياجان ئىچىدە يېتىپ كېلىدۇ. ئەسلىدە گۈرجەكنى ئېلىپ قايتىشدا بوراندا ئېزىپ قېلىپ، بىر دۆڭلۈكنىڭ تۈۋىدە بوراندىن پاناھلانغان، بوران توختىغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئايىغى ئاستىدا شالدىرلاپ تۇرغان تەڭگە پۇللارنى، ئاجايىپ نەپىس رەسىملەر ئويۇلغان تاختا پارچىلىرىنى كۆرگەن، بىرنەچچە قەدەم ئالدىغا مېڭىپ «ئۆمرىدە كۆرگەن ھەرقانداق خارابىلىققا سېلىشتۇرغۇسىز» نۇرغۇن ئۆيلەرنى بايقىغان...

سۈرەن ھىدىن ئۇ ئەكەلگەن تەڭگە پۇللارغا، مىسلىسىز نەپىس ئويما رەسىملەرگە قاراپ، بىردىنلا قىپقىزىل بولۇپ قىزىرىپ، ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالماي، شۇ ھامان ئارقىسىغا قايتماقچى بولىدۇ. ئەمما بۇ چاغدا پەقەت بىر كۈن يەتكەدەكلا سۇ قالغانلىقىنى، ئەتراپىدىكى شۇنچە ئادەمنىڭ ھاياتىنى ئويلاپ يەنە تۇرۇپ قالىدۇ... ئۇ ئىككىنچى يىلى شىزاڭدىن قايتىپ، بارلىق ئوي-پىكرىنى ئەسىر قىلىۋالغان بۇ خارابىلىققا كەلگەندە ئۆزىنىڭ بىكار ھاياجانلانمىغانلىقىنى، بۇ قېتىمقى مۇڭەپپەقىيىتىنىڭ ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى مىسلىسىز مۇڭەپپەقىيىتى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىدۇ. ئۇ ئۆز-ئۆزىگە: «مەن شۇنىڭغا ئەجەبلىنىمەن، نېمە ئۈچۈن بىزنىڭ شۇنچىلىك تىرىشچانلىقىمىز مەن كرورەندە بايقىغان تارشا پۈتۈكلەر ۋە قەغەزلەردىن قەدىمىيراق بىرەر ئابىدە يوق؟» دەيدۇ. شۇنچىلىك تىلشۇناس گوننار ياررىڭ ئەپەندى ئۇ ئېلىپ بارغان ئاسارئەتىقىلەرنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، بۇ شەھەر خارابىسىنىڭ نامى كرورەن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ!

سۈرەن ھىدىن بۇ مۇڭەپپەقىيەتلىرى بەدىلىگە دۇنياغا تونۇلغان ئېكسپېدىتسىيە چولپىنىغا ئايلىنىپ، ستوكھولىم پورتىدا نەچچە ئون مىڭلىغان يۇرتداشلىرىنىڭ گۈللەرگە كۆمۈپ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا، پادىشاھ، باش ۋەزىر قاتارلىقلارنىڭ قوبۇل قىلىشىغا ۋە يۈكسەك باھاسىغا ئېرىشكەن. پادىشاھ گوستاف: «سىزنىڭ تىرىشچانلىقىڭىز ئارقىسىدا شۇنچىسىنىڭ نامى دۇنيادا ھۆرمەتكە سازاۋەر بولدى» دېگەن. لوپنۇرلۇق ئۆردەك بولسا، ئۆمرىنى نامراتچىلىق ئىچىدە ئىز-دېرەكسىز ئۆتكۈزگەن.

ئاردىن 34يىل ئۆتكەندە، شىنجاڭغا قايتا كەلگەن سۈرەن ھىدىن ئۆردەك بىلەن يەنە كۆرۈشكەن. ئۇ، شۇ ھەقتە يازغان ماقالىسىدا ياشىنىپ قالغان، تۇرقىدىن نامراتلىق چىقىپ تۇرغان ئۆردەكنىڭ ئوغلى بىلەن بىللە ئانقا مىنىپ كەلگەنلىكىنى مۇنداق تەسۋىرلىگەن: «بوۋاي قىرغاقتىن كېمىگە چۈشۈپ

ئالدىمغا كەلدى. كۆزىگە لىققىدە ياش ئالغىنىچە قولۇمنى مەھكەم تۇتىۋالدى. جاپالىق يىللار ئۇنىڭ ئالقىنىدا قېلىن قاداقلارنى پەيدا قىلغانىدى.

ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئۆردەك ئىدى! مەن بۇ قەدىناس دوستۇمغا سەپسېلىپ يىللارنىڭ جەبرى-جاپاسى ئۇنىڭ چىرايىدا قالدۇرغان بەلگىلەرنى كۆردۇم. ئۇ بەكمۇ ياداڭغۇ ئىدى، پېشانىسىنى چوڭقۇر قورۇق قاپلىغان، ساقىلى ئۇچلۇق ئېڭىكىدە ئېسىلىپ تۇراتتى، تۇرقىدىن بەك ئاجىزلاپ كەتكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. . . » . ئۆردەكمۇ قەدىناس دوستىغا چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن تىكىلىپ (بۇ چاغدا سۆزنى ھىدىنمۇ قېرىپ قالغانىدى) : «32 يىلنىڭ ئالدىدا سىز چوقۇم كېلىمەن، دېگەنىدىڭىز ، بىز سىزنى بەك ئۇزاق كۈتتۇق، لېكىن سىز كەلمىدىڭىز، ئەينى چاغدىكى چاكارلارنىڭ كۆپى ئۆلۈپ كەتتى، ئاشاۋاتقانلىرىمۇ بار. مەن ئاخىرى سىز بىلەن كۆرۈشەلىگەنلىكىمدىن خۇرسەن» دېگەن. سۆزىنى ھىدىن ئۇنىڭ سەممىي دوستلۇقىدىن تەسىرلىنىپ، قولىغا قەلەم ئېلىپ ئۆردەكنىڭ رەسىمىنى سىزىۋالغان. بۇ رەسىم ھازىرغىچە ساقلانماقتا.

لوپنۇر ناھىيىسىدىكى چوڭكۆل چارۋىچىلىق فېرمىسىنىڭ ئايىغى تەرىپىدىن ئۆتىدىغان تارىم دەريا سۇيىغا كېتىۋاتقىنىمدا ئاشۇ ئاجايىپ ساپدىل، ساددا، دوستلۇقنى ئەزىز كۆرۈدىغان، جاھانغا مەشھۇر بىباھا مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ تۇنجى بايقىغۇچىسى تۇرۇقلۇق نامراتلىق ئىچىدە ياشاپ ئالەمدىن ئۆتكەن ئۆردەكنى ئويلىدۇم. تارغىنە تاشيولدىن ھارۋا، قول تراكتورى ياكى ۋېلىسىپىت ھەيدەپ ئۆتۈپ تۇرۇدىغان چىرايى ئاپتاپتا كۆيۈپ قارىدىغان ، ياڭاق سۆڭىكى بۆرتۇپ چىققان لوپنۇرلۇقلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ كۆزۈمگە سۆزىن ھىدىن سىزغان رەسىمدىكى ئۆردەككە ئوخشاپ كېتىدىغاندەك تۇيۇلدى.

ناھىيىدىن يىراقلىغانچە يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاندا-ساندا كۆزگە تاشلىنىدىغان كەنت-مەھەللىلەرنىڭ ئورنىنى توپ-توپ قۇمۇش، يانتاق ھەم يۇلغۇن باسقان قۇملۇق چۆل ئىگىلىدى. ماشىنا دېرىزىسىدىن بېنزىن ئارىلاش چۆل ھاۋاسى يۈزگە ئۇرۇلاتتى، يىراقتا، چۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا نېفىت قۇدۇقلىرىنىڭ جازىلىرى، سېرىق بېرزېنت چېدىرلار، گۈركىرەپ مېڭىپ يۈرگەن دالا ماشىنىلىرى كۆزگە تاشلىناتتى. يول بويلىرىنى لوپنۇر ياۋا كەندىرىنىڭ تۆۋەنگە قارىغان ئېچىلمىدىغان ھالرەڭ گۈللىرى قاپلاپ كەتكەنىدى. بەزى يەرلەردە بۇ ئۆسۈملۈك شۇنچىلىك جىق ئىدىكى، يىراقتىن گويا چۆل ئۈستىنى قويۇق ھالرەڭ تۇمان قاپلىغاندەك كۆرۈنەتتى. فېرما ئورگىنىدا توختاپ، بىزنى دەريا بويىغا باشلاپ بارىدىغان ياش مائارىپ كادىرىنى ئېلىۋالدۇق. ئۇمۇ ئىنچىكە، ئېگىز بوي، تېرىسى قىزغۇچ قارامتۇل كەلگەن، ئېڭەك ۋە ياڭاق سۆڭەكلىرى بۆرتۇپ چىققان تىپىك لوپنۇرلۇق ئىدى. ماشىنىمىز فېرمىدىن چىقىپ 100 مېتىردەك توز يولدا ماڭغاندىن كېيىن، توقايلىق ئارىسىدىكى ئەگرى-بۈگرى يولغا چۈشتى. يۇلغۇنلۇقلار، سارغىيىپ كەتكەن قۇمۇشلۇقلاردىن ئۆتۈپ، بارا-بارا قويۇق توغراقلىق ئارىسىغا كىرىپ كەتتۇق. ئاندا-ساندا ياپېيشىل، باراقسان ئۆسكەن توغراقلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپ قىسمى ئۈستى ياپېيشىل تۇرسىمۇ ئاستى ياكى يېرىمى قۇرۇشقا باشلىغان ئوتتۇرا ياشتىن يۇقىرى توغراقلىقلار ئىدى. يەرىۋزىنى قاپلىغان ئوت-چۆپلەر بولسا تامامەن سارغىيىپ كەتكەنىدى. ئويمان يەرلەردە كۈزدە يايلاق سۈغۇرغاندا ھاسىل بولغان كۆلچەكلەر ساقلىنىپ قالغان بولۇپ، بەزىلىرى خېلىلا چوڭ ئىدى. كۆلچەكلەرنىڭ ئۈستىدە بېرە-بېرە ياۋا ئۆردەك، بېلىقئالغۇچىلار كۆزگە چېلىقىپ قالاتتى. تۈيۇقسىز يول بويىدىكى ئوت-چۆپ ئارىسىدىن ئاق ئارىلاش قوڭۇر رەڭلىك ئىككى قۇش پالاقلاپ ئۇچۇپ چىقتى.

- ھاڭغىرت دېگەن مانا مۇشۇ، - دەپ تونۇشتۇردى يول باشلىغۇچىمىز، - ئىلگىرى بۇنداق قۇشلار بەك كۆپ بولىدىغان، ھازىر ئازلاپ كەتتى.

- باشقا ھايۋانلارچۇ، بۇ ئەتراپتا باشقا ھايۋانلارمۇ بارمۇ؟ - دەپ سورىدۇم.

- ھازىر ئانچە ئۇچرىماس بوپكەتتى، ئادەم كۆپىيىپ جاڭگاللار شالاڭلاپ كەتتى ئەمەسمۇ.

ئىلگىرى بۇ ئەتراپتا ئۇچار قۇش، ياۋايى ھايۋانلارنىڭ كۆپلىكىنى تولا ئاڭلايتتۇق. سۆزىن ھىدىن قېيىق بىلەن تارىم دەرياسىدا كېتىۋېتىپ، قىرغاقتىكى قويۇق قۇمۇشلۇق ئارىسىدا ئۇركىمەي جىمجىت قارىشىپ تۇرغان چوڭلارى قارا، كىچىكلىرى قوڭۇر كەلگەن بىر توپ قاۋاننى،

كېمىنىڭ ئەتراپىدىلا بەخۇدۇك ئۇزۇپ يۈرگەن ياۋا غازلارنى، قىرغاقتىن لىپ-لىپ كۆرۈنۈپ قالىدىغان، كېمىنىڭ يېنىدىنلا ئۇزۇپ نېرىقى قىرغاققا ئۆتۈپ كېتىدىغان كىيىكلەرنى، بىر تۈلكىنىڭ قىرغاققا يېقىن ئۇزۇپ كېتىۋاتقان بىر ياۋا غازنى خېلىغىچە ماراپ ماڭغانلىقىنى كۆرگەن. ئۇچ بۇرجەك بولۇپ سەپ تارتىپ، چۇۋۇلدۇشۇپ ئىسسىق تەرەپلەرگە، گانگ دەياسى بويلىرىغا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ياۋا غازلار تۇيىنىڭ ئۇزۇنلۇقى نەچچە يۈز يارد(بىر يارد914 . 0مېتىر) غا يېتىدىغانلىقىنى تەسۋىرلىگەن. ئۇ يەنە قۇملۇقتا كېتىۋاتقان قارامتۇل كەلگەن ئىنتايىن چەبدەست بۆرىلەرنى ، قۇم بارخانلىرى ئارىسىدا 20 ـ 30لاپ ئوتلاپ يۈرگەن ياۋا تۆگىلەرنى ، ھېلىلا مېڭىپ ئۆتكەن يىلپىز ھەم يولۋاسنىڭ ئىزلىرىنى كۆرگەن. قاپقان ئارقىلىق يولۋاس ئوۋلىغۇچىلار بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلاردىن يولۋاس تېرىسى سېتىۋالغان ۋە ئۇنى ستوكھولىمدىكى ئۆيىگە ئېسىپ قويغان. ئۇ، قۇملۇقتىكى «مۇقەددەس ھەم ئېسىلزادە ھايۋان» ياۋا تۆگىگە ئاجايىپ زوقلانغان ۋە قۇملۇقتا ئاچ قېلىش خەۋپىدە تۇرغاندىمۇ ئاشۇ تۆگىلەرنى ئوۋلاشقا نەقەدەر قىيالمىغانلىقى توغرىلىق ئاجايىپ تەسىرلىك ھەم گۈزەل خاتىرىلەرنى قالدۇرغان.

تارىم يولۋىسى توغرىسىدىكى ئەڭ ئاخىرقى مەلۇمات 1940-يىللارنىڭ ئاخىرىدا گومىنداڭنىڭ مۇشۇ ئەتراپتا تۇرۇشلۇق بىر لىيەن ئەسكىرىنىڭ بىر يولۋاسنى قوغلاپ، قورشاپ ئۆلتۈرگەنلىكى بولسا كېرەك. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن، بولۇپمۇ 1950-يىللاردىن كېيىن تارىم ۋادىسىدا يولۋاسنىڭ ئىزى ئۆچكەن.

تەكلىماكان قۇملۇقى گەرچە ئىنتايىن قۇرغاق، ئېكولوگىيە سىستېمىسى ئاجىز رايون بولسىمۇ، ئۇنىڭدا مەۋجۇد بولۇپ كېلىۋاتقان قەدىمىي سۇ سىستېمىسى ، بولۇپمۇ تارىم دەريالىرى سۇيىنىڭ سىڭىشى بۇ قۇملۇقتا ھاياتلىقنىڭ كۆپ خىل بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرگەن. شىنجاڭنىڭ ياۋايى ھايۋانلار مۇتەخەسسىسىيۇەن گويىن«شىنجاڭدىكى ياۋايى ھايۋانلار» دېگەن كىتابىدا، شىنجاڭنىڭ قۇملۇق رايونلىرىدا يولۋاس، بۇغا، قاۋان، بۆرە، تۈلكە، ياۋا مۇشۇك، لەڭمەنتاقتاق، ياۋا تۆگە، قوڭۇر ئېيىق، ئاق يىلپىز، ياۋا ئېشەك، ياۋا قوتاز، جەرەن قاتارلىق 125خىل ياۋايى ھايۋان، ئاق قۇ، ياۋا غاز، قىرغاۋۇل. . . قاتارلىق 364 خىل قۇش، 618خىل ئۆسىلىگۈچىلەر، 20000خىل قۇرت-قوڭغۇز بار ئىكەنلىكىنى، بۇلارنىڭ نەسلى قۇرۇپ كەتكەنلىرىدىن باشقا مۇتلەق كۆپ قىسمىنىڭمۇ يوقىلىش گىردابىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى يازغان. بۇ قۇرلارنى يېزىۋاتقان چېغىمدا، كۆز ئالدىمدا تارىم ۋادىسىدىكى قۇرۇپ كەتكەن توغراقلىق، يالىڭاچ قۇملۇقتا، كۈننىڭ ئوتتەك ھارارىتى ئاستىدا تەنھا قالغان ئىنسانىنىڭ ئېچىنىشلىق، غېرىب ھالىتى كۆرۈنگەندەك بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ، نوھ ئەلەيھىسسالام توغرىسىدىكى قەدىمىي رىۋايەتنى ئەسلىدىم. يەر يۈزىنى توپان بالاسى قاپلاپ كېتىۋاتقاندا ئۇ نېمە ئۈچۈن كېمىسىگە بالا-ۋاقىلىرىنىلا ئەمەس، دۇنيادىكى بارلىق جانلىقلاردىن بىر جۈپتىن ئېلىۋالدى؟ قارىغاندا، ئىنسانلار كۈندە دېگۈدەك ئاڭلاپ تۇرۇدىغان بۇ رىۋايەتنىڭ مەنىسىنى زور بەدەلسىز تونۇپ يېتەلمىسە كېرەك.

دەريا تەرەپكە يېقىنلاشقانچە، يول بويلىرىدىكى ئېگىز قۇم دۆڭلىرىنىڭ ئۈستىدە قۇمۇشتىن ياسالغان يوغان ساتمىغا ئوخشاپ كېتىدىغان مالچى ئۆيلىرى (لوپنۇرلۇق چارۋىچىلار ئادەتتە مۇشۇنداق ئۆيلەردە ئولتۇرىدۇ) ئۇچراشقا باشلىدى. شۇنداق ئۆيلەردىن بىرىنىڭ ئالدىغا كەلگىنىمىزدە، ئۆي ئىگىلىرى ئالدىمىزغا كېلىپ، بىزنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. سىرتتىكى ئوچاقتا بىرنەچچە كىشى ئۇزۇن-ئۇزۇن يۇلغۇن زىخلارغا ئۆتكۈزۈلگەن گۆشلەرنى كاۋاپ قىلىپ پىشۇرۇۋاتاتتى. ساتما ئۆينىڭ تۆرىدىكى سۇپىغا كېگىز-كۆرپىلەر سېلىنغان بولۇپ، كۆرپىلەردە ناھىيىلىك چارۋىچىلىق ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، مال دوختۇرلۇق پونكىتىنىڭ باشلىقى قاتارلىقلار ۋە شىنجاڭ يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر پروفېسسورى بىلەن ياش بىر ئوقۇتقۇچى بار ئىكەن. بۇ ئىككەيلەن بۇ يەردە قويلارنىڭ نەسلىنى ياخشىلاش، كالا سورتىنى يېڭىلاش، گۆش ، سۈت مىقدارىنى كۆپەيتىش سىنىقىنى ئېلىپ بېرىۋېتىپتۇ. ياش يىگىت بۇ چەت جايلىغالدا چارۋىچىلار ئارىسىدا داۋاملىق تۇرىدىكەن. بۇگۈن يەرلىك كىشىلەر ئۇلارغا رەھمەت ئېيتىش ئۈچۈن مال سويۇپ، ئۇلارنى مېھمان قىلىۋېتىپتۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ لوپنۇرلۇقلار ناھايىتى مېھماندوست كېلىدىكەن، ھەرقانداق مېھماننى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ، ئەتىۋارلاپ مال سويۇپ كۈتۈۋېلىش ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى كۈندىكىمۇ ئادىتى ئىكەن. بىز سورۇندىكىلەرنىڭ قىستىشى بىلەن داستىخانغا كەلدۇق. داستىخاندا پىشۇرۇلغان گۆش، كاۋاپ، نان قاتارلىقلار تىزىلغانىدى. پروفېسسور ـ يۇمىلاق قىزىل يۈزلۈك، خۇشچاقچاق كىشى بۇ يەردە سۇنىڭ قىسلىقى، دەريا سۇيىنىڭ ئاچچىقلىقى، شۇڭا بوتۇلكىلارغا قاچىلاپ سېتىلىدىغان «مېنېرال» سۇلارنى قاينىتىپ ئىچىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى. كېيىن پاراڭ تەبىئىي ھالدا گېزىت-تېلېۋىزىيە ئۇستىگە يۆتكەلدى. ئولتۇرغانلار پروفېسسور بىلەن شاگىرتىنىڭ ئەمگىكىنى تەرىپلەپ: بىزدە مۇشۇنداق ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى قىلىۋاتقانلارمۇ كۆپ. لېكىن گېزىت-تېلېۋىزورلاردا مۇنداق كىشىلەر خەۋەر قىلىنمايۋاتىدۇ، دېيىشتى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قۇملۇق چۆلدە، چارۋىچىلار ئارىسىدا ئايلاپ-يىللاپ تۇرۇپ ئون-تىنسىز تۆھپە يارىتىۋاتقان بۇ كىشىلەر توغرىلىق بىرەر نەرسە يېزىشنى، ئۇلار بىلەن كۆپرەك سۆزلىشىشنى ئويلاپ قالدىم. ئەمما شارائىت بىئەپ ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يولىمىز خېلى بار، دەريا بويىغا بېرىپ كەلگىچە قارانغۇ چۈشۈپ كېتىشى مۇمكىن ئىدى. بىز خوشلىشىپ يەنە يولغا چۈشتۇق.

توغراقلىق، قۇم بارخانلىرى ئارىسىدىن سوزۇلغان ئەگرى-بۈگرى يول بەزىدە تارىيىپ كەتسە، بەزىدە ئويمانلارغا چۈشۈپ كېتەتتى. ماشىنا توختىماي سەكرەيتتى. بەزىدە قويۇق توپا ئىچىدە ماڭاتتۇق. گاھى بوز توپىلىق ئۈستىگە قۇمۇش ئۆسكەن دۆڭلەر، گاھى توغراقلىق، قۇمۇشلۇقلار، گاھى قامغاق، تىكەنلىكلەر ئورۇن ئالمىشىپ تۇراتتى. تۇرۇپلا ياپيېشىل، گىلەمدەك يۇمشاق چىمەنلىك يانباغرىلار ئۇچراپ تۇراتتى. ئۇ يەر-بۇ يەردە ئوتلاپ يۈرگەن توپ-توپ قويلار كۆرۈنەتتى. دەريا تەرەپكە يېقىنلاشقاندا ھاۋا سالقىنداپ، توغراقلىق بىلەن

يېشىللىق قويۇقلاشتى. ياش توغراقلار سۇلكەتلىك، ياپيېشىل، ئاجايىپ كۆركەم ئىدى. ياۋا كەندىرلەرمۇ باشقىچە ئېچىلىپ، ئەتراپنى بىر تۇتاش قىزغۇچ تۇسكە كىرگۈزۈۋەتكەنىدى. بىرچاغدا يول باشلىغۇچىمىز:

- كەلدۇق، ئەنە ئاۋۇ يەر دەريانىڭ قېشى شۇ، - دېدى.

مەن قۇلاقلىرىمغا ئىشەنمەي قالدىم. ھەيۋەتلىك تارىم دەرياسى راستتىنلا شۇمۇ؟ ئۇنىڭ ئۆركىشى، گۆركىرەشلىرى قېنى؟ دەريا ئەمەس ئۆستەكمۇ شارقىرايدىغۇ؟

قېلىن توغراق، قۇمۇشلۇق ئارىسىدا تارىم دەرياسى تىپتىنچ، شاۋقۇنسىز، يۇۋاشلىق بىلەن ئېقىۋاتاتتى. ئومۇمىي كەڭلىكى 20 مېتىرغىمۇ يەتمەيدىغاندەك قىلاتتى. يەنە كېلىپ، 10 مېتىردەك قىسمى ئاستىدىن قۇمى كۆرۈنۈپ تۇرۇدىغان سايازلىق ئىدى. قالغان 10 مېتىرچە يېرىنىڭ چوڭقۇرلۇقى قانچىلىك؟ ئۇ نامەلۇم.

- تارىم دەرياسى راستتىنلا مۇشۇمۇ؟ - مەن ئۆز-ئۆزۈمدىن سوراۋاتقاندەك يەنە بىر قېتىم تەكرارلىدىم. ئىگىشىپ سۇپسۇزۇك سۇنى ئوچۇمۇمغا ئالغان چېغىمدا ۋۇجۇدۇمنى ھاياجان قاپلىدى. ئۇزاقتىن بۇيان تەلپۈنگەن ئانا دەريانىڭ بويىغا كەلگەن تۇرۇقلۇق ئۇنىڭ ھاياتبەخش سۇيىنى قېنىپ ئىچمەي قانداقمۇ كېتەلىشىم مۇمكىن. سۇنى ئاغزىمغا ئالدىمىۋ - دەرھال تۆكۈردۇم. سۇ زەھەردەك ئاچچىق، شورلۇق ئىدى.

- بۇ، تارىمنىڭ سۇيى ئەمەس، تارىمنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى زەيكەشلەرنىڭ سۇيى، - دېدى يول باشلىغۇچى.

- ئۇنداقتا، تارىمنىڭ سۇيى...

ئۇ، ئارالدىن تارتىپ داشقەي سۇ ئامبىرىغچە بولغان ئارىلىقتىكى چوڭ-كىچىك سۇ ئامبارلىرىدا، سانسىز توسما - دامبا، ئېچىقلاردا، توختىماي ئېچىلىۋاتقان بوز يەرلەردە. بۇ يۇرتقا قالغىنى بولسا زەي سۇ. بۇ ناھىيىنىڭ قارچۇغا يېزىسىدا تارىمنىڭ سۇيىنى ئىچكەن ھايۋانلار ئۆلگەن. بۇ سۇدا سۇغۇرۇلغان زىرائەتلەر قۇرۇپ كەتكەن. بۇ ھەرگىزمۇ رىۋايەت ياكى توقۇلما ئەمەس.

بىز دەريا بويىدىن قايتىپ يول بويىدا يېڭىدىن ئېچىلىپ، كېۋەز تېرىلغان بوز يەرلەرنى كۆردۇق. بىراق سۇ ئاچچىق بولغانلىقتىن مايسىلار تازا ئايناپالمىغانىدى. ھەمسەپەرلەرنىڭ ئېيتىشچە، بۇ يەرنىڭ قېتىقى ئالاھىدە تەملىك بولىدىكەن. بىز قېتىق ئىچمەكچى بولۇپ بىر قۇم دۆۋىسى ئۈستىدىكى ئۆي ئالدىدا توختىدۇق. ماشىنىنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئۆي ئىگىلىرى - تەمبەل، ئوتتۇرا بوي مالچى بىلەن ئاق يۈزلۈك، سېمىز، ئۇزۇن ئاق رومال سېلىۋالغان ئايال ئالدىمىزغا چىقتى ھەم بىزنى ئوچۇق چىراي بىلەن ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. بىز قېتىق ئىچىپلا كېتىدىغانلىقىمىزنى ئېيتساقمۇ، ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ چىڭ تۇرۇۋالدى.

- مالچىلارنىڭ ئادىتى شۇنداق، ئۇلار بەك مېھماندوست، - دېدى شوپۇر.

«مېھماندوست»، مەن بۇ سۆزنى بەك كۆپ ئاڭلىغان، يالغۇز مالچىلارلا ئەمەس، بىز ئۇيغۇرلار ھەممىز ئاجايىپ مېھماندوست. ھەيي... بۇ مېھماندوستلۇقىمىز.

ساتمىنىڭ بىر چېتىدىكى ئوچاقتا قازاندا گۆش قاينىۋاتاتتى، تۆۋرۈككە بىر پۇتتەك يېڭىدىن سويۇلغان گۆش ئېسىپ قويۇلغانىدى. ساتمىدىكى سوپىدا بىزدىن باشقا يەنە ئۈچ-تۆت مېھمان بار بولۇپ، ئۇلار قوشنا مەھەللىدىن كەلگەن ياشلار ئىكەن. ئۇلار ئىگىلىرى ئىككى لىگەنگە گۆش سۇزۇپ، بىر لىگەنتىن ياشلارنىڭ ئالدىغا، بىرنى بىزنىڭ ئالدىمىزغا قويدى. ئەر-ئايال ئىككىسى پەگادا قول باغلاپ تۇرۇپ، تۆركە چىقىرىپ قويۇلغان مېھمانلارنى - يەنى بىزنى ھەدەپ گۆشكە زورلايتتى، ئۆزلىرىنىڭ چىرايىدىن قورسىقىنىڭ ئاچلىقى، قۇرۇپ كەز باغلاپ تۇرغان لەۋلىرىدىن گۆش - شورپا دېگەنىنمۇ كۆندە كۆرۈپ تۇرمايدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. نېمىشقىدۇر كۆڭلۈم بىر قىسما بوپقالدى. قىزىق چايدىن ئوتلاپ ئولتۇرۇپ، ئىچىدىغان سۇنى نەدىن ئەكېلىدىغانلىقىنى سورىدۇم.

- باسما قۇدۇقىمىز بار، قۇدۇق سۇيى ئىچىمىز، - دېدى مالچى.

- مالىلارنىچۇ، مالىلارنىمۇ قۇدۇق سۇيى بىلەن سۇغۇرامسىلەر؟

- دەريانىڭ سۇيى بىلەن سۇغۇرىمىز، قوي دېگەن تىلسىز، يۇۋاش مەخلۇق، ئىچمەي ئامال يوق، - دەپ كۈلدى مالچى.

- تارىمنىڭ سۇيى ئىلگىرىمۇ مۇشۇنداق ئاچچىقمىدى؟

- دۇنيادا تارىمنىڭ سۇيىدەك تاتلىق سۇ يوقمىدىكىن، دەيمەن، - دېدى مالچى، - ئىلگىرى سۇ بەك كۆپ ئىدى، قىنىغا پاتماي مۇشۇ ئارىلىقچە ئاقاتتى. ھەممىلا يەردە چوڭ-چوڭ كۆللەر، بۇلاقلار بارئىدى. دەريا بويىدىكى توغراقلىق، توقايلىقلارنىڭ قېلىنلىقىدىن ئۆتمەك تەس ئىدى. ئاسماندا خىلمۇ خىل قۇش، يەردە مال-چارۋا، ياۋا توشقان، بۇغا-ماي-رال، سۇدا بېلىق دېگەنلەر پاتماي يۈرەتتى. ئاجايىپ يۇرت ئىدى بۇ.

ناھايىتى سۆزمەن بۇ ئادەمنىڭ ئاھاڭىدىن ئۆتكەن كۈنلەرنى سېغىنىش، شۇنداقلا يەنە ئاجايىپ بىرخىل ھەسرەت، بىچارىلىق تۆكۈلۈپ تۇراتتى. بۇ، قولىدىكى ئېسىل نەرسىسىنى يوقتىتىپ قويۇپ، ئۆمۈرلۈك ھەسرەتتە قالغان كىشىلەردىلا بولىدىغان، تەسۋىرلەش قىيىن بىرخىل ھالەت ئىدى.

بىز ئۆي ئىگىلىرى بىلەن خوشلاشتۇق. قوشنا مەھەللىلىك يىگىتلەرمۇ ئۇزاپ چىقتى. ئۆي ئىگىلىرىنىڭ قوشنا مەھەللىگە ياتلىق قىلىنغان قىزى - مېھرى ئىسىق ياش كېلىنچەك ماشىنىمىزغا چىقىۋالدى. مېھمان يىگىتلەرنىڭ ئىككىسى موتسىكلىتلىق، بىرسى ئاتلىق كەلگەنىكەن. موتسىكلىت بىلەن ئات بىرلا ۋاقىتتا چېپىشقا چۈشتى، قارىغاندا يىگىتلەر بەسلىشىۋاتقاندەك قىلاتتى. دەسلەپتە ئات ئىلگىرىلەپ كەتتى، ئات ئۈستىدە يېپىشىپ ئولتۇرغان چەۋەنداز ئاتنى بولۇشىغا چاپتۇرماقتا ئىدى. ئاتمۇ خېلى يۈگرۈك ئات ئىكەن، تەڭمۇ تەڭ ھالەت خېلى ئۇزاق داۋاملاشتى. موتسىكلىت ئوڭغۇل-دوڭغۇل يولدا چاپچىپ كۈچەپ ئالغا ئىتىلاتتى. يول سەل سىلىقلاشقاندىن كېيىن موتسىكلىتنىڭ سۈرئىتى تېزلەشتى ۋە ئاتنىن تىزلا ئۆتۈپ كەتتى. چەۋەنداز تۆز يولنى تاشلاپ پاكار قۇم دۆۋىلىرى ئارىسىغا كىرىپ كەتتى ۋە بىر پەستىن كېيىن ئۇشتۇمتۇت موتسىكلىتنىڭ خېلىلا ئالدىدا چىقىپ، چوڭ يول تەرەپكە قاراپ كەتتى. ھەممىز كۈلۈشتۇق. ياش كېلىنچەك پەخىرلەنگەن ھەم

تارتىنغان ھالدا كۆلۈپ ئولتۇراتتى. ئەسلىدە چەۋەندەز يېگىت ئۇنىڭ ئېرى ئىكەن.

فېرما ئورگىنىدا يول باشلىغۇچى بىلەن كېلىنچەك چۈشۈپ قالدى. قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىغانىدى، بىز بۇ يەردە ئۇزاق تۇرماي ناھىيە بازىرىغا قاراپ يۈرۈپ كەتتۇق.

* * *

قۇملۇق تاشيولىدا ماڭىشقىنىمىز بۇگۈرنىڭ جەنۇبىدىكى قۇملۇقتا قاتار-قاتار تىزىلغان نېفىت قۇدۇقلىرى، تەرەپ-تەرەپتە تۇتاشقان يوللارنى، موكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇرغان ماشىنا-ئاپتوموبىللارنى، قۇملۇق ئوتتۇرىسىدا قەد كۆتۈرگەن زامانىۋى بىنالارنى كۆرۈسىز. چۆلنىڭ ئۈيىر-بۈيىرىدە لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان قۇدۇقلار خۇددى قۇملۇققا ئورۇنلاشتۇرۇلغان غايەت زور ئولىمپىك مەشئەللىرىدەك، بۇ يەردە خۇددى مىسلى كۆرۈلمىگەن چوڭ كۆلەملىك مۇسابىقە - گىگانت ماشىنا ئادەملەرنىڭ مۇسابىقىسى بولۇۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. ھەر قانداق مۇسابىقە ئاخىرلىشىدۇ، لېكىن بۇ مۇسابىقە ئاخىرلاشمايدۇ، بەلكى تېخىمۇ قىزىيدۇ. چۈنكى بۇ تارىم نېفىتلىكىنى ئېچىش - غەربىي رايونىنى ئېچىش مۇسابىقىسى. تارىم ۋادىسىدا مۇنداق نېفىتلىكلەر، قۇدۇقلار ئاز ئەمەس، بەلكى تېخىمۇ كۆپىيىدۇ. تەكلىماكان قۇملۇقىدا ئاستىدا ئۆركەشلەپ تۇرغان 70مىليارد تونىدىن ئارتۇق نېفىت كىشىلەرنىڭ نەزىرىدىكى «ئۆلۈك دېڭىز» نى «ئۈمىد دېڭىزى» غا، دۇنيا بويىچە ئەڭ چوڭ نېفىت ئامبىرىغا، 21-ئەسىردىكى «پارس قولتۇقى» غا ئايلاندۇردى. تەكشۈرۈشلەرگە ئاساسلانغاندا، بۇ يەردىكى نېفىت زاپىسى يەرشارى ئومۇمىي نېفىت زاپىسىنىڭ ئوچتىن بىر قىسمىنى ئىگىلەيدىكەن. تەبىئىي گاز زاپىسى 8تىرىليون كۇبمېتىر بولۇپ، ئامېرىكا تەبىئىي گاز ئومۇمىي زاپىسىنىڭ ئىككى ھەسسىگە باراۋەر ئىكەن. نېفىتلىك ئېچىلغان 11يىلدىن بۇيان تارىم نېفىتچىلىرى جاپالىق كۈرەش ئارقىلىق تارىم نېفىتلىكىنى دۇنيادىكى 1-دەرىجىلىك نېفىتلىككە ئايلاندۇردى. يېقىندا يەنە تارىم ئويمانلىقىدىن 470مىليارد كۇبمېتىر تەبىئىي گاززاپىسى ئېنىقلاندى. بۇ سانلار كىشىنى نەقەدەر خۇشھال قىلىدۇ، ئىلھاملاندۇرىدۇ-ھە! بىراق... بۇ يەردە مەسىلە يەنىلا سۇغا بېرىپ تاقىلىدۇ. ئادەتتە بىر تونىنا نېفىت ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن ئون تونىنا سۇ كېتىدۇ. ھەر تونىنا نېفىتنى پىششىقلاش ئۈچۈن 20تونىنا، ئايلانغان سۇ مىقتارىنى چىقىرىۋەتكەندىمۇ بىر تونىنا سۇ كېتىدۇ. ئۇنداقتا ھازىر تارىم نېفىتلىكىنىڭ يىللىق ئىشلەپچىقىرىش مىقتارى قانچىلىك؟ ئىككى مىليون تونىنا! دېمەك، تارىم دەرياسىنىڭ سۈيى بارغانسېرى ئاز قېلىۋاتقان ئەھۋالدا مۇناسىۋەتلىك خادىملارنىڭ مۇشۇنداق كېتىۋەرسە، يەنە بىر نەچچە يىلدا تارىم دەرياسى نېفىتلىكىنى سۇ بىلەن تەمىنلىيەلمەسلىكى مۇمكىن، دەپ ئەندىشە قىلىشى ئورۇنسىز ئەمەس.

غايەت زور «مەشئەل» لەر كېچە-كۈندۈز لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرغاچقىمۇ، كىشىنىڭ نەپسىنى بوغقىدەك ئىسسىق بىلىنگەن نېفىتلىك يېراقتا قالدى. ئەمدى يولنىڭ ئىككى يېقى قۇرۇغان ھەم قۇرۇشقا باشلىغان شالاڭ توغراقلىق ئىدى. بۇ چىڭقى چۈشتە قاغجىرىغان تۆپراق، تىنجىق ھاۋا، قۇرۇغان توغراقلار كىشىدە زېرىكىش، ھارغىنلىق پەيدا قىلاتتى. يول ماڭسا-ماڭسا تۈگىمەيدىغاندەك بىلىنەتتى. دەريا تەرەپكە يېقىنلاشقانچە قىپقىزىل ئېچىلىپ كەتكەن يۇلغۇنلار ئۈچراشقا باشلىدى. قاقاس چۆلدە ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان بۇ گۈزەللىك-تىن كىشى ھاڭ-تاڭ قالاتتى، ئىختىيارسىز كۆزلىرىنى ئۇزەلمەي قالاتتى. بارا-بارا ئىككى تەرىپىمىزدىكى توغراقلارىمۇ تۇس ئالدى ھەم قويۇقلاشتى، كېيىن توغراقلار يوقاپ ئۇنىڭ ئورنىنى كېۋەزلىك ئىگىلىدى. شۇ ئەسنادا «يېڭى بازار» غىمۇ كەپقالدۇق.

نېفىتلىك ھەم قۇملۇق تاش يولى بىلەن تەڭ بارلىققا كەلگەن بۇ بازارنىڭ ئىككى تەرىپى قاتار كەتكەن ئاشخانا، ماگىزىن، رېمونتخانا دېگەندەكلەر بىلەن تولغانىدى. ئاشخانىلارنىڭ ئالدىدا ئۇزۇن يوللۇق يولۇچىلار ئاپتوبۇسى، ماشىنا-پىكاپلار توختاپ كەتكەن، يول بويى ئاشخانىلاردىن چىققۇچىلار ناخشا-مۇزىكا ساداسى، خوجايىنلارنىڭ خېرىدار چاقىرىشلىرى، موتور ئاۋازى، ئومۇمەن تاشيول بويىدىكى كىچىك بازارلاردا بولىدىغان ھەممە ئاۋازلار بىلەن تولغانىدى. بازاردىن 100مېتىر يىراقلىقتا تارىم دەرياسى چوڭ كۆۋرۈكى قەدكۆتۈرۈپ تۇراتتى. يىراقتىن قارىغاندا، ئۇ خۇددى دەريا ئۈستىدە تۇرغان غايەت زور ھەم ئۇزۇن ئەجدىھاغا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ ئايىغى ئاستىدا - ئەسلى قىننىڭ ئازلا بىر قىسمى تېپتېنچ - ھالسىز، كىچىك-كىچىك ئارالارنى پەيدا قىلىپ ئېقىۋاتقان تارىم دەرياسى بولسا، كىشىنى سەل ئۈمىدسىزلەندۈرۈپ قويىاتتى.

- كەلكۈن ۋاقتىدا كەلگەن بولسىڭىز باشقىچە مەنزىرە كۆرگەن بولاتتىڭىز، - دېدى ھەمراھلىرىم.

مەن ئۇنىڭ تومۇز ئاپتىپىدا سارغۇچ بولۇپ تاۋلىنىپ يىراق-يىراقلارغىچە سوزۇلۇپ ياتقان دەل-دەرەخسىز تاقىر قىرغاقلىرىغا بىر پەس قاراپ تۇردۇم. تۆۋەنگە چۈشۈپ قىرغاقنىڭ سەل پاكىزرەك يېرىدە زوڭزۇيۇپ ئولتۇرۇپ ئوچۇمۇمغا سۇ ئالدىم.

- ئىنچەمەڭ، بۇ سۇ مەينەت ھەم تۇزلۇق!

ئاغزىمغا كىچىككىنە سۇ ئېلىپ يەنە تۈكۈرۈۋەتتىم. بۇ قېتىمقىسى لوپنۇردىكىدەك ئاچچىق بولمىسىمۇ، خېلىلا تۇزلۇق ئىدى. بۇنىڭ سەۋەبىنى تارىم دەرياسىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشلۇق دەريا باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ مەسئۇلى تەمىنلىگەن مەلۇماتلار چۈشەندۈرەتتى: 1999-يىلى ئىيۇندا تارىم دەرياسى ئوتتۇرا ئېقىم سۇيىنىڭ مىنېرالىشىش دەرىجىسى 6.10گرام / لېتىرغا يېتىپ، ئىشلىتىدىغان سۇنىڭ دۆلەت بەلگۈلىگەن مىنېرالىشىش ئۆلچىمىدىن ئون ھەسسە ئېشىپ كەتكەن. شورلىشىش دەرىجىسى ئېغىر رايونلارنىڭ سۇغۇرۇشقا ئىشلىتىدىغان سۇيىنىڭ مىنېرالىشىش دەرىجىسىمۇ دۆلەت بەلگۈلىگەن ئۆلچەمدىن بەش ھەسسە ئېشىپ كەتكەن...

يەنە مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللاردا ئېيتىلىشىچە،

تارىم دەرياسىدىكى زەيكەش سۈيىنىك كۆپ قىسمى يۇقىرى ئېقىمدىن : ئاۋات ـ قۇمقۇدۇق (ساجىنزى) سۇغۇرۇش رايونىدىن ، ئۇگەن دەريا‌سى سۇغۇرۇش رايونى ۋە ئاقسۇ دەريا‌سى سۇغۇرۇش رايونىدىن قويۇپ بېرىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئىچىدە ئارال سۇغۇرۇش رايونىدىن قويۇپ بېرىلىدىغان زەيكەش سۈيى ئەڭ كۆپ بولۇپ، بىۋاستە تارىم دەريا‌سىغا قويۇپ بېرىلىدىكەن. بۇ تۆت رايوننىڭ نەچچە مىليون مو ئېتىزلىقىدىن قويۇپ بېرىلگەن نەچچە يۈز مىليون كۇبىمېتىر زەي سۇ تارىم دەريا‌سىنىڭ سۈيىنى ئېغىر دەرىجىدە بۇلغىغان. تارىم ۋادىسىدا يەر ئۈستى سۈيىلا ئەمەس، يەر ئاستى سۈيىمۇ ئېغىر دەرىجىدە مىنېرالىشىپ كەتكەن.

لوپنۇرلۇق ھېلىقى چارۋىچى ئېيتقاندەك، تارىم دەريا‌سى دۇنيا بويىچە سۈيى ئەڭ تاتلىق دەريالارنىڭ بىرى ئىدى. بىرنەچچە يۈز يىل ئىلگىرى يېزىلغان «غەربىي دىيار سايا‌ھەت خاتىرىسى» ناملىق خەنزۇچە كىتابتا: «تارىم دەريا‌سىنىڭ سۈيى چۆچۈر، سۇزۇك ھەم تاتلىق ئىكەن» دەپ يېزىلغان. 1958-يىلىغا قەدەر تارىم دەريا‌سى سۈيىنىڭ مىنېرالىشىش دەرىجىسى 1g/L دىن ئېشىپ كەتمىگەن. بۇ يەردىكى بىردىنبىر سەۋەب، نوپۇسنىڭ پەۋقۇلئاددە تېز سۇرئەتتە كۆپىيىپ، يەرلەرنىڭ قارىغۇلارچە، ھەددىدىن ئارتۇق كۆپ ئېچىلغانلىقىدا. پەقەت1949-يىلىدىن 1992-يىلىغىچىلا تارىم ۋادىسىدا نوپۇس ئىككى ھەسسىدىن ئارتۇق، تېرىلغۇ يەر بىر ھەسسە كۆپەيدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ھەممىگە ئايان سەۋەبلەر تۈپەيلى كۆپىيىش سۇرئىتى تېخىمۇ تېز بولدى.

دەريا باشقۇرۇش پونكىتىنىڭ مەسئۇلى بىزنى تارىم دەريا‌سىنىڭ جەنۇبىدىكى خۇسۇسىي دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنىڭ كېۋەزلىكىگە باشلاپ باردى. نەچچە ئون مىڭ مو كېلىدىغان، چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان بۇ كېۋەزلىكلەر سان-ساناقسىز يېشىل توغراقلارنى، يۇلغۇن ۋە باشقا يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنى يوقىتىش ھېسابىغا ئېچىلغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۇنىڭ شورلىشىپ كەتكەنلىكى سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، بىز كۆرگەن يەرلەردە كېۋەزلەر ئانچە ئاينىمىغان، مۇشۇنچىۋالا يەرنىڭ بېرىنەچچە يىلغا بارماي تاشلىنىپ، قۇملىشىپ كېتىدىغانلىقى «مانامەن» دەپ كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار تەمىنلىگەن ماتېرىياللارغا قارىغاندا ، بۇيەردىن چاراغنىچە 400كىلومېتىرلىق دائىرىدە توغراقلىقنى بۇزۇپ، يەر ئېچىش ئەھۋالى ناھايىتى ئېغىركەن. بۇ رايوننىڭ 200گە يېقىن سۇ تارتىش پونكىتىدىكى 500سۇ پومپىسى تارىم دەريا‌سىنىڭ سۈيىنى خالىغانچە تارتىپ كېتىدىكەن. شايار ناھىيىسىدە يېقىنقى يىللاردا ئېچىلغان جەنۇبىي تارىم تەرەققىيات رايونىدا 120مىڭ مو تېرىلغۇ يەر بار ئىكەن. بۇ يەردىكى 20مىڭغا يېقىن تۇراقسىز ئاھالە ئاساسەن ئېچكىرى ئۆلكىلەردىن كەلگەن خۇسۇسىي بوزيەر ئاچقۇچىلار بولۇپ، يەر قالايمىقان ئېچىلىپ، كېۋەز بەك كۆپ تېرىلىۋەرگەنلىكى ، ئەتراپىدا مۇداپىئە ئورمىنى بولمىغانلىقى ، ئەسلىدىكى ئورمانلارمۇ يوقىتىۋېتىلگەنلىكى ئۈچۈن، ئېكولوگىيە ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان. ھازىر بۇ يەردە قۇم-بوران بارغانسېرى كۈچىيىپلا قالماي، كەڭ دائىرىلىك قۇرت ئاپىتى يۈز بەرگەن. . .

شۇنداق قىلىپ، 20-ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يىلىغا كەلگەندە قەدىمىي، ئەلۋەك تارىم دەريا‌سى بىردىنلا ھالسىزلىنىپ مادارىدىن كەتتى. ئۇ خۇددى قېنى شۇراپ تۈگىتىلگەن قۇرۇق تەنگە، قاقشال بوپكېتىۋاتقان دەرەخكەئوخشاپ قالدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان دەريانىڭ ھەرقايسى قىسىملىرىدا ئارقا-ئارقىدىن سۇ ئۈزۈلۈپ قېلىش ھادىسىسى يۈز بەردى. بۇنىڭ ئىچىدە 1999-يىلى 17-، 18-ئىيۇلدا تارىم دەريا‌سىنىڭ 88% قىسمىدا يۈز بەرگەن سۇ ئۈزۈلۈپ قېلىش ھادىسىسى دەريا تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ سۇ ئۈزۈلۈپ قېلىش ھېسابلىنىدۇ. دەريا سۈيىنىڭ ئازلاپ كېتىشى مۇقەررەر ھالدا يەر ئاستى سۇ ئورنىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىنى ، يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ قۇرۇپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. يېپىنچا ئۆسۈملۈكلەرنىڭ قۇرۇپ كېتىشى بولسا، ئەسلىدىكى تۇراقلىق قۇمنى تۇراقسىز قۇمغا ئايلاندۇرىدۇ. ئىش مۇشۇ پېتى تەرەققىي قىلىۋېرىدىغان بولسا، ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدۇ. . . ئالىملار بىزنى: قۇرغاق رايوندا سۇنئىي ئېكولوگىيە تەبىئىي ئېكولوگىيىگە تايىنىپ ، ئۇنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا مەۋجۇد بولۇپ تۇرىدۇ. سۇنئىي ئېكولوگىيە سىستېمىسىنىڭ قۇرغاقچىلىققا تاقابىل تۇرۇش ئىقتىدارى ئەسلى قۇملۇق ئېكولوگىيە سىستېمىسىنىڭكىدىن كۆپ تۆۋەن بولغاچقا، بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراش، قۇملىشىپ كېتىشتىن ئىبارەت تەبىئىي قانۇنىيەتتىن قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدۇ، دەپ ئاگاھلاندۇرىدۇ. ئۇلار يەنە كەلسە كەلمەس قۇدۇق قېزىش تۈپەيلى كېلىپ چىققان سۇ ئورنىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىش ھادىسىسى توغرىسىدا بىزنى مۇنداق ئاگاھلاندۇرىدۇ:

يەر ئاستى سۈيىنى كۆپلەپ ئىشلىتىش خەتەرلىك. ئۇ قايتا بارلىققا كەلمەيدۇ. كان بايلىقلىرىغا ئوخشاش قانچىلىك ئىشلەتسە ، شۇنچىلىك خورايدۇ. چۆلقۇر قاتلام سۇنى ئىشلىتىش مۇقەررەر ھالدا يەر ئاستى سۈيىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇنداق ھالەتنى ئۆڭشىماق بەك تەس. . . ھازىر جۇڭگو بويىچە يەر ئاستى سۈيى ئارتۇق چىقىرىلغانلىقتىن تۆۋەنلەپ كەتكەن 145ئويمان بار. بۇ ئويمانلارنىڭ كۆلىمى 158مىڭ كۋادرات كىلومېتىرغا يېتىدۇ. بەزى ئويمانلارنىڭ مەركىزىي سۇ ئورنى 60 ـ 80 مېتىر چوڭقۇرلاپ كەتكەن. بەزى شەھەرلەرنىڭ يەر يۈزى تۆۋەنلەپ كېتىپ، ئېغىر ئاقىۋەت پەيدا قىلغان. . .

2001-يىلىنىڭ ئاپرېل ئايلىرىدا ـ مەن بۇ قۇرلارنى يېزىۋاتقىنىمدا ئۇرۇمچىدە قاتتىق بوران چىقىۋاتاتتى. قاتمۇ قات ئېگىز بىنالارمۇ توسۇپ قالالمىغان بوران توختىماي ھۇۋلاپ، ئىشىك-دېرىزە-لەرنى تاراقشىتىپ، ھېلىلا تازىلاپ-سۈرتۈپ قويغان ئۆيلەرنى بىردەمدىلا توپىغا كۆمۈپ، توختىماي چىقىۋاتقىلى بىر ھەپتە بولدى. بۇ يىل ئەتىيازدا

باشقىچىلا ئۆرلەپ كەتكەن تېمپېراتۇرا بوران بىلەن تەڭ بىردىنلا تۆۋەنلەپ كەتتى. دەسلەپتە يامغۇر، كېيىن مۆلدۈر، ئارقىدىن توپا ئارىلاش قار ياغدى. قىزىق يېرى، كېيىملىرىڭىزدىكى قارنى قېقىۋەتسىڭىز، سارغۇچ يېپىشقاق توپا قالىدۇ. خەۋەر تېپىشمىچە، بىرنەچچە كۈندىن بۇيان شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدە بوران ئاپىتى يۈز بېرىپ، تېمپېراتۇرا كۆرۈنەرلىك تۆۋەنلىگەن. چاقىلىق ناھىيىسىدە بۇ قېتىم بوران سەككىز بالغا يېتىپ، تېمپېراتۇرا سەككىز گرادۇس تۆۋەنلىگەن، ناھىيىنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىغان. بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان تەبىئىي ئاپەت ئالدىدا ئېختىيارسىز ئويلانماي تۇرالمايمىز: بۇ، تەبىئەتنىڭ جازاسىمۇ؟

ئاخشىمى بوراننىڭ دېرىزىلەرنى تاراقلىتىشىغا قۇلاق سېلىپ يېتىپ ئۇزاققىچە ئۇخلىيالمىدىم. ئاشۇ بىر ئايدا چاقىلىقتىن تارتىپ ئاقسۇنىڭ ئارال رايونىغىچە بولغان سەپىرىمدە كۆرگەن-ئاڭلىغانلىرىم، ئاي شارىغا ئوخشاش چاڭ-توزان ئۆرلەپ تۇرۇدىغان قۇرغاق جەنۇب يېزىلىرى، تراكتور، ، توپا ئېتىرىش ماشىنىلىرىنىڭ ئايىغى ئاستىدا قارسىلداپ يېقىلىۋاتقان توغراقلار، قاقشال توغراقلار، تارىم دەرياسىنىڭ قۇرىغان ئىزلىرى، قۇم باسقان ئۆيلەر، ئېتىزلار كۆز ئالدىمغا كېلەتتى. گاھى بۇ مەنزىرىلەر پرژېۋالىسكىي 1889-يىلى سۈرەتلىگەن ھەقىقىي كۈن چۈشمەس ئېپتىدائىي ئورمانلار بىلەن، سۈبن ھىدىنىڭ ساياھەت خاتىرىسىدىكى قويۇق توغراقلىق، قۇمۇشلۇق ئارىسىدىكى قەدىمىي دەريادا كېتىۋاتقان ئەنگلىيە پوسۇنىدىكى ياسداق كېمە، دەريا ئوتتۇرىسىدىكى لاي ئارالارغا قونۇۋېلىپ، بۇ يۆچۈن كېمىنى كۆزلىرى بىلەن ئۇزىتىپ قالغان سېمىز ھەم كالامپاي بېلىقئالغۇچىلار، يەرلىك تورلىرىنى سۈغا چۆكتۈرۈپلا بىردەمدە بىرمۇنچە بېلىق تۇتىدىغان بېلىقچىلار، دەريا بويىدىكى ئورمانلىقتا يەتتە-سەككىز مىڭ ھەتتا ئون مىڭلاپ قويلارنى بېقىپ يۈرگەن مالچىلار... بىلەن گىرەلىشىپ، ئارىلىشىپ كېتەتتى. بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى مېنىڭ خىيالىم، تەسەۋۋۇرۇم ئەمەس، بەلكى ھەقىقەت ئىدى. مەن ئىختىيارسىز ئۆز-ئۆزۈمگە سوئال قويدۇم:

بۇ سەپىرىمدە كۆزلىگەن مەقسىتىمگە يېتەلىدىمۇ، ئانا دەريانى ئىزدەپ تاپالىدىممۇ؟

تاپالىغاندەك قىلىمەن، ئەمما...

ئانا دەريانىڭ ھاياتبەخش سۈيىدىن باغرىم قانغىچە ئىچەلىدىممۇ؟

...

شايار ناھىيىسىنىڭ تارىم يېزىسىدىكى توپا باسقان قويۇق توغراقلىقلاردىن ئۆتۈپ - بۇ توغراقلىقلار بۇ قېتىمقى سەپىرىمدە كۆرگەن ئەڭ قويۇق ھەم يېشىل توغراقلىق - تارىم دەرياسىنىڭ بويىغا بارغىنىمدا، لەيلىمە كۆۋرۈك يېنىدىكى پەس قىرغاقتا زوڭزۇيۇپ ئولتۇرۇپ سۈنى ئوچۇمۇمغا ئالغىنىمدا يەنە بىر قېتىم:

- بۇ سۈنى ئىچكىلى بولمايدۇ، ئاچچىق ھەم... - دېگەن سۆزنى ئاڭلىدىم. بۇ قېتىمقىسىنىڭ تەمى يېڭى بازاردىكىدىن ياخشىراق بولسىمۇ، يەنىلا بۇلغانغانىدى.

ئاخىرقى قېتىم - ئارالدا تارىم دەرياسىنى يەنە بىر قېتىم كۆردۈم. ئەمما بۇ قېتىم مەركەزدىن كەلگەن يېزا ئىگىلىك پەن-تېخنىكا خادىملىرى ئولتۇرغان ئاپتوبۇسقا چىقىۋالغىنىم ئۈچۈن قىرغاقتا چۈشۈپ قالالمىدىم. دەريانىڭ بىر-ئىر كىلومېتىردىن ئاشىدىغان قېشىغا نەزەر سالغاچ ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەن مۇتەخەسسىسلەرنىڭ تارىم دەرياسىنىڭ سۈيىنىڭ بەك ئاز ئىكەنلىكى توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇردۇم. شۇ چاغدا ئىلى دەرياسى بويىدا چوڭ بولغان بىر ئۇيغۇر مۇتەخەسسىس قىزىقچىلىق قىلىپ:

- تارىم دەرياسى دېسە، نەقەدەر چوڭدۇ، دەپتۇق، ئەسلى بىر ئۆستەڭ ئىكەنغۇ! - دەپ ھەممىمىزنى كۈلدۈرۈۋەتكەنىدى...

خىيالىمنى مەركىزىي تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا بېرىلىۋاتقان تارىم دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىغا بۇ يىل يەنە سۇ قويۇپ بېرىلگەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر بۆلۈۋەتتى. خەۋەرنى ئاڭلاپ بولۇپ خېلىلا يەڭگىللەپ قالغاندەك بوپقالدىم. بۇ قېتىم قويۇپ بېرىلگەن سۇ تۆۋەن ئېقىمدىكى 215 كىلومېتىر دائىرىگە يېتىپ بارغان! كىشىنى خۇشھال قىلىدىغىنى، مەركەزۋە شىنجاڭدىكى نۇرغۇن پەن-تېخنىكا خادىملىرى، رەھبەرلەر، سۇ ئىچكەن قۇدۇقنى ئۇنتۇپ قالمايدىغان نۇرغۇن ئاق نىيەت كىشىلەر تارىم دەرياسىغا كۆڭۈل بۆلدى، تارىم دەرياسى ئۈچۈن يول ماڭدى، تارىم دەرياسى ئۈچۈن نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدى.

1991-يىلى تارىم دەريا ۋادىسىنى باشقۇرۇش كومىتېتى، ئارقىدىنلا تارىم دەرياسىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، «تارىم دەرياسىنى جىددىي تۇزەش لايىھىسى» ئوتتۇرىغا قويۇلدى. مەركەزدىن يەرلىككىچە ھەردەرىجىلىك رەھبەرلىك، پەن تەتقىقات خادىملىرى ۋە باشقۇرغۇچىلاردىن تەركىب تاپقان تەكشۈرۈش گۇرۇپپىلىرى تارىم دەريا ۋادىسىدا كۆپ قېتىم ئەملىي تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىش ئارقىلىق نۇرغۇن پايدىلىق پىكىر-تەكلىپلەرنى بەردى.

1994-يىلى «تارىم ۋادىسى سۇ ۋە سۇ بايلىق مەنبەلىرىنى باشقۇرۇش ۋاقىتلىق بەلگىلىمىسى» ئوتتۇرىغا قويۇلدى. دۇنيا بانكىسىنىڭ ھەمكارلىشىشىدىكى تارىم دەرياسىنى تۇزەش ئالدىنقى مەزگىللىك تەييارلىق تۇرلىرى ۋە «تارىم دەرياسى غول ئېقىمىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى يېشىل كارىدورغا جىددىي سۇ يەتكۈزۈش قۇرۇلۇشى»، ئارقىدىن «تارىم ئويمانلىقى سۇغۇرۇش ۋە مۇھىت 2- قارارلىق قۇرۇلۇش» ى يولغا قويۇلدى. ئاپتونوم رايون رەھبەرلىرىنىڭ بىۋاستە كۆڭۈل بۆلۈشى، تارىم دەريا باشقۇرۇش ئىدارىسىدىكىلەرنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن 1995-يىلدىن تارتىپ تۆۋەن ئېقىمغا ئىككى قېتىم سۇ يەتكۈزۈپ بېرىلدى. بۇلتۇر ئاپتونوم رايون ئۈچ يىل ئىچىدە كېۋەزتېرىلىدىغان يەرنى ئۈچ مىليون مو قىسقارتىپ، ئۇ يەردە ئاساسلىق ئورمان ئەھيا قىلىشنى قارار قىلدى. بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىمۇ بەش يىل ئىچىدە تېرىقچىلىقتىن

بوشىغان 700مىڭ مو يەردە ئورمان بىنا قىلىشنى، 330مىڭ مو يەردە ئوت-چۆپ ئۆستۈرۈشنى، ئاقسۇ ۋىلايىتى تارىم دەريالىق ئىككى قىرغىقىدا بىر مىليون مو ئېكولوگىيىلىك ئورمان بەرپا قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.

بۇلتۇر سېنتەبىردە زۇڭلى جۇرۇڭجى شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرگەندە، قەتئىي غەيرەتكە كېلىپ بەش-ئون يىل ئىچىدە تارىم ۋادىسىنىڭ ئېكولوگىيىلىك مۇھىت قۇرۇلۇشىدا بۆسۈش ھاسىل قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇنىڭغا ئاساسەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى بىلەن سۇچىلىق مىنىستىرلىكى ھەرقايسى تەرەپلەردىن پىكىر ئېلىش، مەركەزدىكى مۇتەخەسسىسلەرنى دەلىللەشكە تەشكىللەش ئاساسىدا تارىم دەريا ۋادىسىنى ھەرتەرەپلىمە تۈزەش لايىھىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. يېقىندا گوۋۇيۈەن بۇ لايىھىنى تەستىقلىدى.

جۇرۇڭجى زۇڭلى: تارىم دەريا‌سىنى تۈزەش پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ غەربىي رايونىنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش ستراتېگىيىسىنى يولغا قويۇشتىكى يەنە بىر مۇھىم تەدبىرى. مەبلەغنى ھەقسىزي كۆپەيتىپ، قۇرۇلۇش قەدىمىنى تېزلىتىپ، تارىم ۋادىسىنى ھەرتەرەپلىمە تۈزەش خىزمىتىنى 2005-يىلى ئاساسەن تاماملاش ئۈچۈن تىرىشىش لازىم» دەپ تەكىتلىدى.

تارىم دەريا‌سىنى ھەرتەرەپلىمە تۈزەش لايىھىسىگە ئاساسلانغاندا، تارىم ۋادىسىدا ئېكولوگىيىلىك سىستېما قۇرۇلۇشى ئاساس، سۇ بايلىقىنى مۇۋاپىق تەقسىم قىلىش يادرو قىلىنىپ، سۇ بايلىقىنى بىرتۇتاش باشقۇرۇش ۋە ئورۇنلاشتۇرۇش كۈچەيتىلىپ، سۇ ئىشلىتىشنى نازارەت قىلىش، باشقۇرۇش يولغا قويۇلىدىكەن؛ تۈزلەڭدىكى سۇئامبارلىرى قىسقارتىلىپ، تاغلىق رايونلاردا تېزگىنلەش خاراكتېرىدىكى سۇ ئامبارلىرى قۇرۇلىدىكەن؛ غول ئېقىم رايونىدا سۇ تېجەش مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ، سۇ سىڭمەس ئۆستەڭلەر كۆپەيتىلىدىكەن. ئېتىز-ئېرىقلاردىكى يۇرۇشلەشكەن قۇرۇلۇش كۆلىمى تاماملىنىدىكەن. غول ئېقىن رايونىدا دەريا قىنىنى تۈزەش مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ، غول ئېقىنىنىڭ ئىككى قىرغىقىدا سۇ باشلاش توسمىسى، قىرغاقنى ئاسراش، تىزگىنلەش ئەسلىھەلىرى قۇرۇلىدىكەن؛ تېرىقچىلىقتىن بوشىغان جايلارغا كۆچەت تىكىلىپ، ئوت-چۆپ تېرىلىپ، چۆل، قۇملۇقتىكى ئورمانىنى ئاسراش، ئوتلاق سۇپىتىنى ياخشىلاش ئىشقا ئاشۇرۇلىدىكەن...

يېرىم ئەسىردىن بۇيان قارىغۇلارچە قىزغىنلىقنىڭ، نادانلىقنىڭ، ئاچكۆزلۈكنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىپ، جېنى تۈمشۇقىغا كەپقالغان تارىم دەريا‌سى تۈنجى قېتىم ئازادە نەپەس ئالدى. بىراق بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئاسان بولغان بىلەن، ئۇنى ئەسلىگە كەلتۈرمەك ئانچە ئاسان ئەمەس. ئۇ، بىزدىن سەممىي نىيەت بىلەن ئەمەلىي تىرىشچانلىق كۆرسىتىشنى، تېخى نۇرغۇن بەدەل تۆلەشنى تەلەپ قىلىدۇ...

ئىنسان تەبىئەت قوينىدا ياراليغان، تەبىئەت قوينىدا، ئۇنىڭغا تايىنىپ ياشاپ كەلگەن. تەبىئەت ئىنسانىيەت مەۋجۇدلۇقىنىڭ ئاساسى. لېكىن ئىنسانلارنىڭ نادانلىق دەۋرى بەكمۇ ئۇزاققا سوزۇلغان، ئىنسانلارنىڭ تەبىئەت توغرىسىدىكى بىلىشى ۋە ئۇنىڭغا كۆڭۈل بۆلۈشمۇ بەك كېيىن باشلانغان. پەن-تېخنىكا تەرەققىي قىلغان، دۇنيا، جەمئىيەت ئۆزلۇكسىز ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە ئىنسانلار ئۆزىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش شەكلى ئۈستىدە قايتا ئويلىنىشى، تەبىئەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئۈستىدە ئەستايىدىل ئويلىنىشى لازىم. يەرشارى ئېكولوگىيىلىك مۇھىتىنىڭ ئۆزگىرىشلىرى توغرىسىدا باش قاتۇرۇۋاتقان ئىنسانىيەت كۆپ خىل تاللاشقا دۇچ كەلدى. «ھازىرقى زامان كىشىلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كېيىنكى ئەۋلادنىڭ ئۆز ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ئىقتىدارىغا خەۋپ يەتكۈزمەسلىك»، بۇ، بىزنىڭ بىردىنبىر تاللىشىمىز بولۇشى كېرەك.

بۈگۈنكى كۈندە شۇنى تونۇپ يېتىۋاتىمىزكى، ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتتىن چەكسىز ئېلىشنى ئادەم بىلەن تەبىئەت ماس ھالدا بىللە تۇرۇشىغا ئۆزگەرتىش؛ مۇھىم نۇقتىنى سۇ بايلىق مەنبەسىنى تەقسىملەش، تېجەش، قوغداشقا ئۆزگەرتىش؛ ئېھتىياجنى قاراپ تەمىنلەشنى بېكىتىشنى تەمىنلەشكە قاراپ ئېھتىياجنى بېكىتىشكە ئۆزگەرتىش؛ خەلق ئىگىلىكىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئورۇنلاشتۇرۇلۇشنى ۋە پىلاننىنى سۇ بايلىق مەنبەسىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بېكىتىش سۇ باشقۇرۇش جەھەتتىكى پىكىر يولىلا بوپقالماستىن، گۈزەل ئەتىگە ئىگە بولۇشتىكى ئىدىيە جەھەتتە ئويغىنىش ھېسابلىنىدۇ.

غەربنى كەڭ كۆلەمدە ئېچىش جەريانىدىمۇ ئېچىش، تەرەققىيات پىلاننىنى بايلىق مەنبەسىنىڭ ئەھۋالىغا، تەمىنلەشكە ئاساسەن ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇق ۋە ئەۋلادلارنىڭمۇ مەنپەئىتىنى نەزەردە تۇتقان ئاساستا تۈزۈپ، قارىغۇلارچە بۇلاپ-تالاش، بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرلىك ئېچىشتىن، تارىخىي خاتالىقلارنىمىزنى تەكرارلاشتىن ساقلىنىدىغانلا بولساق، گۈزەل كەلگۈسى چوقۇم بىزنىڭ بولىدۇ.

مەن بىر چۇش كۆرۈپتىمەن، چۈشۈمدە قۇرۇپ قاقشال بوپكەتكەن بىر دەرەخ ياشىرىپتۇ، ئۇنىڭ ئەڭ ئۇچىدا ھاۋارەڭلىك ئاجايىپ گۈزەل كىرىستال گۈل ئېچىلىپتۇ.

بۇ، پەقەتلا بىر چۇش...

2001-يىل 17-ئاپرېل، ئۈرۈمچى

ئاپتور: «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ مۇدىر مۇھەررىرى(M1)

يېڭى گەسسىرنىڭ كۆچلۈكلىرى كىمدۇ؟

- «مەدەنىيەت نۇقتىسىدىن 21-ئەسىرگە نەزەر» گە تەقرىز

ئابدۇرېھىم دۆلەت
(ژۇرنىلىمىزنىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان تەقرىزچىسى)

بىر نەچچە يىل ئىلگىرى تېلېۋىزوردا «يەلى - يەلى» دېگەن يېرىم يالىڭاچ ئۇسسۇل قويۇلغاندا، ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى ھەيرانلىقىدىن ياقىسىنى چىشلەشكەنىدى. كېيىنچە بۇ خىل كۆرۈنۈشلەر بىزگە ھېچقانچە تۇيۇلماس بوپقېلىپ، تېخى ئادەملىرىمىز ھوزۇردىن لېۋىنى يالىشىدىغان بولدى. قارىغاندا، نېرۋىمۇ ئۇزاق مۇددەتلىك غىدىقلىنىشتىن نارکوزلىنىپ، ھېچنېمە سەزمەس بوپقالىدىغان ئوخشايدۇ. خۇددى مەلئۇنلارلا ھەممىگە كۆنۈپ كەتكەندەك. بەلكىم بۇ بىزنىڭ سەنئىتىمىزنى دۇنياغا يۇزلەندۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىۋاتقان سىناقلىرى-مىز بولسا كېرەك. ياكى بولمىسا سەنئەتنىڭ شەھۋانىيلىق دەرىجىسى ۋە باھالىغۇچىلارنىڭ ھوزۇرلىنىشى مۇھىم ئۆلچەممۇ يە؟

نامراتلار بايلارنىڭ ئۆزلىرىگە ئۆزىچە بېرەر قېتىم سالام بېرىپ قويۇشىنى ئامەت، دەپ بىلىدۇ. بىراق بايلار نامراتلارنىڭ سالىمىنى ئەقىلگە مۇۋاپىق، ئەسلىدە شۇنداق بولۇشى كېرەك، دەپ قارايدۇ. كۆرمەك قىيىن ئەمەسكى، ئاجىزلارنىڭ بىر ئۆمۈر تىرىشچانلىقى پەقەت كۆچلۈكلەرنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشمەكنى مەقسەت قىلىدۇ. موھتاجلىق قۇللۇقنىڭ مەنبەسىدۇر. بۇ خىل مەقسەت ئۇلارنى ئۇرۇپ تۇرسىمۇ، ئىگىسىگە سۇۋۇنۇپ، قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ تۇرۇدىغان ئىتقا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. شۇڭا بىزنىڭ دېھقانلىرىمىزنىڭ يىل-يىللاپ توپلىنىپ قالغان ھاردۇقىنى، ئىچىگە توشۇپ كەتكەن دەرد-پىغانىنى بىرەر رەھبەرنىڭ پارتىيە-ھۆكۈمەتنىڭ نامىنى شىپى كەلتۈرۈپ ئۇنىڭ مۇرىسىگە شاپىلاقلاپ تۇرۇپ رەسمىيەت يۈزىسىدىن قىلغان ئەمەلدارلىق تەلەپپۇزىدىكى بىرەر ئېغىز ياغلىما - رەسمىيەت گېپى چىقىرىۋېتەلەيدۇ. زىيالىيلىرىمىزمۇ دوستلىرىدىن، ھەتتا ئاتا-ئانا، خوتۇن-بالىلىرىدىن ئالالمىغان تەسەللىيىسىنى باشلىقىنىڭ ساختا تەبەسسۇملىرى، مېيىقىدا كۈلۈمسىرەپ، باش لىڭشىتىپ قويۇشلىرىدىن ئالالايدۇ. مانا بۇ ، ئاجايىپ ئاجىزلىق - زەئىپانىلىق ئەمەسمۇ؟! بۇ، روھىمىز-نىڭ ئۆز ئىچىدىن بارغانچە يىگىلەپ كېتىۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى .

روھى سۇنغان خەلقنى قۇتقۇزماق قىيىن، ئۇنى يېقىلغان دەرەخنى ئۆرە قىلغاندەك تىكلەپ تۇرغۇزغىلى، كونا بىنانىڭ ئورنىغا يېڭى بىنا

يېڭى ئەسىردىكى كرىزىس

سالغاندەك قايتا قۇرغىلى بولمايدۇ. ئەلۋەتتە، جىسمىنىڭ ئۆرە يۇرگىنى، روھنىڭ ئويغانغانلىقىنى كۆرسەتمەيدۇ. ھەتتا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ باشقىلار بىلەن ئوخشاش ئادەم ئىكەنلىكىدىن گۇمان قىلمىدۇ.

تاينىش تەدبىر، تاينىئوبلىش ئاجىزلىقتۇر.

ناۋادا، بىر خەلق ئۆزلىرىنىڭ مەنىۋى مەھسۇلاتلىرىغا ئۆزىنىڭ كۆزى بىلەن قاراپ، ئۆزىنىڭ ئۆلچىمى بىلەن ئۆلچىيەلمىسە، باشقىلارنىڭ تارازىسىغا موھتاج بولمىدۇ. باشقىلارنىڭ تارازىسى ئەلۋەتتە ئۆزىنىڭ ئۆلچەش ئادىتىگە ئاساسەن لايىھىلەنگەن. تاشقى ئۇچۇرلار ئىچكى مەنىۋى مۇستەقىللىق ئاساسىدا ھەزىم قىلىنمىسا، ئۇ، ئىستېمالچىنىڭ گېنىنى ئۆزگەرتىپ غەيرىي مەخلۇققا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.

ئاجىزلىق مەنىۋىيەتتە بولىدۇ.

ھەرقايسى ساھەلەردە بىز يەتمەكچى بولغان خەلقئارالىق سەۋىيە، دۇنياۋى ئۆلچەملەردىكى ئاتالمىش «خەلقئارا» لىق - «دۇنياۋى» لىقلار ماھىيەتتە دەل غەربنى كۆرسىتىدۇ، غەربچە بولالىغانلىرى ئىلغار، دۇنياۋى بولىدۇ. سەنئىتىمىزدە مەيدانغا كېلىۋاتقان بۇ يېڭىچە «دادىل» سىناقلىرىمىز بىزدىكى بۇ خىل خاھىشنىڭ خېلىلا كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ.

بۇگۈنكى كۈندە «يەرشارىلىشىش» دولقۇنى غەربنىڭ مەدەنىيەت، سەنئەت، قىممەت قاراشلىرىنى كەڭ غەيرىي غەرب ئەللىرىگە شىددەت بىلەن ئومۇملاشتۇرۇۋاتىدۇ. ئۇلار يازغان كىتاب، ئىشلىگەن كىنو، ئېيتقان ناخشا، ئويناغان ئۇسسۇللىرىغا قەدەر ھەممىسى پۈتكۈل دۇنياغا ئورتاق بولۇۋاتىدۇ. ئامېرىكىنىڭ سابىق پرېزىدېنتى كارتېرنىڭ دۆلەت خەۋپسىزلىك ئىشلىرى يارەمچىسى بېرژىنسكىي: «ئاممىۋى ئاخبارات ۋاستىلىرى تارقىتىۋاتقان قىممەت قارىشىنى پۈتۈنلەي ئەخلاقنىڭ بۇزۇلۇشى، مەدەنىيەتنىڭ چۈشكۈنلىشىشى دېيىشكە بولىدۇ، بولۇپمۇ تېلېۋىزور جىنايەتنىڭ مەنبەسى» دەيدۇ ھەم يەنە: «مۇبالىغە قىلماي ئېيتالايمەنكى، ھوللىۋود فىلىملىرى ۋە باشقا تېلېفىلىم شىركەتلىرى مەدەنىيەت ئاغدۇرمىچىلىرىغا ئايلاندى. ئۇلار ئامېرىكا ئاساسىي قانۇنىنىڭ بىرىنچى تۈزىتىلگەن لايىھىسىنىڭ ھىمايىسىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز-ئۆزىمىزنى ھالاك قىلىدىغان ئىجتىمائىي ئەخلاق تارقاتماقتا» دەيدۇ. ئەمەلىيەتتە كۆرۈپ تۇرۇۋاتقىنىمىز: خرىستىئانلارنىڭ روژىستىۋو بايرىمى خەلقئارالىق بايرامغا ئايلاندى. كېچىلىك بەزمىخانا، تانسىخانا ھەتتا كوكاكولا، پادىچى ئىشتىنبى، جاز مۇزىكىلىرى غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ماددىي ئالامەتلىرى سۈپىتىدە ئەتراپىمىزغا يامراپ كەتتى.

مەدەنىيەتنىڭ يەرشارىلىشىشى ئەكەلگەن ۋەھىمە پۈتكۈل غەيرىي غەرب ئەللىرىگە ئورناق. تەبىئىي سەنئەت ئىنىستىتۇتى پروفېسسورى خې‌خۇەيشۇ ئەپەندى ئۆزىنىڭ «مەدەنىيەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا ئەسىرگە نەزەر» دېگەن ماقالىسىدا غەيرىي غەرب ئەللىرىنىڭ ئەندىشىسىنى ۋەكىللىك ئەكىس ئەتتۈردى. بىز بۇنىڭدىن بۇ ۋەھىمىگە پەقەت ئۇيغۇرلارنىڭلا دۇچ كەلمىگەنلىكىنى بىلەلەيمىز، ئەلۋەتتە.

ئاجىزلارنىڭ ئەڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقى شۇكى، كۈچلۈكلەرنىڭ قىلغانلىرىدىن گۇمانلىنىشقا پېتىنالمايدۇ، ئۇلارنىڭ قىلغان ھەربىر ئىشىدا ھېكمەت بار، دەپ ئويلايدۇ. سەپتىن چۈشۈپ قېلىشنى دوزاققا چۈشۈپ قالغاندەك ھېس قىلىدۇ. چۈنكى بىزدە «ئېشەك ئېشەكتىن قالسا، قۇلىقىنى كەس» دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ؟! بىزنىڭ بۇ يەرلەردىمۇ غەربلىكلەرنىڭ داشقىلى ئالتۇن سانىلىدۇ. ناۋادا «قۇتادغۇبىلىك» ھەققىدە بىرەر ئامېرىكىلىق بىرەر پارچە ماقالە ياكى كىتاب يازسا، نۇرغۇنلىرىمىز گۇلقەلىرى ئېچىلىپ كېتىدۇ، گويا ئۆزىمىزنى خەلقئارا ئىلىم ساھەسىنىڭ شۆھرەت ئىگىلىرىدەك ھېس قىلىمىز.

غەرب مەدەنىيىتى، سەنئىتى غەربنىڭ ئىنسان ھوقۇقى، ئەركىنلىك، گۈزەللىك، ھايات ھەققىدىكى ئۆزىگە خاس پەلسەپىۋى قاراشلىرى، يەكۈنلىرى ئاساسىغا قۇرۇلغان. ئۇ يەردە قانۇنغا خىلاپ بولمىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسى شەخسنىڭ ئەركىنلىكى دائىرىسىدىكى ئىش سانىلىدۇ. ئۇ يەردە ئەركىنلىكنىڭ دائىرىسى، مەزمۇنى ئىنتايىن كەڭرى، بۇ ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى، سەنئىتى، ماتېرىيەلىمۇ روشەن ئىپادىلەنگەن ھەم بۇ ئۇلارغا غايەت زور ئىجابىي نەتىجىلەرنى ئەكەلگەن. لېكىن چېكىدىن ئاشقان ئەركىنلىكمۇ، شۇنداقلا ئەركىنلىكتىن مەھرۇملۇقمۇ ئادەمنى مايمۇنغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ. ئەلۋەتتە، ئالدىنقىسى ئورمانلىقتىكى مايمۇن، كېيىنكىسى سېركىچىنىڭ ئۆگىتىلگەن مايمۇنى، ئۇ، ئىگىسىنىڭ سول قولىدىكى باناننىڭ قىزىقتۇرۇشى، ئوك قولىدىكى قامچىنىڭ تەھدىتىدە ھەربىكەتلىنىدۇ.

مەن شۇنداق قارايمەن: ئىنسانلار گۈزەللىك، سەنئەت، مەدەنىيەت دېگەن نىقاب ئاستىدا ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى ئالداۋاتىدۇ. ھازىر ئىنسانلار چوقۇنۇۋاتقان، ياقتۇرۇپ ھوزۇرلىنىۋاتقان سەنئەت ماھىيەتتە جىنسىي لەززەتنى قاندۇرۇشنى ئۆلچەم قىلغان سەنئەتتۇر. ھازىر گۈزەللىك ئۆزىنىڭ ھەقىقىي مەنىدىكى گۈزەللىكى بىلەن ئەمەس، بەلكى سەزگۈلەرنى راھەتلەندۇرەلىشى بىلەن گۈزەللىك سانىلىۋاتىدۇ. بۇ، يەرشارىدا ئومۇميۈزلۈك ئۆلچەم بوپقېلىۋاتقاچقا، سەپتىن قېلىشنى خالىمايۋاتقان بىزدەك بىچارىلەر ھە دەپ ئارتىسلىرىمىزنى

يالىڭاچلاۋاتىمىز.

هازىر ئامېرىكىدا تۇغۇلىۋاتقان بالىلارنىڭ يېرىمى دېگۈدەك نىكاھسىز پەرزەنت (هارىمى)، (ئائىلە ئېڭىنىڭ ئاجىزلىشىشى هازىر ئامېرىكىدىكى جىددىي مەسىلە). ئۆتكەندە قايسىبىر گېزىتتىن شىمالىي ياۋروپادىكى مەلۇم بىر دۆلەتتە بەچچىۋازلىقنىڭ قانۇنلاشتۇرۇلغىنى (قانۇندا رۇخسەت قىلىنغىنى) نى كۆردۈم. يەنە بىرىدىن ئاتىسىنىڭ ئۆز قىزىغا باسقۇنچىلىق قىلغىنىنى، هەتتا ئۇرۇمچىدە مەلۇم خەنزۇ ئوتتۇرا مەكتەپتىكى تولۇقسىز 1-يىللىقتا ئوقۇيدىغان بىر قىزنىڭ ئەر-ئاياللار بۇيۇملىرى ماگىزىنىدىن هاملدارلىقتىن ساقلىنىش بۇيۇمى ئېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن مەلۇم بىر مۇخبىر ئۇنىڭدىن ئۇنى نېمە قىلىسىز؟ دەپ سورىسا، ئۆزۈمگە ئىشلىتىمەن، بۇ بىزنىڭ سىنىپتا نورمال ئىش، دەپ جاۋاب بەرگىنىنى، نېمىشقا شۇنداق قىلىسىز، دەپ سورىسا، بۇ دېگەن قانداق دەۋر؟ دېگىنىنى، تولۇقسىز 3-يىللىقتا ئوقۇيدىغان بىر جۈپ ئوغۇل-قىزنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ كېتىپ، بىر ئۆينى ئىجارىگە ئېلىپ ئەر-خوتۇنلارچە ياشاپ كەتكەن خەۋەرلەرنى كۆردۈم. تولۇقسىزدا ئوقۇيدىغان ئىككى ئۇيغۇر قىزنىڭ چاپان سېتىۋېلىش ئۈچۈن نومۇسىنى ساتقانلىقىنى ئاڭلىدىم. خەنزۇ يېزىقىدا نەشر قىلىنىدىغان «جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتى» دېگەن ژۇرنالدىن هازىر شاڭخەيدە شەنبىلىك ئەر-خوتۇنلار-نىڭ كۆپىيىپ كەتكىنىنى، بۇنىڭغا شاڭخەيدىكى جىددىي خىزمەت، ئالدىراش تۇرمۇش مۇهىتىنىڭ سەۋەب بولغانلىقىنى، ئەر-خوتۇنلارنىڭ بىرگە بولىدىغان ۋاقتىنىڭ بەك قىسقىلقىنى، شۇڭلاشقا هەپتە ئاخىرىدا بىر-بىرىنىڭ ئېهتىياجىنى قاندۇرۇپ بولۇپ، ئۆز ئىشىنى قىلىدىغانلىقىنى، جەمئىيەتشۇناسلارنىڭ بۇنى جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر مەهسۇلى، تەرەققىياتقا پايدىلىق «ياخشى هادىسە» دەپ چۈشەندۈرگەنلىكىدەك بايان-تەھلىللەرنى ئوقۇدۇم. بۇ، «مۇتەئەسسىپ» قاراشلاردىن خالىي نەقەدەر ئاجايىپ «ئىلمىي» تەھلىل -هە! بۇلار پەقەت مېنىڭ ئۇچرىتالمىرىم. سىز قانچىلىك كۆرگەنسىز، ئوقۇغانسىز، ئۇچرىتالمىسىز؟ يۇقىرىقىلارنى ئۆز ئەتراپىڭىزدىكى مۇهىت، قىز-ئوغۇللىرىڭىز، كۆرۈۋاتقان تېلېفىلىم، VCD پلاستىنكىلىرى، گېزىت-ژۇرناللاردىكى سۈرەت - رەسىملەر بىلەن باغلاپ ئويلاپ كۆرسىڭىز قانداقراق خۇلاسىگە كېلەرسىز؟

ئىنسانىڭ ئەڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقى شۇكى، مەسىلىنى بىر نۇقتىدىن كۆزىتىپ، بىرلا نۇقتىغا ئەھمىيەت بېرىپ، هەر تەرەپكە تەڭ نەزەر سالالمىغانلىقىدا. ئىنسان بىرلا نەرسىگە دىققەت قىلغاندا، باشقا نەرسىلەر مۇقەررەر دىققەتنىڭ سىرتىدا قالىدۇ. ئاپەت دەل دىققەتنىڭ سىرتىدا قالغان يەردە. قەدىمكى يۇنان ئالىملىرىنىڭ فىزىكلىرى دۇنيانىڭ ماهىيىتىنى هەرىكەت، خىمىكلىرى ماددا، ماتىماتىكلىرى سان دېگەن. ئۇلارنىڭ قاراشلىرى ئۆز كەسپىي نۇقتىسىدىن قارىغاندا، خاتا ئەمەس. ئەمما مۇكەممەل جاۋابقا هەممىنى بىرلەشتۈرگەندە ئېرىشەلەيمىز. ئىسلامىيەت تارىخىدىمۇ بۇ خىل ئەهۋال يۈز بەردى. ئاببباسىيە دەۋرىدىكى مولچىلىق كىشىلەرنىڭ ئىمانىنى سۇسلاشتۇرۇپ، تائەت-ئىبادەتتىن بەزدۈرۈۋاتقاندا، بىر تۈركۈم كىشىلەر بۇنداق جەمئىيەتتىن ۋازكېچىپ تاغلارغا، چۆللەرگە چىقىپ كېتىپ ئىستىقامەت قىلىشتى، زاهىدلىق هاياتىنى باشلىۋەتتى. بۇلار كېيىنچە كۆپىيىپ دەسلەپكى سوپىلار مەيدانغا كەلدى. كېيىنچە روهىيەتنى پاكلاش خاهىشى ئەۋج ئېلىپ، ماددا، بايلىق، تەبىئىي پەنگە سەل قارالدى، مەنىۋىيەت 1-ئورۇنغا ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ماددىي يوقسۇللۇقى، تېخنىكا قالاقلىقى تۈپەيلى كېيىنكى دەۋرلەردە ئۆزلىرىنىڭ ئىمانىنى، ۋەتەنلىرىنىمۇ ساقلاپ قالالمىدى. ئىنسانلاردىكى بۇ خىل قۇتۇپ خاهىشچانلىقى 20-ئەسىردە تېخىمۇ گەۋدىلەندى. پەن-تېخنىكىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىياتى، يارىتىلغان غايەت زور ماددىي بايلىق ئىنسانلارنىڭ تۇرمۇش شارائىتىنى يۇكسەك دەرىجىدە قولايلاشتۇرۇۋەتتى. بۇنداق قولاي تۇرمۇش شارائىتى بۇگۈنكى راهەتپەرەس -پارازىت ئىنسانلارنى يېتىشتۇرۇپ چىقتى. ماددىي بايلىق ئارقىلىق كېلىدىغان راهەت ئىنسانلارنىڭ غايىسىگە ئايلاندى. شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەتنىڭ بارلىق ساهەلىرى مۇشۇ غايە ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتى. قىقاس-چۇقانلىق جاز مۇزىكىلىرى، ماشىنا-ماتورلارنىڭ گۈرۈلدەشلىرىدىن پاك بوپقالغان ئىنسانلار روهىيىتىنىڭ ئىچكى قاتلىمىدىن چىقىۋاتقان ئىڭىراش، نالىلەرنى ئاڭلىيالمىدى. ئامېرىكا تارىخشۇناسى نىل خول ئامېرىكا جەمئىيىتى يىمىرىلگەن، چاك-چېكىدىن بۆسۈلۇۋاتقان جەمئىيەت، دەپ، ئۇنىڭ سەۋەبىنى كىشىلىك ئەركىنلىكىنىڭ چېكىدىن ئېشىپ، ئىجتىمائىي ئېڭىنىڭ تۆۋەنلەپ، شەخسىيەتچىلىكنىڭ كۈچىيىپ كەتكەنلىكىدىن ئىزدەيدۇ.

ئامېرىكاجەمئىيىتىنى «كېسەل جەمئىيەت» دەپ ئاتىغان «كەلگۈسىشۇناسلار» ژۇرنىلى: «غەربنىڭ هازىرقى زامان مەدەنىيىتى بىزنىڭ روهىي ساغلاملىقىمىزغا زىيانكەشلىك قىلىۋاتىدۇ، بۇ بىزنى بىر يۇرۇش يېڭى ئەخلاق ئۆلچىمى، ئېتىقاد سىستېمىسى قۇرۇشقا يېتەرلىك ئاساسقا ئىگە قىلدى. غەرب هازىرقى زامان مەدەنىيىتى ۋە غەرب جەمئىيىتى دۇچ كەلگەن ئېغىر مەسىلىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت، بۇ مەسىلىنى تېخىمۇ

جىددىيلەشتۇرۇۋەتتى» دەيدۇ («جۇڭگونىڭ يولى» ، «جەنۇب گېزىتى» نەشرىياتى، 2000-يىل يانۋار نەشرى) .

20-ئەسىرنىڭ قەھرىمانلىرى ئىقتىسادىي ماگناتلار بولدى. ناۋادا بۇ ئەسىردە سامۇئېل سمايلىستەك ئەخلاق تەرغىباتچىلىرى، جامالىددىن ئافغانىيدەك دىنىي ئىسلاھاتچىلار مەيدانغا كەلگەن بولسا، ھەرگىزمۇ بېل گېيتىس، ياكى جيۇەنلەردەك قارشى ئېلىنماس ئىدى. شۇڭا مەن دەيمەن: قۇتۇپلار ئارىسىدا تەڭپۇڭلۇقنى ساقلىيالماسلىق ئاپەتنىڭ مەنبەسىدۇر. «ئىشلارنىڭ ياخشىسى، ئوتتۇراھال بولغىنىدۇر» («ھەدىس») .

بۇ ئەسىردە ئىنسانلار پەن-تېخنىكىغا ئىمان كەلتۈردى. ئىنسانىيەت ئۇچرىغان ھەممە مەسىلىنى ئىلىم-پەن ھەل قىلالايدۇ، دەپ ئىشەندى. پەن-تېخنىكا پرىنسىپلىرىنى تۈرمۇشتىكى ئىنچىكە مەسىلىلەرگە قەدەر تەدبىقلاپ باقتى. ھەممە نەرسىنى چوقۇم ئىسپاتلاش كېرەك، دەپ قاراپ ئىلىم-پەن ئىسپاتلىيالمايدىغان نەرسىلەرنىڭمۇ مەۋجۇدلۇقىغا ئىشەنمىدى. ئىلىم-پەن ئىنسانلارنىڭ زاھىرىي مەسىلىلىرىگە جاۋاب بەرگەن بىلەن ، باتىنىي مەسىلىلىرىگە ئاجىز كەلدى. ئۇ، تەڭگە داۋا بولسىمۇ، روھقا داۋا، قەلبكە ھىدايەت ئەمەس ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئىنسانلار بارغانسېرى ماشىنىلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇپ قېلىشتى. ئامېرىكىنىڭ ئىلمىي فانتازىيە يازغۇچىسى بېن بوۋېر «ئىلمىي فانتازىيىنىڭ رولى» دېگەن ماقالىسىنى: «ئىلىم -پەن ئۆلتۈرەلەيدۇ، شۇنداقلا يارىتالايدۇ، تېخنىكا ئىنسان روھىنى بۇزالايدۇ، شۇنداقلا ئۇنى تەسەۋۋۇرىمىزدىكى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە يەتكۈزەلەيدۇ. پەقەت دانا كىشىلەرلا پەن-تېخنىكىنى ئىنسانلارنىڭ مەنپەئىتىگە قانداق ئىشلىتىشنى بىلىدۇ. قىسقىسى، بارلىق سەنئەتنىڭ ئەڭ ئاساسلىق رولى ئۆزىمىزنى ئۆزىمىزگە تونۇتۇش، ئۆزىمىزنىڭ ئادىمىيلىكىنى چۈشىنىشكە ياردەم بېرىشتۇر» دەپ ئامېرىكىنىڭ سابىق پرېزىدېنتى رىچارد نىكسون: «بۇگۈنكى كۈندە ئامېرىكا دۇنيادىكى بىردىنبىر دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلەت، شۇنداقلا ئەڭ قۇدرەتلىك، ئەڭ بايىاشات دۆلەت، بىراق ماددىي جەھەتتە باي بولساقمۇ، روھىي جەھەتتە نامراتمىز» دېگەنىدى.

يەرلىك مىللىي مەدەنىيەتلەر غەرب مەدەنىيىتىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراۋاتىدۇ، مىللىي مەدەنىيەتنىڭ مەۋجۇدلۇقى ئېغىر تەھدىتكە دۇچ كەلمەكتە. ئارنولد توينبى: « تارىخ تەتقىقاتى» دېگەن ئەسىرىدە مۇشۇ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىلا « ئىلگىرى غەرب مەدەنىيىتىدىن تەشۋىشكە چۈشكەن دۆلەتلەر ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ تەھدىتىگە دۇچ كەلدى» دېگەنىدى. ئۇنىڭ بىشارىتىنى بۇگۈنكى دۇنيا ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. مېنىڭچە، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ شۇنچىلىك كەڭ تارقىلالمىشىدىكى سەۋەب، ئۇنىڭ ئىنسانىڭ ھايۋانىي نەپسىگە تولىمۇ ماس كەلگەنلىكىدە. بولۇپمۇ بۇگۈنكىدەك راھەتنى غايە قىلغان كىشىلەرگە نىسبەتەن تېخىمۇ شۇنداق.

دۇنيا نەزەرىيە ساھەسىدە، ئەمدى ھەرخىل مەدەنىيەتلەر ئۆزئارا دوستلىشىدۇ، ئۇچرىشىدۇ، سۆزلىشىدۇ، دەپ قارىلىۋاتقان چاغلاردا ئامېرىكا سىياسىيشۇناسى خونتىڭتون « دىپلوماتىيە» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان « مەدەنىيەتنىڭ توقۇنۇشۇشى» دېگەن ماقالىسىدا بۇنىڭدىن كېيىن دۇنياغا كېلىدىغان ئاساسىي خەۋپ - مىللىي، ئىرقىي توقۇنۇشۇش، ئىقتىسادىي پەرق، نامراتلىقتىن ئەمەس، بەلكى ئوخشىمىغان مەدەنىيەتلەرنىڭ توقۇنۇشۇشىدىن كېلىدۇ، دېگەن ھۆكۈمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، دۇنيا مىقياسىدا قالتىس بەھس -مۇنازىرە قوزغىۋەتكەن، ئۆزىمۇ بۇ ھۆكۈمنى شەرھىيلەش ئۈچۈن نەچچە ئون دۆلەتكە بېرىشقا مەجبۇر بولغانىدى. ئۇ، بۇنىڭدىن كېيىن ھەرقايسى مەدەنىيەتكە تەۋە خەلقلەردە ئۆز مەدەنىيىتىنى قوغداش ئىستىكى بارغانسېرى كۈچىيىپ باردۇ، دەپ كۆرسەتكەنىدى. خۇددى ئۇنىڭ ھۆكمىنى ئىسپاتلىغاندەك، ئافغانىستاندىكى تالىبانلار پۈتكۈل دۇنيا خەلقىنىڭ قارشىلىقىغا پەرۋا قىلماستىن، سېنىڭ دېپىڭغا مانا مەن ئۇسسۇل ئوينىمايمەن، دەپ غايەت زور بۇتلارنى ۋەيران قىلىۋەتتى. باشقىلارنىڭ نەزىرىدە ئۇ سەنئەت بۇيۇمى بولغان بىلەن، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ئۇ چېقىپ تاشلاشقا تېگىشلىك بۇت ئىدى. بەلكىم ئۇلارنىڭ غەربلىكلەرنىڭ خورىغا جۆر بولمايدىغانلارنىڭ يەرشارىدا تېخى مەۋجۇدلۇقىنى بىلدۈرۈپ قويغۇسى كەلگەندۇ.

غەرب مەدەنىيەت شوۋىنىزمىنىڭ شىددەتلىك زەربىسى بىزدەكلەرگە نېمىنىڭ ھەقىقىي كۈچلۈكلۈك ئىكەنلىكى ھەققىدە يېڭى ئۆلچەم ئەكەلدى. ئىلگىرى مەۋجۇدلۇقىمىزنى ماددىي نەرسىلەرگە باغلىغانتۇق، ھازىر بۇلارمۇ بىزنى قۇنقۇزۇپ قالالمايدۇ. ئوخشىمىغان دەۋرلەردە كۈچلۈكلەرنىڭ ئۆلچىمىمۇ ئوخشاش بولمىغان. دەۋر ئۆزگەرسە دەۋرنىڭ ئۆزقەھرىمانلىرىدىن كۈتىدىغىنىمۇ ئۆزگىرىپ ماكىدى. ئۆزدەۋرىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرەلىگەنلەرلا ھەقىقىي قەھرىماندۇر.

ھازىرئېيتقىنىمدەك، ئىلگىرى مەۋجۇدلۇقىمىزنى تەرەققىياتقا، پەن-تېخنىكىغا باغلىغانىدۇق. ئەمدى ماددىي تەرەققىيات ئۆزىنىڭ كەمتۈكلۈكىنى ، مەنۋى ساپلىق بىلەن تولۇقلىمىسا، ئۇنداق تەرەققىياتنىڭمۇ بىزنىڭ مەۋجۇدلۇقىمىزغا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلالمايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتۇق. شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۆزىمىزدە كۈچلۈك روھىي قۇۋۋەت،

ھۆيۈكلۈككە، ئەيەدىيلىككە تۈتاشقان ھىر ئەقىدە بولۇشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى، شۇنداقلا ئۇ ئەقىدىنىڭ ساپلىقىنى كاپالەتلەندۈرۈش، ئۇنى لايىقىدا ئىپادىلەش ئۈچۈن ئىقتىسادىي كۈچ، پەن-تېخنىكىنى ئارقا تىرەك قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنىمۇ تونۇپ يېتىشىمىز كېرەك. ب د ت نىڭ سابىق باش كاتىبى پېرىز دېكۇنلىيار مۇنداق دەيدۇ: «تەرەققىياتنى ھەرگىزمۇ پەقەت ماددىي بەھرىمەنلىك، دەپ چۈشىنىۋېلىشقا بولمايدۇ. بىز ھازىر ماددىي ئىستىمالنى ئاساس قىلغان تەرەققىيات شەكلىنى كېچەيتىۋاتىمىز. ئۇلار مەدەنىيەتنىڭ قۇرۇلمىسىنى بۇزۇپلا قالماستىن، جانلىقلارنىڭ ھەتتا ئىنسانلارنىڭ ياشاش مۇھىتىغا تەھدىت سېلىۋاتىدۇ». تەرەققىياتنىڭ مۇكەممەللىكى تاللاش بىلەن شاللاشنىڭ مۇۋاپىق بىرلىكىدە ئەمەلگە ئاشىدۇ. ئۆز ۋۇجۇدىدا قۇۋۋەت بولمىغان كىشىگە تاشقى قۇۋۋەت ئېغىر كېلىدۇ.

ھەقىقەتنىڭ مىللەت، ئىدىئولوگىيە، مەدەنىيەت، دىن چەكلىمىسى بولمايدۇ، ئۇ پەقەت قوبۇل قىلغۇچىنىڭ ئەقىدىسىنىڭ ئۇنىڭغا قانداق مۇئامىلە قىلىشىغا باغلىق. بەزىدە مۇسۇلمانلارغا بۇددا نوملىرىدىنمۇ پايدىلىق سۆزلەر ئۇچراپ قېلىشى مۇمكىن. «ھېكمەتلىك سۆز مۇئمىننىڭ يىتتۈرۈپ قويغان نەرسىسىدۇر، قايەردىن تاپسا ئېلىشقا ئەك ھەقلىق» («ھەدىس») .

بىز ئەمدى مەدەنىيەت، سەنئەت، تەرەققىيات، ئىنسان دېگەن ئۇقۇملار ھەققىدە قايتا ئويلىنىپ، قايتا تەبىر بەرمەسەك بولمايدىغاندەك قىلىدۇ. چۈنكى بىز ھازىر مۇشۇ ئۇقۇملارنى خاتا چۈشەنگەنلىكىمىز زىيىنىنى يەتكىچە تارتىۋاتىمىز. بىز ئىنسانغا ئىنسان دېگەن «سۆزلىيەلەيدىغان، تەپەككۇر قىلالايدىغان، ئىشلەپچىقىرىش قورالىنى ياسىيالايدىغان . . . ھايۋان» دەپ تەبىر بەرگەندىن بۇيان راستىنلا ھايۋاندەك ياشىدۇق. ئىنسانىنىڭ ياشاش مەقسىتى نېمە؟ دېگەن سوئالغا شەمسىددىن تەبرىزىي: «ئىنسانىي كامىل بولماق» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئۇ، ئىنسانىنىڭ كامىل ئىنسان بولۇشتىن بۆلەك مەقسىتى يوق، دەيدۇ. بۇ يەردىكى «كامىل» دېگەن ئىبارە ئۆز ئىچىگە ئالغان مەنە ئىنتايىن مول. يۈسۈپ خاس ھاجىپمۇ: «ئالىم بولماق ئاسان، ئادەم بولماق قىيىن» دەيدۇ. ئەلۋەتتە، ئۆگىنىپ ئالىم بولغىلى بولغان بىلەن ، ئۆگىنىپ ئادەم بولغىلى بولمايدۇ. ئادەم بولۇش بىر مۇشكۇل سەپەردۇر. بۇ سەپەرگە ئاتلانغانلار ئىنسانلار ئارىسىدا كۆپ ئەمەس.

خې خۇەيشۇ ئەپەندى: «بۇ ئەسىردە ئۇمىدنى ھەمراھ قىل» دەپتۇ، مەن ئەقىدە دەيمەن. مەنچە بولغاندا ئەقىدە ئۇمىدنىڭ ئانىسى.

بۇ دەۋردە روھى كۆچلۈكلەرلا ھەقىقىي كۆچلۈكتۇر. شۇڭا دەيمەن: ئۇچاي دېسىگىز قانات چىقىرىڭ، ئارزۇنىڭ بولغىنىلا كۆپايە قىلمايدۇ. ھەم يەنە دەيمەن: سۇ ئۇزۇلمەيدىغانلارنى دەريالارغا تاشلىۋېتىڭلار، يا سۇ ئۇزۇشنى ئۆگەنسۇن، يا تۇنجۇقۇپ ئۆلسۇن! ھېلىمۇ ئۇلار سۇ ئۇزۇلەيدىغان تالايلارنىڭ پۇتىغا ئېسىلىۋېلىپ، ئۇلارنى ئۆزى بىلە بىللە ھالاك قىلدى. ئۇۋ ئۇۋلىيالمايدىغانلارنى جانىگال-باياۋانلارغا ھەيدىۋېتىڭلار، يا ئۇۋ ئۇۋلاشنى ئۆگەنسۇن، يا يىرتقۇچقا يەم بولسۇن.

2001-يىل 21-مارت، ئۈرۈمچى

ئاپتور: شىنجاڭ ماتارىپ ئىنستىتۇتى ئىنگلىز تىلى 99-يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى(M1)

كومپيۇتېر مەشغۇلاتىدا: ماشىنىست ۋە بەتچى رىسالەت مۇھەممەت

بۇ سانىڭ تېخنىكا كۆرپكتورى ۋە مەسئۇل كورپكتورى: قۇربان مامۇت

ئۇيغۇر كتاب توربىكىنى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كتابلارغا بولغان ئېھتىياجىڭىزنى قاندۇرىدىغان توربىكىنى تاپالايسىز

مەدەنىيەت نۇقتىسىدىن يېڭى گەسىر گە نەزەر

خې خۇەيشۇ

ئاپتورنىڭ قارىشى: «يەرشارلىشىش» 20-ئەسرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلاپ ئۆزلۈكسىز كېڭىيىپ، يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلدى. ئۇ، ئىنسانىيەت مەۋجۇدىيەت بوشلۇقىنىڭ بۇلۇڭ-پۇشقاقلىرىدىن تاكى كىشىلەرنىڭ ھۇجەيرىلىرىگىچە سىڭىپ كەتتى. «يەرشارلىشىش» ئىقتىساد بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن، مەدەنىيەت ھەم باشقا قاتلاملارغا قەدەر كېڭەيدى. مەدەنىيەتنىڭ دۇنياۋىزملىقى ھەم سەنئەتنىڭ يەرشارلىشىشى، ماھىيەتتە غەرب مەدەنىيەت شوۋىنىزىم (بۇرژۇئازىيىنىڭ ئۆز مىللىتىنى ھەممىدىن ئۈستۈن قويىدىغان ئەكسىيەتچىل تەشەببۇسى. ئۇ، 18-ئەسرنىڭ ئاخىرلىرى 19-ئەسرنىڭ باشلىرىدا فرانسىيىدە پەيدا بولغان. - تەرجىماندىن) زوراۋانلىقىنىڭ ئەڭ زور دەرىجىدە كېڭىيىشىدۇر. بۇنىڭ نەتىجىسىدە غەيرىي غەربچە مەدەنىيەتلەر غەرب مەدەنىيىتىگە تەڭ كېلەلمەيدۇ ھەم ئۇنىڭ مېۋىلىرى توزۇپ كېتىدۇ. چەكسىزلىككە ئىگە ئۇچۇر تېخنىكىسىنىڭ كېڭىيىشى ھەم سىڭىپ كىرىشنىڭ ئەقلىمىز بىلەن قەلبىمىزنى بۇتۇنلەي يۇقۇملاندۇرۇشى، ئۆزلۈكسىز راھەتنىڭ مېڭىمىزنى يۇيۇشى، سۈزسىزكى، بىرخىل يېڭى مۇستەملىكە شەكلىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

(شياڭگاڭ «نۇر گېزىتى» مەجمۇئەسى2001-يىل يانۋار سانىدىكى ماقالە) تېمىسى: مۇبادا يېڭى ئەسرنى كۆرەلىسەم (ئاپتورى: تەيبەي سەنئەت ئىنستىتۇتى پروفېسسورى خې خۇەيشۇ)

ئەسەرنىڭ مۇھىم مەزمۇنى:

ئەسىر دەرۋازىسىغا مۇنۇلار يېزىلغان: «بۇ يەردىن ئىنسانىيەت مەسلىسىز پەرىشانلىققا قەدەم قويىدۇ. نەچچە مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىنىڭ سەلتەنىتىنى ئەسىر ئاخىرىدىكى ئاغدۇرمىچىلىق چۈل-چۈل قىلىۋەتتى. ئۆتمۈشنىڭ ئاچچىق تەجرىبە-ساۋاقلىرىنى ئەسىر ئاخىرىدىكى تەلۇلىك ئۇنتۇلدۇردى. بۇ يەردىن ئىنسانىيەت سەزگۈلەرنىڭ ئەڭ زور چەكلىمىدىكى كېڭىيىشىنىڭ بىشەملىكى، قەلب چەكسىزلىكىدىكى مەنىسىز تېڭىرقاشنىڭ چوڭقۇرلۇقىغا كىرىپ كېلىدۇ. مۇبادا ئىنسانىيەت ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ئېڭى ھەم ئىرادىسىنى يوقىتىدىكەن، خاتىرجەملىك، بەخت ھەم شان-شەرەپتىن مەڭگۈ مەھرۇم قالىدۇ. ئەسىر بوسۇغىسىدىن ئاتلايدىغان ھەرقانداق كىشى〈ئۈمىد〉

تىن ئىبارەت بۇ نەرسىنى ھەمراھ قىلمايدىكەن، ئۆزىنى ھالاك قىلىشتىن ساقلىنالمايدۇ».

ئەسىر كوھنەپىنلىك كرىزىسى ھەممىلا جايدا يوشۇرۇن تۇرماقتا

مەدەنىيەت تارىخى 20-ئەسىرنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مۇساپىسىگە قەدەم قويغىنىدا، خۇددى مەستخۇش ھالەتتە چەت-ياقىسى، يۆنىلىشى ياكى لېنىيىسى يوق غىلتاڭ مۇزلۇق ئۈستىدىكى شامال ھارۋىسىدەك كېتىۋاتماقتا.

ئاتوم بومبىسىنىڭ مۇشۇ ئەسىر (20-ئەسىر) نىڭ ئوتتۇرىلىرىدىكى غەلىيانلىرى ئاللىبۇرۇن يىراقتا قالدى. قارا تۇپراق قوينىدا ئۇزۇنغا سوزۇلغان «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ غالجىرلىقى ئاللىبۇرۇن ئاۋانگارت ئەسەر «شاڭخەي سەتكى» دىكى رومانتىك ئەسلىمىگە ئايلاندى. نامرات ئەللەردە كۈنىگە نەچچە مىڭلاپ مىسكىنلەر ھايات خوۋلۇقىدىن مەھرۇم قېلىۋاتسا، باي ئەللەردە ئەكسىچە، ئاياللارنىڭ ئەمچەك گۈزەللەشتۈرۈشى ۋە ئورۇقلاش ئۈچۈن مىليونلاپ پۇللار سەرپ قىلىنماقتا. ئىسرائىلىيە، پەلەستىن ھەم شۇنىڭغا ئوخشاش كونا ئاداۋەتلىك قەۋملەر بەس تالىشىپ، كېيىنكى ئەسىرنىڭ تۇرلۇك تراگېدىيىلىك سىنارىيىسىنى يېزىشقا كىرىشمەكتە. «يەرشارلىشىش» نى تەرغىب قىلىۋاتقان مۇستەملىكىلەر «ئارقىدا قالغان ئەللەر» نىڭ يىلكىنى شوراپ، قۇرۇپ قالغىلىۋاتقان نېفىتنىڭ ئورنىدا ئەسىر شامال ھارۋىسىنىڭ ماي ساندۇقىنى تولدۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ، ئۆزلىرى ئۈچۈن يوشۇرۇن يول ئاچماقتا. ئۈچۈر سانائىتى بىلەن گىن مەخپىي نومۇرى بىر جۇپ بۇرغىلاش گېنېراتورىغا ئوخشاش، پۈتكۈل يەرشارىنى ساختا جەننەت يولى - 21-ئەسىردىكى مەسلەسىز «تەرەققىيات» شېرىن چۈشىگە مەجبۇرىي سۆرەپ كىرمەكتە.

دۇنيا ئىنتايىن تېز سۈرئەتتە ئۆزگەرمەكتە. دۇنيا ياخشىلىنامدۇ ياكى بۇزۇلامدۇ؟ تۇرلۇك مۇنازىرىلەردىن ئاددىيلا خۇلاسىگە ئېرىشمەك تەس. بىراق دۇنيانىڭ ناتونۇش بوپقېلىۋاتقانلىقىنى، تېز ئۆزگىرىۋاتقانلىقىنى ھېچكىم ئىنكار قىلالمايدۇ. خەۋپسىرەش، غەم-ئەندىشە كىشىلەرگە ھۇجۇم قىلماقتا.

18-ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا رۇسسۇ: «پەن ھەم سەنئەتنىڭ تەرەققىياتى ئىنسانىيەتنى ئازاب-ئوقۇبەتكە دۇچار قىلامدۇ ياكى يۇكسەلدۇرەمدۇ؟» دېگەن تېمىدىكى ماقالە مۇسابىقىسىگە قاتنىشىپ مۇكاپاتقا ئېرىشكەن. ئۇ، مەدەنىيەتنىڭ ئىجابىيلىقى مەدەنىيەتنىڭ سەلبىي تەرىپىنى توسۇپ قالالمايدۇ، دانىشمەنلىك كىشىنى ئازاب-ئوقۇبەتكە دۇچار قىلىدۇ، روھ تەربىيىتى ھەم كىشىلەر ئارىسىدىكى مېھىر-مۇھەببەت ئىنسانىيەتنى يۇكسەلدۈرىدۇ، دەپ قارىغان. ئەمما 40 نەچچە يىلدىن كېيىنكى ئۇلۇغ مەرىپەت ئۇستازى كانتنىڭ ئىنسانىيەت ئۆزلۇكسىز تەرەققىي قىلىۋاتامدۇ-يوق دېگەن سوئالغا بەرگەن جاۋابى ئىنتايىن ئۇمىدۋارلىققا تولغانىدى. 200 يىلدىن كېيىنكى بۈگۈنكى ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ «تەرەققىيات» ى 18-ئەسىردىكى پەيلاسوپلارنىڭ شېرىن ئارزۇلىرىدىن تولىمۇ يىراقتا تۇرماقتا. 20-ئەسىرنىڭ 30-يىللىرىدىكى پەلسەپە تارىخچىسى ۋېر دولان يىراقنى كۆرەرلىك بىلەن مۇنداق ئاگاھلاندۇرغانىدى: «بىزنىڭ بۇ زېمىندىكى تەرەققىياتىمىز ئىنتايىن تېز سۈرئەتتە بولۇۋاتىدۇ، بىراق ئۆزىمىز قايەرگە بارىمىز، ئازاب ئىچىدىكى روھىمىزنى بەختكە ئېرىشتۇرەلەمدۇق-يوق، بۇنى بىلمەيمىز، شۇنداقلا بۇ ھەقتە ئويلىنىپ باقمىدۇق. بىزنىڭ بىلىدىغانلىرىمىز بىزنى ۋەيران قىلىۋاتىدۇ، بىلىم بىزنى ھوقۇققا مەھلىيا قىلىۋالدى. ئەقىل-پاراسەتسىز ئۆزىمىزنى قۇتقۇزالمايمىز». دولان 20-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىكى ئىنسانىيەت دۇنياسىنى كۆرەلىگەن بولسىدى، ئۇ ئەينى دەۋردە غەم-ئەندىشە قىلغان نەرسىنىڭ پەقەتلا ئەخلاق ھەم ئېتىقاد كرىزىسى ئىكەنلىكىنى بايقىغان بولاتتى ئىنسانىيەت مەۋجۇدلۇقى بىلەن ئادىمىيلىكنىڭ چۈشكۈنلىشىشى ھازىر يەرشارىدىكى ئەڭ زور كرىزىستۇر.

كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ئۇيۇاتسىزلىق

ئادەملەرنىڭ مۇتەئەسسىپ ۋە يۇۋاشلىقى بىلەن داڭلىق دۆلەت سىنگاپوردىن ئامېرىكىغا ئوقۇشقا چىققان قىز ئوقۇغۇچى گۈيىڭئېن 1995-يىلى 22 يېشىدا بىر شەھۋانىي فىلىم ئىشلەپ دۇنيا رېكورتىنى بۇزدى. بۇ فىلىم كەڭ بازار تېپىپ، فىلىم ئىشلىگۈچى قاتتىق بېيىدى، گۈ خېنىم بولسا شۇنىڭ بىلەن دۇنياغا تونۇلۇپ كەتتى.

ھەممە نەرسىنىڭ قىممەت ۋە تەرتىپى ئاغدۇرۇۋېتىلدى، شەيئىيلەرنىڭ چەك-چېگرىسى ۋە پرىنسىپى يوقالدى. ئىسيان يوللۇق بولسىلا، ئىنقىلاب ئەيىبسىز بولىدۇ. 1917-يىلى فرانسىيىلىك رەسسام دۇسان (1887 - 1968) ئاق پىشماق بىر يىگىتنىڭ گەندە كۆلچىكىدىن تەرەت سۇزۇپ تاختايغا مىخلاۋاتقانلىقىنى سىزىپ، ئۇستىگە «بۇلاق» دەپ تېما قويۇپ، ئۇنى نيۇ - يورکتا ئۆتكۈزۈلگەن گۈزەل سەنئەت كۆرگەزمىسىگە قويغان. پاندۇرانىڭ سېھىر قۇتىسى ئېچىلغاندەك، شۇنىڭدىن باشلاپ نىگىلىزملىق (ئىنسانىيەتنىڭ تارىخىي مەدەنىيەت مىراسلىرى، مىللىي مەدەنىيىتى، ھەتتا ھەممىنى ئىنكار قىلىدىغان بۇرژۇئا ئىدىيىسى. - تەرجىماندىن) سەنئەت

ئېقىملىرى باشلىنىپ كەتتى. دۇسان سەنئەتتە ماھارەت ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرۈشنى ئەمەس، بەلكى بەدئىي ئىجادىيەت بىلەن مەشقىنىڭ ياخشى-يامانلىقىنى ئۆلچەيدىغان مۇناسىۋەتنى يوقلۇقىنى، مەسىلە ئۇنى قانداق ئىپادىلەشتە ئىكەنلىكىنى تەرغىب قىلغان. ئۇ، «نەق شەيئىي» (تەييار، شۇنداقلا كونا، يېڭىدىن ئىجاد قىلىنغان؛ ئىنتايىن ھەجۋى، ئەڭ غەلىتە «ئىجادىيەت» شەكلى بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئەسلىدىكى ئىجادىيەتتىن مەھرۇم ھالەتتىكى نۇقتىغا قايتىشنى تەكىتلەيدۇ) سەنئەت بۇيۇمى قىلىنىدىغان، شۇنداقلا ئەنئەنىۋى ئۇسۇلغا جەڭ ئېلان قىلىدىغان تەتۈر سەنئەت قارىشى بولۇپ، دۇسان يەنە داۋىنچىنىڭ داڭلىق رەسىمى «مۇنالىزا» نى بۇرۇتلۇق سىزىپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ «ئىجادىيەت» ى ھېسابلىغان. ئۇ، ھەزىل سەنئەت ئېقىمىنىڭ پىرى ھېسابلىنىدۇ.

20-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدىكى «ئاۋانگارت سەنئەت» مەيلى قۇرۇلما، ئۇقۇم، تەن، ھەرىكەت بولسۇن ھەممىنى «نەق شەيئىي» قاتارىدا ئەڭ يۇقىرى چەككە يەتكۈزدى. نەتىجىدە ئەخلەت، ئەسكى-تۇسكىلەر، جەسەت، يالىڭاچ تەن، ھەتتا جىنسىي ئەزالار ھەم جىنسىيەتكە ئالاقىدار بارلىق شەيئىلەر سەنئەتنىڭ ۋېيىكتىغا ئايلاندى، شۇنىڭدەك تاپ، گەندە، ھۆزەكلەرنى «سەنئەت» ئەسەرلىرى قىلىۋېلىش ئىشىنى ھەيران قالدۇرالمايدىغان بوپقالدى.

جۇڭگو چوڭ قۇرۇقلۇقىدىمۇ خەندەنچىلىك (邯郸学) قىزىپ كەتتى. بېيجىڭنىڭ مياۋفىڭشەن چوققىسىدىكى قەۋەتلىشىپ ياتقان بىرقانچە يالىڭاچ ئايالنىڭ ھەرىكەت سەنئىتى «نامسىز تاغنى بىر مېترئىگىزلىتىش ئۇچۇن» دېگەن تېمىدىكى ئەسەر بوپقالدى. تەيۋەن سەنئىتىنىڭ غەربلىشىپ كەتكىنىگە ئۇزۇن بوپقالغانىدى. ھۆكۈمەت ئالماشقاندىن كېيىن بولسا، ھۆكۈمەت قارىمىقىدىكى سەنئەت سارايلىرىمۇ تېز سۈرئەتتە «خەلقئارالىشىپ» كەتتى.

تەيبېيدىكى2000-يىلدىكى قوش يىللىق كۆرگەزمىنىڭ تېمىسى «ئۇياتسىزلىق» (بۇ تېما ئويلىمىغان يەردىن تەيۋەن ۋەزىيىتىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى گەۋدىلەندۇرۇپ قويغان) بولۇپ، ئۇنىڭغا قاتناشتۇرۇلغان ئەسەرلەر ئىچىدىكى بىر پارچە ئەسەر A دەرىجىلىك فىلىملەردىن قىلچە پەرقسىز ئىدى. بۇ ئەسەرنىڭ «سەنئەتكار» ى ئىلگىرى «HKU» فىلىمىنى ئىشلىگەن خەلقئارا داڭلىق ئايال رېژىسسور بولۇپ، خەۋەرلەرگە ئاساسلانغاندا «ئىلمىي فانتازىيىلىك كۆرۈنۈشلەردە ئاتالمىش جىنسىي مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈش بىلەن جىنسىيەتنىڭ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلۈش مۇناسىۋىتىنى مۇلاھىزە قىلسا، نۇرغۇن ئىجابىي مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە ئېرىشكىلى بولارمىش». ئۇنىڭ «ئەسەر» لىرى تەيبېيدە بۇرۇن غەيرىي جىنسىيەت تەرغىباتى، دەپ قارىلاتتى، ھازىر سەنئەت، دېيىلمەيدىغان بولدى.

دۇنيانى تەشۋىشكە سېلىۋاتقان ھازىرقى زامان غەرب ئاۋانگارت سەنئىتى، ئاخىرقى ھېسابتا يەنىلا گۇيېڭئېننىڭ A دەرىجىلىك فىلىملىرىنىڭ ۋارىيانتلىرىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئېيتقىلارغا قارىغاندا، توكيو بىلەن تەيبېيدە «ئالاقىگە ھەمدەم» قىزلار بار ئىكەن. ساھىبجامالىلار بىلەن پاھىشەلەر، سەنئەتكارلار بىلەن پاھىشىۋازلارنىڭ تىلى بىر بوپكەتتى. سەنئەت بۇيۇملىرى بىلەن تاشلاندۇق ئەخلەتلەرنىڭ چوڭ پەرقى يوق، ھەيران قېلىشقا ئەرزىمىگۈدەك ھالغا كەپقالدى.

كۆپ ساندىكى كىشىلەر ھازىرقى بۇ خىل ھالەتكە نارازىلىق بىلدۈرۈش ياكى ئۇنى تەنقىدلەشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ. چۈنكى كىشىلەر دەۋر ئېقىمىنىڭ سىرتىغا سقىپ چىقىرىۋېتىلىشتىن، چەتلىشىپ كېتىشتىن، تەنھا قېلىشتىن ئەنسىرىشىدۇ. بۇ، ھازىرقى زامان دەۋر ئېقىمىدىكى كىشىنى چۆچۈتىدىغان تەھلىكە. بۇ تەھلىكە كېڭىيىپ چەكسىزلىككە يېتىپلا قالماستىن، بەلكى تولۇمۇ ئېنىقسىز ھالەتكە كەپقالدى. ئۇنى بىز تومتاقلا قىلىپ «يەرشارىلىشىش» دەپ ئاتۋېلىشتۇق. زالىم سىياسىي ھوقۇق چەكلىمىلىكى تۈپەيلى، ھاكىممۇتلەق جەمئىيەتتە نۇرغۇن كىشىلەر يەنىلا بۇخىل ئىمتىيازغا نارازىلىق بىلدۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ. ھازىرقى بۇ ئەركىن جەمئىيەتتە بولسا، كىشىلەر بۇ خىل تەھلىكىنى ئاپتوماتىك ھالدا ياكى قارىغۇلارچە، ئىلاجسىز قوبۇل قىلىدۇ. ھېچكىم ئۆزىگە تەئەللۇق ئېتىقاد، ھۆكۈم ھەم تاللاشقا ئېرىشەلمەيدۇ. بۇ، كىشىنى چۆچۈتىدىغان زامان.

«يەرشارىلىشىش» قارا بۇلۇتقا ئوخشاش ھەممە يەرنى قاپلىدى. بۇ خىل زور قايمۇقۇش ئەسىر ئاخىرىدا كېڭىيىپ، ئۆزلۈكسىز يۇقىرى دولقۇنغا كۆتىرىلىپ، ئىنسانىيەت مەۋجۇدىيەت بوشلۇقىنىڭ بۇلۇڭ-پۇشقاقلىرىدىن تاكى كىشىلەرنىڭ ھۇجەيرىلىرىگىچە سىڭىپ كەتتى. ئۇچىنچى ئىرا سۇبھىسىنىڭ جۇلاسىنى قارا بۇلۇتلار توسۇۋالغىلىۋاتىدۇ، بىراق «سۇبھىنىڭ قۇياش نۇرى يەنىلا پارلاق».

«يەرشارىلىشىش» ھازىرقى دەۋردىكى ئەڭ كەڭ تارقالغان مودا سۆز بوپقالدى. ئۇ، بەخت ساداسىمۇ ياكى شۇم خەۋەرمۇ؟ بۇتېخى نامەلۇم.

روھىيەت مۇستەملىكىسى،قانلىق شەپەق

150نەچچە يىل ئىلگىرى ماركس بىلەن ئېنگلىس «كوممۇنىستىك پارتىيە خىتابنامىسى» نى ئېلان قىلغاندا، سانائەت ئىنقىلابى بىلەن بۇرژۇئازىيە سىنىپى «دۇنيا بازىرىنى ئاچقانلىقتىن، بارلىق دۆلەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ھەم ئىستېمالىنى دۇنياۋىلاشتۇرۇۋەتتى» دېگەنىدى. سانائەت

ئىشلەپچىقىرىشنىڭ يۈكسىلىشى، ئىستېمال بازارلىرىنىڭ كېڭىيىشى، دۆلەت هالقىغان كارخانىلارنىڭ مەيدانغا كېلىشى، خەلقئارا سودا هەم خەلقئارا مەبلەغنىڭ كۆچىيىشى، ئالدى بىلەن ئىقتىسادنىڭ يەرشارلىشىشنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بىراق «يەرشارلىشىش» گەرچە ئىقتىسادي پائالىيەتنى مەنبە، ئىقتىسادنىڭ يەرشارلىشىشنى مەركەز قىلسىمۇ ، لېكىن بۇ يەرشارلىشىشنىڭ ئىقتىساد بىلەنلا چەكلەنمەيدىغانلىقىنى كۆرسەتتى، ئۇ، مەدەنىيەت جەهەتتىمۇ يەرشارلىشىشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. چۈنكى تاۋارلار كىيىم-كېچەك، يېمەك-ئىچمەك، ماشىنا، ئۇن-سىن هەم يۇمشاق دېتال بىلەنلا چەكلەنمەستىن، ئۇ يەنە غەربتىكى قۇدرەتلىك ئەللەر تارقاتقان ئۇقۇم، ئىدىيە، ئېتىقاد، قىممەت، دەرىجە قاتارلىقلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

چەكسىزلىككە ئىگە ئۇچۇر تېخنىكىسىنىڭ كېڭىيىشى هەم سىڭىپ كىرىشىنىڭ ئەقلىمىز بىلەن قەلبىمىزنى پۈتۈنلەي يۇقۇملاندۇرۇشى، ئۆزلۇكسىز راهەتنىڭ مېڭىمىزنى يۇيۇشى، سۆزسىزكى بىر خىل يېڭى مۇستەملىكە شەكلىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، بۇنى «ئېلېكترون مۇستەملىكىسى» دەپ ئاتاشقا بولىدۇ. ئىقتىساد، مەدەنىيەت مۇستەملىكىسى ئۇچۇن قورال تەهدىتى كەتمەيدۇ، بىراق پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئامېرىكىلىقلارغا ئوخشاش تەپەككۇر قىلىپ، هۆكۈم چىقىرىپ ئامېرىكىلىقلاردەك ياشاشقا مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ. بۇ، ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ ئارقىغا چېكىنىشى. چۈنكى يەرقىنىڭ يوقۇلۇشى چوقۇم بىر مەنبەلىشىشنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ، شۇنداقلا يول قويماسلىق، كەمستىش كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان تراگېدىيە مۇقەررەر تەكرارلىنىدۇ.

يەرشارى بويىچە ئوخشاش سۇپەتكە ئېرىشىشكە قارىغۇلارچە ئەگىشىش، شەرق سەنئىتىنىڭ خازان بولۇشى، مىللىي ئۇسلۇب، مەدەنىيەت ۋە ۋۇجۇدنىڭ مۇنەرز بولۇشىنىڭ سەۋەبىدۇر. مەدەنىيەتنىڭ دۇنياۋىزملىقى هەم مەدەنىيەتنىڭ يەرشارلىشىشى ماهىيەتتە، غەرب مەدەنىيەت شوۋىنىزم زوراۋانلىقىنىڭ ئەڭ زور دەرىجىدە كېڭىيىشىدۇر. بۇنىڭ نەتىجىسىدە غەربلىك مەدەنىيەتلەر غەرب مەدەنىيىتىگە تەڭ كېلەلمەيدۇ هەم ئۇنىڭ مېۋىلىرى توزۇپ كېتىدۇ. بۇ، ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ زور بەختسىزلىكى. نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتى بىلەن غەربلىكلەر كۆككە كۆتۈرۈۋاتقان شەرق «ئاۋانگارت سەنئەت»ى «سىز بىزگە ئوخشىغاچقىلا، سىز مۇنەۋۋەر» دېگەندىن باشقا نەرسە ئەمەس، بىراق بەزىلەرنىڭ بۇنىڭغا يالىقى يېيىلىپ كېتىۋاتىدۇ.

پۇقرالارنىڭ تۇرمۇشىغا نىسبەتەن ئېيتقاندىمۇ «يەرشارلىشىش» هەرجەهەتتىن قورقۇنچلۇق تۇسكە كىرىپ قالغىلىۋاتىدۇ. ماك دونالد بىزگە تېز غىزالىنىشنى ئۆگەتسە، هوللىۋۇدشېرىن چۇش زاۋۇتىنىڭ قەلب ئوزۇقى بىلەن بىزنى تەمىنلەۋاتىدۇ. «قۇرۇق سۆلەت بەگچەكلەر» سىز-بىزلەرگە جىنسىي ئەزالاردىن هۇزۇرلىنىشتىن تەلىم بېرىشسە، جېكسون، مادوننالار بىزگە مەستخۇشلۇق ئاتا قىلىشۋاتىدۇ. بارلىق مودا ئېقىملار نيۇ-يورك، پارىژدىن پۈتكۈل يەرشارىغا كېڭىيىپ، تېنىڭىزنى قايتا يارىتىپ، مودا بىلەن قەلبىڭىزنى مۆهرلەپ، ۋۇجۇدىڭىزنى سۇغۇرۇپ، «ئۆز» لىكىڭىزنى يوقىتىشقا مەجبۇرلاۋاتىدۇ. «يەرشارلىشىش» كىشىلەرنى ئەگەشمىسىلا تاشلاندۇق هالەتكە كەلتۈرۈپ قويىدىغاندەك قىلىدۇ. يەككىلىكىنىڭ يېگانىلىقى، مەنسىزلىك هەم خەۋپسىرەش كىشىلەرنى «يەرشارلىشىش» تەهلىكىسىگە باش ئېگىشكە مەجبۇرلىماقتا.

يېڭى ئەسىردە «ئۇمىد»نى هەمرا ھ قىل

تارىختا ئەزەلدىن هازىرقىدەك سودا پۈتكۈل دۇنيانى ئىدارە قىلىدىغان زامان بولمىغان. هەممە نەرسە تاۋارلىشىپ، ئەقىل-پاراسەت، تەدبىر، بىلىم، گۈزەل لاتاپەت، ياشلىق، تەن شۇنداقلا ئەخلاقسىز نومۇرلاردىن پايدىلىنىپ بېيىغىلى بولىدىغان بوپكەتتى. بۇرۇنقى كىنو چولپانلىرى گۈزەل جامالى، باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان خاراكتېر ياكى ئۆزگىچىلىكى، قوبۇل قىلغان تەربىيىسى، ئاڭلىقلىقى هەم ئىلمىيلىكى بىلەن ئۇتۇق قازىناتتى، هازىرقى چولپانلار دېگۈدەك ئۆزلىرىنىڭ جىنسىي جەلپكارلىقى، ئەخلاقسىز قىلمىش-ئەتمىشلىرى بىلەن ئويۇن قويۇپ «مەشھۇر چولپان» بولىشۋالغىلى-ۋاتىدۇ.

يەرشارى بىر چوڭ «سودا مەيدانى» غا ئايلىنىپ كەتتى. ئىشلەپچىقىرىش، ئىستېمال ئىنسانلار تۇرمۇشىنىڭ ئومۇمىي مەزمۇنىغا ئايلاندى. هەممە نەرسە تاۋارلىشىپ، مەنپەئەتكە ئېرىشىش بازارنىڭ بىردىنبىر «ئەخلاق» قارىشىغا ئايلاندى. مەنپەئەت ئارقىلىق شەخسنىڭ بارلىق ماددىي مەنپەئىتىنى، سەزگۈلەرنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرۇش ئىقتىدارىنى قوغلىشىشتىن باشقا، كىشىلىك تۇرمۇشتا تېخىمۇ قىلىشقا ئەرزىگۈدەك باشقا ئىش قالمىدى. شۇڭا، ئۇيۇن-تاماشا، يەپ-ئىچىش، شەهۋەتپەرەسلىك، جىنسىي تەلەپ، زوراۋانلىق، قان تۆكۈش، رەهىمسىزلىك، مەستخۇشلۇق، غىدىقلىنىش، تەلۋىلىك، ئەخلاقسىزلىققا ئوخشاش سەزگۈلەرنىڭ كېڭىيىشىگە سەۋەبكار قىلمىشلار، ئىنسانىيەت نەچچە مىڭ يىللاردىن بېرى بەرپا قىلغان مەدەنىيەت ئەندىزىسىنى ئاغدۇرۇۋەتتى. 19-ئەسىردىكى شانلىق ئەدەبىيات، 19-ئەسىردىكى تەڭداشسىز مۇزىكىلار، ئەدەبىيات-سەنئەت قايتا گۈللەنگەندىن بۇيانقى نەچچە يۈز يىللىق گۈزەل سەنئەت 20-ئەسىرنىڭ يۈز يىلىدىلا ئۆزگەردى، خارابلاشتى. ئىنسانىيەت

ئالىمىدە ئەمدى داۋىنچ، بىتخوۋىن، چېخوف، رۇسىيلغا ئوخشاش بۇيۈك شەخسلەرنىڭ مەيدانغا كەلمىكى بەسىي مۇشكۇل. شۇنداقتىمۇ يېل گېيتىس ھەم ياخوتورىنىڭ مەسئۇلى يالڭ جىيۇەنگە ئوخشاش كاتتا بايلار ئەسىر ئاخىرىدا مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. ئىنسانىيەتنىڭ شان-شەرىپى مال-دۇنيانىڭ نۇرىغا كۆمۈلۈپ قالدى.

1866-يىلى فرانسىيە رەسسامى كورب: «دۇنيانىڭ مەنبەسى» دېگەن رەسىمنى سىزدى. بۇ رەسىم ئاياللار جىنسىي ئەزاسىنىڭ ھەقىقىي سىزمىسى بولۇپ، ئىنتايىن تەپسىلىي سىزىلغان. كورىنىڭ بۇ رەسىمى غەرب رەسساملىق تارىخىدىكى ئايال زاتىنىڭ جىنسىي ئەزاسى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئەسەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئاياللارنىڭ جىنسىي ئەزاسى كىشىلەرنىڭ دۇنياغا ئاپىرىدە بولۇشىدا چوقۇم ئۆتۈشكە تېگىشلىك ئۆتكەل. كورىنىڭ قىلچە ساختىلىق ئىشلەتمەي، رېئالىزملىق ئۇسۇل بىلەن كىشىلىك ھاياتىنىڭ ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈشى، سەتلەشتۈرۈلمىگەن ھەم تولىمۇ ئاددىي ئىش. ئۇنىڭ ماھارىتى يۇقىرى ھەم تۈرلۈك بولۇپ، شۇ دەۋرنىڭ ئۇلۇغ ئۇستازلىرىدىن بولۇشقا ۋاسىپ. ئۇ، «تەسىر ئېقىمى» نى مەيدانغا كەلتۈرگەن. بىراق بۇ ئىنسانىيەت رەسسامليق ساھىلىق تارىخىنىڭ زاۋاللىقى بوپقالدى.

20-ئەسىردىكى غەرب رەسسامليقى 100يىللىق «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» بولۇپ، دۇساندىن كېيىنكى رەسساملار مۇبادا مەخسۇس ئەكسىيەتچىلىك ھەم ئاغدۇرمىچىلىق بىلەن شۇغۇللانمىدىغان «قىزىل قوغدىغۇچى» بولمىغاندا ئىدى، «ئاساسىي ئېقىم» دىكىلەردىن ھېسابلانماي قالاتتى. ئەسىر ئاخىرىغا كەلگەندە، سەنئەت مۇنبىرىدە چوقۇنغىدەك ئۇستازلارمۇ قالمىدى. خۇددى جاز مۇزىكىلىرىنىڭ ۋاك-چۆكلىرى ئۆتمۈش مۇزىكىلىرى لەرزانلىقىنىڭ ئورنىنى ئىگىلىگەنگە ئوخشاش، باش گىلدىكشىتىش كۆمىلىچىنىڭ ئەسەبىيلەشتۈرۈشى قوشۇلغاندىن كېيىن، «سەنئەت» ئىستېمال تاۋىرىغا ئايلاندى. سەنئەتكارلارمۇ تاۋار ئىشلەپچىقارغۇچىغا ئايلىنىپ غەلىتە، بىنورمال، كىشىنى ئېزىقتۇرۇدىغان، چىرىندى نەرسىلەرنى بازارغا سېلىشقا باشلىدى. ئىنسانىيەتنىڭ ئىخلاسى بىلەن، يوكسەك چوڭقۇرلۇققا ئىگە بەدىئىي ئەسەرلەرنى ئىجاد ئىتىشنى كەلمەسكە كەتكەندەك قىلىدۇ. غەربتىكى شەپەق قان رەڭ بولىدۇ، تاۋار بازارلىرى قەدىمكى جەڭ مەيدانغا ئوخشايدۇ. كۆچلۈكلەر ئاجىزلارنى يەپ، بايلار بارغانسېرى بېيىپ، نامراتلار كۆنسېرى نامراتلىشىپ، ئىجتىمائىي زىددىيەتلەر يېراق قەدىمكى كونا دەۋرلەردىكىدىن تېخىمۇ ئۆتكۈرلىشىپ كېتىدىغاندەك قىلىدۇ. 2000-يىلنىڭ ئەڭ ئاخىرقى دەقىقىلىرىدىن كېيىن، 21-ئەسىر تەلىماتى ئېزىتقۇ تۇمان ئىچىدە نامايان بولدى. يېڭى ئەسىر دەرۋازىسىغا قارا رەڭ بىلەن بىر قانچە ئەلنىڭ يېزىقى (بەزى «تەيۋەنلىك» لەر خەنزۇچە يېزىقنى تونۇماي، «خەنزۇچە پىنيىن» بىلەن «ئورتاق قوللىنىدىغان پىنيىن» نى ئارىلاشتۇرۇپ يازغان بەلگىلەرنى كۆرۈشكە مەجبۇر بولۇشسا، ئاز ساندىكى «ئىنگلىز تىلىنى پىششىق بىلىدىغان» لار ئۆز ئانا تىلىدىن تېخىمۇ يېقىملىقراق تۇيۇلىدىغان ياپونچە ياكى ئىنگلىزچىنى ئوقۇشاتتى) دا تۆۋەندىكى خەتلەر يېزىلغانىدى:

«بۇ جايدىن ئىنسانلار مىسلىسىز پەرىشانلىققا قەدەم قويىدۇ. نەچچە مىڭ يىللىق مەدەنىيەت تارىخىنىڭ سەلتەنىتىنى ئەسىر ئاخىرىدىكى ئاغدۇرمىچىلىق چۈل-چۈل قىلىۋەتتى. ئۆتمۈشنىڭ ئاچچىق تەجرىبە-ساۋاقلىرىنى ئەسىر ئاخىرىدىكى تەلۋىلىك ئۇنتۇلدۇردى. بۇ يەردىن ئىنسانىيەت سەزگۈلەرنىڭ ئەڭ زور چەكتىكى كېڭىيىشىنىڭ بېشىملىكى، قەلب چەكسىزلىكىدىكى مەنىسىز تېڭىرقاشنىڭ چوڭقۇرلۇقىغا كىرىپ كېلىدۇ. مۇبادا ئىنسانلار ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ئېڭى ھەم ئىرادىسىنى يوقىتىدىكەن، خاتىرجەملىك، بەخت ھەم شان-شەرەپتىن مەڭگۈ مەھرۇم قالىدۇ. ئەسىر بوسۇغىسىدىن ئاتلايدىغان ھەرقانداق كىشى(ئۇمىد) تىن ئىبارەت بۇ نەرسىنى ھەمراھ قىلمايدىكەن، ئۆزىنى ھالاك قىلىشتىن ساقلىنالمايدۇ».

ئادىل ئابدۇقادىر تەرجىمىسى(M1)

مۇشتېرىلەر سەمگە:

ژۇرنىلىمىزنىڭ پوچتا ۋاكالەت نومۇرى 22 - 58نى ئېيتىپ بەرسىڭىزلا مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلاردا ژۇرنىلىمىزغا ئىنتايىن ئاسان مۇشتېرى بولالايسىز.

- «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىرلىكى

جۇڭگو جەمئىيىتىدىكى ئۇيۇچ چوڭ بۇلغىنىش

گۇلۇك

هوقۇقنىڭ بۇلغىنىشى

1. ئەمەلدارلىق ساھەسى

ئەمەلدارلىق ساھەسى شۇبھىسىزكى، هوقۇق بۇلغىنىشى يۈز بەرگەن «ئېغىر ئاپەت رايونى» دۇر. مەمۇرىي هوقۇقنىڭ چىرىكلىشىشى ئۆز نۆۋىتىدە پۈتكۈل ئىجتىمائىي مۇھىتنىڭ ناچارلىشىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان باش سەۋەبچى بولۇپ، بارلىق «بۇلغىنىش» لارنىڭ يىلتىزىدۇر. باشقا تۈرلۈك - تۈمەن بۇلغىنىشلار مانا شۇ يەردىن يىلتىز تارتىدۇ. بۇ، كىشىلەر ئەڭ كۆپ غۇلغۇلا قىلىشىدىغان، ئىپلاسلىق ئەڭ ئېغىر، نارازىلىق ئەڭ كۆپ چىگىش مەسىلە بولۇپ، هاكىمىيەت ئىچى-سىرتىدىكىلەر ئۇستى-ئۇستىلەپ چارە-تەدبىر كۆرسىتىشكەن بولسىمۇ، هالبۇكى ئۇزۇندىن بېرى تۈزەلمەي كېلىۋاتىدۇ.

بۇنىڭ كونكرېت ئىپادىلىنىش شەكىللىرى خىلمۇ خىل بولۇپ، بىرلا نەرسىنى يەنى دۆلەتنىڭ قۇدرىتى ئارقا تىرەك قىلىنغان مەمۇرىي هوقۇقنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىش هەمدە مۇڭاپىق تۈردىكى هوقۇق يۈرگۈزۈش ئوبيېكتىغا ئىگە بولۇشنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ. ئۇنداق كىشىلەر هوقۇق يۈرگۈزۈش جەريانىدا جامائەت ئىشلىرىغا ئاكتىپ مۇلازىمەت قىلىشنىڭ ئورنىغا هەممىلا جايدا ئۆزلىرىنىڭ ياكى كىچىك گۇرۇھىنىڭ كۆمىچىگە چوغ تارتىدۇ هەمدە بۇ هال بارغانسېرى پايدىنىڭ چوڭىنى كۆزلەشكە قاراپ يۈزلەنمەكتە. بۇنى ئىلمىي ئۇقۇم بىلەن هۆكۈمەت ئىشىنى ئىقتىسادلاشتۇرۇش، كارخانىلاشتۇرۇش، هوقۇقنى بازارلاشتۇرۇش هەم ئۇنىڭغا پائال خېرىدار ئىزدەش، دەپ شەرھلەشكە بولىدۇ.

ئاشكارا هالدىكى هوقۇق بۇلغىنىشلىرى ئىچىدە

پۇقرالارنىڭ ھەممىدىن بەك ئوغىسىنى قاينىتمىدىغىنى چىرىكلىكتۇر. بۇ بىرقانچە يىلدىن بۇيان چىرىكلىك ھادىسىسىدە بەزى يېڭى خاھىشلار ئوتتۇرىغا چىقتى. مەسىلەن، چىرىكلىك تورلىشىپ، گۇرۇھلىشىپ كەتتى. بىرلا تارتسا بىر-بىرىگە چېتىلىپ چۇۋۇلۇپ-چۇۋۇلۇپ چىقىدىغان چىرىكلىك دېلولىرى ھازىر ئانچە يوچۇن تۇيۇلماس بوپكەتتى؛ چىرىكلىك يۇقىرى قاتلاملىشىپ، جازالانغان ئەمەلدارلارنىڭ دەرىجىسى بارغانسېرى ئۆرلەۋاتىدۇ؛ چىرىكلىك دائىرىسى شىددەت بىلەن كېڭىيىپ، بۇلغانمىغان ساھە يوق دېيەرلىك ھالەتكە يەتتى. سانلىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، 1997-يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدىلا ئوتتۇرا ھېساب بىلەن ھەر ئىككى كۇندە ئۆلكە-مىنىستىر دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردىن بىرى، كۇنىگە نازارەت-ئىدارە دەرىجىلىك كادىردىن توققۇزى جازالانغان. چىرىكلىكنىڭ تەرەققىي قىلىش، يامراش سۇرئىتىنىڭ تېزلىكى ئادەمنىڭ تېنىنى شۇركەندۇرىدۇ. بۇ يىلقى چىرىكلىككە قارشى تۇرۇش كۇرىشىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى تېخىمۇ بەكرەك چوڭ ئەمەلدارلارغا قارىتىلدى. بۇنىڭ ئەڭ كۆرۈنەرلىك مىسالى شۇكى، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى چېڭ كېجىيېگە پارىخورلۇق جىنايىتى ئۈچۈن ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن جىياڭشى ئۆلكىسىنىڭ ۋىتاۋىن باشلىقى خۇچاڭچىڭ، گۇاڭشىدىكى چېڭلۇك، خەينەن ئۆلكىسى دۇڭفاڭ شەھەرلىك رتكومىنىڭ شۇجىسى چىيۇگۇي قاتارلىقلار ئېتىلدى. زور مىقداردىكى خىيانەتچى ئەمەلدارلارنىڭ موللاق ئېتىشىمۇ ھوقۇقنى بازارلاشتۇرۇش خاھىشىنىڭ دائىرە جەھەتتىن كەڭ تارقالغانلىقىنى، ھوقۇقنى «بۇلغىغۇچى» لار مەنپەئەت قوغلىشىش جەھەتتىن ئورتاق تونۇشقا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

بۇلتۇر دۆلىتىمىزنىڭ مەلۇم بىر رەھبىرى غەزەپ بىلەن: «ھازىر ھەممە مەنسەپنىڭ ئۆزىگە چۇشلۇق باھاسى بار بولدىمۇ، نېمە؟» دېگەنىدى. بازار پرىنسىپى ھازىر ھوقۇق بازىرىدا كەڭ ئومۇملىشىشقا باشلىدى. ھوقۇقا باھا كۆرسەتكۇچى چاپلاپ، ھوقۇق ئېلىپساتارلىقى قىلىش نۇرغۇن جايلاردا يېڭىلىق تۇيۇلمايدىغان بوپقالدى. شۇڭا چىرىكلىكنى تۇزۇملەشتۇرۇش خاھىشىدىن ھۇشيار بولماسلىق قەتئىي بولمايدۇ.

بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا، چىرىكلىك - سالغان مەبلەغنىڭ پايدىسى بىلەن قايتىپ كېلىشى، دەيدىغان تەپەككۇر ئۇسۇلىغا ئايلىنىپ، كىشىلەرنىڭ ۋۇجۇدىغا چوڭقۇر ئورناپ كەتتى ھەمدە بۇنىڭدىن بىرخىل «ئورتاق ئىجتىمائىي تونۇش» شەكىللەندى، مانا بۇ ھوقۇقنىڭ ئەڭ زور دەرىجىدە بۇلغىنىشىدۇر. شۇڭا:

ئەمەل تۇتۇپ باي بولمىسام ئەگەر،
بۇنداق ئەمەلنى باشقىلارغابەر.
ئەمەل تۇتۇپ قەنتىنى چاقمىسام،
خەقلەر مېنى ئەخمەق-كالۋا دەر.

دېگەندەك قوشاقنىڭ ئەجەبلەنگۈچىلىكى بولمىسا كېرەك.

ئاشكارا ھوقۇق «بۇلغىنىش» ى ئادەمنىڭ چۆچۈتسە، يوشۇرۇن ھوقۇق «بۇلغىنىش» ى ئادەمنى تېخىمۇ ۋەھىمگە سالىدۇ. ھۆكۈمەت ئىشىنىڭ بازارلىشىشى ئاقىۋىتىدە ھۆكۈمەتنىڭ رولى ئاجىزلىشىپ، ئىجتىمائىي فونكسىيىسى قالايمىقانلىشىپ كېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ نۇرغۇن ساھەلىرىدە «مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىش» ياكى «ئۆز ھوقۇق دائىرىسىگە كىرمەيدىغان ئىشلارغا چات كىرىۋېلىش» قىلمىشىمۇ خۇددى نورمال ئىشتەكلا كۆزگە سىڭىپ قالىدۇ. بۇ ئاخىرىدا ھوقۇقنى سۇيىئىستېمال قىلىش ياكى قولدىن ئىش كەلمەسلىككە ئېلىپ بارىدۇ.

يوشۇرۇن «بۇلغىنىش» لارنىڭ ئىچىدە تەدبىر بەلگۈلەشتىكى سەھۋەنلىك جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بىرخىل ھوقۇق بۇلغىنىشىدۇر. گەرچە ئۇنىڭ مۇددىئاسىدىن ئاشكارا بۇلغىنىشنىڭ ئىزنالىرىنى تاپقىلى بولمىسىمۇ، ئەمما ئۇنى ھۆكۈمەت ئىشىنىڭ مەسئۇلىيەتسىزلىكى ياكى ھوقۇق دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتكەنلىكىدىن كېلىپ چىققان، دەپ چۈشەندۇرۇشكە بولىدۇ. مەسىلەن، گۇاڭجۇدىكى ئېتىلىن زاۋۇتى، خېنەن جۇڭيۈەن دورا زاۋۇتى، شەرقىي سىچۈەن لۇجىيەن كۆۋرۈكى قۇرۇلۇشى قاتارلىق چوڭ تۈرلەرگە بىر قانچە يۈز مىليون، بىرقانچە مىليارد يۈەنلەپ مەبلەغ سېلىنغان بولسىمۇ، ھەممىسى بىكار بولۇپ، ئىگە بولىدىغان ئادەم چىقمىدى، بۇ ئاخىرى «تەدبىر بەلگىلەشتە كۆرۈلگەن سەھۋەنلىك» كە دۇچكىلىپلا يۇغۇشتۇرۇۋېتىلدى. تولۇقسىز ستاتىستىكىغا قارىغاندا، ئاتالمىش «تەدبىر بەلگىلەشتىكى سەھۋەنلىك» تىن كېلىپ چىققان زىيان نوقۇل چىرىكلىكتىن كېلىپ چىققان زىياندىن زور دەرىجىدە ئېشىپ كەتكەن. بۇ، يوشۇرۇن ھوقۇق «بۇلغىنىش» تىنىڭ تېخىمۇ زىيانلىق ئىكەنلىكىنى چۈشەندۇرىدۇ.

ھوقۇقنى سۇيىئىستېمال قىلىشقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ھۆكۈمەتنىڭ «قولدىن كەلمەيدىغان» ئىش يوق يەر ئەسلا يوق. نەپ تېگىدىغان مەمۇرىي ئىشلاردا كۆپچىلىك تالىشىپ ئىشىنىڭ بېشىغا چىقىۋېلىشىدۇيۇ، نەپ چىقمايدىغان ئىشلاردىن ئىمكانقەدەر ئۆزىنى قاچۇرۇپ «قولدىن كەلمەيدىغان» قىياپەتكە كىرىۋالىدۇ.

2. كەسپىي خىزمەتلەر ساھەسى

ھوقۇق «بۇلغىنىش» مەمۇرىي ساھەلەردىلا ئەمەس، باشقا ساھەلەردىمۇ مەۋجۇد. كۆزىمىزگە ئاسان چېلىقىدىغىنى شۇكى، قولىغا ئازراق ھوقۇق تەككەن ئاممىۋى مۇلازىمەت تارماقلىرىنىڭ ھەممىسى ھوقۇقنى غەيرىي رەسمىي مەمۇرىيلاشتۇرۇش خاھىشىدا بولىدۇ ھەمدە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ نەپ

ئۇندۇرىدۇ: ئوپېراتسىيە كارىۋىتىدا ياتقان ۋاقتىڭزدا، دوختۇرغا قىلغان خۇشامىتىم ئاز بوپقالغانمىدۇ-ھە، دەپ ئەنسىرەيدىغانسىز؟ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىشخانىسىنىڭ سىرتىدا نەتىجىڭزنى بىلىشكە تەقەززا بولۇپ تۇرغىنىڭزدا ، باشقىلار نەچچە پۇل تىقىۋەتكەندۇ، دېگەننىي ئويلىماي قالمايسىز. تېخى بەزى «ئىمتىيازلىق» تارماقلارنىڭ ئالدىغا بارساڭىز، مەسىلە ئۇنىڭدىنمۇ ئېغىر بولۇپ، بىرەر ئىشىڭزنى پۈتتۈرۈۋالغىچە ئەنسىرەپ پۈت-قولىڭزدا جان قالمايدۇ. ئىشقىلىپ، ئىجتىمائىي مۇلازىمەتچىلىك ساھەسىنىڭ ھەرقاندىقىدىن بۇ خىلدىكى ھوقۇق «بۇلغىنىش» نىڭ ئىزنالىرىنى تاپقىلى بولىدۇ. ھوقۇقتا «چوقۇنۇش» نىڭ ئالامەتلىرى يوق يەرنى بولسا ئەسلا تاپقىلى بولمايدۇ. بۇنداق كەسىپ ھوقۇقىنى ئومۇمىيۈزلۈك سۈيىئىستېمال قىلىش قىلمىشى مۇناسىۋەت شامىلىنى ئەۋج ئالدۇرۇۋېتىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە مەمۇرىي چىرىكلىكنى مول زاپاس كۈچ بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. ئەقەللىيسى، دەرۋازىۋەنمۇ پۇل بەرسەكلا دەرۋازىدىن كىرگۈزۈۋەتكەن يەردە، مۇبادا ئۇنىڭغا چوڭراق ئەمەل تېگىپ قالغۇدەك بولسا، ئۇنى ھوقۇق-پۇل پەلسەپىسىنىڭ مېغىزىنى مەززە قىلىپ چاقمايدۇ، دەپ كىممۇ كېپىللىك قىلالىسۇن؟!

ھوقۇق، نەپ دېگەنلەر كىشىلەر ۋۇجۇدىغا ئىچكىرىلەپ سىڭىپ كىرىپ، جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلاملىرىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىۋاتىدۇ. ھوقۇق «بۇلغانغان» مۇھىتتا ياشاپ ھوقۇقنىڭ پېشىنى تۇتقانلارنىڭ ھەممىسى(مەيلى ئۇ مەمۇرىي ھوقۇق بولسۇن ۋە ياكى كەسىپ ھوقۇقى بولسۇن) يوشۇرۇن «چىرىكلەشكۈچى» بولۇشى مۇمكىن. ئادەتتىكى كەسىپي خىزمەت ساھەسىدە ھوقۇق-پۇل سودىسىنى ئوڭۇشلۇق يۈرۈشتۇرۇۋاتقانلار ھوقۇق دائىرىسىنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن چوڭراق يېيەلمىسىمۇ، ئەمما بۇنى قانداقمۇ چوڭراق يېيىشنىڭ «مەشقى» نى قىلىۋاتمايدۇ، دېگىلى بولسۇن؟ يۇقىرىدا دېگەنلىرىمىز چىرىك ئۇنسۇرلارنىڭ نېمىشقا بىرىنىڭ كەينىدىن بىرىنىڭ ئۆزلۈكسىز يېتىشىپ چىقىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

مەمۇرىي، كەسىپي ساھەلەردىلا ئەمەس، كارخانىلاردىمۇ شۇنداق. دۆلەت كارخانىلىرى- غىغۇ گەپ تۇغرا كەلمەيدۇ. نۇرغۇن خۇسۇسىي كارخانىلارمۇ ئۆز ئىچىدە خىيانەتچىلىك مەسىلىلىرىگە دۇچ كەلمەكتە. سەنجۇ شىركىتى تەرەققىياتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە يەتكەندە، شىركەتتىكى مەنسەپدارلارنىڭ كوللېكتىپ چىرىكلىشىشى بىلەن ، ۋۇبىڭشىن تەكرار-تەكرار «ئىستىل تۈزىتىش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىشقا مەجبۇر بولدى. دېمەك كارخانىلارنىڭ ۋەيران بولۇشى چىرىكلىك بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. مانا مۇشۇ تۈردىكى ئومۇمىيۈزلۈك ھوقۇق بۇلغىنىشلىرىنىڭ كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىنى ئېغىر دەرىجىدە چىرىتىشىنى ھەقىقى مەنىدىكى ئۇزۇن مۇددەتلىك ئىجتىمائىي يوشۇرۇن بالايىئاپەت دەپ ئاتاشقا بولىدۇ.

ئىشەنچ - ئىناۋەتنىڭ بۇلغىنىشى

1.ئىشەنچسىزلىكتىن كېلىپ چىققان پاجىئە

ئىشەنچ دېگەندىن ئېغىز ئاچقىلى بولمايدىغان جەمئىيەتتە ياشاشنىڭ ئۆزى بىرخىل پاجىئەدۇر. ئادەملەر ئارامۇناسىۋەت بارغانسېرى گۇمانلىقلىشىپ كېتىۋاتقان بۇگۈنكى جەمئىيەتتە، ھەممە ئادەم ئىشەنچسىزلىكنىڭ دەردىنى تارتماقتا.

ئەتىگىنى ناشتىلىقىڭزدا سۇت ئىچىپ ئولتۇرۇپ، سۇتكە سۇ قوشۇۋەتكەنمىدۇ، دەپ گۇمان قىلمىسىز؛ بازاردىن ئۆرەڭ كاۋېنى سېتىۋالغاندا «يەر ئاستى زاۋۇتى» ئىشلەپچىقارغان «داڭلىق مەھسۇلات» بوپقېلىشىدىن ئەنسىرەيسىز؛ تېخى چېكىۋاتقىنىڭىز ساختا تاماكا، ئىچىۋاتقىنىڭىز ساختا ھاراق بولۇشى مۇمكىن؛ ساقچى فورمىسى كىيىۋالغانلارنىڭ ھەممىسى ساقچى بولۇشى ناتايىن؛ ھەربىي قىسىملارنىڭ نومۇرىنى ئېسىۋالغان ئاپتوموبىللارنىڭ كۆپىنچىسى ئارمىيىنىڭ ئەمەس؛ كوچىدا ناتونۇش بىرى سىزگە قاراپ كۈلۈمسىرىسە، بۇنىڭ بىرەر يامان غەرىزى بار ئوخشىمامدۇ، دەپ ئويلاپ دەرھال ھۇشيارلىشىپ كېتىسىز؛ كوچا ئېغىزلىرىدا ئولتۇرۇپ ئۆزىنى «ئالىي مەكتەپكە ئۆتۈپ ئوقۇش پۇلىنى تۆلىيەلمىگەن» دەپ ئاتىۋالغان بىچارە قىزلار تىلەمچىلەر قوشۇنىنىڭ مۇھىم ئەزاسى ياكى باشچىسىمۇ تېخى، بۇنى بىلەلمەيسىز؛ نەرسە-كېرەك سېتىۋالغىلى پۇل بەرگىنىڭىزدە باشقىلار پۇلىڭىزنىڭ راستلىقىدىن گۇمانلانسا، سىزمۇ ئوخشاشلا قايتۇرۇلغان پۇلنىڭ راستلىقىدىن گۇمانلىنىسىز؛ ئوغلىڭىز ماتېماتىكا ئىمتىھانىدا100نومۇر ئالغانلىقىنى خۇشھاللىق بىلەن دوكلات قىلسا، ساۋاقداشلىرىدىن كۆچۈرۈۋالغانمىدۇ، دەپ ئويلاپ قالىسىز.

رۇسىيىدە سودىگەرچىلىك قىلىۋاتقان جۇڭگولۇق بىر ھايانكەش خاباروۋىسكىگە يېڭى بارغاندا، نۆلدىن تۆۋەن 30گرادۇسلۇق سوغۇقتا بېشىغا بىرنېمە كىيمەي مال ئاپىرىپ بەرگىلى بېرىپ، توڭلىغىنىدىن قۇلىقىنى ئۇۋلىغىنىچە قار ئۈستىدە يۇگرۈپتۇ. بۇ ۋاقىتتا بىر قۇلاقچە «پاقىدە» بېشىغا كىيىلىپ قاپتۇ. ئۆرۈلۈپ قارىغۇدەك بولسا، رۇسىيىلىك بىر يىگىت تۇرغۇدەك. ئۇ يىگىت خەنزۇ تىلىدا چولتا قىلىپ «ئەتە» دېگەن گەپنى دەپتۇ، ئارقىدىن قولى بىلەن قول سائىتىنى ، ئاندىن دەسسەپ تۇرغان يەرنى ئىما قىپتۇ.

ئۇنىڭ قول ئىشارىسى ئارقىلىق دېمەكچى بولغىنى ناھايىتى چۈشىنىشلىك بولۇپ: «ھەي، جۇڭگولۇق يىگىت، ھاۋا شۇنچە سوغۇق تۇرسا، بېشىڭىزغا بىرنېمە كىيمىسىڭىز سوغۇق ئۆتۈپ كەتمەمدۇ. مېنىڭ قۇلاقچامنى كىيىۋېلىڭ، ئەتە دەل مۇشۇ ۋاقىتتا مۇشۇ يەرگە كېلىپ ماڭا قايتۇرۇپ بېرىڭ» دېگىنى ئىدى. قائىدە بويىچە ئېيتقاندا ، ھېلىقى جۇڭگولۇق ھايانكەش رۇسىيىلىكنىڭ ئىشارىسىنى چۈشەنمەيدىغان يەردە ئەمەس، لېكىن جۇڭگولۇق ھامان ئۆزىنىڭ ئىشەنچسىزلىكىنى ئاشكارىلىغان: ئەتىسى ھېلىقى ھايانكەش خەقنىڭ قۇلاقچىسىنى قايتۇرۇپ بەرمەكتە يوق، ئۆزىچە

كىرىلىپ قۇلاقچا بىرىپ تۇرغان ھىلىقى رۇسىيلىكنى: «ھوي ئەخمەق، بىز قانداق ئادەمنى ئەخمەق دەيمىز؟ دەل ساڭا ئوخشاش قۇلاقچا بىرىپ تۇرغان سارائكنى» دەپ مازاق قىلىپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتكەن.

ئۇنىڭ بۇ كۈلكىسى بىزنىڭ ئىشەنچ جەھەتتە ئىزچىل ساقلاپ كېلىۋاتقان مىللىي ئىپتىخارلىق ھىسسىياتىمىز ۋە غۇرۇرىمىزنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، «ۋەدە دېگەن ئالتۇندىنمۇ قىممەت»، «تاغدەك ئىشىنىش»، «سەممىي ئىشەنچ» دېگەندەك سۆزلەرنى بىر تىيىنگە ئەرزىگۈسىز قىلىۋەتتى. پەمىچە، ئەينى ۋاقىتتا گەدىنىگىچە قەرزگە بوغۇلۇپ قەرز تۆلىگەن جۇڭگولۇقلارنىڭ بۇنچە تېز ئۆزگىرىپ كېتىشى ھىلىقى رۇسىيلىكنىڭ خىيالىغا كەلمىگەندۇ.

2. بازار ئىگىلىكى دېگەنلىك ـ ئىشەنچ-ئىناۋەت ئىگىلىكى دېمەكتۇر

بازار ئىگىلىكى بەرپا قىلىش جەريانىدا يولۇقىدىغان ئىناۋەتنىڭ گۇمران بولۇشىدىن ئىبارەت بۇ ئوسالچىلىقنى ئىلگىرى ھىس قىلىپ يېتەلمەپتۇق. بازار ئىگىلىكى دېگەنلىك ـ ئىشەنچ-ئىناۋەت ئىگىلىكى دېمەكتۇر. مۇشۇنداق بىر خۇنۇك ئىناۋەت سىستېمىسىدا يېتىلىۋاتقان بازار ئىگىلىكىمۇ خۇددى كەمتۈك تۇغۇلغان بوۋاققا، ھەتتا تۇتۇرۇقسىز شوئارغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

تەھلىل قىلىنىشچە، تەرەققىي قىلغان بازار ئىگىلىكىدە كارخانىلارنىڭ قەرەلىدىن ئۆتۈپ كەتكەن قەرز سوممىسى سودا ئومۇمىي سوممىسىنىڭ 25% . 0تىن 5% . 0گىچە بولغان نىسبەتنى ئىگىلەيدىكەن، ئەمما ئىلىمىزدە بۇ نىسبەت 5%تىن ئېشىپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە تېخى يىلمۇ يىل ئېشىۋاتىدۇ. ئىشەنچ-ئىناۋەتكە چېتىلىدىغان ئىقتىسادىي ماجرا، ئىلىم-بىرىم دېلولىرى شۇنىڭدەك تۇرلۇك قويمىچىلىق دېلولىرى كۆپلەپ يۇزبېرىۋاتىدۇ. مالنى ئېلىۋېلىپ پۇلىنى بەرمەسلىك ياكى پۇل بەرسىمۇ مالنىڭ قارىسىنى كۆرسەتمەسلىك خىلىلا ئومۇميۈزلۈك ئەھۋال بوپقالدى. ستاتىستىكا قىلىنىشچە، 1998-يىللا مەملىكەت بويىچە سوت مەھكىمىلىرى قاراپ چىقىشقا قوبۇل قىلغان ئىقتىسادىي ماجرا ۋە ئىلىم-بىرىم ھەق-تەلەپ ماجراسىغا ئائىت دېلو2مىليون890مىڭغا يەتكەن بولۇپ، سوت مەھكىمىلىرى قاراپ چىقىشقا قوبۇل قىلغان بارلىق دېلونىڭ 51%نى ئىگىلىگەن. ئىشەنچ-ئىناۋەتتىن ئىبارەت ئاچقىلى بولمايدىغان بازار ئىگىلىكىدە ھەممە يەرگە توزاق-قاپقان قۇرۇلغان بولۇپ، قويمىچىلار سىزنى ھەرقەدەمدە مارىلاپ تۇرىدۇ. قارىغاندا، «1مىليارد جۇڭگولۇقنىڭ ھەر بىرىنى بىر قېتىمدىن قويۇپ چىقساڭمۇ قويۇپ تۈگىتەلمەيسەن» دېگەن گەپ بىكار چىقمىغاندەك قىلىدۇ.

مۇتەخەسسىلەرنىڭ مۆلچىرىگە ئاساسلانغاندا، قويمىچىلىق دېلولىرىنىڭ يىللىق ئېشىش نىسبىتى30%تىن ئېشىپ كەتكەن. جۇڭگو ئىستېمالچىلار جەمئىيىتىنىڭ تەكشۈرۈش نەتىجىسى ئادەمنى تېخىمۇ چۆچۈتىدۇ: 1998-يىللا مەملىكەت بويىچە 68 . 4%ئىستېمالچى سودا قويمىچىلىقىنىڭ زىيىنىغا ئۇچرىغان.

ئىقتىسادىي ئىناۋەت، ئىجتىمائىي ئىناۋەت، خەلقئارا ئىناۋەت، ھۆكۈمەت ئىناۋىتى دېگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزئارا زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، ئۆزئارا تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىقتىسادىي ئىناۋەت چۈشسە، پۈتكۈل ئىجتىمائىي ئىناۋەت چۈشىدۇ، بۇنىڭ بىلەن مۇقەررەر ھالدا خەلقئارا ئىناۋەتمۇ چۈشىدۇ. جۇڭگو كارخانىلىرى ئىجتىمائىي ئىناۋەت كەمچىل مۇھىتتا يېتىلىۋاتقان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ چەت ئەللەردىن قەرز ئىلىشىمۇ ناھايىتى زور تەسىرگە ئۇچراۋاتىدۇ. گۇڭكۇنىڭ خەلقئارا ھاۋالە مەبلەغ شىركىتىنى ۋەيران قىلىپ ھېسابىنى ئېنىقلاش ئىشىنى مىسال ئالساق، بۇ ئىش گۇڭكۇنىڭ، ھەتتا پۈتكۈل مەملىكەتنىڭ چەت ئەل مەبلىغىدىن پايدىلىنىشىغا غايەت زور سەلبىي تەسىر كۆرسەتتى. گۇڭكۇنىڭ خەلقئارا ھاۋالە مەبلەغ شىركىتىنى ۋەيران قىلىش تەرتىپىگە كىرگۈزۈش خەلقئارا قائىدىگە ئويغۇن، ئەمما بۇ يەردىكى ھالقىلىق مەسىلە شۇكى، گۇڭكۇنىڭ خەلقئارا ھاۋالە مەبلەغ شىركىتىدىكىلەر ھۆكۈمەتنىڭ نامىنى سۈيىئىستېمال قىلىپ، قەرز ئالغان پۇلنى يارانقان پايدا قاتاردا كۆرگەن. مانا بۇ ئىشەنچ-ئىناۋەت كەملىكنىڭ تىپىك ئالاھىدىلىكى. بۇنىڭ تەسىرى بىلەن خەلقئارادىكى داڭلىق ئىناۋەتلىك دەرىجىسىنى باھالاش ئاپپاراتلىرى جۇڭگو كارخانىلىرىنىڭ ئىناۋەتلىك دەرىجىسىنى چۈشۈرۈۋەتتى. شۇڭا بۇنى ھەرگىزمۇ تاسادىپىيلىق دېگىلى بولمايدۇ.

ئالغان قەرزنى قايتۇرۇش ـ ئەڭ ئەقەللىي قائىدىدۇر. ئەمما «بانكىدىن پات-پات ئېلىۋەرگىن قەرز، قايتۇرمىساڭمۇ، ئۇ ھېچ ئىش ئەمەس» دەيدىغان قاراش بىر مەھەل كىشىلەرنىڭ كاللىسىغا چوڭقۇر ئورناپ كېتىپ، ئۆزلىرىنى «زامانىنىڭ ئىشلىرىنى چۈشەنگەن» ھېسابلىۋېلىشتى. شۇڭا، بانكىدىن ئالغان قەرزنى ئۇششۇقلۇق قىلىپ قايتۇرماسلىق جۇڭگودا «پەخىرلىك ئىش» ھېسابلىنىدىغان بوپقالدى. گېزىتتىكە چىققان بىرخەۋەرگە قارىغاندا، خېبېي ئۆلكىسىنىڭ مەلۇم ناھىيىسىدىكى تۈزۈلمىسى ئىسلاھ قىلىنغان 205 كارخانا ئىچىدە 167 كارخانا ھەرخىل نام ۋە ۋاستىلەر بىلەن بانكىدىن ئالغان قەرزدىن تېنىۋالغان بولۇپ، ئالغان قەرز پۇلنى ئۆسۈمى بىلەن قوشقاندا 320 مىليون يۈەندىن ئېشىپ كەتكەن. خەلق بانكىسىنىڭ گۇاڭجۇ شۆبىسى ئاشكارا ئېلان قىلغان، گۇاڭدۇڭ، گۇاڭشي، خەينەندىن ئىبارەت ئۈچ ئۆلكە، ئاپتونوم رايون 1-تۈركۈمدە بېكىتكەن قەرزى كۆتۈرۈۋېتىلگەن كارخانا105كە، قەرز پۇل بىلەن ئۆسۈمى 6مىليارد يۈەنگە يەتكەن! ئاشكارىلانغىنى ھازىرچە تېخى مۇشۇنچىلىك بولۇپ، قالغىنىنى ئەقىللىق ئوقۇرمەن ئۆزى ئاڭقىرىۋالالايدۇ.

ئەگەر ھوقۇقنىڭ بۇلغىنىشى ھەممىدىن بەكرەك ئىجتىمائىي جاراھەتنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ، دېيىلسە، ئۇنداقتا ئىشەنچ-ئىناۋەتنىڭ يوقىلىشى مەنىۋى مەجرۇھلۇقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. ئىناۋەت سىستېمىسىنىڭ بەرپا قىلىنىشى قانۇنچىلىق سىستېمىسىنىڭ مۇكەممەللىشىشى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك. ھالبۇكى، ئىناۋەتنىڭ تۆكۈلگەنلىكى قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىدىكى نۇرغۇنلىغان يوچۇقلارنى، شۇنداقلا قانۇننى ئىجرا قىلىش جەريانىدىكى ھوقۇق بۇلغىنىشىدىن كېلىپ چىققان مۇناسىپ ئاقىۋەتلەرنى ئەكس تەرەپتىن ئىسپاتلاپ بەردى.

دەرۋەقە، سودا ئىناۋىتىنى تىكلەشكە ۋاقىت كېرەك. بازار ئىگىلىكىگە ئۆتۈش جەريانىدا مۇقەررەر كېلىپ چىققىدىغان قالايمىقانچىلىق ئىناۋەت سىستېمىسىنىڭ گۈمران بولغانلىقىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. شۇڭا قانۇننى مۇكەممەل-لەشتۈرۈپ، روھىي دۇنيانى يېڭىلىغاندىلا ئاندىن مەسىلىنى ھەل قىلغىلى بولىدۇ. چۈنكى ئىناۋەت چۈشكەندىن كېيىن ئۇنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۇچۇن يۇقىرى بەدەل تۆلەشكە توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭدىن ھېچكىم مۇستەسنا بولالمايدۇ. يەنە بىرخىل گەپكە قارىغاندا، پۈتكۈل ئىجتىمائىي ئىناۋەتنىڭ چۈشۈشى ئەيىپ ھېسابلانمايدىكەن، چۈنكى كۆپچىلىكنىڭ ھەممىسى ئوخشاش ئىجتىمائىي ئاقىۋەتكە دۇچار بولغاندا، ئىجتىمائىي ئىناۋەت قۇرۇلۇشىغا مۇتەكىللىك رولى بولىدىغان ئوخشايدۇ. ئالداپ-قويمچىلىق قىلمۇھرىپ، ئاخىرى ئىناۋەتلىك بىر جەمئىيەتنى قۇرۇپ قالساقمۇ ئەجەب ئەمەس.

مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى

مۇھىت مەسىلىسى ئۇستىدە توختالغاندا، مۇنداق ئىككى نۇقتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىش كېرەك: بىرى، مۇھىت مەسىلىسىنى ئىنسانلار پائالىيىتى كەلتۈرۈپ چىقارغان، تەرەققىيات مۇھىت مەسىلىسىنىڭ باھانىسى بولالمايدۇ. يەنە بىرى، مۇھىت مەسىلىسىنىڭ تەسىرى ئادەتتىكى تۇرمۇش ھېس - تۇيغۇ قاتلىمىدىن ھالقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇ، جەمئىيەتنىڭ ئومۇمىي تەرەققىياتىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىدۇ. مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىنى مانا مۇشۇنداق چۈشەنسەكلا، مۇھىت بۇلغىنىشىنىڭ نوقۇللا مۇھىت مەسىلىسى ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىمىز.

يىل بېشىدا چىققان قارا بوران شىمالىي جۇڭگولۇقلارنى بولۇپمۇ راھەت-پاراغەتلىك تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان بېيجىڭلىقلارنى قاتتىق چۆچۈتۈۋەتتى. راستىنى ئېيتقاندا، بۇنىڭدىن ئىلگىرىلا باشقا جايلارنىڭ مۇھىت مەسىلىرى دائىملىق پاراكەت تېمىسىغا ئايلىنىپ قالغاندى. بۇ قېتىملىق قارا بوران بولسا، بېيجىڭنى ھەقىقەتەن لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتتى.

مۇھىت مەسىلىسى ئۇستىدە ئويلىنىۋېتىپ كۆز ئالدىمدا مۇنداق ئىككى خىل كۆرۈنۈش نامايان بولدى: بىرى، تۇمانلىق ھاۋا، تىمتاسلىق ئىچىدە كۆچۈپ كېلىۋاتقان قۇم، داد-پەريات چېكىۋاتقان ئورمان، ئادەمنىڭ ئىچىنى سېرىلدۇرىدىغان دەريا-ئېقىن، ھەممىلا جايىنى بىر ئالغان ئەخلەت؛ يەنە بىرى، بۇرۇنقىدەكلا قالاقلىق ۋە نامراتلىق، ئەقەللىي مۇھىت ئېڭىنىڭ ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى، ھەركىم ئۆزىنىڭلا جان قايغۇسىنى قىلىدىغان بىخۇدلۇق، ۋەھاكازا، ۋەھاكازا.

جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى يېقىندا ئېلان قىلغان بىر دوكلاتتاكۆرسىتىلىشىچە، 1995-يىلى مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى ۋە ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان ئىقتىسادىي زىيان187مىليارد500مىليون يۇەنگە يەتكەن بولۇپ، شۇ يىللىق GDP (ئىچكى ئىشلەپچىقىرىش ئومۇمىي قىممىتى) نىڭ27.3%نى ئىگىلىگەن. مۇھىت، تەرەققىيات مەسىلىسىنىڭ ئەڭ زور قۇربانلىقىغا ئايلىنىپ قالدى، يەنە كېلىپ بۇنداق يۇزلىنىش بارغانسېرى كېڭىيىۋاتىدۇ.

مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان ئامىللار زادى نېمە؟

تەبىئىي بايلىقلارنى بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرىدە ئىچىش، تەرەققىيات جەريانىدىكى ئىنسانلار پائالىيىتى ئامىلى، تەرتىپسىز شەھەرلەشتۈرۈشنىڭ ئىپتىدائىي سانائەتلەشتۈرۈشكە ئەگىشىپ پەيدا قىلغان ئەكس تەسىرى، قاتمالللىشىپ كەتكەن مۇھىت تۇزۇمى ئىدىيىسى ۋە تۇزۇلمىسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مۇھىت بۇلغىنىشىنىڭ سەۋەبلىرى بولۇپ، مۇھىت ئېڭىنىڭ ئاجىزلىقى بۇلار ئىچىدىكى ئەڭ ئاساسلىق ئامىل بولسا كېرەك. مەمۇرىي كۇچ-قۇدرەت بۇيەردە ئانچە چوڭ رول ئوينىيالمايدۇ. پەقەت پۇقرالارنىڭ شەخسلىك ئېڭىنى ئويغىتىپ ۋە ئۆستۈرۈپ، تەرەققىيات تەسەۋۋۇرىنى قايتىدىن بېكىتكەندىلا، ئاندىن مەسىلىنى نېگىزىدىن ھەل قىلغىلى بولىدۇ.

مۇھىتى ئېغىر دەرىجىدە بۇلغانغان رايونلاردىمۇ ساپالىق ئادەملەرنىڭ ئولتۇراقلىشىدىغانلىقىغا ھەيرانمەن. بۇ، ئادەمگە 1960 - ، 1970 -يىللاردىكى تەيۋەننى ئەسلىتىدۇ. تۇرلۇك ئىجتىمائىي مەسىلىلەر توپلىنىپ، بالايىئاپەتكە ئايلانغىلى تۇرغاندا، ئۇ يەردىكى بىر تۇركۇم كىشىلەر پائال ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، ئىشنى ئۆزىدىن باشلاپ مادارى يەتكەن دائىرىدە ئىجتىمائىي ئاپەتتىن قۇتقۇزۇش خىزمىتىگە ئاتلانغان. مۇھىت ئېڭىنىڭ ئۆسۈشى ياكى ئويغىنىشى بىرەر رايون ياكى دۆلەتنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ دەرىجىسىنى، شۇنداقلا پۇقرالارنىڭ مەسئۇلىيىتىنى ئېڭىنى مەركەزلىك ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

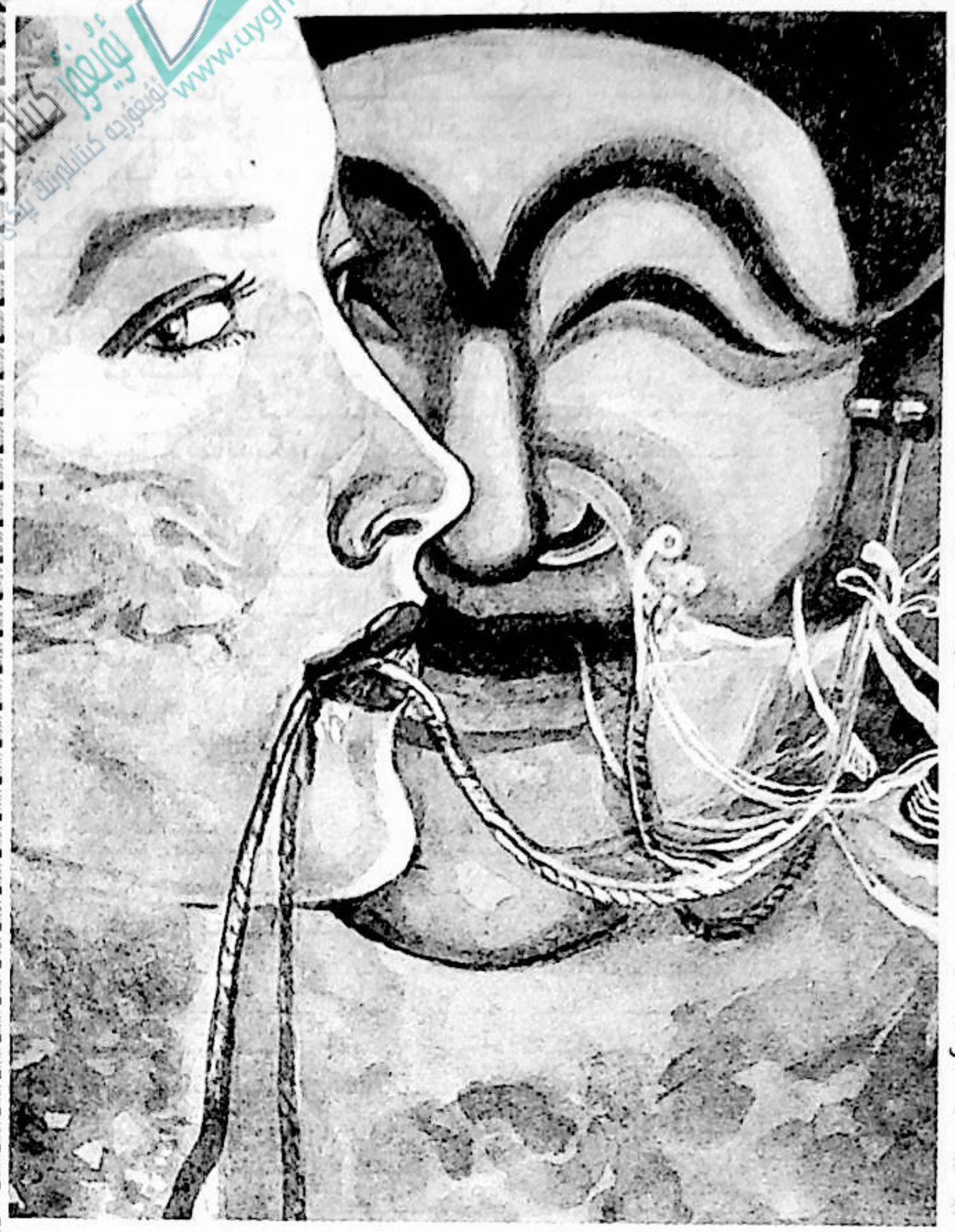
مۇھىتنىڭ بۇلغىنىشى جەمئىيەتنىڭ بىر پۈتۈنلۈكى توغرىسىدىكى تەرەققىيات تەسەۋۋۇرىمىزغا بىۋاستە تەسىر كۆرسەتتى: ئىلگىرىكى ئىشلەپچىقىرىش يېتەكچى ئىدىيە قىلىنغان شەھەر قۇرۇلۇش ئىدىيىسى، نوقۇل تەبىئىي بايلىقنى تايىنىۋالىدىغان ئىقتىسادىي تەرەققىيات تەسەۋۋۇرى، ئاۋۋال بۇلغاپ ئاندىن تۇزەشتەك ئادەت تەپەككۇرى، رايونلار ئارا ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ تەكشىسىزلىكىدىن كېلىپ چىققان يامان ئاقىۋەتلەر گېپىمىزنىڭ دەلىلىدۇر. مۇھىت مەسىلىسىنىڭ كۇنسايىن ئېغىرلىشىشى بىزگە بېرىلگەن ئەڭ ياخشى ئاگاھ سىگنالىدۇر.

بېيجىڭ ھېرىپ ماجالىدىن كەتكىلى تۇردى، پايتەختنى كۆچۈرۈش نىدالىرى ياڭرىماقتا؛ شەھەرلەردە نوپۇس ئاپىتى كۆرۈلگەچكىلا، يېزىلاردىكى مەسىلىنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلماقتىمىز؛ غەربىي رايونلارنىڭ نامرات قىياپىتى كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولغاندىلا، بۇ ئىشنىڭ ئۇنىڭ بايلىقىنىڭ زىيادە خورىتىۋېتىلگەنلىكى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرىۋاتىمىز... مۇھىت مەسىلىسى بىزنىڭ تەرەققىيات تەسەۋۋۇرىمىزدىكى ئاجىزلىقنى ھەممىدىن بەكرەك ئاشكارىلاپ قويدى. شۇڭا نوپۇس كۆپ، بايلىق چەكلىك ئەھۋالدا سىجىل تەرەققىيات ھەرگىزمۇ بىر قۇرۇق شوئارغا ئايلىنىپ قالماسلىقى كېرەك.

«جەنۇب كۆزنىكى» ژۇرنىلىنىڭ 2000-يىل 10-سانىدىن

ئەكبەر ھوشۇر تەرجىمىسى(M1)

ئۇيغۇر كىتابخانىسى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىنبىر تورى
www.uyghurkitap.com

ئەخلاقسىزلىق ۋاقتى ئۆتتىمۇ؟

ـ «غەلىتە ئۆزگىرىش» كە تەقرىز

ئابدۇرېھىم دۆلەت

(ژۇرنىلىمىزنىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان تەقرىزچىسى)

«تارىخنى ۋاراقلاپ باقسام، تارىخنىڭ يىللىرى يېزىلماپتۇ، لېكىن ھەر بىر ۋارىقىغا 〈 ۋاپا 〉، 〈 ئىنساب 〉، 〈 ئەخلاق 〉، 〈 ساخاۋەت 〉 دېگەن خەتلەرئەگرى-بۈگرى يېزىقلىق تۇرۇپتۇ. زادىلا ئۇخلىيالمىدىم. تارىخنى تۇن ھەسسىگىچە دىققەت بىلەن ئوقۇغاندىن كېيىن، خەتلەرنىڭ ئارىلىقىدا، پۈتۈن كىتاب بويىچە يېزىقلىق تۇرغان〈 ئادەم يېيىش 〉دېگەن خەتنى كۆردۈم!»

ـ «سەۋدايى خاتىرىسى» دىن

لۇشۈن ئەپەندى 4000 يىلدىن بۇيانقى جۇڭگو جەمئىيىتىنىڭ فېئوداللىق تۈزۈمىنىڭ ئادەمدەك ياشايمەن دەيدىغانلارنى يەپ كېتىدىغانلىقىنى كۆرۈپ «سەۋدايى خاتىرىسى» نى يازغانىدى. ئىلگىرىغۇ ئۇلار گۆش يەپتىكەن. ھازىر بولسا كىشىلەر بىر-بىرىنىڭ روھىنى، ئىپپىتىنى، ئەخلاقىنى يەمەكتە. بۇ ھەرگىزمۇ ئۆچاغدىكى پاجىئەدىن قېلىشمايدۇ. ناۋادا لۇشۈن ئەپەندى ھازىر بولغان بولسا، يەنە نېمە «خاتىرىسى» نى يازار ئىدى؟

* * *

ھېچكىم خاتالىشىشنى خالىمىسىمۇ، توغرىلىقنى ئىزدىسىمۇ، خاتالىشىش ئىنسانلارنىڭ دائىملىق تەقدىرى بوپكەلدى. ئادەملەر ئەزەلدىن بەختكە ئىنتىلدى، ئۇنىڭ ئۈچۈن تالاي بەدەللەر تۆلىدى، لېكىن بەختنىڭ قەيەردىلىكى، ھەتتا ئۇنىڭ زادى نېمىلىكى ھازىرغىچە بىر سوئال پېتى تۇرۇپتۇ. «بەخت» تارىختىكى بارلىق پەيلاسوپ-مۇتەپەككۇرلارنىڭ بەھىس تېمىسى، لېكىن كىشىلەر ھازىرغىچە رېئاللىقتىكى «بەخت» يولىنى كۆرەلمىدى. يەرشارىدىكى دۆلەتلەر ئادالەتسىزلىكنى يوقىتىش ئۈچۈن ئادالەت دەۋاسى بىلەن قۇرۇلغان. بىراق بىز بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئادالەت ئۈچۈن تىنىمسىز ياكىراۋاتقان سادالارنى ئاڭلاپ تۇرۇپتىمىز.

تارىخ خەزىنىسىدىكى پۈتمەس-تۈگىمەس تەجرىبە-ئىبرەتلەرنى سۆزلەپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ،

ئەدەبىيات گۈلزارى

شۇنداقلا، ئىپرەت ئالمايدىغان ئىنسانلارنىمۇ ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. خۇددى تۆمۈر خەلىپە پاجىئەسى ئاز كەپقېلىپ، خوجىنىياز ھاجى بۇنىڭدىن بىزگە قايتا ئۆلگە تىكلەپ بەرگەندەك. ھەقىقەتەنمۇ ئۆتكەنكىلەر ئۆز خاتالىقلىرىدىن پاتمان - پاتمان پۇشايمان - تۆۋبىلەرنى قىلىپ، ئەۋلادلىرىنى ئاگاھلاندۇرىدۇيۇ، ئەۋلادلار بولسا ئىپرەت ئېلىشنىڭ ئورنىغا «ئۆگەنگەن خۇي ئۇجمە پىششىقىغىچە» دېگەندەك ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى قىلىپ كېينىكى ئەۋلادلارغا يەنىلا تالاي قان-ياشلىق ۋەسىيەت، نادامەتلەرنى قالدۇرۇپ كېتىدۇ. بۇ بىر شۇنداق ئايلىنىدىغان، ھەممە ئادەم شۇنداق بولماسلىقنى ئۈمىد قىلسىمۇ، يەنىلا ھېچ ئامال قىلالمايدىغان جەريان.

بۇگۈننىڭ مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن نوقۇل تارىخي تەجرىبىلەرلا ئەمەس، تارىخي تەجرىبىلەرنى دەۋرلەشتۈرەلەيدىغان پاراسەت، بۇگۈننىڭ ئېھتىياجىنى كۆرەلەيدىغان كۆز، يۈزلىنىشىنى پەرەز قىلالايدىغان ئۆتكۈرلۈك، شۇنداقلا مەڭگۈلۈك ھەقىقەتلەرگە خىلاپلىق قىلمايدىغان ساداقەتمەنلىك بولۇشى كېرەك.

ئىنسانلار ئۆز قوللىرىدىكى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرىنى تېخىمۇ ئىلغارلاشتۇرۇش، ئۇنىڭ ئۇنۇمىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈش ئارقىلىق، ئىقتىسادي ئامىللارنى بەلگە قىلغان يېڭى-يېڭى دەۋرلەرنى ياراتتى. ھەر بىر دەۋرنىڭ ئۆزىگە خاس مەسىلىلىرى پەيدا بولدى. بۇلار يېڭىچە تەدبىرلەرنى تەقەززا قىلدى. يېڭى تەدبىرلەر ئۆز نۆۋىتىدە يەنە يېڭى مەسىلىلەرگە ھامىلدار ئىدى.

ئىنسانلارنىڭ توختىماي تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ئارقىسىدا، ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى تەرەققي قىلدى. يېقىنقى دەۋرلەرگە كەلگەندە، بولۇپمۇ سانائەت ئىنقىلابىدىن كېيىن ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتنى چۈشىنىشى، ئىلگىرى سىرلىق بىلىنگەن ئىشلارنىڭ جاۋابىنى بىر-بىرلەپ تېپىشىغا ئەگىشىپ، ئۆزىگە، تەبىئەتكە، دۇنياغا بولغان چۈشەنچىسىدە ئىنقىلاب خاراكتېرلىك ئۆزگىرىشلەر روي بېرىشكە باشلىدى. ئىنسانلار ئۆزىنى ئىلگىرىكىدەك ئاجىز ھېس قىلمايدىغان بولدى. تېخنىكا ئارقىلىق قولغا كەلگەن، كىشىنىڭ ئەقلىنى لال قىلغۇدەك مۇڭەپپەقىيەتلەر كىشىلەرنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىسىنى زور دەرىجىدە ئاشۇردى. شۇ جەريانda تېخنىكا تېخنىكىنى، بايلىق بايلىقنى، ئېھتىياج ئېھتىياجنى تۇغدى. ئىلگىرى ئىنسانلار ئۆزىنى تەبىئەتنىڭ بىر قىسمى دەپ قارايتتى، ھازىر ئۆزىنى تەبىئەتنىڭ خوجايىنى دەپ قارايدىغان بولدى. بۇ قىقاس-سۆرەنگە تولغان ئىلگىرىلەش ئىچىدە ئىنسانلار ئاستا-ئاستا ئەمەلىي، ماددي ئۇنۇم ئەكىلەلمىگەن ھەر قانداق بىر نەرسىگە ئومۇمىيۈزلۈك سەل قاراشقا ئۆتتى. كىشىلەر بارا-بارا تەكەببۇرلىشىشقا باشلىدى. خۇددى «قۇرئان كەرىم» دە ئېيتىلغاندەك: «ئىنسان ئۆزىگە ياخشىلىق تىلەشتىن زېرىكمەيدۇ، ئەگەر ئۇنىڭغا كۈلپەت يېتىپ قالسا (ئاللانىڭ رەھمىتىدىن)، تولىمۇ ئۈمىدسىزلىنىپ كېتىدۇ. ئەگەر ئۇنىڭغا كۈلپەتتىن كېيىن رەھمىتىمىزنى تېتىتساق، ئۇ چوقۇم« بۇ ئۆزۈمنىڭ سەۋىبى - ئىجتىھاتىمدىن كەلگەن. . . » دەيدۇ. ئىنسانغا نېئىمەت ئاتا قىلساق، يۈز ئۆرۈيدۇ، ھاكاۋۇرلىشىپ كېتىدۇ، ئەگەر ئۇنىڭغا يامانلىق يەتسە ئۆزلۈكسىز دۇئا قىلىدۇ» (سۈرە نۇسسىلەت، 49-، 50-، 51-ئايەتلەرنىڭ بىر قىسمى).

بۇرۇن مەسىلىلەر ئاچلىقتىن كېلىپ چىققان بولسا، ھازىر توقلۇقتىن چىقىشقا باشلىدى. روھي قىممەت، ئەخلاق -پەزىلەتلەر ئىقتىدار، قابىلىيەت دائىر بىسىدىن سانالمىغاچقا، ئۇ ئىنسانلارغا بىۋاستە نەپ ئەكېلەلمەيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىنسانلار بۇگۈنكىدەك بازارلاشقان دۇنيادا ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ئارتۇقچە ساناپ، تەرك ئېتىشكە باشلىدى. ئەگەر ئىنسانلار ئادەم ئەخلاققا موھتاج ئەمەس دېگەنگە ئاساس تاپماقچى بولسا، ئاۋۋال ئۆزىنىڭ ئادەملىكىنى ئىنكار قىلىشى كېرەك. ئادەم ئادەملىك سالاھىيىتىنى، مەنسىنى يوقاتمايدىكەن، ئەخلاقمۇ ئۆزىنىڭ قىممىتىنى مەڭگۈ يوقاتمايدۇ، ئەخلاقنىڭ مەڭگۈ ۋاقتى ئۆتمەيدۇ. ھازىرقى ئەخلاقلىق دەپ قارالغان كىشىلەرنىڭ ئەخلاقىمۇ ھەقىقي ئىنسانىيلىقتىن كەلگەن تەبىئي ئەخلاق بولماستىن، بەلكى ئەخلاقلىق بولۇش زۆرۈر بوپقالغاچقا، شەكىللەندۇرۇۋالغان سۈنئي ئەخلاق ئىدى.

كىشىلىك ھوقۇق، ئەركىنلىك، دېموكراتىيىنىڭ يۈكسەك دەرىجىدە تەرغىب قىلىنىشى، باشقىلارغا ئېنىق بولمىغان بارلىق ئىشلارنى ئەقلىغە مۇۋاپىق ئىشلارغا ئايلاندۇردى ئەخلاقىي پرىنسىپلار ئوچۇق-ئاشكارا ئىنكا قىلىنمىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ نوپۇزى ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكىدىن كۆپ تۆۋەنلەپ كەتتى.

ئەقلىغە مۇۋاپىق ئىشلارنىڭ ھەممىسىلا ئەخلاققا ئۇيغۇنمۇ؟ يا بۇ ئەقىل قايسى خىل ئەقىل؟

ماھىيەتتە بۇ كىشىلەرنىڭ قىممەت قاراش، گۈزەللىك قارىشىنىڭ ئۆزگەرگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. «شەيئىيلەرنىڭ قانداق كۆرۈنۈشى ئۇنىڭ شەكلىگىلا باغلىق بولماستىن، ئەڭ مۇھىمى ئۇنى كۆزىتىشتە قوللانغان ئۇسۇلغا باغلىق» (ئېينىشتېين). بىز ئوخشاش بىر شەيئىينى ئوخشىمىغان بىر قانچە نۇقتىدىن كۆزەتسەك، ئۇمۇ بىر قانچە خىل شەكىلدە كۆرۈنىدۇ. كىشىلەرنىڭ گۈزەللىك، رەزىللىككە تۇتقان پوزىتسىيىسىمۇ شۇنداق بولىدۇ. ئامېرىكىلىقلار پرېزىدېنت كلىنتونىنىڭ جىنسىي سەتچىلىكىنى ئەپۇ قىلدى. بۇ، ئامېرىكا خەلقىنىڭ گۈزەللىكىنى مەنپەئەت ئۈچۈن قانداق قۇربان قىلالايدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەردى. يېقىندا پارىژ خەلقى ئۆزىگە ئۆزىنىڭ بەچچىۋاز ئىكەنلىكىنى ئېنىق جاكارلىغان بىرىنى شەھەر باشلىقى قىلىپ سايلىدى. بۇ ئۇلارنىڭ گۈزەللىك، رەزىللىككە ھۆكۈم قىلىشتا، ئۆزلىرىنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئامېرىكىچە، فرانسۇزچە كۆزى بارلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

خەلق تاللىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسى توغرا، دەپ قارالدى. بۇگۈنكى كىشىلەر دەل ئۆزلىرىنىڭ نەپسىنى قاندۇرالايدىغان («نەپسىنىڭ بېخىللىقىدىن

ساقلانغۇچىلار مەقسەتكە ئېرىشكۈچىلەردۇر». «قۇرئان كەرىم» دىن)، ئۆزىگە راھەت، لەززەت ئەكىلەلەيدىغان بارلىق ئىشلارنى ئۆزىنىڭ ئىستېمال بۇيۇمى سۈپىتىدە تاللىۋالدى. جىنسىي راھەت بولسا، ئىنسانلار تاللىۋالغان ئەڭ ئەجەللىك راھەت بولدى. بۇنى قاندۇرۇش بۇگۈنكى دەۋردە ئومۇميۈزلۈك ھالدا شەخسىنىڭ ئەركىنلىكى دائىرىسىدىكى ئىش، دەپ قارالدى. ئەنئەنىۋى نىكاھ، ئائىلە تۈزۈلمىسى ئاجىزلىشىشقا يۈزلەندى. ھەتتا بەزى يەرلەردە ئائىلە ھېچقانچە مۇھىم دەپ قارالمايدىغان، كىشىلەر ئائىلىنى ئۆزىگە تۇرمە، دەپ قارايدىغان بولدى.

كىشىلەر زەھەرلىك چېكىملىكنى ئىنسانىنىڭ تېنىگە زىيانلىق بولغاچقا، كىشىلىك ھاياتىغا تەھدىت ئەكەلگەچكە چەكلىدى. ناۋادا ئىنسانلار ئۆز روھىنىڭ ساغلاملىقىنى تېنىنىڭ سالامەتلىكىنى قوغدىغاندەك قوغدىغان بولسا، ئىنسانلار بۇگۈنكىدەك مىسلىسىز روھىي كرىزىسكە دۇچار بولماس ئىدى. مەنىۋى بۇزۇلۇش ئادەمنىڭ ھاياتىغا بىۋاسىتە تەھدىت ئەكەلمىگەچكە، كىشىلەر ئۇنىڭغا سالامەتلىكىگە ئەھمىيەت بەرگەندەك ئەھمىيەت بەرمىدى. ئادەملەر ھەر ئەتكەسچىلىرىنى قولغا ئالدى، جازالىدى، ھېنىكچە، روھىي بۇلغىنىش مەنىۋى زەھەر ئارقاتۇچىلارنىمۇ ئوخشاشلا جازالاش كېرەك.

شۇنى قىستۇرۇشقا توغرا كېلىدۇكى، بىر جەمئىيەتتە ئوغرىلىق، بۇزۇقچىلىق، قاتىللىق دېگەندەك جىنايەتلەر گاھ-گاھىدا يۈز بېرىپ تۇرسا، بۇ نورمال ھادىسە ھېسابلىنىدۇ، لېكىن ھەمىشە يۈز بەرسە ئۇ نورماللىق بولماي، ئاللىقاچان بىر ئىجتىمائىي مەسىلىگە ئايلىنىپ قالغان بولىدۇ. شۇنىڭدەك جىنسىي بۇزۇقچىلىق جەمئىيەتلىشىپ كەتكەندە، بۇنى ساقلانغىلى بولمايدىغان نورمال ھادىسە، دەپ قاراش ئەخمىقانىلىق بولىدۇ. مېنىڭ ئەڭ ئەنسىرەيدىغىنىم، بۇخىل ئەخلاقسىز قىلمىشلارنىڭ يۈز بېرىپ تۇرۇشى ئەمەس، بەلكى خەلقنىڭ بۇ ئىشلارنى نورمال ھادىسە سۈپىتىدە «توغرا» چۈشىنىپ، ئەپۇ قىلىشى. ناۋادا كېيىن ھەقىقەتەن شۇنداق بوپكەتسە، بەلكىم ئاۋۋال مەن ئىنسانلار جەمئىيىتىنى تەرك ئېتەرمەن.

مەن يۇقىرىقىدەك ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈك، بۇزۇقچىلىقلارنى مەسىلىنىڭ ئۆزى، دەپ قارىمايمەن. ئۇ بۇگۈنكى دەۋردىكى داغدۇغىلىق ئىقتىسادىي تەرەققىيات ئارقىسىدا شەكىللەنگەن، ئىنسانلارنىڭ مىسلىسىز دەرىجىدە قۇرغاقلىشىپ، قاغجىراپ كەتكەن روھىيەت ئېتىزلىقىدىن ئۇنۇپ چىققان شۇمبۇيىلارنىڭ بىر نەچچە تۈپى (بۇ يەردە باشقىلارنىڭ تىلغا ئالمىدۇق) دۇر.

بۇ ئەسىردە ئەڭ كۆپ نەرسىمۇ ئادەم، ئەڭ ئاز نەرسىمۇ ئادەم بولدى. بۇ ئەسىردە جاھان ئىمپېراتورى ئىسكەندەر زۇلقەرنەينىگە ماڭا چۈشۈڭاتقان قۇياش نۇرىنىڭ توسۇلدىغى، دېيىلگەن ھېلىقى كىشىدەك روھى بار ئادەملەرنىڭ تاپقىلى بولمايدۇ. بۇنداق كىشىلەر قەۋەتلىك بىنالارنىڭ رەتلىك ئىشخانىلىرىدىن، دۆۋە-دۆۋە كىتاب-ماتېرىيالالارئارىسىدىن، قاتۇرۇپ كىيىنىپ، قورساقلىرىنى ساڭگىلىتىۋالغان ئېسىلزادىلەر ئارىسىدىن، قىلالمىغان، قىلىشقا پېتىنالمىغان ئىشلىرىنى پەلسەپىۋى تىللار بىلەن چۈشەندۈرۈشكە ماھىر كىشىلەر ئارىسىدىن تېپىلمايدۇ. ھازىرقى زامان ئىنسانلىرى شۇنچىلىك ھاكاۋۇرلىشىپ كەتتىكى، ئۇلار تارىختا ئۆتكەن ئاد، سەمۇد قەۋملىرىدىن بەس تالىشالايدۇ. بۇگۈن، ئىخلاس - ساداقەتمەنلىك يوقالدى، بۇ بىر خۇدا ئۈنتۈلغان، ئىنسانلار ئۆزىنى خۇدا قىلىۋالغان بىر دەۋر بولدى. نەپس ئېتىقادتىن غالىب كەلدى.

ئېرىخ فروم نېتزىينىڭ 19-ئەسىردە: «خۇدا ئۆلدى» دېگەن گېپىگە قارىتا، 20-ئەسىردە: «ئادەملەر ئۆلدى» دېدى. ئۇ، ئىنسانلار ئۆزىنىڭ بۇ مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئىتالىيىدىكى ئەدەبىيات-سەنئەتنىڭ قايتا گۈللىنىشىدەك بىر مىسلىسىز ئاقارتىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىشى كېرەك، دەپ ئوتتۇرىغا قويغانىدى. گەرچە بۇ گەپ 1970-يىللاردا دېيىلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۈنىڭ رېئاللىقتىكى ئالامەتلىرىنى كۆرگىنىمىز يوق.

يەرشارى خاراكتېرلىك بۇ روھىي قۇرغاقچىلىق، ئېتىقادى ئەزەلدىن سۇيۇق بۇ مىللەتكە تەسىر كۆرسەتمەي قالمىدى. بۇگۈنكى كۈندە ھېچبىر ئۇيغۇر ئاتا-ئانا ئۆزىنىڭ قىز-ئوغۇللىرىدىن خاتىرجەم ئەمەس. ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە مۇھەببەت بۇزۇقچىلىقىنىڭ دەسمايىسىگە ئايلاندى. ئېپىپەت قىزلار گۆھىرىنىڭ سالاھىيىتىنى بارا-بارا يوقىتىشقا باشلىدى. يېگىتلەرمۇ بۈنىڭغا خۇددى كېچىكمىزدە پاسكىنا سۈنى: «كۆزۈم كۆرمىدى، قۇلىقىم ئىشتىمىدى» دەپ ئېچىكەندەك مۇئامىلە قىلىشقا يۈزلەندى. قىزلىق پەردە ئوپېراتسىيىسىنىڭ بازارلىشىشى، پارتلىيالماي قالغان يانار تاغنىڭ پىلىكىگە ئوت يېقىۋەتكەندەك بىر ئىش بولدى. ياشلىرىمىز تورمۇزى بۇزۇلۇپ كەتكەن ماشىنىغا ئوخشاپ قالدى. ئىلگىرى كوچا-كويلاردا، كىشى كۆزۈپ قالمىدىغان ئوچۇقچىلىقتا ئىتلار جۈپلىشىپ قالسا، كىشىلەر تاش ئېتىپ قوغلىۋېتەتتى، ھازىر ئىتلارمۇ خىجىل بولۇپ خالىي جايلارغا كېتىدىغان بولدى. ئۇلارنىڭ ئورنىنى ئەمدىلىكتە ئادەمىي ئىتلار ئالدى. ئەرلەر ئاياللىرى باشقىلار بىلەن تانسا ئوينىسا، ئۇنى كۈنلەشنى قالاقلىق، مەدەنىيەتسىزلىك، دەپ قارايدىغان، ئاياللارمۇ ئەرلىرىنىڭكىنى توغرا چۈشىنىدىغان بولدى. ئەجىبا، ئۇلار بۇزۇقچىلىقنىڭ مۇشۇنداق ئاددىي ئىشلاردىن باشلىنىدىغانلىقىنى بىلمەي قالارمۇ؟

جىنسىيەت ھازىرقى «مەدەنىيەتلىك» جەمئىيەت تەرىپىدىن ئاشكارا تېما قاتارىدا قوبۇل قىلىندى، جىنسىيەتكە ئالاقىدار مەسىلەرنىڭ يوشۇرۇشقا تېگىشلىك ئەمەسلىكى، ئۇنى يوشۇرۇشنىڭ ئىلمىيلىك ئەمەسلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈردى. باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مۇھەببەتلىشىشى ھازىرقى كۈندە ھېچكىمنىڭ دىققىتىنى قوزغىمايدۇ. بىز بولساق، بۇنى ئوقۇغۇچىلارغا جىنسىي ساۋاتلارنى ئىلمىي چۈشەندۈرمىگەنلىكتىن، دەپ قاردۇق.

ئوقۇغۇچىلارغا بۇنى چۈشەندۈرۈۋاتقاندا، ئوقۇغۇچىلار بۇنى بىلىم، دەپ قوبۇل قىلارمۇ ياكى ھەۋەسلىنىپ ئاڭلاپ ئولتۇرارمۇ؟ (تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە گىگىنا دەرسىدە كۆپىيىش سىستېمىسىنى ئۆتكەندە قانداق ھېسسىياتتا بولغانلىقىڭىزنى ئويلاپ كۆرسىڭىز بولىدۇ) نومۇسلۇق جايلارنىڭ يۆگىلىشىنىڭ ئۆزىلا بۇ تېمىنىڭ يۆگىلىشى كېرەكلىكىنى بەلگىلىگەن (بۇ ھەرگىزمۇ جىنسىي بىلىملەرنى ئۆگەنمەسلىك كېرەك، دېگەنلىك ئەمەس). ئېيتىلىشىچە، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئايالىلارغا ئايرىم كۈندە، ئايرىم جايدا نەسىھەت قىلىدىكەن ھەم ئايالىلارمۇ سوئاللىرىنى پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئايالى ئائىشە ئارقىلىق سورايدىكەن.

ناۋادا ئېتىقاد يوقالسا، ئەخلاق يوقايدۇ، ئەخلاق يوقالغاندا، قانۇننىڭمۇ رولى قالمايدۇ. «قۇرئان كەرىم» دە ئېيتىلىشىچە، ئەخلاقنىڭ يوقاتقان لۇت ئەلەيھىسسالامنىڭ قەۋمىمۇ ئومۇميۈزلۈك بەچچىۋاز بوپكەتكەچكە، ئاگاھلاندۇرۇشلارغا قۇلاق سالماي ئاخىرى شەھىرى دۇم كۆمتۇرۇلۇپ ھالاك بوپتىكەن.

ھازىر قىز-يىگىتلەر بىر-بىرىنى تاللىغاندا، تاشقى قىياپىتىگە بەكرەك ئەھمىيەت بېرىپ، مەنىۋى قىياپىتى بىلەن ئانچە ھېسابلىشىپ ئولتۇرمايدىغان بولدى. ئاتا-ئانىلارمۇ كۆيئوغۇل - كېلىننىڭ ئابروي، پۇل، ھوقۇق نۇقتىسىدىن بەكرەك تاللايدىغان بولدى (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دىيانەتلىكىنى تاللاڭلار، دېگەنىدى). ئاتا-ئانىلارنىڭ پەرزەنتىگە بولغان تەلىپىمۇ دەرس نەتىجىسى بىلەنلا چەكلىنىپ قېلىپ، ئەخلاق تەلىپى تولىمۇ تۆۋەنلەپ كەتتى. ئاتا-ئانىسىنى «سىز، سىلى» دەپ ئاتايدىغان بالىلار قالمىغىلى تۇردى.

ھازىر ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىن بەختلىك، دەپ كەتكىلى بولمىسىمۇ، خاتىرجەم ئائىلە تېپىش ئاسان ئەمەس. ئايالىلار ئەرلىرىنىڭ ئۆزىگە كۆيۈنمىگىنى، تەلەپ-ئېھتىياجلىرىنى پەرمانبەردارلىق بىلەن ئورۇندىمىغىنىدىن ...، ئەرلەر ئايالىلىرىنىڭ بۇيرۇقلىرىنى خوش دەپ ئاڭلىمىغىنىدىن، بۇرنىدىن يېتىلىمەكچى بولغانلىقىدىن، پارچە-پۇرات ئىشلارغا تولا پۇل بۇزىدىغانلىقىدىن، ئۆزىنىڭ ئىشلىرىغا تولا ئارىلىشۋالغىنىدىن ... قاقشايدۇ. ئەرلەر لايىقىدا ئەر، دادا بولۇپ بولالماي، ئايالىلار خوتۇن، ئانا بولۇپ بولالماي تۇرمۇشتىن رەنجىپ يۇرۇشمەكتە. تۇرمۇش ۋە مۇھەببەتتىكى كىچىككىنە ئوخشۇشسىزلىقلارمۇ بەزى ئادەملىرىمىزنىڭ روھىنى بەربات قىلىۋېتىلەيدۇ. بۇ، روھىمىزنىڭ قانچىلىك ئەرزىمەس ھالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئەرلەر دۆلەتنىڭ غېمىنى يەيدىغانلاردىن ئىكەنمىش. ھازىر ئائىلە غېمى ئەك ئۇلۇغ ۋەزىپىگە ئايلانغان. ھازىر كىشىلەرنىڭ ئىقتىدارى ئائىلە ماجرالىرىنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئىپادىلەنمەكتە. يىگىت دېگەن سۆز قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا جەڭچى دېگەننى بىلدۈرەتتىكەن، ھازىرقى يىگىتلەرنىڭ ئىقتىدارى مۇھەببەتلىشىشتە ئىپادىلىنىۋاتىدۇ. ئائىلە تاپا-تەنە، رەنجىش - كايىشلار بىلەن تولغان. ئائىلىنىڭ خاتىرجەملىك، مۇھەببەت بۇلىقىغا ئايلانماي، ئۇرۇش - جېدەلنىڭ ئۆۋىسىغا ئايلىنىپ قېلىشى، ئەر-ئايالنىڭ بىر-بىرىدىن كۆڭلى سۇ ئىچمەسلىكى ئۇلارنى تالادىن سۇ ئىچىدىغان يەر تېپىشقا مەجبۇر قىلغان ... ئاقىۋەتتە نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقىنى سىزمۇ تەسەۋۋۇر قىلالايسىز.

بۈگۈنكى دەۋر ئەقىلنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى. لېكىن ئەقىلنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى ھەرگىزمۇ روھنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىگە ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. ئادىل يىلدىرىمنىڭ «غەلىتە ئۆزگىرىش» ناملىق بۇ ھېكايىسى گەرچە ئۇيغۇر جەمئىيىتىدىكى رېئاللىقنى پۈتۈنلەي ئەينەن ئەكس ئەتتۈرمىسىمۇ، روشەن بىر يۈزلىنىشنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ھېكايىدىكى پاجىئەلەر ئاۋۋال روھ ئايىنىغاندىن كېيىنكى تەننىڭ ئايىنىشىدۇر.

مېنىڭ نەزىرىمدە بىر مۇكەممەل جەمئىيەت جىنايەتتىن پۈتۈنلەي خالىي جەمئىيەت ئەمەس (ئەمەلىيەتتە بۇنداق جەمئىيەت مەۋجۇد ئەمەس)، بەلكى جىنايەتنىڭ ئالدىنى ئېلىش، يوقىتىشقا ھەقىقىي تىرىشچانلىق كۆرسىتىشنى توختىتىپ قويمىغان ھۆكۈمدارلارنىڭ پەرۋايى ھەمىشە پەلەك بوپكەلدى. ھاكىمىيەتنىڭ بىخەتەرلىكىگە تەھدىت، ئىقتىسادقا زىيان ئەكەلمەيدىغان ئىشلارنى ھامان كۈنتەرتىپىنىڭ ئاخىرىسىغا تىزدى. بۇنىڭغا نۆۋەت كېلىپ بولغىچە يەنە يېڭى-يېڭى باش ئاغرىتىدىغان ئىشلار چىقىپ، بۇنىڭغا قاراشقا ھەقىقەتەن «چولىسى» تېگىپ بولالماي قالدى.

ئىلگىرى كىشىلەر ئاچلىقتىن بىر-بىرىنى يېگەنىدى، ھازىر بولسا توقلۇقتىن يەۋاتىدۇ. لۇشۈن ئەپەندى: «بالىلارنى قۇتقۇزۇڭلار!» دەپ نىدا قىلغانىدى، لېكىن مەن ئاۋۋال ئۆزۈڭلارنى قۇتقۇزۇڭلار، دەپ نىدا قىلىمەن. چۈنكى ئۆزى ئوت ئىچىدىكى ئادەم قانداقمۇ يەنە ئوت ئىچىدىكى ئادەمنى قۇتقۇزالىسۇن؟!

2001-يىل 14-ئاپرېل

ئاپتور: شىنجاڭ ماتارىپ ئىنستىتۇتى ئىنگلىز تىلى 99-يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىسى (M2)

ئۇيغۇر كتابخانىسى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىر توپلىنىسى

غەلىتە ئۆزگىرىش

(ھېكايە)

ئادىل يىلدىرىم

1

مېنىڭ غالىب غەلىتە ئىسىملىك بىر تونۇشۇم بولىدىغان. مەجەزى غەلىتىرەك كەلگەن ئادەمنىڭ كۆرگەن چۈشلىرىمۇ غەلىتە بولامدىكىن، ئۇ ئۆزىنىڭ بىر غەلىتە چۈش كۆرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇ چۈشىدە، ئۆزى باققان ساغلىق قوي ئۈزۈن پىچاقتىن بىرنى كۆتۈرۈۋېلىپ ، ئۈنى قوغلاپ يۈرگىدەكمىش. ساغلىق ناھايىتى يوغان بۇرۇت قويۇۋالغانمىش. «ئەلمىساقتىن بېرى سەن مېنىلا يەپ كېلىۋاتىسەن، مېنى شۇنچىلىك دەھشەتلىك ئۇسۇلدا يېدىڭكى، تېرەم بىلەن سۆڭىكىمدىن بۆلەك ھەممىلا يېرىمنى يېدىڭ! قىلمىش - ئەتمىشلىرىڭنى سۆزلەپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ؛ بۈگۈن مېنىڭ سەبر قاچام سۇندى، ھازىر سېنى يەيمەن! ساڭا ئەجەل، ماڭا پەرمان. . . بىسمىللا، ئاللاھۇ ئەكبەر! » . « بۇ مۇسۇلمان قوي ئىكەن» دەپ ئويلىغان غالىب غەلىتە قورقۇپ ئۆلەي دەپ قاپتۇ-دە: «مەن ئورۇق، خوتۇنۇم سېمىز» دەپتۇ. «خوتۇنۇڭ سېمىز ئەمەسقۇ؟ » دەپتۇ ساغلىق. غالىب غەلىتە چۈشەندۈرۈپتۇ: «سەن بىلمەيسەن، مەن ئوبدان بىلىمەن، خوتۇنۇمنىڭ مەيدىسى بىلەن ساغرىسى مايلىق گۆش. . . مەيدىسىنىڭ گۆشى 1-دەرىجىلىك يېلىن كاۋېسى دېگىنە، ھاراقتا زاكوسكا قىلىدىغان بولساڭ، يائاللا . . . ئەركىشىگە بەكمۇ پايدىلىق. . . توغرا، ئۇنى ئاۋۋال ئىككى پاچىقىدىن باشلاپ يېگىن. شۇنداق قىلساڭ، ئۇ ھېچىيەرگە قاچالمايدۇ، قالغان قىسمىنى ئالدىرىماي، تۆخلاتقۇدا ساقلاپ يەۋالىسەن. . . شۇنداق بولسۇن. . . مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز» . بۇ چاغدا غالىب غەلىتىنىڭ كەينىگە ئۆزۈن قۇيرۇق پەيدا بوپقاپتۇ. غالىب غەلىتە ئادەمنىڭ ئىچىنى سىيرىۋەتكۈدەك دەرىجىدە، باھار بۇلۇتىدەك زار-زار يىغلاپتۇ. ساغلىق بىرئازئويلىنىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىپ كېتىپتۇ-دە، «ۋۇ ئاناڭنى. . . خۇمسى! مېنى بىلمەيدۇ دەپ ئالدىماقچىمۇ سەن؟ ! ئەمەلىيەتتە ئەركەك قوينىڭ گۆشى پەيزى! » دەپتۇ ۋە ئۈنى شىددەت بىلەن قوغلاپتۇ. ئىشتىنىغا شاخنا قويۇۋەتكەن غالىب غەلىتە: «جېنىم ئاكا. . . مېنى يېمىگىن. . . خوتۇنۇمنى يېگىن. . . مەن ئورۇق، ئۇ سېمىز» دەپ ۋارقىرىغىنىچە ئويغىنىپ كېتىپتۇ.

يېقىندىن بۇيان ماڭا بۇ جاھان بەكمۇ غەلىتە تۇيۇلىدىغان بوپقالدى. مېنىڭچە، ھازىر غەلىتە ئۆزگىرىش كۆپىيىپ كەتكەندەك تۇرىدۇ. ھازىرقى كۈندە قىز-يىگىتلەر ئارىسىدىكى بىر-بىرىسىنى ياخشى كۆرۈپ قېلىشتا، يىگىت قىزنى ئەمەس، بەلكى قىز

يىگىتنى ئاۋۇال ياخشى كۆرۈپ قالىدىكەن. يېقىندا مەلۇم ژۇرنالدىن مۇنداق غەلىتە بىر نەرسىنى ئوقۇدۇم. ھازىر يەرشارى خاراكتېرلىك مۇھىت بۇلغىنىش جانلىقلارغا غەلىتە تەسىر كۆرسىتىشكە باشلاپتۇ. دېيىلىشىچە، بېلىقنىڭ ئەركىنى تۇخۇملىغان ئەھۋال بايقىلىپتۇ. بىرچاغلاردا كەپتەرۋاز ئاغىنەم ئەخمەت لاچىن: «ياۋاللا... كەپتەرلىرىمنىڭ ئارىسىدىكى بىر جۈپ كەپتەردە غەلىتە ئەھۋال بايقىدىم: چىشىسى ئەركىكىنى بازلاپ يۈرىدۇ» دېگەندە، مەن ئىشەنمىگەنىدىم. ئاغىنەم ئەنۋەر يۈۋاشنى خوتۇنى: «بۇندىن كېيىن سەن بالىلارغا قاراپ، ئۆي ئىشلىرىنى قىل، تاماق ئەت... مەن پۇل تېپىپ، سېنى گۈلدەك باقىمەن» دېگەندىمۇ ئانچە ھەيران قالمىغان تۇرساق، بۇنداق قاملاشمىغان گەپكە ھەيران قېلىپ يۈرەتتۇقمۇ؟ دېگەنىدىم. بىراق بىر كۈنى ئاغىنەمنىڭ ھويلىسىدا ئولتۇرۇپ ئالامەت غەلىتە ئىشتىن بىرنى كۆردۈم. ھەمىشە غادىيىپ ھەمدە بىرقانچە مىكىيانىنى ئارقىسىغا ئەگەشتۇرۇۋېلىپ يۈرۈدىغان ھاكاۋۇر خورازنى مىكىياندىن بىرسى سۈرۈپ يۈرىدۇ؟! مىكىيان خورازغا، خوراز مىكىيانغا ئۆزگىرىپ قاپتۇ، توۋاقىلدىم... دېگىنىمچە ياقامنى نەچچىنچى چىشلىۋەتتىم. ئارىدىن بىرقانچە كۈن ئۆتكەندە، مەلۇم ژۇرنالدىن بۇنىڭ ئىلمىي جاۋابىنى كۆرۈپ قالدىم. خوراز بولامدۇ، مىكىيان بولامدۇ ھەرقانداق توخۇنىڭ ئوك بېقىندا ئەرلىك ھۈجەيرىسى، سول بېقىندا چىشلىق ھۈجەيرىسى بولىدىكەن. ئاشۇ ئىككى خىل قارىمۇ قارشى ھۈجەيرە دائىم ئۆزئارا كۈرەش قىلىپ تۇرىدىكەن، ھەرقاچاندا بىرىنىڭ ئۈستىدىن يەنە بىرىنىڭ غالىب چىقىشى مۇمكىن ئىكەن. شۇڭا، بەزىدە مىكىيان خورازغا، خوراز مىكىيانغا ئۆزگىرىپ قالىدىغان ئىنتايىن غەلىتە ئەھۋال كۆرۈلىدىكەن. بۇنى ئوقۇغاندىن كېيىن، «خوراز قېرىسا، خوراز بىلەن جۈپلىشىدىغان بولىۋالىدۇ» دېگەن گەپ بىلەن، خوراز مىكىيانغا ياكى مىكىيان خورازغا ئۆزگىرىپ قالسا، مىللىتىمىزدىكى ئادەت بويىچە «شۇملۇقنىڭ ئالامىتى» دەپ قارىلىپ، ئۇنداق توخۇنى ئۆلتۈرۈپ تاشلايدىغانلىقىنى ئىلمىي ئاساستا چۈشىنىۋالدىم. مەن شۇنداق ئىشلارنى ئىلگىرى ئۇچرىتاقانىدىم. بىراق يەرشارى مىقياسىدا بۇلغانغان مۇھىت بىز ئىنسانلارغىمۇ غەلىتە تەسىرلەرنى كۆرسىتىدىغۇ؟ تۇخۇملايدىغان بولۇۋالغان ئەركەك بېلىقلارنىڭ گۆشىنى، مىكىيانغا ئۆزگىرىپ قالغان خوراز بىلەن خورازغا ئۆزگىرىپ قالغان مىكىيانىنىڭ گۆشىنى ۋە يەنە شۇنىڭغا ئوخشاش غەلىتە بوپقالغان نەرسىلەرنى... بىز ئىستېمال قىلىمىزغۇ؟ بىز بىرەر نەرسىدىن قورقۇپ كەتسەك، سوغۇقتا توڭلىساق... بەدىنىمىزدە «توخۇ ئەت» پەيدا بولىدىغۇ؟ ئىنسانلار بىلەن جانلىقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر-بىرىگە تەسىر كۆرسىتىش مۇناسىۋىتى بارمۇ؟ ئادەممۇ بىرخىل جانلىقمۇ؟ ئادەم - كىچىكلىتىلگەن ئالەم، دەيدۇ پەيلاسوپلار. ئادەمدە ئالەمدىكى بارلىق جانلىق ھەم جانسىز مەۋجۇداتلارنىڭ سىر ۋە ھېكمىتى مۇجەسسەملەنگەن ھەمدە ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان بولىدۇ. بۇ جاھاندىكى بارلىق غەلىتە ئۆزگىرىشنىڭ جاۋابى ۋە مەسئۇلىيىتى ئادەمدە بولىدۇ. مەن ئەنە شۇنداق خىياللارنى قىلدىم ۋە ئۆزۈمنىڭ مۇشۇ يەرشارىدا، ئىنسانلار ئارىسىدا، غەلىتە ئۆزگىرىش ئەۋج ئالغان بىر جەمئىيەتتە ياشاۋاتقانلىقىمنى ئېسىمگە كەلتۈردۈم-دە، تۇيۇقسىز ئۆز-ئۆزۈمدىن ئەنسىرەپ قالدىم.

2

ھازىر جەمئىيىتىمىزدە ئايال بوپقالغىنىدىن پۇشايمان قىلىدىغان، ئەركىشى بولۇۋالغۇسى كېلىدىغان، تەڭرىنىڭ يارىتىشىدىن نارازى بولۇپ يۈرگەن خوتۇن-قىزلار خېلى كۆپەيىپ قاپتۇ. ئۇنداقلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزىبىرلىرى ھەددىدىن شۇ دەرىجىدە ئېشىپ كېتىپتۇكى: «بۇگۈنكى ئۇيغۇرلاردا ئەركەكلىك قالمىغىلى تۇردى، ئەرلەرنىڭ تولىسى خۇمسى مىجەز بوپكەتتى، ئۇنداق ئەرلەردىن ئايىغىمنىڭ پېتىكى مىڭ ياخشى. بىزگە قارا، چەۋەنداز ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىسىق قېنى تومۇرىمىزدا دولقۇنلاۋاتىدۇ! تارىختىكى ئەرلىرىمىز شۇنچىلىك ئەركەك ئىدىكى، ئەركەكلىكىنىڭ كۈچلۈكلىكىدىن ئۆزلىرى ئۈلۈغلاپ ئىلاھ تۇسىغا كىرگۈزۈۋالغان بۇرۇنىمۇ ھېچ ئىككىلەنمەي ھامىلدار قىلىپ قويغانىدى! بۇگۈنكى ئەرلەرگە قارىغىنىچۇ... تۇغقىتى!» دېگەندەك گەپلەرنى ئوچۇق-ئاشكارا قىلىپ يۈرگۈدەك. بۇنداق گەپلەرنى ئاڭلىغان ئەرلەر دەرغەزەپكە كېلىپ، غورۇرى قايناماقتا يوق، ئەكسىچە: «ھەيي... راست شۇنداق بوپقالدى» دەيمىش شۇمشۇيۇپ ئولتۇرۇپ. ئېسىت! نومۇس! ئەرلەرگە ۋاي! ئۇنداقلارغا رەددىيە بېرىدىغان، ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويىدىغان ئەرلەر يوقمىدۇ، دەيمەن... ئەنە شۇنداق خوتۇن-قىزلارنىڭ بەزىلىرى باشتىن-ئاخىر ئەر-يىگىتلەر بىلەنلا ئارىلىشىدىكەن: ھاراق، پىۋا، نەشە-تاماكا دېگەنلەرنى ئىچىپ-چېكىپ، سورۇنلاردا قەھرىمان بوپكېتىدىكەن تېخى. ئۇنداق ئەركەكلەشكەن خوتۇن-قىزلار جودا-پودا بوپقالىدىغان بولسىغۇ، بىرىنچى بولۇپ پىچاق-پالتا كۆتۈرۈپ قوپىدىكەن. يېقىندا مۇنداق ئىش يۈز بېرىپتۇ: ئەركەكلەشكەن قىزدىن بىرسى بىر قېتىملىق مۇشتلىشىشتا راۋۇرۇس يىگىتتىن بىرىگە پىچاق تىقىپ قويۇپ، تاس قاپتۇ ئۇنى ئۆلتۈرۈپ قويغىلى. ئاڭلىسام، مەلۇم بىرجايدا ئەركەكلەشكەن قىز بالىدىن بىرسى بىر قانچە قىزنى ھەسرەتكە قويۇپ غادىيىپ يۈرگىدەك. ئۇ قىزلار ئۇنىڭ ئىشقىي - پىراقىدا ئازابلىنىپ، مەيدىسىنى زەي يەرگە يېقىپ ياتارمىش. يەنە بىر ئەركەكلەشكەن قىز شۇنداق چىرايلىق بىر قىز بالا بىلەن مۇھەببەتلىشۋېتىپتۇدەكمىش. ئۇنىڭ

ئوتمدا كۆيۈۋاتقان باشقا بىر قىزبالا ئۇنىڭغا ئاڭلىتىپ: «باغرى تاش، بۇاپا. . . ئىشقىي ئوتۇڭدا ئۆلسەم مەيلىمۇ؟!» دېگەن ناخشىنى ئېيتارمىش. ئۇنداقلار ئەرلەرگە موھتاج ئەمەسكەن، ھەتتاتېخى ئەرلەردىن سەسكىنىدىكەن. ئەكسىچە، ئۆزلىرىنىڭ ئەركىشىگە ئۆزگىرىۋالغۇسى بار ئىكەن. ئەركەكلەشكەن بەزى خوتۇن-قىزلار: «شائېخەيدە تېخنىكىسى ئۇستۇن دوختۇرلار بار ئىكەن ، دەيدۇ، جىق پۇل تېپىپ، شۇ يەردە ئوپېراتسىيە قىلدۇرۇپ، فىزىئولوگىيىلىك جەھەتتىن رەسمىي ئەر كىشى بولۇۋالىمىز» دېگەندەك گەپنىمۇ ئوچۇق دەپ يۈرگىنەكمىش.

ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە ھازىر جەمئىيەتىمىزدە ئەربوپقالغانلىقىدىن نومۇس قىلىپ، خوتۇن كىشىگە ئۆزگىرىپ قېلىشنى ئارزۇ قىلىدىغان ئادەملەرمۇ كۆندىن كۈنگە كۆپەيمەكتە. ئادەتتە، ئۇ خىلدىكى ئادەملەرنى «غېتمەك» دەپ ئاتايمىز. ئىلگىرى ئادەملەر ئۇنداقلاردىن نېرى قاچاتتى، ئۇنداقلارغا نەپرەتلىنەتتى، چەتكە قاقاتتى، مەسخىرە قىلاتتى. مسقىسى، ئۇنداقلارنىڭ ئەركىن بولۇۋېلىشىغا يول يمايتتى. ئەكسىچە، ھازىر ئۇنداقلارنى ئۇچراتساق، ەيران قالمايدىغان بولدۇق. شۇنىڭ بىلەن ىتمەكلەر ھەددىدىن شۇ قەدەر ئېشىپ كېتىپتۇكى، قىلچە ھايا قىلماستىن، ئايالچە كىيىملەرنى كىيىشىپ، پەرداز قىلىشىپ كوچا-بازارغا، ئاممىۋى سورۇنلارغا ئاشكارا چىقالايدىغان بولۇشۇپتۇ. غېتمەكلەرنى كۆرگەن ئادەمنىڭ ھەقىقەتەنمۇ تەنلىرى جۇغۇلدايدۇ، قورقۇسى كېلىدۇ. لۇت ئەلەيھىسسالا-منىڭ قەۋمى ئەنە شۇنداق ھەددىدىن ئېشىۋىدى، ئۆز بېشىنى يېدىغۇ؟ ئۇلۇغ بوۋىمىز بابۇرخان بەچچىۋازلارغا لەنەت قىلغان ئەمەسمىدى؟ ھەتتاكى، ئۇرۇش جىنايەتچىسى ئادۇلف ھىتلېر چېغىدا ئۆزىنىڭ ئەڭ ئىشەنچىلىك بىر ئادىمىنى بەچچىۋازلىق قىلغىنى ئۈچۈن ئۆز قولى بىلەن ئېتىۋەتتىغۇ؟ ئەپسۇسكى، بىز. . . ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ھازىر «ئون قىزدىن بىر غېتمەك ئەلا» دەيدىغان بەچچىۋازلار شىددەت بىلەن كۆپەيمەكتە كەمىش. قارىغاندا، بىزنىڭ بۇ دىيارداۋ خۇددى ئامېرىكىدىكى بەچچىۋازلار ئۆزلىرىگە قانۇندىن مۇقەددەس ھوقۇق تەلەپ قىلغىنىدەك غەلىتە ئەھۋال يۈز بېرىپ قالامدۇ- نېمە. . . ھازىر بەزى رېستوران ۋە باشقا كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىدىكى ھەرخىل مەرىكىلەرنىڭ مەخسۇس غېتمەكلەر قىزىتىدىغان بولۇۋاپتۇ. نى-نى ئەر-يىگىتلەر، نى-نى خوتۇن-قىزلار ھاراق ئىچىۋېلىپ، قىلمىغانىنى قىلىپ يۈرۈپمۇ راۋۇرۇس قىزىتالمىغان سورۇنلارنى غېتمەكلەر قىزىتىپ، توپىسىنى توزىتىۋېتىدىكەن. ئۇلار گاھ شەھۋانىي ئۇسسۇل ئويناۋاتقان غەيرىي ئەرەب ئايالغا ئۆزگەرسە، گاھ خەنزۇلارنىڭ چۆچەكلىرىدىكى تۈلكە جىنغا ئۆزگىرىدۇ. يەنە گاھ نېمىگىدۇر بىرنېمىگە ئۆزگىرىدۇ. شۇنداق قىلىپ يۈرۈپ، سورۇن ئەھلىنى تولا كۈلدۈرۈپ، ئۆلتۈرۈپ قويماي دەيدۇ-دە، بىرەر يۈزسوم پۇلنى بىرەمدىلا تاپىدۇ. بەكمۇ رازى بولغان رېستوران خوجايىنى: «ئەتە چوقۇم كېلىڭ جۇمۇ!» دەيدۇ تېخى. بۇ چاغدا غېتمەكلەر ئېشىۋالىدۇ ۋە ھال تارتىپ تۇرۇپ: «ۋىيەي . . . ئەتە ئىشىم بارئىدى، قانداق بولاركىن. . . قاراپ باقارمەن» دەيدۇ ناينىقاشىپ، رېستوران خوجايىنى ئۇنىڭغا يالۇۋۇرىدۇ. . . ئۇلارغا قارىسالا، بەدىنىڭ تىكەنلىشىدۇ. قاش، كىرپىك، لەۋ. . . ھەممە يېرى قويۇق پەرداز لانغان.

ئۆتكەندە قارىسام، مەھەللىمىزنىڭ دوقمۇشىدا بىرنەچچە ئەر كىشى ئولتۇرۇپ، قايسىدۇر بىر خوتۇننىڭ غەيۋىتىنى قىلىشىۋاتىدۇ. توۋا دېدىم. مېنىڭ نۇر قالاق دەيدىغان بىر ئوقۇلدىشىم بولىدىغان، نەچچە كۈن ئىلگىرى ئۇنىڭ ئاتا-ئانىسى قاتتىق ئۇرۇشۇپ قاپتۇ. ئانىسى ئاتىسىنى: «ھۇ. . . ماز، ھەزىلەك!» دېگىنىچە، بىر كاللا قويۇپلا بىچارە ئادەمنىڭ تۆت تال چىشىنى چۈشۈرۈۋېتىپتۇ. ھەيران قالدىم ۋە ئۇچ قېتىم توۋا دەۋەتتىم. بىر كۈنى مەھەللىمىزدىكى ياقۇپ سەتەك دېگەن ئادەمنى مامۇت دېگەن ئادەم ئۇرۇپ قويۇپتۇ. مامۇت دېگەن ھەممە ئادەم قورقاتتى. دېمىسىمۇ، ئۇنىڭدەك بەھەيۋەت - زور ھەم مۇشتلاشچى، تەلۋە ئادەمدىن كىممۇ قورقمىسۇن؟ بەك سەت قورقۇپ كەتكەن ياقۇپ سەتەك: «ئادەم ئۆلدى. . . قۇتۇلدۇرۇڭلار. . . ئادەم بارمۇ؟ . . .» دەپ توۋلىغىنىچە ئۆيىگە قاراپ بەدەر قېچىپتۇ. بۇ چاغدا ياقۇپ سەتەڭنىڭ خوتۇنى قوللىرى خېمىر يۇقى پېتى ئۆيىدىن يۈگرۈپ چىقىپتۇ-دە: «كەل، بىرگە بىر تۇتىشىمىز! نوچىلىقىڭنى ماڭا كۆرسىتە، قېنى» دېگىنىچە ئېتىلىپ بېرىپتۇ ۋە مامۇت دېگىنى راسا كېلىشتۇرۇپ ئىككى كاللا قويۇپلا ئايلاندۇرۇۋەتكەن گەپ. ئەتىسى مامۇت دېگە : «پۆكۈنى خوتۇن مېنى ئۇردى» دەپ نەگە دەيدۇ بىر يەرگە ئەرز قىپتۇ.

قارايدىغان بولساڭ، ئەرلەرنىڭ ھەر يوغان قورساق سېلىپ سۆزنەك بوپقالغان ئادەمدەك ئالچاڭلاپ مېڭىپ يۈرگىنىنى كۆرىسەن. ئايالالاردا بولسا، يوغان قورساقلىقلار تەدرىجي ئازلاۋاتىدۇ. شۇنىڭغا قارىغاندا، تۇڭگانىنىڭ سېرىق ئېشى بىلەن كالا گۆشىدە ئەتكەن ئاچچىق ئۇگرىسى قىز-خوتۇنلارغا پايدا قىلغانغا ئوخشايدۇ. مۇشۇ ئاي، مۇشۇ كۈنلەردە غەلىتە ئىشلار ھەقىقەتەن بەك كۆپ ئىكەن. بۇرۇن ئايالالار كېسىلى . . . دەپ ئاڭلايتتۇق. ھازىرئايالالار-دا كېسەل قالمىدىمۇ ، قانداق، ئەرلەردە جىنسىي ئاجىزلىق كېسىلى ئەۋج ئاپتۇ. شۇڭلاشقا ھازىر ئۇنداق ئەرلەرخىمىيىلىك تەركىبلەر قوشۇلغان باھانى كۈچلەندۈرۈش، بۆرەكنى قۇۋۇتلەش، تەننى روھلاندۇرۇش دورىلىرىغا خۇمار بوپقاپتۇدەك! رادىئو - تېلېۋىزىيە، گېزىت-ژۇرناللارغا قارىساق، پۈتۈنلەي «باھانى كۈچلەندۈرۈش» ، «بۆرەكنى قۇۋۇتلەش» ، «تەننى روھلاندۇرۇش» ، «جىنسىي كېسەللىكلەرنى،

جىنسىي ئاجىزلىقىنى داۋالاش» . . . دېگەن گەپلەرنى قورتلاپ كەتتى. يا ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم! ئادەمنىڭ قورقۇنچى كېلىدۇ. جاھاننى بىرخىل ۋەھىمە قاپلاپ كەتكەندەك بىلىنىدۇ. ھەممە ئادەمنىڭ نەپەس ئېلىۋاتقان ھاۋاسى، ئىچىۋاتقان سۇيى، يەۋاتقان نەرسىلىرى، ياشاش شارائىتى، مۇھىتى، ھەممە-ھەممىسى ئاساسەن ئوخشايدۇ. مۇشۇنىڭغا قاراپ مېنى خىيال باسىدىغان، ھەتتا چۈشلىرىمۇ بۇزۇلىدىغان بوپقالدى. ھەممە ئادەم بىرخىل غەلىتە ئۆزگىرىش قايناۋىدا تۇنجۇقماقتا. مەن ئۆزۈمدىن يەنە بىر قېتىم قاتتىق ئەنسىرەپ قالدىم.

3

نازۇك ھەم زىلۋا، يۇمشاق ھەم چىرايلىق خوتۇنۇم ئۆيگە مەست پېتى كىرىپ كەلدى. ئۆزى ئەرەنچە كىينىۋالغان بولۇپ، ئاغزىدا تاماكا تۇراتتى. ئۇ، چېچىنى خېلى بۇرۇنلا ئوغۇل بالىنىڭ چېچىدەك قىلىپ ياستۇالغانىدى. بەزىدە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ، ئۇنى ئوغۇل بالىغا ئوخشىتىپ قالاتتىم-دە، كۆڭلۈم قاتتىق يېرىم بولاتتى. ئالدىدىن قاراپ ئۇنىڭ ئەسلىدە مېنىڭ ئامراق سۆيگىنىم، سىناقتىن ئۆتكەن ۋاپادارىم، ئۆز ئايالىم ۋە چوڭ بولغاندا پالۋان بولىدىغان ئوغلۇمنىڭ ئانىسى ئىكەنلىكىنى ئېسىمگە ئالاتتىم. شۇنىڭ بىلەن ئامراقلىقىم ھەسسىلەپ كۈچىيىپ كېتەتتى. بۇنداق چاغدا، ئۇنىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىدىن قەتئىينەزەر ، ئۇنى مەھكەم قۇچاقلاپ، غالجىرلىق بىلەن سۆيۈپ-يالاپ كىتەتتىم. بەزىدە تۇرۇپلا ئىچىم قايناپ قالاتتى ۋە ئۆزۈمچە سۆزلەپ كېتەتتىم: « يا بىرۋاق بولسۇمۇ نامازۇ ئۆتىمەيسىز ياكى بىرەر سۈرىدىن تۆت ئايەتنى يادقا بىلمەيسىز. . . تىرناقلىرىڭىز بىر كۈنى قىزىل، بىر كۈنى يەنە بىر خىل رەڭدە بويىلىپ قالىدۇ، تىرناقنى ئۆستۈرۈپ بويۇۋلىش قانداقمۇ مەدەنىيەت بولسۇن؟ گەپ قىلمايدىغان بولسام، كاسىداق بىلەن تالاغا چىقىشتىن يانمايدىغاندەكلا تۇرىسىز جۇمۇ؟ ! سىز ئەتكەن تاماقنى يەۋېرىپ، ئىمان بىلەن ئەقىلگە، ۋىجدان بىلەن غورۇرغا دەز كېتەمدىكىن، دەپ ئەنسىرەپ قالىمەن. چېچىڭىزنى بويىسىڭىزغۇ چوڭ چاتاق يوق. . . بىراق. . . يا سىز خەنزۇچىدا ئوقۇمىغان، شۇنداق تۇرۇپمۇ ئۇيغۇر تىلىنى تولۇق بىلمەيسىز. تېخى. . . مەن جاھاندا ئۇيغۇر تىلىغا ئەڭ ئۆچ، دەپ قويىسىز. بىر ئۇيغۇر بولۇش سۈپىتىم بىلەن سىزگە قاتتىق ئېتىراز بىلدۇرىمەن! چىراي بىلەن زۇۋاندىن باشقا ، سىزدىن ھېچقانداق مىللىيلىكنى كۆرگىلى بولمايدۇ. . . مۇشۇنداق ئانىنىڭ سۈتىنى ئەمگەن پەرزەنت كېلەچەكتە قانداق غەلىتە بوپقالار! » . خوتۇنۇم گەپلىرىمگە كۈلۈپ قويۇپ: «بۇ دېگەن مەدەنىيەت، دەۋر بىزدىن مۇشۇنداق يۇرۇشمىزنى تەلەپ قىلىدۇ» دەپ جاۋاب بېرەتتى. مەدەنىيەت؟ ! . . ھىم! مەدەنىيەتمىش تېخى، مەدەنىيەتنى بىلمەي تۇرۇپ، مەدەنىيەتتىن گەپ ئاچىدۇ مۇنۇ. . . بۇ مەدەنىيەت ئەمەس، بەلكى باشقىلارنىڭ كۆتىنى ئېرتىپ تاشلىغان لاتىسى، پۇتىنى يۇيۇپ تۆكۈۋەتكەن يۇندىسى، ئۆيىنى سۈپۈرگەندە چىققان ئەخلىتى. . . تازا بىر ئاينىغان خوتۇننى ، ئېتىقادى يوق بىلىمسىزنى ئالدىممۇ نېمە؟ ! ئامراق خوتۇنۇمغا گەپ ئۇقتۇرالمىغانلىقىم ماڭا بەكمۇ ئەلەم بولاتتى. لېكىن. . . خوتۇنۇمنىڭ تاتلىققىنە ئەركىلىشى بىلەن ئاچچىقىمدىن بىردەمدىلا يېنىپ قالاتتىم.

- بۇ كەچتە نەگە بارىدىكىز؟ نېمىشقا ھاراق ئىچىسىز؟ ! دەپ سورىدۇممەن. ئەمەلىيەتتە بۇ مېنىڭ غەلىتە چۈشۈم ئىدى. . . چۈشۈمدە، ئاۋازىمنىڭ ھەم ئىنچىكە، بوش، ھەم نازۇك، يېقىملىق چىقىۋاتقىنىنى بىلىپ قېلىپ، قاتتىق ۋەھىمە ئىچىدە شۇنداق يىغا تۆتۈپ كەتتى. خوتۇنۇم ماڭا قاراپ ھومايدى، ئاۋازىنى ئەركىشەدەك چىقىرىپ ۋارقىرىدى:

- ھەي پاسكىنا قانجىق. . . نېمە چاتىقىڭ؟ !

مەن ھېچنېمە دېيەلمىدىم، ھېچنېمىنى ئويلىيالمىدىم. روھىم چىقىپ كەتكەن ئادەمدەك چەكچىيىپ قاراپلا تۇردۇم.

- بۇگۈن ئاي كۆرۈپ قالمىغانسەن؟ . . . مۇشۇ تاپتىن ئېتىبارەن سەن خوتۇن، مەن ئەر! - خوتۇنۇم شۇنداق دېدى ۋە مېنى دەسسىدە كۆتۈرۈۋېلىپ كۆرپىگە باستى. ئۇنىڭ كۈچىگە ھەيران قالدىم ھەم تىپىرلىدىم. ئۇ: «بولدى، ھەددىڭدىن ئاشما - ھە؟ ! ئېرى تۆشەككە چاقىرسا ئۇنىمىغان خوتۇنغا پەرىشتىلەر كېچىچە لەنەت ئوقۇپ چىقىدۇ» دېدى. مەن بار ئۇنۇم بىلەن: «ياق. . . ياق» دەپ ۋارقىرىغىنىمچە ئۆيقۇدىن - قورقۇنچلۇق، غەلىتە چۈشنىڭ ئىسكەنجىسىدىن چۆچۈپ ئويغاندىم. قارىسام، خوتۇنۇم يېنىمدا بىر تاتلىق ئۇخلاۋاتىدۇ. يوتقاندىن چىقىپ قاپتىمەن. ئۆي ئىچى سوغۇق ئىكەن، توڭلاپ كېتىپتىمەن. ئۆزۈمنى بەك ھېرىپ كەتكەندەك، ئۇستىخانلىرىمنى ئۇرۇپ چېقىۋەتكەندەك ئاغرىۋاتقان، ماغدۇرسىز ھالەتتە سەزدىم. چىراغنى ياندۇرۇپ بەدىنىمگە قارىدىم، «توخۇئەت» پەيدا بوپتۇ. ئۆزۈمدىن ئەنسىرىدىم، يۈرىكىم دۈكۈلدەپ سوقۇپ كەتتى. «ياق. . . » دېدىم ئىچىمدە ۋە خوتۇنۇمنى ئويغاتتىم.

- سۆيۈملۈكۈم، ماڭا يېقىنراق يېتىڭ. . . قورقۇپ كەتتىم، - دېدىم ئۇنى مەھكەم قۇچاقلاپ.

- قارا باستىمۇ؟ قورقماڭ، جېنىم. . . ئايەت ئوقۇپ ئۇخلاڭ، مەن يېنىڭىزدا، - دېدى ئۇ ئۇيقۇ ئارىلاش ئوماق ئاۋازدا.

ئوغلىمزنى تۇنۇگۈن قېيىن ئاتامنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويغانىدۇق. شۇڭا. . . بۈ چاغدا مەن ئۇنى سۆيۈۋالايمىكىن. . . دەپ ئويلىدىمىغۇ، ئەپسۇسكى، تازا رايىم يوق. . . ئادەتتە خوتۇنۇمنى قۇچاقلىسام، ئۇنى ئاسانلىقچە قويۇپ بەرمەيتتىم. بىراق بۈگۈن

ماڭا زادى نېمە بولغاندۇر، دەيمەن-دە... ياكى مېنىڭدىمۇ توخۇلارغا ئوخشاش ئىككى خىل قارىمۇ قارشى ھۈجەيرە بارمىدۇ؟ ئۇ ئىككىسى قانىتىق ئېلىشىۋاتامدىغاندۇ؟ چىشى ھۈجەيرە كۈچلۈك كېلىۋاتامدىغاندۇ؟ ئاھ... ياراتقان ئىگەم، مېنى ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن! نېمىدېگەن نومۇس! ئەگەر راست شۇنداق بولىدىغان بولسا... ئۇ ھالدا ئۆلگىنىم مىڭ ئەۋزەل...

تاڭ يورۇدى. سول تەرىپىمگە ئۇچ قېتىم تۈكۈرۈۋېتىپ، ئورنۇمدىن تۇردۇم. خوتۇنۇمغا قارىسام ئادەتتىكىدەكلا تۇرىدۇ... توۋا... كېچىدىكى چۈشۈم نېمىدېگەن دەھشەتلىك - ھە؟! ناشتا قىلىپ بولۇپ سىرتقا چىقتىم. بۈگۈن دەم ئېلىش ئىدى، شۇڭا ئاغىينىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ، بۇ بىر كۈننى ئەھمىيەتلىكرەك ئۆتكۈزمەكچى بولدۇم. بىرسىنىڭ ئۆيىگە كېتىۋېتىپ، بىر ئۇيغۇر تىبابەت شىپاخانىسىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ قالدىم. تۇرۇپلا شىپاخانىغا كىرىپ، تېۋىپقا ھېچنېمە دېمىدىم، پەقەت تومۇرۇمنى تۇتۇپ كۆرۈپ بېقىشىنىلا ئېيتتىم. تېۋىپ ئاپئاق ساقاللىق بوۋاي بولۇشىغا قارىماي، ئاھايىتى تېمەن ۋە پاكىز ئىدى. خىزىرغا ئوخشاش نۇرانە ئىدى. ھەيي... بۇرۇنقى ئادەملەر ھەقىقەتەن قالتىس جۇمۇ! بىرەر يۈز ياش دېگەننى ئۇلاردىن سورايدىغان بولساڭ، سەدىقە قىلىۋېتەمدەكىن، دەيمەن. يۈز ياشقا كىرگەندىمۇ پەرزەنتلىك بولالايدىغان ئادەملەر بىزگە ئۈلگە بولۇشقا مۇناسىپ كېلەتتى. بۈلتۇر جەنۇبتا 126 ياشلىق ئۆمۈر چولپىنى يولۇاسخان بوۋاي ئەردىن تەلىيى چىقمىغان 26 ياشلىق بىر چوكاننى ئەمرىگە ئېلىپ، بۇ يىل ئۈنىڭدىن بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. شۇ يەرلىك پىلانلىق تۇغۇت كومىتېتىدىكى مۇناسىۋەتلىك خادىملار بۇ ئىشتا ئامالسىز قاپتۇ. بۇ ئىشتىن بوۋاي بەكمۇ خۇشھال بوپتۇ. ئۇنىڭ خوتۇنىمۇ خۇشھال ئىكەن، ئۆزىدىن يۈز ياش چوڭ بولغان ئادەمگە تېگىپ، بەختى چىققانلىقىدىن چەكسىز مەمنۇن ئىكەن. يولۇاسخانىنىڭ 90 ياشلىق ئوغلى بۇ بوۋاقنى ئىنىم، دەپ چاقىردى دېسەك، ئۇنداقتا ئۇنىڭ 60 ياشلىق نەۋرىسى بىلەن 40 ياشلىق ئەۋرىسى، 20 ياشلىق چەۋرىسى... ئۇ بوۋاقنى نېمىدەپ چاقىرسا بولار؟ نېمە دېسە دېسۇن، ئىشقىلىپ، يولۇاسخان بوۋاينىڭ جەمەتىدىن گەپ يوق نەچچە يۈز ئادەم چىقىدۇ-دە. بىراق ھازىرقى ئادەملەرچۇ؟! غەلىتە ئۆزگىرىش... ھېچنېمىگە ئوخشىمايلا قالدى... تېۋىپ تومۇرۇمنى ئۇزاق تۇتتى، تىلىمغا، كۆزۈمگە قارىدى.

- چاتاق يوق، - دېدى ئۇ ماڭا قاراپ، - چارچاپ قاپسىز، سوغۇنىز ئېشىپ قاپتۇ، بىرئاز سەپرا بارىكەن... بىرنېمىنى تولا ئويلاپ، ۋەھىمە ئىچىدە قاپسىز. ئۇنداق ئارتۇقچە ئەندىشە قىلماڭ. روھىيەت ئىلمىدە: «ۋەھىمە ئاۋۋال ئۆزۈڭدە، يەنى سېنىڭ روھىي دۇنيايىڭدا، خىيالىڭدا پەيدا بولىدۇ» دېيىلىدۇ. ئۆزىڭنى ئاسراڭ، كۆپ خىيال قىلمالڭ، كەيىپ قىلمالڭ، خۇشھال يۈرۈڭ، ئارام ئېلىشقا دىققەت قىلىڭ، - تېۋىپ دورا يېيىشىنىڭ ماجىتى يوقلۇقىنى ئېيتتى. خۇدايا توۋا... ھۇ تېۋىپ كۆزۈمگە رەھمەتلىك بوۋامدەك ئىللىق كۆرۈنۈپ كەتتى. ناھايىتى ساغلام، چىرايلىق قېرىغان مەرھۇم بوۋام ياش ۋاقىتلىرىدا مىللىي ئارمىيىگە قاتناشقان، نۇرغۇن ئۇرۇشقا قاتناشقان بىر ئەركەك ئىدى. بوۋام ئۇزاق ياشىغانىدى... بىر كۈنى بوۋامنىڭ قۇلىقى ئېغىرلىشىپ قالغاندا، دوختۇرخانىغا تەكشۈرتكىلى ئاپىرىۋېدۇق، دوختۇرلار بىرنېمىلەرنى دەپ يۈرۈپ، ئۈنىڭغا بىر تال ئوكۇل سېلىۋېدى، بۇ يەرگە ئۆزى مېڭىپ كىرگەن، ساپمۇ ساق تۇرغان ئادەم بىردەمدىلا ئاللانىڭ دەرگاھىغا كېتىپ قالدى. نى-نى ئۇرۇشلاردا ئۆلمىگەن ئادەم، بىرتامچە ئوكۇل سۈيۈقلۇقىدا ئۆلۈپ قالدى. كېيىن بىلسەك، ئوكۇل خاتا سېلىنغانىكەن... بىر چاغلاردا ياش بىر مۇخبىر يىگىت بوۋامنى زىيارەت قىلىپ كېلىپ مۇنداق دېگەنىدى: «بوۋا، سىز ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن پېشىۋا... قانداق تەجرىبىڭىز بار؟ كەيىپ قىلمامتىڭىز، مايلىق نەرسىلەرنى يېمەمتىڭىز؟ ...» بوۋام قاتتىق كۈلۈپ كېتىپ: «توۋا، بۇ قانداق گەپ! ماي يېمىگەن ئەرنىمۇ ئەر دېگىلى بولامدۇ؟! بىر ئۆمۈر ھاراق-شاراب، بوزا-قىمىز دېگەنلەرنى ئىچىپ كېلىۋاتىمەن، نەشىنىمۇ خېلى بىر زامان چېكىپ كۆرگەنمەن؛ مانا ھېلىغىچىلىك موخۇركا چېكىپ كېلىۋاتىمەن» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى. ئەلۋەتتە، بۇ بۇرۇنقى ئىشلار. مەن تېۋىپ بوۋايغا رەھمەت دەپ، روھلۇق ھالدا شىپاخانىدىن يېنىپ چىقتىم. شىپاخانىدىن چىقىپ بولۇپ يەنە مۇنداق ئويلاپ قالدىم: غەربچە داۋالاش بىلەن جۇڭگوچە داۋالاش ئىلمىنى بىرلەشتۈرۈپ، سىقىپ، ئېزىپ، سۈيىنى چىقىرىپ كېسەل داۋالايدىغان زامانىۋى دوختۇرخانىغا بېرىپ تەكشۈرتۈپ كۆرەيچۇ، ئۇلار نېمە دەيدىكىن... شۇنىڭ بىلەن تەشۋىقات ۋاستىلىرىدا «ئىت يىلدىن ئېشەك يىلىغىچە» توختىماي ئېلان قىلىنىپ، نامى مەشھۇر بوپكەتكەن مەلۇم بىر جىنسىي كېسەللىكلەرى دوختۇرخانىسىغا باردىم. ئۆزىگە سىرلىق تۇس كىرگۈزۈۋالغان بىر ئاۋاق قېرى دوختۇرغا كېلىش مەقسىتىمنى ئوچۇق ئېيتتىم. ئۆزىنىڭ مۇتەخەسسىس دەۋالغان كۆزەينەكلىك قېرى دوختۇر، كۆرۈنۈشتە ناھايىتى ئەستايىدىللىق بىلەن تومۇرۇمنى ئۇزاق تۇتتى. ھەتتا ھەررەڭ-سەررەڭدىكى توكلۇق زامانىۋى ماشىنا-ئەسۋابلار بىلەنمۇ بىرنېمىلەرنى قىلىپ مىتىلداپ يۈرۈپ، ئۇزاقتىچە تەكشۈردى. ئۇنىڭغا ئۇنىماي ئۇياتلىق يەرلىرىمگىچە ئىنچىكە تەكشۈرۈپ كۆرۈپ «پاقىسىغا قاندى». يا ئاللا! بەكمۇ بىزار بولدۇم. خۇدايىم ساقلىسۇن، ئاغرىپ تارتىپ قېلىپ ئۇنداق يەرلەرگە بېرىپ يۈرۈشتىن! ئاغرىمايلا ئۆلۈشكە رازىمەنكى، خۇدايىم ساقلىسۇن.

- بەكمۇ چوڭ چاتاق يوق ئىكەن، - دېدى دوختۇر، - بۆرەكنى قۇۋەتلەش، باھنى كۆچلەندۇ- رۇش، تەننى روھلاندۇرۇش دورىلىرىدىن ئال ۋە مۇۋاپىق مىقتاردا ئاز-ماز ئىستېمال قىل.

- ھوي... بۇ قانداق گەپ! مەن كېسەل بولمىسام، ساق تۇرسام... بايا ئۆزۈڭمۇ چاتاق يوقكەن، دېدىڭغۇ؟ دورا يېيىشىمنىڭ ھاجىتى نېمە؟

- مەن ھەيران قالدىم ھەم ئاچچىقلاندىم.

- ئۇغۇ شۇنداق... بىراق... بۆرەكنى مۇۋاپىق دەرىجىدە ئاسراش... ھەرگىزمۇ يامان ئىش ئەمەس، - ئاۋاق دوختۇر كۆزەينەكىنى تۇزەشتۇرۇپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، - بولىدۇ، بولىدۇ. .. ھەي ي... ئەمىسە، پۇلى ئەرزانراق دورىدىن ئازراق يېزىپ بېرەي.

- كۆپ رەھمەت، دوختۇر! مەن بىلدىم، سەن پۇل تېپىشقىلا تۇرغان ئالدامچىكەنسەن. ساق ئادەمگە قالايمىقان دورا بېرىپ، راستتىنلا ئاغرىتىپ قويامسەن-نېمە؟! ئۇنداق خىمىيىلىك دورىلارنى ئۆزۈڭ يېگىن.

- ئەمىسە، تەبىئىي ماتېرىياللاردىن ئىشلەنگەن ساپ، كۆچلۈك دورىدىن بىر ئازئال. ئۇ دېگەن قەدىمكى خان ئوردىسىنىڭ مەخپىي رېتسېپىدىن ياسالغان دورا، - ئاۋاق دوختۇر كاللامنى قايمۇقتۇر- غىلى باشلىدى، - ئۇ دورىنىڭ ماتېرىيالى قارا چۇمۇلىنىڭ تۇخۇمى، چوشقىنىڭ بالىيانقۇسى، ھاڭگا ئېشەكنىڭ ھېلىقى بىرنېمىسى، پوق قۇرتى، يىلان تۇخۇمى، ئېيىق تاپىنى، بۇغا مۇڭگۈزى، قاراقۇشقاچ گۆشى قاتارلىق نەرسىلەردىن تەركىب تاپقان، بەك ياخشى، ئۇنۇمىنى كۆرگەندە... مېنى راست دەپتۇ دەيسەن...

- ھالال بىلەن ھارامنى ئارىلاشتۇرۇپ يېسەم، مەن نېمە بوپقالمەن؟! سەن بىر باكتېرىيە، سەن بىر مكروپ... ئاخىرى جاجاڭنى يەيسەنغۇ قىزىلكۆز! - مەن شۇنداق دېدىم غەزەپ بىلەن. ئاۋاق دوختۇر: «ھەي، ھەي... يىگىت... سىز، سىز... ھەي... قائىدە ئۇقمايدىكەنسىز...» دەپ غودۇراپ ھەمدە كالپۇكلىرىنى مىدە ئېشەكنىڭ كۆتىدەك پۇرۇشتۇردى. ئاغزىمغا شۇنداق «چىرايلىق» گەپ كېلىۋىدى، خەپ! ئۇنداق نېمىلەرگە گەپ قېلىشنىڭ ئۆزى بىر ئەخمەقلىق بولاتتى. ئاچچىقىمدا، ئۇ يەردىن دەررۇ كەتتىم. دوزاختا كۆرۈدىغىنى بار ئۇنىڭ، سەندەكلەرنى يەر يۇتسۇن! غەزىپىمدە ئۇنى ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاشلارنى ئۇچ قېتىم قاغىدىم - خۇددى ئوتتۇرا ئەسىردىكى مەلۇم بىر رەسىم پاپاسى كىمنىدۇر بىرىنى قاغىغانغا ئوخشاش. خۇدايا توۋا قىلدىم، توۋا... ئاشۇ خىلدىكى نەرسە - كېرەكلەرنى ياشلىقتىكى بەڭباش ھەۋەسلەرگە بېرىلىپ ۋە ئالدىنىپ، قارا-قويۇق ئىشلىتىپ، قانچىلىك قىز-يىگىتلەر غەلىتە بوپقالغاندۇ؟ سۇنئىي نەرسىلەر بىلەنلا ھەپىلىشىپ، ئەمەلىي ئىشقا كەلگەندە، كۆڭلى سوۋۇپ كېتىدىغان بوپقالغانلار قانچىلىكتۇر-ھە؟ ئەجدادلىرىمىز قالدۇرغان مەدەنىيەت ئىزلىرىغا قارىغاندا، ئۇلار قىياتاش رەسىملىرىدىن تارتىپ بۇددا مەدەنىيىتى دەۋرىگىچە بولغان ئۇزاق تارىخلاردا جىنسىيەتكە بىر ئىلىم تەرىقىسىدە مۇئامىلە قىلغانىكەن. ئىسلام دىنى دەۋرىگە كىرگەندىن باشلاپ جىنسىيەتكە قارىتا گۈزەل ئىسلام ئەخلاقى نۇقتىسىدىن تېخىمۇ ئىلمىي مۇئامىلە قىلغانىكەن. ئۇلار جىنسىيەتكە توغرا قاراشنى شەكىللەندۇرگەن شۇ ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردە، غەربلىكلەر ۋە بۈگۈنكى تەرەققىي قىلىپ كەتكەنلەر نېمە قىلغان بولغىيتتى، دەيمەن. ئەپسۇسكى، بۈگۈنكى كۈندە، بىز جىنسىيەتكە پەقەتلا ئىلمىي مۇئامىلە قىلمايۋاتىمىزغۇ-تاڭ... ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، مەلۇم «داڭلىق» جىنسىي كېسەللىكلىرىنى داۋالاش ئورنى جىنسىي ئىقتىدارىدىن قالغىلى ئالتە يىل بولغان بىر ياشانغان بىمارنى داۋالاپ ساقايتىپ،

«مۆجىزە» يارىتىپتۇدەكمىش. ئۇنىڭ ئەكسىچە، بىر بېجىرىم يىگىت ھېلىقىدەك نەرسە-كېرەكلەرنى قالايمىقان ئىشلىتىۋېرىپ، ئاخىرى جىنسىي ئېقتىدارىدىن بىراقلا مەھرۇم بوپقاپتۇ، دەيدۇ... جاھاندا غەلىتە ئۆزگىرىش ھەقىقەتەن كۆپ ئىكەن. ئۇيغۇرلار ئەزەلدىن مايلىق ھەم تاتلىق تائاملارنى ئاساس قىلىپ كەلگەن مىللەت ئىدى، بۈگۈنكى كۈندە بولسا، مايسىز ھەم ئاچچىق تائاملارنى ئاساس قىلىدىغان تارىخىي خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش قىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭغا يانداشتۇرۇپ غېرىبلىق ئىسكەنجىسىدە ئۆز-ئۆزىدىن ياتلىشىش، زېرىكىش، ئېرىشەلمەسلىك، بىلىمسىزلىك پاتقىقىغا بېشىچىلاپ كىرىپ كېتىۋاتىدۇ؛ ھەددىدىن زىيادە ئىچىپ-چېكىپ ۋاتىدۇ. شۇنىڭغا قارىغاندا، ھەقىقىي غەلىتە ئۆزگىرىش تېخى ئالدىمىزدا ئوخشايدۇ. پاشىنىڭ پىلنى يېگەنلىكىنى، چاشقاننىڭ مۇشۇكنى يېگەنلىكىنى، ئېشەككە مۇڭگۈز چىققانلىقىنى، تۆگىنىڭ قۇيرۇقىنىڭ يەرگە يەتكەنلىكىنى، دەججال چىققانلىقىنى، يەجۇج-مەجۇجلەرنىڭ زۇلقەرنەيىن توسۇۋەتكەن توسۇقتىن بۆسۈپ چىققانلىقىنى ۋە يەنە نى-نى ئىشلارنى كۆرۈدىغانغا ئوخشايمىز.

بىر ئادەم ئوغلىنىڭ يۇرۇش-تۇرۇشىدىن گۇمانلىنىپ قاپتۇ. چۈنكى چوكىدەك ئىنچىكە ھەم قارىدەك ئاپئاق، پاكىز كەلگەن ئۇ بالا چېچىنى سېرىقتىن بويىپ، قۇلىقىغا ئادەم بېشىنىڭ ئىسكىلىتى شەكىللىك ھالقا قىسۋېلىپ، باشتىن ئاياغقا تار كىيىم كىيىپ، ساغرىسىنى مۇشتۇمدەك چىقىرىپ، ئۇزايىدىن ئەتىر پۇرىتىپ يۇرگۈدەك. ئاتىسى ئۇنىڭ يانچۇقىنى ئاقتۇرغانكەن، فرانسىيىنىڭ ئەتىرى، پاكىستاننىڭ ئەنبىرى، جۇڭگونىڭ تارغاق، ئەينەك، قولياغلىق، تازىلىق قەغىزى... قاتارلىق نەرسىلەر چىقىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ھېلىقى ئادەم: «ئاھ... خۇدا! نېمە گۇناھ قىلغان بولغىيتتىم؟!» دەپ ساقال-بۇرۇتلىرىنى يۇلۇپ، بۇقىدەك ھۆركىرىگىنە چە بەك يىغلاپ كېتىپتۇ. ئاشۇ بالا قورۇسىنىڭ ئالدىدا ئاشۇ ھالى بىلەن تۇرسا، نېرىسىدا كۆزلىرى قىزىرىپ، خۇمارلىشىپ كەتكەن، پۇتۇن ئۇزايى - بەدىنىنى تۇك بېسىپ كەتكەن قاراماتاق بىر ئادەم ئۇنىڭغا تەلمۇرۇپ قاراۋاتقۇدەك.

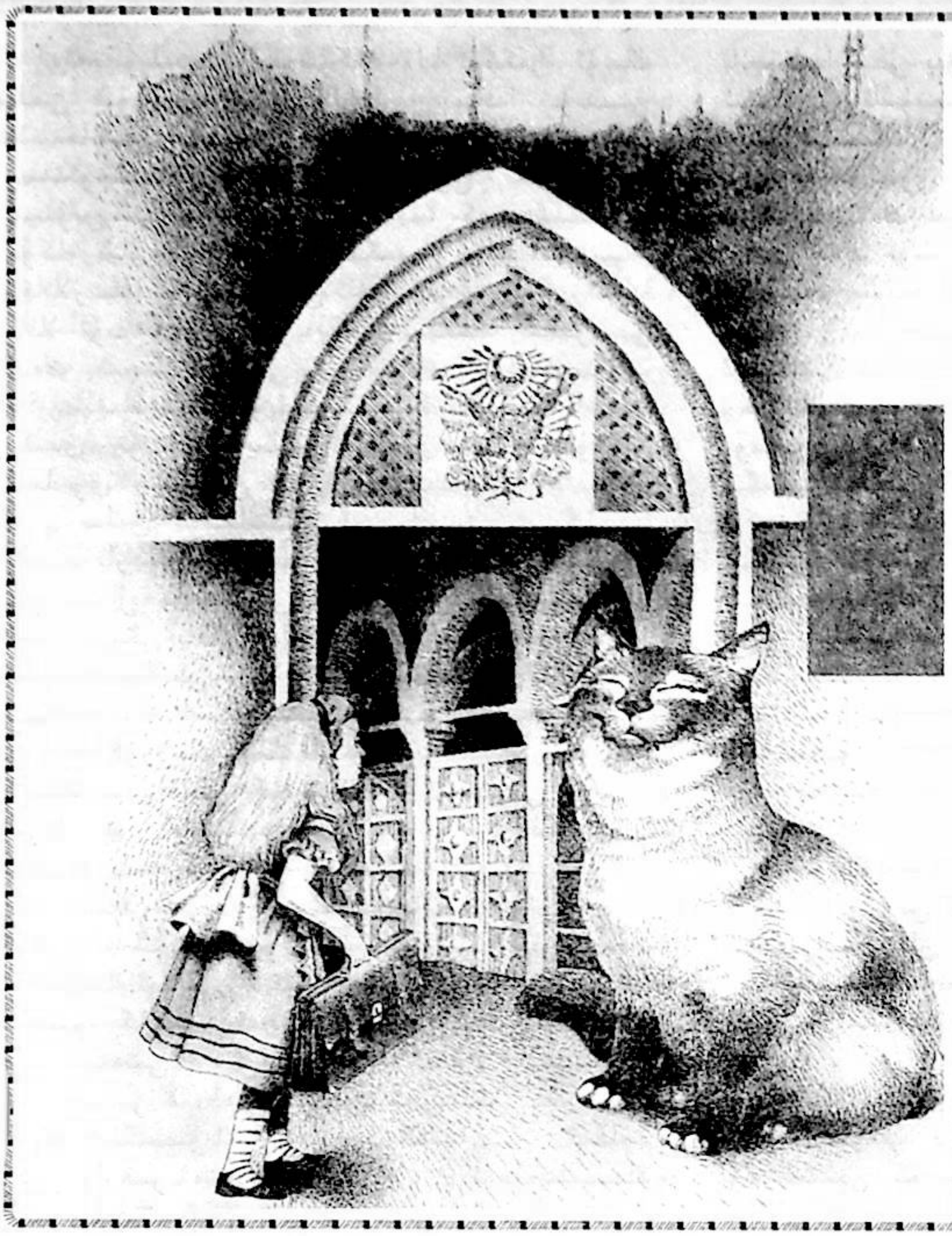
يېقىندا بىر جۈپ ئەر-خوتۇن بەك قاتتىق سوقۇشۇپ كېتىپتۇ. خوتۇنى ئېرىگە مۇنداق دەپتۇ: «ھەي لاتا! قانۇن ئالدىدا ئىككىمىز باپباراۋەر، نېمىشقا ھەمىشە سەن ئىمتىيازلىق بولۇۋالىسەن؟ سەندە بار ھوقۇق مېنىكىدە ھەم بار، ئۇقتۇڭمۇ؟!» ئۇ شۇلارنى دەپ بولۇپلا نەق مەيداننىڭ ئۆزىدە ئېرىنى ئۇچ تالاق قىلىۋېتىپتۇ. بىچارە ئېرى نېمىشقىدۇر ھۆكۈرەپ يىغلاپ تاشلاپتۇ. ئاھ... پەرۋەردىگارىم! ئەمدى ھەممە ئىش تۈگەپتۇ. خوتۇن ئەرنى تالاق قىلغاندىكىن، باشقا غەلىتە ئۆزگىرىشلەرنېمىگىمۇ ئەرزىسۇن.

بىر كۈنى خوتۇنۇم بىلەن بىر كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ئاجايىپ غەلىتە ئەھۋالارنى ئۇچراتتىم. خوتۇنسىراپ كەتكەن ئادەمدىن نەچچىسى مەندىن تەپتارتماي خوتۇنۇمغا ئاچكۆزلەرچە قارىشىۋاتىدۇ. «ھۇ... زىناخور بەدبەختلەر، ھەممىڭ ئۆزۈڭگە قىلىشسەن، ھەددىڭدىن ئېشىشما!» بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن قاتتىق «بۇقىسىرىغان» بىر ياش ھەم چىرايلىق چوكان ماڭا قاش ئېتىۋاتىدۇ. ھۇ... ھاياسىز، جىن-شەيتانىنىڭ قۇلى، خەتەرلىك ئالۋاستى... يەنە بىر ئازماڭغاندىن كېيىن ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم ئۇچرىدى. كۆزلىرى مەجۇن يەۋالغاندەك ئويناپ كېتىپتۇ. «ئۆي بار، قولايلىق... ئەبلەخ، خۇدادىن قورقمايدىغان جوھۇت، ئادەم سىياقىدىكى ھايۋان... كوچىنىڭ ئاخىرىغا بارغاندا، ئاق ساقاللىق بىر بوۋاي ئۇچرىدى. ئۇ، ھويلىسىنىڭ ئالدىدا ھاسا تۈتۈپ ئولتۇرغانكەن. قارىسام، ئۇ كۆزۈمگە تىكىلىپ قارىغىنىچە ھېجىيىۋاتىدۇ؟! تېنىم شۇركەندى، مېڭەم زىڭىلداپ كەتتى... شۇ چاغدا ئالاھەزەل ئون ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالا ئوينىاپ يۈرۈپ ئۇنىڭغا يېقىنلىشىۋېدى، بوۋاي ھاسىسىنىڭ ئۇچىنى دەرھال بالىنىڭ ساغرىسىغا تەگكۈزدى ۋە ھاسىنىڭ تۈتقۇچىنى بۇرنىغا يېقىپ، چىن ئىشقى بىلەن قاتتىق-قاتتىق پۇراپ كەتتى. بۇنى كۆرۈپ ھۇشۇمدىن كەتكىلى تاس قالدىم، بەدەنلىرىمگە ئاغرىق تاراپ كەتتى، پۇتۇمدا جان قالمىدى. خوتۇنۇم چۆچۈگەن ھالدا مېنى يۆلىۋالدى. «ھۇ... ئۆلۈم كەلمىگەن قېرى بەچچىۋاز... جەھەننەم ئاتلىق دوزاخقا تۈتۈرۈق بولسەنغۇ ئاخىر... لېكىن... كەلگۈسى ئەۋلادلارنى، بالىلارنى بۇزما!»

بۇ كوچا ئۇزۇن كوچا - ھەم چوڭ، ھەم ناھايىتى ئۇزۇن كوچا. ئەر-خوتۇن ئىككىمىز يەنە خېلى ماڭىمىز. بۇكوچىنىڭ بىر بېشىدىن كىرىپ، ئۇ بېشىغا بارغىچە يەنە نېمە-نېمىلەرنى كۆرەرمىز. مەن ئەنسىرەپ، ئەندىشە ئىچىدە مېڭىۋاتىمەن. خوتۇنۇم پەقەت ماڭىلا قاراۋاتىدۇ، مەن ئۇنىڭ قولىدىن تۈتۈۋالدىم. شۇنداق قىلمىسام، ئۇ، يولدىن ئېزىپ كېتىدىغاندەك، كىمدۇر بىرى ئۇنى بۇلاپ قاچىدىغاندەك تۇيۇلدى. غەلىتە ئۆزگىرىش، پۇتۇنلەي غەلىتە ئۆزگىرىش... مەن قەدەملىرىمنى تېز-تېز ئالدىم. بۇ يولدىن ساق-سالامەت چىقىۋېلىشقا ئالدىرىدىم. شۇنداق قىلمىسام، غەلىتە ئۆزگىرىشلەرگە مەنمۇ، ياق! - بىزمۇ ئارىلىشىپ قالىدىغاندەكلا تۇرىمىز. مەن خوتۇنۇمغا قاراپ: «قەدىرلىكىم، بۇندىن كېيىن ئوغلىمىزنى چوڭلارنىڭ قېشىغا قويۇپ قويماي، ئۆزىمىز باقايلى، بىز ئۆچىمىز مەڭگۈ بىللە بولايلى» دېدىم، خوتۇنۇم كۈلۈمسىرىدى.

1999-يىل 9-ئاۋغۇست

ئاپتور: مەدىكار(M1)

ئۇلانما

تەسەۋۋۇر -

مۇشۇك

نۇرمۇھەممەت توختى

رەيھانگۈلنىڭ تاۋار مۇشۇكى تۆتنى ئاسلانلاپتۇ، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئىگىسىنىڭ كۆزلىرىدەك خۇمارلىشىپتۇ. بۇنى ئانىلىق پەخرى دەڭ. پەقەت ئانا بولالىغانلارنىڭ كۆزلىرىدىلا ئاشۇنداق شان-زەپەر ئۇچقۇنى پارلايدۇ. . . گەپ ئۇنىڭ كۆزلىرى توغرىسىدا ئەمەس. خېلى يىللار ئىلگىرى كىمدۇر بىركىم سىزغان قەپەزگە سولانغان مۇشۇكنىڭ رەسىمى ۋە «ئۇنى قويۇۋېتىڭلار» دېگەن رەسىم ماۋزۇسى ئېسىمگە كەلدى. «ئاق مۇشۇك، قارا مۇشۇك، چاچقان تۇتقان ياخشى مۇشۇك» دېگەن گەپمۇ ئېسىمگە كەلدى. رەيھانگۈلنىڭ مۇشۇكى پارس مۇشۇكىمۇ ياكى جەمشىتنىڭ مۇشۇكىمۇ؟ بۇنىڭغا بىرنېمە دېمەك تەس. ئۇ پەقەت تاۋار مۇشۇك. بۇنىڭدىن يېرىم ئەسىر ئىلگىرى ھاتەم ھاجى دېگەن پاكىنەك ئادەم سۇپاغا بەگ بولغانىكەن. ھاتەم ھاجىم توغرىسىدا «بۇ ئالەمنىڭ بۇرجىكى يوق، ھاتەم ھاجىمنىڭ ھېلىقى نېمىسى» دېگەن قوشاق تارقالغانىكەن. ئۆمۈر بويى ئۆيلەنمىگەنلىكى شۇ سەۋەبتىنمىش. پاكارلىقىدىن ئاتىنىڭ ئۇزەڭگىسىگىمۇ چىقالمايدىكەن. بىرەرىيەرگە بارماقچى بولسا، خىزمەتچىلىرى ياكى مۇئاۋىن بەگ پىداقۇل ئۇنى ئاتقا مىنگۈزۈپ قويىدىكەن. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئۇ، بۇركۇت ۋە قارچۇغا بىلەن ئوۋ ئوۋلاشقا بەك ئامراق ئىكەن. . . گەپ ئۇنىڭ ئوۋلىرى توغرىسىدا ئەمەس. نەچچە ئونمىڭ مو يەر ۋە يايلاققا، پادا-پادا قوي-ئۆچكە ۋە ئۆيۈر-ئۆيۈر يىلقىلارغا ئىگە بۇ باي ئادەم «تۆۋەن ئون» دېگەن يەردىكى ئامۇتلۇق باغچىسىدا50-60ئىت، ئىككى-ئۈچمىڭ كەپتەر ۋە ئىككى-ئۈچ يۈز مۇشۇك باقىدىكەنمىش. رەيھانگۈلنىڭ تاۋار مۇشۇكى ئاشۇ ھاتەم ھاجىم باققان مۇشۇكلەرنىڭ ئەۋلادى بولۇشى مۇمكىن ۋە بەلكىم قايسىبىر مەشھۇر تۇل خوتۇن «گۈلسارە، گۈلچارە، گۈلشادە، گۈلبارە، گۈلزارە، گۈلزادە، گۈلبادە» دەپ ئىسىم قويۇپ باققان ھېلىقى مۇشۇكلەرنىڭ ئەۋلادى بولۇشى مۇمكىن. ئۇ مانا ئەمدى تۆتنى ئاسلانلاپتۇ. . .

تەئەججۇپلەندىم. مۇشۇككە ۋابا تەگكەن، ئۇنىڭ نەسلى قۇرۇپ كېتىۋاتقان زامانىدا تۆتىنى ئاسلانلىغانلىقى نېمىسى؟ ئۇنىڭغا پىلانلىق تۇغۇت كۆرسەتكۈچىنىڭ ئەلۋەتتە لازىمى يوق. خالىغانچە كۆپىيىۋېرىشى مۇمكىن. ئەمما كىشىلەر مۇشۇكلەرنىڭ ئازلاپ كەتكەنلىكىدىن ھەسرەتلىنىپ، چاشقانلارنىڭ ئوغرىلىقىدىن ئاغرىنىپ يۈرگەن زامانىدا بىراقلا تۆت ھەسسە كۆپەيسە، نېمىشقا ئېغىزنى ھاڭدەك ئېچىپ، كۆزنى پىيالىدەك چەكچەيتمىگۈلۈك؟ مېنىڭ تەئەججۇپلىنىشىمنىڭ تېخىمۇ ئاساسى بار ئىدى. تۆت-بەش يىللار ئىلگىرى باھاردا، بۇغداي مايسىلىرى چىرايلىق كۆكلەپ چىققان چاغدا، ئوغلۇم بىلەن قوشنامنىڭ ئېتىزلىرىنى كۆرۈپ كەلگىلى باردۇق. ئېتىز ياپيېشىل، ھاۋا ئىللىق، مەيىن شامال مايسىلارنى سۆيۈپ-ئەركىلىتىپ ئۆتەتتى. يېڭى باھار قەلبىلەردە كۆكلەم تۇيغۇلىرىنى ئۇسسۇلغا سالاتتى. كۆزلىرىم يېشىللىق ئالمىغا تىكىلگەنىدى. ئاشۇ يېشىللىق ئىچىدە سېرىق بىرنەرسە كۆزۈمگە چېلىققاندەك بولدى. يېشىللىق باھارنىڭ، سېرىقلىق كۈزنىڭ. ئىككىسى بىر ئېتىزدا، بىر پەسلىدە بىللە مەۋجۇد بولسا، بۇنى ھەلسەپىدە نېمە دەيتتى؟ ئويلىدىم، تاپتىم: قارىمۇ-قارشىلىقنىڭ بىرلىكى، «ئىككىنىڭ قوشۇلۇپ بىر بولۇشى». شۇنداقتىمۇ ئەقلىمگە سىغمايۋاتقاندەك ھېسسىياتتا ئىدىم. دەققەت بىلەن تىكىلدىم. سېرىقلىق كۆكلەم ئىچىدە گاھ پەيدا بولۇپ، گاھ يوقاپ كېتەتتى. دىل ھەيرەتتە ئىدى. ئېنىقلاش ئۈچۈن ئېتىز قىرلىرى بىلەن سېرىقلىق كۆرۈنگەن تەرەپكە ئىلگىرىلەشكە توغرا كەلدى... ئوغلۇم بىردىن ۋارقىرىۋەتتى: «ئاسلان!». ئوغلۇمنىڭ كۆزلىرى روشەنكەن. ئۇنىڭ دېگىنى راست چىقتى. مايسىزاردا بىر سېرىق ئاسلان يۆگرۈپ يۈرەتتى. كىچىككىنە جانىۋارنىڭ ئالتۇندەك سېرىق تۈكلىرى ئۈستىدە كەچكى شەپەقنىڭ سېرىق نۇرلىرى ئۇينايتتى، كۆزلىرىدە يېشىل مايسا جىلۋە قىلاتتى. ئېسىمگە «مايسا يېگەن ئىت سارالڭ بولۇر» دېگەن گەپ كەلدى. مۇشۇك مايسا يېسە نېمە بولىدىغاندۇ؟ بۇنى بىلمەيتتىم. شۇنداقتىمۇ دەرھال ھۆكۈم قىلدىم: ئوخشاشلا چارىپاي ئىت سارالڭ بولغان يەردە مۇشۇك سارالڭ بولماي قالاتتىمۇ؟ «بەلكىم سارالڭ مۇشۇكنىڭ سارالڭ ئاسلىنىدۇ. ئېتىزدا مايسا يەۋاتقاندۇ...» ئوغلۇمنىڭ كۆزلىرى ئۇمىدتىن پارقىراپ كەتكەنىدى. «دادا، تۈتۈۋالايلىچۇ، ئۆيگە ئېكېتىپ بېقىۋالايلىچۇ!» ئۇنىڭ كۆزلىرى ئاسلاندا، ئېغىزى بولسا ئاشۇ گەپنى تەكرارلايتتى. «سارالڭ ئاسلانىنى تۈتۈۋېلىپ نېمە قىلارمىز؟ ئۇ راستىنلا سارالڭ ئاسلانمىدۇ؟» مېنىڭ كۆزۈمۈمۇ ئاسلاندا ئىدى. ئۇ، مايسا يەۋاتقاندەك قىلمايتتى. «مايسا يېمىگەن بولسا، سارالڭ بولماسلىقى مۇمكىن». دەققەت بىلەن قاراپ ئۇنىڭ ئېتىزدا، مايسىزارنىڭ ئۈستىدە پىرىلداپ ئۈچۈپ يۈرگەن كېپىنەكنى قوغلاپ يۈرگەنلىكىنى كۆردۇم. «سارالڭ بولماسلىقى مۇمكىن». ئوغلۇمنىڭ يانچۇقىدا تېخى يەۋېتىشكە ئۇلگۈرمىگەن كەمىيت بار ئىكەن. ئاشۇنى تەڭلەپ، «پىش-پىش»، «مىياڭ-مىياڭ»، «كەل-كەل» دەپ يۇرۇپ ئاخىرى ئۇنى تۇتۇۋالدۇق. تۈكلىرى قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرىدەك سېرىق ئىدى، سۈلەيسۇننىڭ تۈكلىرىدەك يۇمشاق ئىدى. كۆزلىرى سايرام كۆلىنىڭ سۈيىدەك كۆك، بۇرۇتلىرى تاغ چىغدەك ئۇزۇن، تىرناقلىرى قارچۇغىنىڭكىدەك ئۆتكۈر ئىدى. ئۇز-ئۇماق، ئۇركۈپ-چۆچۈپ تۇراتتى. «سارالڭ مۇشۇكنىڭ سارالڭ ئاسلىنى بولماسلىقى مۇمكىن. سارالڭ بولسىمۇ، سارالڭ بولمىسىمۇ ئېگىسى بولۇشى مۇمكىن. ئېگىسى بار جانۋارنى ئەكېتىۋالساق قانداق بولار؟». ئوغلۇمنى ئەگەر ئېگىسى ئىزدەپ كەلسە قايتۇرۇپ بېرىشكە قايىل قىلدىم. سارالڭ مۇشۇك بوپقالسا ھەيدىۋېتىشكىمۇ قايىل قىلدىم. چۈنكى مەن سارالڭ مۇشۇكنىڭ سارالڭ ئېگىسىنىڭ سارالڭ مۇشۇككە سارالىغانلارچە ئامراقلىقىنىمۇ بىلەتتىم. سارالڭ مۇشۇك بوپقالسا، باققانىنىڭمۇ سارالىغلىق ئېكەنلىكىنى چۈشىنەتتىم، ھازىرچە تېخى سارالىغلار سېپىگە قوشۇلغۇم يوق ئىدى...

شۇنداق قىلىپ، ئائىلىمىز مۇشۇكلۈك بوپقالدى. سېرىق ئاسلان ئوغلۇمنىڭ ئەركىلىتىشى، ئايالىمنىڭ نان چاپناپ بېرىشى ۋە مېنىڭ ئامراقلىقىمدا شۇنچىلىك تېز چوڭىيىشقا باشلىدىكى، ئەگەر خالىسا چاشقانلارغا تەھدىت سالالىشى مۇمكىن ئىدى. بەزىدە راستىنلا تورۇس بىلەن پەنەركە تاختاي ئارىسىدا تاراق-تۇرۇقلار، ئاشخانىدىكى قارا مايا قلار ئازلاپ قالاتتى. مۇشۇكىمىزنىڭ چاشقان تۇتقانلىقىنى كۆرمىگەن بولساقمۇ، ئۇنىڭ شۇنداق قىلالايدىغانلىقىغا ۋە قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتۇق. ئىشەنچىمىز ئۇنىڭغا بولغان ئامراقلىقىمىزنى كۈچەيتەتتى. ھەتتا مەن «پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام چاپىنىنىڭ پېشىدە ئۇخلاپ قالغان مۇشۇكنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن، چاپىنىنىڭ پېشىنى كېسىۋېتىشكە رازى بولغان» دېگەن رىۋايەتنىڭ روھى بويىچە يونقىنىم ئۈستىدە ئۇخلاپ قالغان مۇشۇكىمىزنى ئويغىتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن بىرقانچە قېتىم ئىشقىمۇ كېچىكىپ قالغانىدىم. ئايالىم ئۇنىڭغا بەزىدە چاپناپ بېرەتتى. بەز بولسا ئۇيقىغا ئامراق، بەش قېتىم ئويغاتمىسا ئويغانمايدىغان ئوغلۇمنىڭ سەھەر تۇرۇپ مەكتەپكە مېڭىشتىن ئىلگىرى گوداڭدىكى قاسساپلارغا يالۋۇرۇپ يۈرگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى ئىدى.

بىز سېرىق ئاسلىنىمىزدىن پەخىرلىنىپ، ئۇنىڭ قىلىقلىرىدىن سۆيۈنۈپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، تام قوشنام ئارا تام ئۈستىدىن چاقىرىپ قالدى: «مۇشۇكىڭلار بىزنىڭ ھويلىدا ياتىدۇ!» قوشنامنىڭ ئاۋازىدىن كېيىنلا مەن ئاسلىنىمىزنى كۆرمىگىلى بىرەر سائەتتەك بولغانلىقىنى ئەسكە ئالدىم. دەرھال قوشنامنىڭ ھويلىسىغا قەدەم باستىم. ئەلۋەتتە كەينىمدىن ئەگەشكەن ئايالىم،

ئوغلۇم، قىزىم ـ ئاسلاننىڭ ئامراقلىرىنىڭ ھەممىسى بار ئىدى. ئاسلان قوشنامنىڭ گىلەم سالغان سۇپىسىدا ھاسىراپ، ئېغىر تىنىپ يېتىپتۇ. «ئامرىقىم، كۆزنۇرۇم، جىگەر پارەم، نېمە بولدۇڭ؟ ساڭا نېمە دەرد يەتتى؟» بىز پايپىتەك بولۇشۇپ كەتتۇق، ئەمما ئاسلانغا يارەدەم بېرىشكە ئىلاجسىز ئىدۇق. ئاسلاننىڭ چىرايلىق سېرىق تۆكلىرى ھۆل تۇراتتى. ئۇ، قىزىپ ـ ئىسسىداپ تەردىن ھۆل بوپكەتكەنمۇ؟ ياكى قىزىقلىققا چىدىماي ئۆزىنى بىرەر يەردىكى سۇغا ئاتقانمۇ؟ بۇنىسى نائېنىق ئىدى. بىچارىنىڭ دېڭىزدەك تىرەن، كۆلدەك سۇزۇك، مايسىدەك يېشىل كۆزلىرى نۇرسىزلانغانىدى. دوختۇرخانىغا يۆتكەشكە ئۇلگۈرمىدۇق. قوشنىلارمۇ يىغىلغانىدى. پېشقەدەم، تەجرىبىلىك قوشنام ھۆكۈم چىقاردىكى ، سېرىق ئاسلان چاشقان ئۆلتۈرىدىغان دورىنى يەپ ئۆلۈپ قالغان چاشقانىنى يەپ ساپتۇ. چاشقانىنى ئۆلتۈرەلىگەن دورا سېرىق ئاسلانىنمۇ ئامان قويماپتۇ... قەلبىمىزنى ئېچىنىش ۋە قايغۇ قاپلىدى. ساپساق، تېتىك-تىمەن، ئۆز-ئۆماق بىر جانۋارنىڭ بىمەھەل كۆز يۇمۇشى ئەتراپقا ھەسرەت چاچاتتى. ئاشۇ ھەسرەتلىك ئۆيلار ئىچىدە مەن ئاسلىنىمىزنىڭ دورا يەپ ئۆلگەن چاشقانىنى بولسىمۇ تۇتقانلىقىدىن پەخىرلەنگەندەكمۇ بولاتتىم. ئۇنىڭ ئۆلۈمى مۇقەررەرلىكتەك، بەربىر پات ئارىدا يۇز بېرىدىغان ئىشتەكمۇ تۇيۇلاتتى. چاشقانلار بەكمۇ كۆپىيىپ كەتكەنىدى. ئەلەردىندۇر بىر يەرلەردىن قايسىبىر دېھقانىنىڭ چاشقان ئۇۋىسىنى قېزىپ بىر تونىنا پاختا يىغىۋالغانلىقى، ئىككى تونىنا بۇغداي تاسقۇالغانلىقى توغرىسىدا ، كىمدۇر بىرىنىڭ بوۋاق بالىسىنىڭ كۆز-قۇلىقىنى چاشقان يەپ قويغانلىقى توغرىسىدا، قايسىبىر چاشقانىنىڭ ئۇۋىسىدىن ئالتۇن-كۈمۈش چىققانلىقى ۋە ئۇ چاشقانىنىڭ بۇ بايلىقنىڭ كەلمىش جايىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمىگەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر كىشىنىڭ تۇراتتى. شۇنداق تۇرسا، سېرىق ئاسلىنىمىز ئۆلمەي قالاتتىمۇ؟ دورىلىنىپ ئۆلگەن چاشقانىنى يېسىمۇ ئۆلەتتى، دورىدىن زەھەرلىنىشكە ئۇلگۈرمىگەن چاشقانىنى تۇتسىمۇ ئۆلەتتى. چۈنكى چاشقانلار بەكمۇ كۆپىيىپ كەتكەنىدى. ئۇلار سېرىق ئاسلىنىمىزغا قورشاپ ھۇجۇم قىلمايلا قالمايتتى. ئاقىۋەت بەربىر مۇشۇكىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن نەتىجىلىنەتتى. يېقىندىكى بىر ئىش بۇنى ئىسپاتلىدى: قىزىم ئۆتكەن ئايدا بىر تاغىل مۇشۇك تېپىۋاپتۇ. ئۇنىڭغا مەكتەپتىن قايتىشىدا ئۇچراپتۇ. قىزىم ھېلىقى سېرىق ئاسلاننىڭ ھەسرىتىنى تېخىچە ئۇنتۇيالمىغاچقا، تاغىل مۇشۇكنى بېقىۋېلىش ئۈچۈن ئۆيگە ئەكېلىپتۇ. ئەمما ئۇ راستىنلا سارالىق مۇشۇك ئىكەن. چۈشتىن كېيىن پۇتۇن يېرىم كۈن مىيالىڭلاپ، ماۋلاپ ـ ۋارقىراپ چىقتى. چاينىاپ بەرگەن ناننىمۇ، چاينىاپ بەرگەن بەزىنمۇ يېمىدى، سۈتنىمۇ ئىچمىدى. تۇرۇپ-تۇرۇپ ئېچىنىشلىق ئاۋازدا ماۋلاپ-توۋلاپ قويىاتتى. مەن ئۇنىڭ سارالىق مۇشۇك ئىكەنلىكىگە ئىشەندىم. سارالىق مۇشۇكنىڭ سارالىق ئىگىسى بولۇش ھېلىمۇ ئويۇمدا يوق ئىدى. قىزىمغا سارالىق مۇشۇكنى ئەكەلگەن يېرىگە ئاپىرىۋېتىشنى بۇيرۇدۇم. مۇشۇكنىڭ سارالىقلارىدەك ۋارقىرىشى ئۇنىمۇ بىزار قىلغانىدى. ئۇ، سارالىق مۇشۇكنى سېۋەتكە سېلىپ ئاچىقىپ كەتتى... ماۋۇ ئىشنى كۆرۈڭ: بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا سارالىق مۇشۇكنىڭمۇ قىممىتى بولىدىكەن. سارالىق مۇشۇكنىمۇ سېتىۋالىدىغان سارالىق بالىلار تېپىلىدىكەن. كەچتە خەۋەر تاپتىمكى، قىزىم سارالىق مۇشۇكنى قوشنىمىزنىڭ ئوغلىغا بىر كونا ۋالىبولغا تېگىشىپتۇ... قىزىم ئامېرىكىلىق ھەيمەنىدەك، كۈبالىق لۇئىستەك، جۇڭگولۇق لاڭپىڭدەك مەشھۇر ۋالىبولچى بولۇپ چىقىشى مۇمكىن. قوشنىمىزنىڭ ئوغلى سارالىق مۇشۇك سودىسى قىلىپ مەشھۇر مىليونېرغا ئايلىنىشى مۇمكىن. يەنە نۇرغۇن-نۇرغۇن ئىشلار يۈزبېرىشى مۇمكىن.

ئەپسۇس، ئەتىسى ئەتىگەن سارالىق مۇشۇكنىڭمۇ ئۆلۈپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم: تاغىل مۇشۇك ئالا-تاغىل توۋلاپ قوشنىمىزنىمۇ يېرىم كېچىگىچە ئۇخلاتماپتۇ. ئاخىرى قوشنامنىڭ ئوغلى چىدىمايلا ئۇنى ھويلىدىكى تاشلاندۇق سېمونت نونىڭ ئىچىگە سولاپ قويۇپ، نونىڭ ئىككى تەرىپىنى ئەسكى چاپان، لاتا-پۇتىلار بىلەن ئېتىپ قويۇپتۇ. سەھەردە قارىسا، تاغىل مۇشۇك ئۆلۈپ قاپتۇ... نونىڭ ئىچىگە ھاۋا يېتىشمەي ، دېمىقىپ ئۆلدىمۇ ياكى ئۇمۇ دورىلانغان چاشقان يەپ سارالىق بوپقالغانمۇ، بۇنىڭغا بىرنېمە دېمەك تەس. ئەمما ھېلىقى پېشقەدەم ، تەجرىبىلىك قوشنام تاغىل مۇشۇك ھەققىدىمۇ دورىلانغان چاشقار يېگەنلىكتىن ئۆلگەن دېگەن خۇلاسىنى چىقىرىپتۇ...

رەيھانگۈلنىڭ تاۋار مۇشۇكى تۆتنى ئاسلاپتۇ. تاۋار مۇشۇكنىڭ كۆزلىرى رەيھانگۈلنىڭ كۆزلىرىدەك خۇمارلىشىپتۇ. بۇنى ئانلىق پەخرى دەيمىز. گەپ رەيھانگۈلنىڭ خۇمار كۆزلىرى ياكى تاۋار مۇشۇكنىڭ زەڭگەر كۆزلىرى ھەققىدە ئەمەس، بەلكى ھەددى ـ ھېسابسىز كۆپەيگەن ۋە دورىلانغان چاشقانلارنىڭ مۇشۇكلەرگە نەسىل قۇرۇتۇش ھۇجۇمى ئۈيۇشتۇرغانلىقى ھەققىدە . بۇ بىر ۋەھشىي - غالجىرانە ھەرىكەت. مۇشۇكلەرنىڭ مۇشۇكلۈك ھوقۇقىنى قوغدايدىغان خەلقئارا ئورگان بارمۇ-يوق، ئۇلار مۇشۇكلەرنىڭ مۇشۇكلۈك ھوقۇقى خىتابنامىسىنى ئېلان قىلغانمۇ-يوق، بۇنىسى نامەلۇم. شۇنداقتىمۇ بۇ يەنىلا ۋەھشىي ھەرىكەت. ئۇنىڭ ئۇستىگە مۇشۇكلەر بىلەن چاشقانلار باشقا-باشقا تۇر ۋە «ئائىلە» گە مەنسۇپ بولسىمۇ، لېكىن ئارىلاش ياشايدىغان بولغاچقا، بۇ يەردە ئىگىلىك ھوقۇقى مەسىلىسى مەۋجۇد ئەمەس. ئىگىلىك ھوقۇق مۇھىممۇ ياكى مۇشۇكلۈك ھوقۇق مۇھىممۇ، بۇنى مۇنازىرە قىلىشنىڭ تېخىمۇ ئەھمىيىتى يوق. شۇنداقتىمۇ مۇشۇكلەرنىڭ نەسىل قۇرۇتۇش ھۇجۇمىغا دۇچ كەلگەنلىكى پاكىت: چاشقانلارنىڭ دورىلانمىغانلىرىنى تۇتسا قورشاپ ھۇجۇم قىلىشقا

ئۇچراپ ئۆلسە، دورىلانغانلىرىنى تۇتسا زەھەرلىنىپ ئۆلسە. ساقلىرىمۇ، كېسەل-زەھەرلەنگەنلىرىمۇ ئۆلتۈرسە، بىچارە مۇشۇكلەرگە ئامانلىق بارمۇ؟ نەسلى قۇرۇپ كېتىشتىن باشقا يول يوقمۇ؟

مانا مۇشۇنداق شارائىتتا رەيھانگۈلنىڭ تاۋار مۇشۇكى تۆتنى ئاسلانلاپتۇ. ھەيران قالىدىغان ئىش مانا شۇ. سېرىق مۇشۇك، تاغىل مۇشۇك، قارا مۇشۇك، ئاق مۇشۇك ئۆلۈپ كېتىۋاتقان شارائىتتا تاۋار مۇشۇك تۆت ھەسسىلەپ كۆپەيسە، ھەيران بولماي بولارمۇ؟ بىرى تۆتكە، تۆتى 16گە، 16سى 64كە كۆپەيسە، بۇ قانداق پروگرېسسىيە؟ بۇنى گىئومېترىيىلىك پروگرېسسىيە دېگىلى بولارمۇ؟ گەپ كۆپىيىشنىڭ ھەسسىلىك كۆرسەتكۈچىدە ئەمەس، بەلكى تاۋار مۇشۇكنىڭ قانداق قىلىپ نەسىل قۇرۇتۇش ھۇجۇمىدىن ئامان قالغانلىقى ۋە تۆتلىك كۆرسەتكۈچ بويىچە كۆپىيىشكە ئىلاج قىلالىغانلىقى ھەققىدە . رەيھانگۈلدىن سورىدۇم:

ـ بىزنىڭ مۇشۇكلەر ئۆلۈپ تۈگىشىدىيۇ، قانداقچە سىزنىڭ مۇشۇكىڭىز ئامان قالدى؟

ـ مەن مۇشۇكنىڭ قورسىقىنى ئوبدان تويغۇزىمەن. ھەرقانچە ئالدىراش بولساممۇ ئۇنى ئاچ قويمايمەن. شۇڭا ئۇ ھەرقانداق چاشقانغا ئىشتىھا ساقلىمايدۇ، كۆز قىرىنى سېلىپمۇ قويمايدۇ. تاۋارخانىنىڭ ئامان قالغانلىقىنى ئەمدى چۈشەنگەنسىز. . .

مەن چۈشەنگەنىدىم. رەيھانگۈلنىڭ چاشقان بىلەن قىلچە دۈشمەنلىكى يوق مۇشۇك تۇرنىسى يېتىشتۇرۇپ چىققانلىقىنى ، تىنچلىقتا بىللە ياشىيالايدىغان ، قوشنىدارچىلىقنىڭ بەش پرىنسىپىغا رىئايە قىلالايدىغان ، قول تۇتۇشۇپ ئالغا ئىلگىرىلىيەلەيدىغان تاۋار مۇشۇكنى يارىتالمىدىم. كۆز ئالدىمغا تۇم بىلەن جۈرئەت كەلدى. ئۇنىڭدا كۆپ چاغلاردا كۆپ ئېلىشىشلاردىن كېيىن تۇم بىلەن جۈرئەت قول تۇتىشىپ مېڭىۋاتقان قىلىپ تەسۋىرلىنەتتى. كۆپىنچە تۇم جۈرئەتنىڭ هارامزادىلىكلىرىگە ئامال قىلالمىغاندىن كېيىن شۇنداق بولاتتى. ئەمدى بۇ يەردە بولسا قانداق؟ تاۋارخان يول قويغۇچىمۇ ياكى چاشقانلار شەپقەت كۆرسەتكۈچىمۇ؟ چۈشىنەلمەي قالغىنىم ئەنە شۇ ئىدى. ئويلىسام-ئويلىسام چاشقانلار تاۋارخانىغا رەھىم قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. قانداقلا بولمىسۇن، تاۋارخانىنىڭ سېرىق ئاسلانىنىڭ ۋە تاغىل مۇشۇكنىڭ تەقدىرىگە مۇپتىلا بولمىغانلىقى پاكىت ئىدى. مەن تاۋارخانىنىڭ دېڭىزدەك كۆك كۆزلىرىگە تىكىلدىم، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن: «ھايات قېلىش ئۈچۈن ماسلىشىش كېرەك» دېگەن سادا چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولدۇم. بۇ، ئەنگلىيىلىك دارۋىنىڭ سۆزى. قارالا، بۇنى تاۋار مۇشۇكمۇ يادلىۋاپتۇ. تاۋار مۇشۇكنىڭ چىغدەك ئۇزۇن بۇرۇتلىرى ساڭگىلاپتۇ، تىرناقلىرى پورلىشىپتۇ. ئۆتكۈر قۇلاقلىرى ئەمدى نېمىگە كېرەك؟

ئۇزاقى يىلى ئىتتەك بوينىدىن باغلانغان، قويدەك سېتىلماقچى بولغان بىر مۇشۇكنى كۆرگەنىدىم، باھاسى 400سوم ئىكەن، ھەيران قالدىم، باشقىلار چۈشەندۈردى. نەسلى قۇرۇۋاتقان جانۋارلارنىڭ باھاسى ئاشۇنداق يۇقىرى بولىدىكەن، گۇاڭجۇ، شېنجېن تەرەپلەرگە ئون مۇشۇك يۆتكەپ ئاپارغىلى بولسا، تېخى بىر «سانتانا» غا تېگىشكىلى بولارمىش. . . چۈشەندىم: چاشقانلار بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىدىغان ، قۇربان بولۇشقا جۈرئەت قىلالايدىغان قەھرىمان مۇشۇك بولسۇن ياكى تىنچلىقتا بىللە تۇرۇشنىڭ بەش پرىنسىپىغا رىئايە قىلىدىغان ، چاشقانلار بىلەن تىنچ بىللە ئۆتىدىغان ئەدەپلىك مۇشۇك بولسۇن، بازار ئىگىلىكى ئۈچۈن ئوخشاش ئىكەن. ئۇ يەردە «جىنىڭ» ، «جا» ئارىلىشىپ كېتىدىكەن. بەزىدە «جىنىڭ» ، «جا» نىڭ قىممىتىگە ئىگە بولسا، يەنە بەزىدە «جا» «جىنىڭ» دىنمۇ ئەتىۋارراق بوپكېتىدىكەن. «جىنىڭ» ، «جا» نى ئايرىشقا كىمنىڭ ۋاقتى ۋە ئەقلى يەتسۇن! ؟ ئۇ بەربىر پۇلغا يارايدىكەن. بازار ئىگىلىكى دېگەن شۇنداق بولىدىكەن. . .

تاۋار مۇشۇكنىڭ تۆت ئاسلىنى شۇنداق چىرايلىق ئىدى. تۈكلىرى مامۇقتەك يۇمشاق ۋە پاكىزە، بۇرۇتلىرى يىپەكتەك ئىنچىكە، تېنى بۇدرۇق، قۇيرۇقلىرى بەكلا ئەۋرىشىم ئىدى. تېخى كۆزى ئېچىلمىغان بولسىمۇ ، ۋۇجۇدىدىن يەنىلا سەبىيلىك گۈزەللىكى پارلاپ تۇراتتى. ئىنسان بالىسىنىڭمۇ ۋە باشقا جانۋارلارنىڭمۇ ئەڭ چىرايلىق ئەزاسى كۆز. كۆز چېھرىدىكى قۇياشتۇر. كۆزسىز چېھرە ۋە تەن پىيازلىقتىكى قارانچۇقتەك كۆرۈمسىز ۋە قورقۇنچلۇق. لېكىن تۆت ئاسلاننىڭ كۆزلىرى تېخى ئېچىلمىغان بولسىمۇ، يەنىلا شۇنداق چىرايلىق ئىدى. رەيھانگۈل ئاتايىتەن سېلىپ بەرگەن چايشاپ ئۈستىدە ھەريان تولغۇنۇپ ئەمچەك ئىزدەپ يېتىشاتتى. مەن ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئېچىلغان چاغدا ئاشۇ گۈزەل چېھرىدە دېڭىزدەك كۆپكۆك، مايسىمان ياپيېشىل ۋە ياكى چوغدەك چاقان بىر قۇياشنىڭ پارلايدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلدىم. ئۇ چاغدا ئاسلانلار قانچىلىك چىرايلىق بوپكېتەر-ھە؟

ھېلىقى دورىلانغان چاشقاننى يەپ قويۇپ قۇربان بولغان سېرىق ئاسلىنىمىز تېخى يادىمدىن چىقمىغانىدى. مۇشۇ ئاسلانلاردىن بىرەرسىنى بېقىۋالسام، ئۇنىڭ ھەسرىتى يېنىكلەيدىغاندەك تۇيۇلدى. رەيھانگۈل بېرەرمۇ؟ . . .

يادىمغا بازار ئىگىلىكى كەلدى. بازار ئىگىلىكى دېگەندە قۇرۇق گەپكە مۇشۇكمۇ ئاپتاپقا چىقمايدۇ، ھۆپۈپمۇ كۈشۈلدىمايدۇ. شۇڭا بازار دېگەندە ئاناڭمۇ پۇل، داداڭمۇ پۇل. بۇلار كىمنىڭ گېپى؟ - بازارنىڭ. ئويلاپ قالدىم. بازاردا ئەڭ پۇلغا يارايدىغىنى بالاڭ ئىكەن. قەللاپلارنىڭ بىردىن بېيىپ كېتىشى شۇنىڭدىن. بالا پۇلغا يارىغانكەن، مۇشۇكنىڭ بالىسى - ئاسلان پۇلغا يارىماسمۇ؟ ئون مۇشۇككە بىر «سانتانا» - بىر مۇشۇك ئونمىڭ سومدىن ئارتۇقراق دېگەن گەپ. قۇرۇق گەپكە مۇشۇك

ئاپتاپقا چىقارمۇ؟

رەيھانگۈلنىڭ كۆزلىرىگە قاردىم. نېمە مۇشۇكىنى ئاپتاپقا چىقىرار؟ نېمە ھۆپۈپىنى كۈشۈلدىتار؟ قۇرۇق گەپمۇ ياكى تەڭگە-تىللا؟ . . . خۇمار كۆزلەردىن ھېچنېمىنى بىلگىلى بولمىدى. ئۇنىڭدىكى سىرلار ئاسلانلارنىڭ كۆزلىرىدەك پىنھان ئىدى. ئېغىزىم ئەقلىمدىن ھۇشيار كەلدى. ئەقلىمگە قارىغاندا ، ئېغىزىم بازارئىگىلىكىگە بەكرەك ماسلاشقاندەك قىلاتتى.

- رەيھانگۈل، ئاسلانلاردىن بىرىنى مەن ئالاي. . .

رەيھانگۈل كۆزلىرىنى باشقا ياققا يۆتكىدى:

- ماۋۇ گەپنى كۆرۈڭ. . .

ئېغىزىمدىن «ئالاي» دېگەن گەپ چىقتى. بۇنى «سېتىۋالاي» دەپ چۈشەنسەمۇ، «بېقىۋالاي» دەپ چۈشەنسەمۇ بولاتتى. رەيھانگۈل قايسىسى دەپ چۈشەندى؟ بىلمىدىم. ئۇنىڭ سۆزى بولسا: «بېقىۋالاي» دەپ چۈشەنگەندە «مۇشۇك ئاپتاپقا چىقمايدۇ» دېگەن مەنىنى، «سېتىۋالاي» دەپ چۈشەنگەندە بولسا، «خىجىل قىلمىسلا» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى. مەنمۇ قانداق چۈشەنسەم بولىۋېرەتتى. ياخشى يېرى شۇ ئىدىكى، ئاسلانلارنىڭ بىرەرسىنى ئېلىشىم رەت قىلىنمىغانىدى. . .

شۇ كېچە تاڭ ئاتقىچە چۈش كۆرۈپ چىقتىم. مەريەم ئانا نەۋرەمنى كۆتۈرۈپ بېقىپ يۈرەرمىش. «سىلەرنىڭ ئۆيدە بالا باققۇچى بولدۇم، جېنىمنى جان ئەتسەم، مەن شۇنىڭغا رازى» دەرمىش. مۇنالىزاغا ساقال-بۇرۇت چىققانمىش. داۋنچىنىڭ بۇ مەشھۇر رەسىمىگە قاراپ تۇرغان ناپالیون: «ئەمدى گۈزەل مۇنالىزانىڭ ئۆزى بوپتۇ» دەۋاتقانمىش. كۈسۈۋۈدا قىرىۋېتىلگەن 43 جەسەتنى كۆمۈپ يۈرگىدەكمىشمەن. نەدىندۇر چېپىپ كەلگەن بىر قوتۇر ئىت قولۇمدىن چىشلەپ زادىلا قويۇۋەتمەس-مىش. قولۇمنى تارتقۇدەكمىشمەن، ئاجرىمىغۇدەك ۋە ياكى ئاغرىمىغۇدەك. بىر يولۇاس ئېتىلىپ كېلىپ ئىتقا ھەملە قىلغۇدەك. ئىت قولۇمنى قويۇۋېتىپ يولۇاسقا ئېتىلغۇدەك، يولۇاس قېچىپ چاتىرقىمغا كىرىپ مۆكۈۋالغۇدەكمىش. يولۇاستىن سورارمىش-مەن: «سەن كىمنىڭ مۇشۇكى؟» «مەن سىزنىڭ مۇشۇكىڭىز، رەيھانگۈلنىڭ ئۆيىدىن ئەكەلگەن مۇشۇكمەن. ئاق كەپتەرگە تېگىشلىگەن مۇشۇك مەن بولىمەن. . . » دېگۈدەكمىش يولۇاس. يولۇاسنى يېتىلەپ ئوكرائىنىيە ئورمانلىرىدىن ئۆتەرمىشمەن. چېرنوبىل يادرو ئېلېكتر ئىستانسىسى خارابىسى ئالدىمدا پەيدا بولارمىش. يۈزلىگەن چىشى شىر ۋە يايلىلىق ئەركەك شىر يوپۇرۇلۇپ كېلەرمىش. «سىلەر شىر ئەمەس، چاشقان، گەۋدەڭلار چوڭىيىپ كەتكىنى بىلەنمۇ بەربىر چاشقان. سىلەردىن قورقمايمەن، چۈنكى مېنىڭ مۇشۇكۇم بار، دېگۈدەكمىشمەن. يولۇاستەك يوغىناپ كەتكەن مۇشۇكۇمنى ئىزدەپ ئەتراپقا باققۇدەكمىشمەن . ئۇ يەردە پەمىدور چىنارداەك يوغان دەرەخكە ئايلانغان-مىش. يولۇسسم دەرەخكە يامىشىپ چىقىپ پەمىدور يەپ ئولتۇرارمىش، شىرلار مېنى ئاستا-ئاستا قورشاپ كېلەرمىش. . .

ئويغىنىپ كەتتىم. ئەس-ھۇشۇمنى يىغسام خوراز چىللاۋېتىپتۇ. رەيھانگۈلنىڭ تاۋار مۇشۇكى تۆتنى ئاسلانلاپتۇ. مۇشۇكىنىڭ كۆزلىرى رەيھانگۈلنىڭ كۆزلىرىدەكلا خۇمارلىشىپتۇ. . .

1999-يىل 23-ئىيۇن، خوتەن

ئاپتور: خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكوم پارتكومى تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقى(M1)

مەنسەپدارنىڭ ئۆلۈمى

- بۇ شېئىرىمنى ئۆزۈمگە بېغىشلايمەن

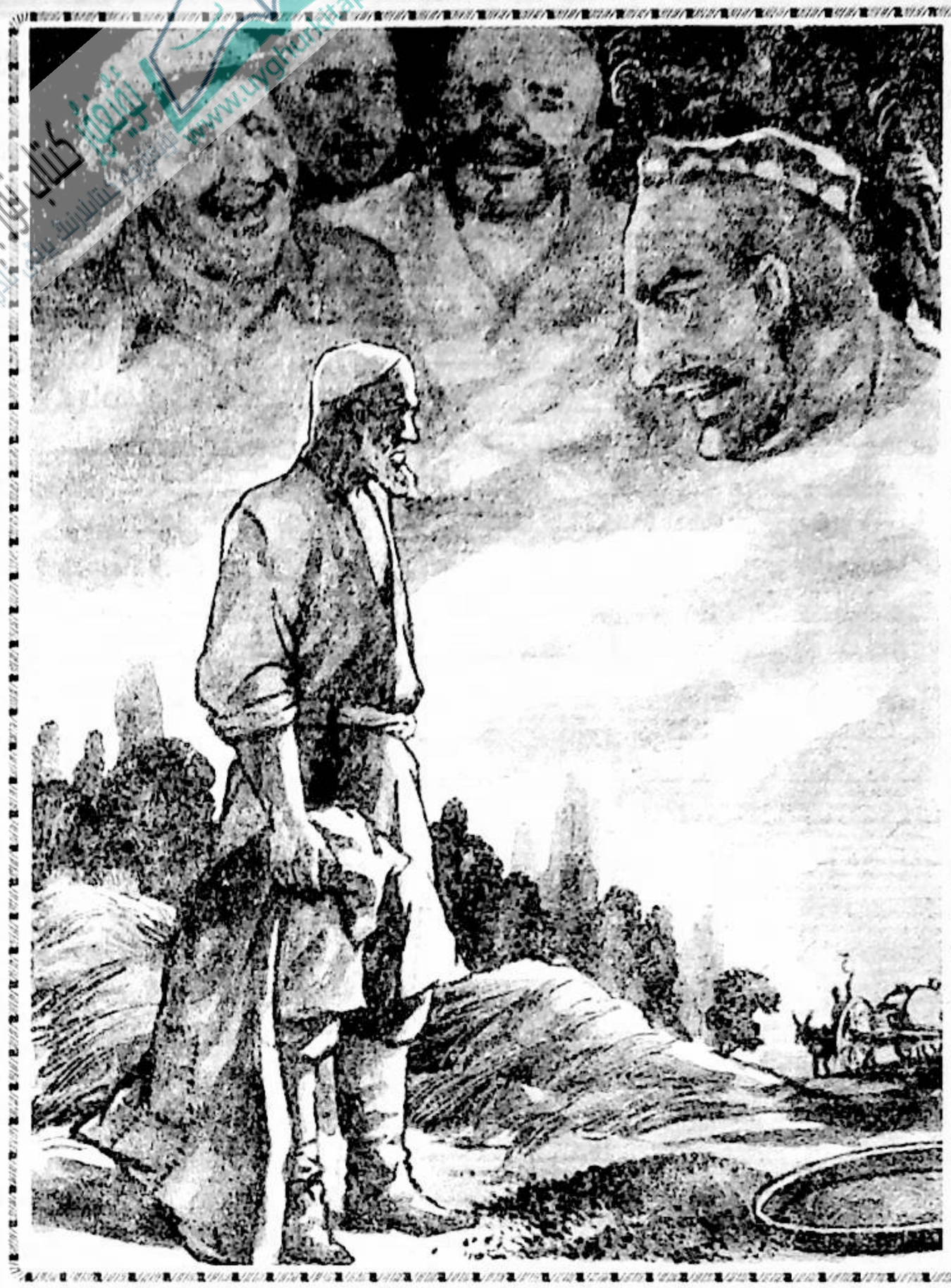
ئابلىز ئۆمەر

ئۆلۈم -
ھەر كىشىنىڭ بېشىدا بار،
بەندىچىلىكنىڭ ئالامىتى شۇ.
ئۆلۈم -
ياش - قېرى دېمەيدۇ،
تەقدىرنىڭ قۇدرىتى - كارامىتى شۇ.

ئىنسان -
ئۆمرىدە پەقەت بىر قېتىم
بىر قېتىملا ئۆلىدۇ،
ھاياتلىق شامى ئۆچكەندە.
مەنسەپدار (ھەممىسى ئەمەس)
ئۆلىدۇ ئىككى قېتىم:
بىرى - تەختتىن چۈشكەندە،
يەنە بىرى رىسقى تۈگىگەندە.

1999-يىل دېكابىر، قەشقەر

ئاپتور: قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتىنىڭ باشلىقى، ئالىي مۇھەررىر(M1)

خىزىر قاچقان چەش

(ھېكايە)

يۈسۈپجان ساۋۇت

«خامان ئالماق - شەھەر ئالماق» دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن. بالداق بوۋاي ئۆزىنىڭ كىچىككىنە خامىنىنى سورۇپ بولغۇچە شەھەر ئالغان ئاتاماندىنمۇ بەكرەك چارچىدى. كارغا يارىغان نەۋرىسى كېلىپقۇ ئىشلىشىپ بەردى. بىراق بوۋاي ئۇنى بىر ئازىمۇ خامان ئاتقىلى قويماي، ئاخىرىغىچە ئۆزىلا سورىدى. دېھقان قائىدىسىنى بىلمەيدىغان تەنتەك نەۋرە شامالغا قارىماي ئارا ئېتىپ، داننى كەتكۈزۈۋېتىشى مۇمكىن-دە. نېمىلا بولمىسۇن خامان سورۇلۇپ بولدى. ئەمدى تاسقاش كېرەك. بالداق بوۋاي نەۋرىسىنىڭ:

- چوڭ دادا، سەن بەك ھېرىپ كەتتىڭ، قورسىقىڭغا بىرنېمە يېگەچ ئارام ئال، مەن تاسقۇېتەي، - دېگىنىگە ئۇنمای، ئۆتكەمنى قولىغا ئېلىپ ئۆزى تاسقاشقا باشلىدى.

زىغىردەك ئۇششاق بۇغداي دانلىرى ئۆتكەمدىن ئوت-چۆپ ئۇرۇقلىرى بىلەن قوشۇلۇپ شارىلداپ چۈشەتتى. سورۇلغان پايخاننىڭ يېرىمى تاسقىلىپ بولغان چاغدىمۇ تاسقالغان دۆۋە گويا يەرگە ئولتۇرۇشۇپ كېتىۋاتقاندەك تۇزۇك ئېگىزلىمىدى. بالداق بوۋاي دىلىدا خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۈكرى ئېيتىۋاتقان بولسىمۇ ، تېشىغا چىقىرىپ ئۇھ تارتىپ سالدى.

- چوڭ دادا، دان سۈيىدىن كەتمىگەن بولسا بۇنداق بولمايتتى-ھە! ؟ . . .

بوۋاي ئۆتكەمگە پايخان ئۈسسۈپ بېرىۋاتقان نەۋرىسىگە ئالىيىپ قويدى.

- كۆزدە قارا ئوغۇت چېچىپ تېرىيالمىغان بولساق - ھەراست. . .

- خامان تۆپىدە تاپىتۇپاك سۆزلىمە، خىزىر قاچىدۇ!

- راست گەپ قىلدىمغۇ، نەدە تاپىتۇپاك سۆزلەي. شۇ چاغدا. . .

- گېپىڭنىڭ ئۆزى تاپىتۇپاك بولماي نېمە! خامان دېگەندە بىسمىللا دەپ، دىلىدا خىزىردىن بەرىكەت تىلەپ ئىشلىگۈلۈك.

خامان تاسقىلىپمۇ بولدى. ئەمدى دېنىنى دان، سامىنىنى سامان بويىچە ئەكىرىپ كەتسە بولاتتى. بالداق بوۋاي ئۇنداق قىلمىدى. قەدىمدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قائىدە بويىچە چەشنى خاماندا بىر كېچە قوندۇرماسا بولمايتتى. خاماندا قوندۇرمىغان چەشكە خىزىرمۇ قونمايتتى. بالداق بوۋاي تاسقالغان بۇغدايىنى گۈرجەكتە چاسىلاپ چەش قىلدى. چەش ئۈستىگە خەت بىلمىسىمۇ كۆڭلىدىكى

شەكىللەر بويىچە «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم، خىزىر ئەلەيھىسسالام بەركەت بەرگەيسەن» دېگەن «خەت» لەرنى يازدى. ئاندىن چەچنى پالازدا يۆگىدى.

چەشنى ئۇسۇش تەرەددۇتى ئەتىسى ئەتىگەندە باشلاندى:

نەۋرە ئىشەك ھارۋىنى قوشۇپ، تاغار-قاچىلارنى تەقلەپ، مومای روھ-ئەرۋاھلارغا تەۋىنىپ، خىزىردىن چەشكە بەركەت تىلەپ ياغ پۈرتىپ سالغان قازان ناننى خەپمەپكە[1] يۆگەپ ئاچىقتى. ئۇچەيلەن دەرقەمدە ئولتۇرۇپ بۇ چەش خۇلاق تامىقىنى يېدى. تاماقتىن كېيىن بالداق بوۋای تاھارەت يېگىلاپ، ئىككى رەكئەت شۈكرى ناماز ئوقۇدى. ئاندىن پالاستا يۆگەلگەن چەشنى «بىسمىللا» دەپ ئاچتى. چەشتىن بىر غەلۋىر ئۇسۇپ چەشنى ئوك چۆرگىلەپ چەچ باغلاق قىلدى، يەنە بىر غەلۋىر ئۇسۇپ چەچ بۇرنى ئايرىدى. نەۋرىسىگە ئىككى-ئۈچ غەلۋىر كەپسەن بەرىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئەسلىدە بوۋای قائىدە بويىچە ئۆشرە ئايرىماقچى بولغانىدى، لېكىن چەشنىك ئەھۋالىغا قاراپ، چەش بۇرنى بىلەن كەپسەننى ئۆشرە ئورنىدا چۈشىنىشكە مەجبۇر بولدى.

شۇ ئىشلاردىن كېيىن بالداق بوۋای چەشنىك ئايىغىدا ئولتۇرۇپ، چەشنى ئۇسۇشقا باشلىدى. «بىسمىللا» دەپ ئەمدىلا ئىككى غەلۋىر ئۇسۇشىغا ئالدى تەرەپتىن ئاياغ تاۋۇشلىرى ۋە بىرىنىك ۋاتىلداپ سۆزلىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى:

- ئوغۇلبالا بالدىقىم، قېرىغانچە چاققانلىشىپ كېتىۋاتسىلە جۇما. خەق تېخى ئورمىسىنىك ئايىغىنى ئۇزەلمەيۋاتقاندا، سىلە خامان ئۇسقىلى تۇرۇپ كېتىپسىلە ئەمەسما مانا. دېگەنبىلەن باشقىلارغا باشلامچى بولغۇدەك بىكسىڭلا بار قېرى-دە، سىلە... يامان ئوغرى...

بالداق بوۋای ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە پەيلىنى بۇزۇپ قارىدى. پالتەم سېكرىتار باشچىلىقىدىكى كەنت كادىرلىرى بىلەن مەھەللە باشلىقى پېتىراپ كەتكەن توسۇن توڭگۇزلاردەك چەشنىك ئالدىنى توغرىسىغا كېسىپ بوۋای تەرەپكە كېلىۋاتاتتى. «خامانغا مۇسۇلمان رەسمىدە كېلىشسەك بولماسمىدى، ھەي ئىسمت...» بالداق بوۋاينىك قاپىقى تېخىمۇ تۇرۇلدى، مۇھىم بىر نەرسىنى يوقتىپ قويغاندەك تىت-تىت بولدى. خامانغا كەلگەن ئادەم قائىدە بويىچە چەشنىك ئالدىدىن ئۆتمەسلىكى، ياندىن، ئارقىدىن كېلىپ: «خامان تولغاي» دېيىشى كېرەك ئىدى. ئاندىن خامان ئىگىسىمۇ: «دېگەنلىرى بولغاي» دەپ كەلگۈچىنى قارشى ئالاتتى. مۇشۇنداق بولغاندا خامانغا خىزىر بەرىكەت بېرەتتى. پالتەم سېكرىتارلارنىك گەپ-سۆزلىرى ۋە ئىش-ھەرىكەتلىرى قاچۇرۇدىغان ئىشلار ئىدى. ئەگەر پالتەم سېكرىتاردىن باشقىلار خامانغا مۇنداق كېلىدىغان بولسا، بالداق بوۋای يامان بولسىمۇ ئۇنى كەلگىنىگە توۋا قىلغۇزۇۋەتكەن بولاتتى.

نەۋرە بىلەن مومايمۇ پالتەم سېكرىتارلارغا بىزارلىق بىلەن قارىدى. كۆزلىرىگە ئۇلار قاچىدىكى ئىشىنى ئىچىۋالغان ئوغرى مۇشۇكلەردەك كۆرۈندى. ئۇ ئىككىسىنىك چۈشەنچىسىچە، بولۇپمۇ نەۋرىنىك جەزم قىلىشچە، بۇغداينىك مۇشۇنداق دانسىز، ھوسۇلسىز بوپقېلىشىغا پالتەم سېكرىتار سەۋەبچى بولغانىدى. نەۋرىنىك ھازىرقىدەك ئېسىدە: بۇلتۇر بۇغداي تېرىيدىغان چاغدا بالداق بوۋای قارا ئوغۇتتىن ئىككى قاپ سېتىۋالماقچى بولۇپ، نەۋرىسى بىلەن ماڭماقچى بولۇپ تۇرغاندا، پالتەم سېكرىتار مەھەللە باشلىقىنى باشلاپ كىرىپ قالدى. ئۇ: «ئاق يەرنى ئوسا قىلىشقا بەرگەن سۇنى كېپەزگە ساپسىلەر. بۇ، بىزنىك باشقۇرۇش ئورۇنلاشتۇرۇشىمىزغا خىلاپ، جەرىمانە تۆلەڭلار!» دەپ بالداق بوۋاينىك بارلىق يالۇرۇش-ئۆتۈنۈشلىرىگە پەرۋا قىلمای سۇ باشقا دېھقانلارغا، ئۇ، بازار ئىلىپ پۇل راستلىغۇچە باشقا مەھەللىگە يۆتكەپ كېتىلدى...

نەۋرىسى بىلەن مومای ئويلىغان بۇ ئىشلار بالداق بوۋاينىك خىيالىغا كىرىپمۇ قويمايتتى. ئۇ پەقەت پالتەم سېكرىتارلارنىك چەشنىك ئالدىدىن كېسىپ ئۆتۈپ، «مەكرۇھ» گەپلەرنى قىلىپ چەشكە قونغان خىزىرنى قاچۇرغىنىدىن ئىچىدە: «ئاپلوخەشكەمەر» دەپ تال-تال بولۇپ ئولتۇراتتى.

- ئۇتتۇرۇۋۇتكەن قىمارۋازدەك قاپىقىڭلىنى تۇرۇپ ئولتۇرۇپ قالدىڭلىغۇ، بالدىقىم. خېلى خۇش ئاۋاز ئوغرىتىڭلا، بۇگۈن نېمە بولدۇڭلا؟ كەلگەن مېھمانغا سالىمىڭلىمۇ يوقا. خامان ئۇسۇۋاتقان ئادەم ئادەم خۇش بولۇپراق ئۇسمامسىلە...

بالداق بوۋای قاپىقىنى ئاچماستىن: «نېمە گەپ؟» دېگەن مەنىدە قارىدى.

- كېلىڭلا پالتەم، - دېگەن گەپنى ئارانلا دېدى ئورنىدىن قىمىرلىماي.

پالتەم سېكرىتار بالداق بوۋاينى ئەركىلەش ئاھاڭىدا «بالدىقىم» دەپ ئاتايتتى. ئۇنىك بۇ سۆزىدە بوۋاينى ئەركىلەتكىنىدىن، ئۇنىڭغا ئەركىلىگىنى بىلىنىپ تۇراتتى. بالداق بوۋايمۇ سېكرىتارنى باشقىلاردەك: «شۇجى» - «سېكرىتار» دېمەي، «پالتەم»، گاھىدا «پالتام» دەيتتى. بۇ ئارقىلىق ئۇ سېكرىتارغا يېقىنچىلىق قىلاتتى. گاھىدا ئىككىسى بىر-بىرىنىك لەقەملىرىگە، ئىسىملىرىغا يۆلەپ چاقچاقلىشىپمۇ قويىاتتى.

- قارىغاندا، بۇغداينىك يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئۆيگە ئەكىرىپ بولغان ئوخشىمامسىلە، بالدىقىم. قانچىلىك ئەكىردىڭلا؟

- نەدىكىنى، بارى مۇشۇ...

- بىز بۇلاپ كەتمىگەندىكىن راست گەپ قىلىڭلا، بالدىقىم. بولمىسا مەن پالتا سىلە بالداقنى كېسىپ، ناكار قىلىۋەتمەي يەنە.

سېكرىتارنىك سۆزىدىن خىزمەتداشلىرى ھېسامنىك چاقچاقلىرىدىن ھوزۇرلانغاندەك قاقاقلاپ كۈلۈشتى.

---

① خەپمەچ - جەنۇب دېھقانلىرى ئۆزلىرى تاماق يېگەندە سالىدىغان ئاددىي - كىچىك داستىخان. - ئا

- بالداقنى كېسۈەتسەڭلا دەسسەپ يۈقىرى چىقىدىغان نېمە يوق، ئۆزۈڭلا دۇم چۈشەرسىلەمىكى.

بۇ قېتىم مومايى بىلەن نەۋرە كۆزلىرىدىن ياش چىققۇچە كۈلدى. باشقىلار بەدەنلىرىنى سىلكىپ كەلگەن كۈلكىنى سېكرېتارنىڭ ئۆگۈپ كېتىۋاتقان چىرايىغا قاراپ زورىغا بېسىۋالدى.

- گەپتە ئۇتتۇرمايدىغان قىرى ئوغرى - دە، بۇ. مۇنداق ئىش، بالدىنقىم: هوسۇلنى تىزىملاپ يۇقىرىغا يوللايمىز. كەنتىمىزنىڭ بۇ يىللىق بۇغداي مەھسۇلات كۆرسەتكۈچىگە يامان تەسىر يەتكۈزسەڭلا بولمايدۇ. شۇڭا راست گەپ قىلىڭلا: بۇغدايدىن ئۆيگە قانچە تاغار ئەكىردىڭلا؟

- خۇداغا چىنپۇتسەڭلا پالتەم، ئەمدى : «بىسمىللا» دەپ ئۇسۇشقا باشلىدىم. بىر ستەل بۇغداينىمۇ ئۇيان-بۇيان قىلمىدىم. تاھارەت بىلەن چەشنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ يالغان سۆزلىسەم ، دەۋزىخى بوپكەتمەمدىمەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ ئۆزۈمنىڭ يەيدىغان رىسقى -تەمىناتى تۇرسا، هارام بولمامدۇ يالغان گەپ قىلسام. . .

سېكرېتار بالداق بوۋاينىڭ گېپىگە زادىلا ئىشەنمىدى. بەش مو يەردىن ئاشۇ كىچىككىنە بۇغداي چىقسا قانداق بولغىنى؟ ئۇنىڭغا تەڭدىن تولىراق قومۇش ۋە باشقا ئوت-چۆپ مەڭگەنلىرى ئارىلاشقان سامان دۆۋىسىمۇ ئۆزىدىن نۇرغۇن بۇغداي چىققانلىقىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. سېكرېتار كەنت بوغالتىرى بىلەن مەھەللە باشلىقىنى بالداق بوۋاينىڭ ئۆيىنى ئاختۇرۇپ چىقىشقا بۇيرىدى. ئۇ ئىككىسى مومانىي باشلاپ ئۆيىنى ئاختۇرۇپ چىققاندىن كېيىن ئۆيدە راستىنلا بىر چاڭگالمۇ بۇغداي يوقلىقىنى دوكلات قىلدى. سېكرېتار بۇنى ئانچە قاپتىلمىغا ئېلىپ كەتمىدى.

- مەيلى، بۇنىڭ كارى چاغلىق. . . يەنە بىر گەپ، بالدىنقىم، سىلە بۇ يىل كەنتىمىز بويىچە ئەڭ دەسلەپ خامان ئالغان دېھقان. مۇشۇ باشلامچىلىق روھىڭلا بويىچە غەللە بىلەن هەمكارلىق بىرلەشمىسىدىكى قەرزىڭلارنىمۇ باشقىلاردىن بۇرۇن بېرىۋەتمەمسىلە!؟

- ماقۇل، خامانىنى جەمئىيەتقۇرۇۋېلىپ ئەتە-ئۆگۈنگىچە . . .

- ئا - هاي . . . بالداق بالا، يەنە رىجە ئۇقمىدىڭلا. مەن بۇ ئىشنى بۈگۈنلا ، هازىرنىڭ ئۆزىدىلا بېجىرىۋەت، دېمەكچى!

- چەشنى ئۆيگە ئەكىرمەي تۇرۇپ ئۇياق-بۇياقتا بەرەپتات قىلسا بولمايدۇ. سىلەرنىڭ هېسابات قائىدەڭلاردىمۇ كىرىم قىلماي تۇرۇپ چىقىم قىلمىدىغان ئىش يوققۇ.

سېكرېتار چەشنى ئۆيگە ئەكىرىسىمۇ - ئەكىرمىسىمۇ بۇ چىقىمنىڭ هامان بار ئىكەنلىكىنى، هۆكۈمەتنىڭ ئەمىر-پەرمانىغا بويسۇنسا، هۆكۈمەتنىڭمۇ ئۇنى تاشلىۋەتمەيدىغانلىقىنى . . . يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى سىيلىق، قاتتىق چۈشەندۈرۈپ، بالداق بوۋاينى بۇيرۇقتا كۆندۈردى. مەھەللە باشلىقى بالداق بوۋاينىڭ بۇ يىللىق غەللە ئۇچۇن 26چارەك بۇغداي تاپشۇرسا بولمىدىغانلىقىنى، قىشتا هەمكارلىق بىرلەشمىسىدىن ئالغان ئاشلىق قەرزىنىڭ 33چارەك بۇغداي ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇردى.

بالداق بوۋاي ئالدى بىلەن غەللىگە بېرىلمىدىغان بۇغدايىنى غەلۋىرىدە كەملەپ، ئۆزىنىڭ ئۇچ تاغىرىغا قاچىلىدى. ئاندىن قەرزى ئۇچۇن يەنە تۆت تاغارغا بۇغداي ئۇستى. ئەمدى چەشتىن پەقەت تۆت-بەش غەلۋىر بۇغدايلا قالدى. بوۋاينىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى، غەلۋىر تۇنقان قولى تىترىدى. شۇ چاغدا مەھەللە باشلىقى بىر گەپنى قىلىۋىدى ، ئارقىسىغا ئۇچۇپ كەتكىلى تاس قالدى.

- بالداقكا، ئېسىڭىزدە باردۇ، ئۆتكەندە سىز سۇ هەققىنى بېرەلمىگەن. خامان تۆپى بولغاندىكىن، هازىر شۇنى بىرنۇەتمەمسىز! پۇل بولسا پۇل بېرىڭ، پۇل بولمىسا بۇغداي بېرىڭ، بازار نەرقى هېسابلايمىز. شۇ چاغدا سىزدەك بېرەلمىگەنلەر-نىڭكىنى بىز بايلاردىن قەرز ئېلىپ يۇقىرىغا بەرگەن. هازىر ئۇ خەق بىزنى تۇتۇپ كېتىۋاتىدۇ. . .

بوۋاي بۇنىڭغىمۇ ماقۇل بولدى. چۈنكى ئۇ قەرزدىن قورقاتتى. بولۇپمۇ مۇشۇنداق قەرزلەردىن . . . شۇڭا ئۇ چەشنىڭ ئاخىرىنى مەھەللە باشلىقىنىڭ تاغىرىغا ئۇسۇپ بەردى. بۇ ئاران بەش غەلۋىر چىقتى. ئەلۋەتتە، بۇنچىلىك بۇغداي سۇ هەققىگە بويلمايتتى. بوۋاي بىر غەلۋىر چەش بۇرنىنىمۇ مەھەللە باشلىقىنىڭ تاغىرىغا تۆكۈپ بەردى. كەم قىسمىنى ئەتە بازاردا قوي سېتىپ بېرىمەن، دەپ ۋەدە قىلدى.

بوۋاينىڭ نەۋرىسى، پالتەم سېكرېتار بۇيرۇغان بىر قوشۇنسى ئىككى ئېشەك هارۋىسىغا بۇغدايلارنى بېسىپ يېزا مەركىزىگە يۇرۇپ كەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن پالتەم سېكرېتار باشلىق كادىرلار بالداق بوۋاي ئائىلىسىنىڭ بۇ يىللىق بۇغداي مەھسۇلاتىنى خاتىرىسىگە: « . . . بەش مو، بىرلىك مەھسۇلاتى 400كىلوگرام، ئومۇمىي مەھسۇلات2000كىلوگرام. . . » دەپ چىرايلىق ئولتۇرغۇزدى. ئۇنداق قىلمايمۇ بولمايتتى. . .

ئىشلار كۆڭۈلدىكىدەك پۈتكەندىن كېيىن كادىرلار بالداق بوۋايغا بۇ ھەقتە بىر هازا ئېزىپ-ئىچۇرۇپ چۈشەنچە بېرىۋېتىپ قايتىشتى. ئۇلار كېتىپ هايال ئۆتمەيلا خامانغا ساپايىلىرىنى جالداقشىتىپ ئىككى سائىل كەلدى. بالداق بوۋاي هەر يىلى خامان ئالغاندا چەش بۇرنىنى مۇشۇنداق سائىللارغا، تۇل خوتۇن، يېتىم بالىلارغا بېرەتتى. بىراق هازىر ئۇمۇ يوق ئىدى. . . سائىللارنىڭ ئالدىدا، ئۆيگە كەلگەن ئەزىز مېهمانغا داستىخان سالالمىغان نامرات ساهىبخانەدەك خىجىل بولغان بالداق بوۋاي ئۇلارغا بىر مۇنچە ئۇزرە ئېيتىپ: «تەقسىرلىرىم، خاپا بولۇشمىسىلا، چارنى سوقۇپ بېرەي» دېگەنىدى، پېشىنى قېقىپ كېتىپ قېلىشتى.

سائىللارنى ئۇزىتىپ قويغان بالداق بوۋاي چەش ئورنىغا قارىغىنىچە خىيالغا پاتتى. چەشتىن خىزىر قاچقانلىقىغا يەنە بىر قېتىم چىن ئىمانى بىلەن ئىشەندى. خىزىر قونمىغان، خىزىر قاچقان چەشلەرلا مۇشۇنداق چىقىشسىز، بىبەرىكەت بولاتتى. . . بالداق بوۋاي بارنىمۇ، يوقنىمۇ كۆرگەن، ئۇمىدۋار ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە نېمىدۇر بىر نەرسىگە ئېرىشىدىغاندەك ئىستەك-ئۇمىد پەيدا بولدى-دە، بۇغداي ئۇسۇشقا نېسىپ بولمىغان تاغارلىرىغا سامان قاچىلاشقا باشلىدى.

1998-يىل ئاۋغۇست، ئاتۇش كاتتايلاق
رەسىم: ئابلىمىت ئابلىز

ئاپتور: ئاتۇش شەھرى كاتتايلاق يېزا قۇدۇق كەنتىدىن، دېھقان
(M1)

مەدەنىيەت ـ سەنئەت گېزىتى

2001 ـ يىل 3 ـ سان، ئومۇمىي 31 ـ سان

ـ مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئۇچۇرلىرى

(2001 ـ يىل فېۋرالدىن مايغىچە)

● ژۇرنىلىمىز هۆكۈمەتنىن بېرىلىدىغان راسخوت توختىتىلىپ «ئەمچەكتىن چىقىرىلغان» دىن بۇيان دادىللىق بىلەن بازارغا يۈزلىنىپ، «نادىر ئەسەرلەر ستراتېگىيىسى» دە ۋە ئۆزىنىڭ «خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىبابلىق، ئوقۇشچانلىق» شوئارىدا چىڭ تۇرۇپ، بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا يول ئېچىپ ئالغا ئىلگىرىلىگەنلىكى ئۈچۈن ياخشى ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئېرىشىپ ئوقۇرمەنلەر ۋە كەسپداشلارنىڭ يۇقىرى باھاسىغا سازاۋەر بولماقتا.

سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى قۇمۇل ۋىلايەتلىك خىزمەت كومىتېتىنىڭ نەشر ئەپكارى «تەقدىرداش» ژۇرنىلى 2000 ـ يىل 4 ـ سانىدا تەھرىرات نامىدىن ئوقۇرمەنلەرگە يېڭى ئەسىر مۇناسىۋىتى بىلەن ژۇرنال يۈزىدە يوللىغان تەبرىك خېتىدە: «〈تەقدىرداش〉 يېڭى يىلدىن باشلاپ 〈شىنجاڭ مەدەنىيىتى〉 ژۇرنىلىنىڭ مەۋقە ۋە ئۇسلۇبىدا باشقۇرۇلۇپ تېخىمۇ ئاممىبابلىققا ۋە چوڭقۇرلۇققا يۈزلىنىدۇ» دەپ يازدى.

● يېقىندا نەشردىن چىققان «بۇگۈن» ژۇرنىلى ئۆزىنىڭ تۇنجى سانىدا هازىر بازارلىق ژۇرناللارنى ئالاهىدە تىلغا ئېلىپ ئۆتتى. ئۇلار: «ئامانلىق»، «جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى»، «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»، «تەڭرىتاغ»، «تەڭرىتاغ ئېكرانى»، «تەرمىلەر»، «كومپيۇتېر دۇنياسى»، «مۇنبەر»، «ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇچۇرلىرى» دىن ئىبارەت.

● تونۇلغان كومپوزىتور، ئەدىب، سەمەرقەنت مۇزىكا تەتقىقاتچىسى ياسىن مۇخپۇل ئەپەندىنىڭ «هايات مېلودىيىسى» ئىجادىيىتى، سەنئەت كېچىلىكى 25 ـ فېۋرال ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلدى.

ياسىن مۇخپۇل ئەپەندى يېگىرمە نەچچە يىللىق كۈچ قىرلىق ئىجادىيىت هاياتىدا مۇزىكا تەتقىقاتىغا ئائىت ئوتتۇز نەچچە پارچە ئىلمىي ماقالە، يېگىرمىدىن ئارتۇق هېكايە، 400 پارچىدىن ئارتۇق ناخشا ـ ئۇسسۇل مۇزىكىسى يېزىپ ئېلان قىلغان. ئۇ ئىجاد قىلغان مۇزىكىلارنىڭ كۆپچىلىك ناخشا تېكىستلىرىنى ئۆزى يازغان ۋە بىرمىليون خەتلىكتىن ئارتۇق مۇزىكا دەرسلىكىنى مۇستەقىل تۈزگەن.

ـ رىسالەت مۇھەممەت

● يېقىندا كېرىيە ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىدىكى مۇھەممەتئەيسا قۇربان ناھىيىلىك خەلق هۆكۈمىتىنىڭ هاۋالىسى بىلەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى ۋە ژۇرنىلىمىز تەھرىراتىغا بىر پارچە رەھمەت خېتى يېزىپ، نازارىتىمىزنىڭ بۇ ناھىيىنىڭ مەدەنىيەت خىزمەتلىرىنى ماددىي جەھەتتىن قوللىغانلىقىغا ئالاهىدە رەھمەت ئېيتتى.

رەھمەت خېتىدە يېزىلىشىچە، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى ئىنتىزام تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن سېكرېتارى ئابدۇشۈكۈر سېيىت مەسئۇللۇقىدىكى خىزمەت گۇرۇپپىسى 1999 ـ يىلى كېرىيە ناھىيىسى موغالالا بازىرى گۈزەر كەنتى بىلەن مۇغا كۆلبېشى كەنتىدە مۇقىملىق خىزمىتىنى ئىشلىگەندە، بۇ يەردىكى خەلق بىلەن ئىچقويۇن ـ تاشقويۇن بولۇپ، ئۇلارنىڭ دەردى ـ هالىغا يەتكەن. بۇ كەنتىلەردە مەدەنىيەت ئۆيلىرى يوقلىقىنى بىلگەندىن كېيىن مەدەنىيەت نازارىتىغا دوكلات يېزىپ، مەدەنىيەت نازارىتى 50 مىڭ يۈەن قۇرۇلۇش مەبلىغى چۈشۈرۈپ بېرىشى بىلەن بۇ ئىككى كەنتە زامانغا لايىق ـ كۆركەم مەدەنىيەت ئۆيلىرى قۇرۇلۇپ دېھقانلار بەكمۇ خۇرسەن بولغان.

رەھمەت خېتىدە يەنە بۇلتۇر يىل ئاخىرىدا ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىنىڭ كېرىيە ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسىغا بىردانە كومپيۇتېر، بىردانە ئۇچ چاقلىق موتسىكلىت، بىردانە گېنېراتورنى هەقسىز ياردەم قىلغانلىقىنى ئالاهىدە مەمنۇنىيەت بىلەن تىلغا ئالغان.

ـ ئۆز خەۋىرىمىز

● بۇ يىل 18 ـ يانۋاردا قاراقاش ناھىيە سايباغ يېزىسىنىڭ غەربىدىكى ئەسرلەر بويى غەپلەت ئۆيقۇسىدا ياتقان تاقىرسايى جانلىنىپ، ئادەم دېگىزىغا ئايلاندى. دارۋازلىق بىلەن نام چىقارغان دېھقان ئەزىمەت غوجىئابدۇللا روزىنىياز پولات ئارغامچا ئوستىدە ماهارەت كۆرسىتىپ ئون مىڭلىغان كىشىنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالدى. مۇشۇ يېزىنىڭ توزاقچى كەنتىدىكى غوجىئابدۇللا روزىنىياز ئۆسمۇرلۇك چېغىدىلا دارۋازلىققا هەۋەس قىلىپ، 12 ياش ۋاقتىدىن باشلاپلا مەشىققە كىرىشكەنىدى. ئۇ، دەرەخلەرگە، تۈۋرۈكلەرگە ئارغامچا تارتىپ ئۆزۈلدۈرمەي مەشىق قىلىش ئارقىلىق خېلى ئوبدان ماهارەت يېتىلدۈردى. ئۇ بۇلتۇر 6 ـ ئۆكتەبىردە «پەلەك شاهى» ئادىل هوشۇرنىڭ خېگىشەن تېغىدىن پولات ئارقاندا مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىنتايىن هاياجانلىنىپ، خەلق ئۈچۈن بىرەر ئەهمىيەتلىك ئىش قىلىش نىيىتىگە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆز كەنتىنىڭ غەربىدىكى جىلغىغا پولات ئارغامچا تارتىپ ئۇ يەردىن ئۆتۈشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ جىددىي تەييارلىققا كىرىشتى. ئۇ، مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ ماددىي جەھەتتىن قوللىشى بىلەن 26 مىڭ يۈەن مەبلەغ

توپلاپ، جىلغىدىكى ئىككى چوققىغا تارتىلغان ئۇزۇنلۇقى 700مېتىر، ئېگىزلىكى 60مېتىر كېلىدىغان پولات ئارغامچا ئۇستىدە جەسۇرلۇق بىلەن تېز-تېز قەدەم ئېلىپ، توققۇز مىنۇت 20سېكۇنتتا مۇڭەپپەقىيەتلىك ئۆتۈپ، يۇرتىغا شان-شەرەپ كەلتۈردى. كېيىن ئۇ يەنە پولات ئارغامچا ئۇستىدە كۆزىنى تېڭىپ كەينىچە مېڭىش، ئولتۇرۇش، پۇتىنى كۆتۈرۈش قاتارلىق ماھارەتلەرنى كۆرسەتتى، باتۇرانە ئىرادىسىنى نامايان قىلدى.

قاراقاش ناھىيىلىك پارتكوم ۋە خەلق ھۆكۈمىتى ئۇنىڭغا تون كىيگۈزۈپ، 2000يۈەن بىلەن مۇكاپاتلىدى. ئاممۇ ئۇنىڭ بويىنىغا گۈلچەمبىرەك ئاستى ۋە گۈلدەستىلەرنى تەقدىم قىلىپ قۇتلۇقلىدى. نەق مەيداندا ۋىلايەت، ناھىيە رەھبەرلىرى ۋە ھەرساھە ئاممىسى ئارقا-ئارقىدىن كۆكۈل ئىزھار قىلىپ، 10مىڭ يۈەندىن كۆپرەك پۇل ئىئانە قىلدى. ئۇ تېخىمۇ جاپالىق مەشق قىلىپ ، جەمئىيەتتىكى ھەرساھەنىڭ ياردىمى ، قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، ماددىي، مەنىۋى جەھەتتە پۈختا تەييارلىق كۆرۈپ، كېلەر قېتىمدا قاراقاش دەرياسى ئېقىنىدىكى 1300مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى ئۇلۇغئاتا سۇ ئامبىرى ئۇستىدىن پولات ئارغامچىدا ئۆتۈشكە بەل باغلىدى.

- سىدىق قاۋۇز

●ياپونىيە ھۆكۈمىتى يېقىندا شىنجاڭ مۇزبېيغا 32مىليون 100مىڭ ياپونىيە يېنى ھەقسىز ياردەم قىلدى، بۇ پۇل مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش ئۇسكۇنىلىرىنى سېتىۋېلىشقا ئىشلىتىلىدىكەن.

دۆلەت مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جاڭ ژېنشەن مۇنداق دېدى: «ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ مۇزېيىنىڭ ئۇسكۇنە تولۇقلىشىغا بەرگەن ياردىمىنىڭ ئەھمىيىتىشى جۇڭگو-ياپونىيە ئىككى دۆلەتنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىغا پايدىلىق بولۇپ، غەربىي رايوندىكى ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداشتا ئىجابىي رول ئويناىدۇ» .

ياپونىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى گۇيېزۇ تەيلاڭ مۇنداق دېدى: «شىنجاڭ - تارىخى ئۇزۇن، قەدىمىي شەرق مەدەنىيىتى بىلەن غەرب مەدەنىيىتى قوشۇلغان جاي. شىنجاڭنى كېسىپ ئۆتكەن (يىپەك يولى) تارىختا ياپونىيىگە زور تەسىر كۆرسەتكەن» .

شىنجاڭ مۇزېي 43يىللىق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭدا قەدىمكى «يىپەك يولى» مەدەنىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان 80مىڭدىن ئارتۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقى ساقلانغان. بۇ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىچىدە دۇنياغا مەشھۇر يازما ماتېرىياللار، توقۇلما بۇيۇملار، فارفۇر قاچىلار، لايدىن ياسالغان قورچاقلار، ھەرخىل رەسىم، قەدىمكى جەسەتلەر بار.

- ئۆز خەۋىرىمىز

●چەرچەن ناھىيىلىك پارتكومنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى جياڭ خەيبو 23-مارت چۈشتىن ئىلگىرى باينىغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق ئىش باشقارمىسىدا جېننىس دۇنيا رېكورتى شاڭخەي باش شتابىنىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى نې جىڭچۈەننىڭ قولىدىن بۇ ناھىيىدىكى زاغۇنلۇق قەدىمىي قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان قەدىمىي چالغۇ ئەسۋاب غوڭقا بىلەن 14ئادەم دەپنە قىلىنغان چوڭ تېپتىكى ئائىلىۋى شام گۆرگە بېرىلگەن دۇنيا جېننىس رېكورتى گۇۋاھنامىسىنى تاپشۇرۇۋالدى.

چەرچەن ناھىيىلىك ساياھەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئەنۋەر ھاشىم مۇخبىرلارغا تونۇشتۇرغان ئەھۋالغا ئاساسلانغاندا، زاغۇنلۇق قەدىمىي قەبرىستانلىقى چەرچەن ناھىيە بازىرىنىڭ جەنۇبىدىكى ئالتە كىلومېتىر يىراقلىققا جايلاشقان بولۇپ، تەخمىنەن 3000يىللىق تارىخقا ئىگە ئىكەن. بۇ قەبرىستانلىقنىڭ ئىشلىتىلگەن ۋاقتى(يەنى قەبرىستانلىق قىلىنىپ مېيىت دەپنە قىلىش توختىتىلغانغىچە بولغان ۋاقىت) 1500يىلدىن ئاشىدىكەن. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىدارىسى 1985-يىلدىن بۇيان زاغۇنلۇق قەدىمىي قەبرىستانلىقىنى ئۈچ قېتىم قازغان بولۇپ، ھازىرغىچە 160تىن ئارتۇق قەبرىنى ئاچقان. ھازىر يەنە قېزىلمىغان 200دىن ئارتۇق قەبرە بار ئىكەن. بۇ قەبرىستانلىق شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە نۇقتىلىق قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقى ئورنى قىلىپ بېكىتىلگەن.

بۇ قېتىم زاغۇنلۇق قەدىمىي قەبرىستانلىقىدىن قېزىۋېلىنغان ئىككى دانە غوڭقا شۇ جايدىن چىقىدىغان توغراقتىن ياسالغان بولۇپ، ئۇنىڭ يۇزلىكىگە ھايۋانات تېرىسى كېرىلگەنكەن. بىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 61.6سانتىمېتىر، يەنە بىرىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 87.6سانتىمېتىر كېلىدىغان بۇ ئىككى دانە غوڭقا ئەنئەنىۋى تارىلىق ئۇسلۇبتا چالغۇ ئىكەن. غوڭقا مىلادىدىن ئىلگىرىكى 2000-يىللىرىلا بار چالغۇ بولسىمۇ ، لېكىن دۇنيا بويىچە تا ھازىرغىچە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قېزىش داۋامىدا زادىلا تېپىلىپ باقمىغانىكەن. چەرچەندىن تېپىلغان بۇ غوڭقىنىڭ شەكلى دۇنخۇاڭ ۋە شەنشىدىكى تام رەسىملىرىدە ئۇچرايدىغان غوڭقىلار بىلەن ئاساسەن ئوخشاش بولۇپ، بۇ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى خەلقلەر ئىشلەتكەن غوڭقىنىڭ غەربىي رايونلاردىن كىرگۈزۈلگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدىكەن. زاغۇنلۇق قەدىمىي قەبرىستانلىقىدىن تېپىلغان شام گۆرنىڭ ئاستىنىڭ ئۇزۇنلۇقى بەش مېتىر، كەڭلىكى 7.2مېتىر، چوڭقۇرلۇقى 4.3مېتىر بولۇپ، ئەر-ئايال، بالا-چاقا قاتارلىقلار بولۇپ جەمئىي 14ئادەم دەپنە قىلىنغان. بۇ شام گۆر نۆۋەتتە دۇنيا بويىچە ئەڭ مۇكەممەل ساقلانغان، ئادەم سانى ئەڭ كۆپ ئائىلە نەسەب گۆرى ھېسابلىنىدىكەن. بۇ گۆرگە يەنە قاشتېشى، فارفۇر، مىس، تۆمۈر بۇيۇملار ۋە پاختا، يۇڭ رەختتىن تىكىلگەن كىيىم-كېچەكلەرمۇ كۆمۈلگەنكەن.

ئەنۋەر ھاشىمنىڭ مۇخبىرغا ئېيتىشچە، چەرچەن ناھىيىسىدىن تېپىلغان ئېغىرلىقى 1.5تونىنا كېلىدىغان چوڭ قاشتېشى بۇلتۇر ئىيۇندا جېننىس دۇنيا رېكورتى قامۇسىغا كىرگۈزۈلگەنكەن. بۇ قېتىمقى ئىككى تۈرنى قوشقاندا جەمئىي ئۈچ تۈرلۈك جېننىس دۇنيا رېكورتىغا ئېرىشكەن بولۇپ، چەرچەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە جېننىس دۇنيا رېكورتىغا ئېرىشكەن ناھىيە ھېسابلىنىدىكەن. بۇ، چەرچەن ناھىيىسىنىڭ ساياھەتچىلىك ئىشلىرىنى يۇكسەلدۈرۈشتە تۈرتكىلىك رول ئويناىدىكەن.

- ئابدۇشۇكۇر ئابدۇكېرىم

●شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى ئەدەبىيات-سەنئەت بۆلۈمى ئۇيۇشتۇرغان 2001-يىللىق نەۋرۇز سەنئەت كېچىلىكى 16-مارت شىنجاڭ «خەلق» سارىيىدا ئۆتكۈزۈلدى.

يېڭى ئەسىرنىڭ تۇنجى يىلىدا ئۆتكۈزۈلگەن نەۋرۇز سەنئەت كېچىلىكىنىڭ مەزمۇنى يېڭى ھەم مول، شەكلى ئۆزگىچە ھەم كۆپ خىل بولۇپ، ناخشا-ئۇسسۇل، ئېتوت-يۇمۇر، شۇنىڭدەك سېرىك نومۇرلىرى

كىشىگە بەدىئىي زوق بەخش ئېتىدۇ.

- سادىق ئىمىر

● ئىلى ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ باشقۇرۇش، قوغداش ئورنى يېقىنقى يىللاردىن بۇيان سۇلتان ئۇۋەيسخان مازىرى، تۇغلۇق تۆمۈرخان مازىرى قاتارلىق ئالاھىدە تارىخىي قۇرۇلۇشلارنى رېمونت قىلدى. ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئىنقىلابىنىڭ تارىخىنى كۆرگەزمە قىلىش‌مەركىزىنى قايتا رېمونت قىلىپ ئالاھىدە كۆرگەزمە ئورنىنى قىلىپ ئاچتى. مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى تەكشۈرۈش سالمىقىنى كۈچەيتىپ، قىممەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورۇنلىرىنى تەكشۈرۈپ تېپىش، مەدەنىيەت مىراسلىرىنى توپلاش-رەتلەش قەدىمىنى تېزلەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش، ساقلاش ئورۇنلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتىنى كۈچەيتىپ، ناھىيە (شەھەر) لەرنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش، باشقۇرۇش ھەم يەرباشقۇرۇش تارماقلىرىدىن مەخسۇس ئادەم چىقىرىپ، 486 مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنىنىڭ قوغداش كۈلىمىنى بېكىتتى. ۋىلايەت بويىچە مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنىدىن 225 نى يېڭىدىن بايقىدى. ھازىر ۋىلايەت بويىچە بىر ئورۇن مەملىكەت دەرىجىلىك، 25 ئورۇن ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك، تۆت ئورۇن ۋىلايەت دەرىجىلىك، 144 ئورۇن ناھىيە (شەھەر) دەرىجىلىك قوغدىلىدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى. ئىككى يىلدىن بۇيان بۇ ئورۇنلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلغان ئادەم 20 مىڭدىن ئاشتى.

- مىرزەخمەت مۇھەممەت

● ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىدىكى يىرىك نامايەندە - مەرھۇم يازغۇچى زوردۇن سابىر ئەسەرلىرى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى 3-ئاپرېل شىنجاڭ ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەر نەشرىياتىدا ئۆتكۈزۈلدى.

يىغىنغا ئۇرۇمچىدىكى بىر قىسىم ئاتاقلىق يازغۇچى، ئوبزورچى، شائىرلاردىن بولۇپ 40 كىشى قاتناشتى. يىغىندا مۇتەخەسسىسلەر مەرھۇم يازغۇچى زوردۇن سابىرنىڭ ئىجادىي ئەمگەكلىرىگە يۇقىرى باھا بەردى. بولۇپمۇ يېقىندا ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشكەن «ئانا يۇرت» رومانىنىڭ ئۇيغۇر ھازىرقى زامان ئەدەبىياتىدىكى تەڭداشسىز زور مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئىلمىي يوسۇندا شەرھلەندى. يىغىن ئەھلى بىردەك «ئانا يۇرت» رومانىنى «نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن مەشھۇر يازغۇچى شولوخوفنىڭ «تىنچ دون» رومانى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، «ئانا يۇرت» رومانىمۇ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى «تىنچ دون» دېيىشتى.

بۇ رومانىنى نەشر قىلغان شىنجاڭ ياشلار ۋە ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى بۇ رومانىنىڭ پات ئارىدا خەنزۇ، قازاق تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ، نەشر قىلىنىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

- ئىلغارجان سادىق

● 11-ئاپرېل ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك 9-نۆۋەتلىك تەنھەرىكەت يىغىنىنىڭ تاللاش مۇسابىقىسى ۋە 2001-يىللىق مەملىكەتلىك چېلىشىش لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قەدىمچە چېلىشىش ماھىرى ئەلى نۇر 58 كىلوگراملىقلار بويىچە چېمپىيونلۇقنى قولغا كەلتۈردى.

ئەلى نۇر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ چېلىشىش ساھەسىدە يېڭىدىن يېتىشىپ چىققان ئەزىمەت. ئۇ، ئىلىدىن بولۇپ، بۇ يىل 23 ياشقا كىرگەن. 1999-يىلى دۇنيا ياشلار چېلىشىش لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىدە 5-لىككە ئېرىشىشتەك ياخشى نەتىجىنى قولغا كەلتۈرگەن. ئۆتكەن يىلى ئۇ، بۇ تۈردىكى مۇسابىقىدە مەملىكەت بويىچە 3-لىككە ئېرىشكەن.

- ئۆز خەۋىرىمىز

● ئاپرېلنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا گۈاڭدۇڭ ئۆلكىسىنىڭ جۇڭشەن شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن مەملىكەتلىك 2001-يىللىق يېنىك ئاتلېتىكا لەۋھە تالىشىش مۇسابىقىسىدە شىنجاڭ كوماندىسىدىكى نۇرمۇھەممەت مۇسابىقىنىڭ تۇنجى كۈنى دىسكىنى 36.56 مېتىرغا ئېتىپ بۇ تۈردە چېمپىيون بولدى.

- شىنخۇا ئاگېنتلىقى

● ئاپرېلنىڭ بېشىدا چاۋشيەننىڭ پايتەختى پېكىراڭدا ئۆتكۈزۈلگەن «ئاپرېل باھارى» ناملىق دوستلۇق سەنئەت بايرىمىدا شىنجاڭ ناخشا-ئۇسۇل ئۆمىكى ئورۇندىغان نومۇرلار بەش ئالتۇن مېدال، ئىككى كۈمۈش مېدالغا ئېرىشتى.

ئىگىلىنىشچە، شىنجاڭ ناخشا-ئۇسۇل ئۆمىكى جۇڭگو سەنئەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ بۇ سەنئەت بايرىمىغا قاتناشتى. نەتىجىدە كوللېكتىپ ئورۇندىغان «تەخسە ئۇسۇلى» ئىجادىيەت ۋە ئورۇنداشتا ئىككى ئالتۇن مېدالغا، «داپ ئىشقى» ناملىق ئۇسۇل ۋە دىلنار ئابدۇللا ئورۇندىغان «داۋانچىڭ قىزى» ناملىق ئۇسۇل، ئايتۇرسۇن نىياز ئورۇندىغان «شىنجاڭنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى جياڭنەندىن قېلىشمايدۇ» ناملىق ناخشا ئايرىم-ئايرىم ھالدا ئالتۇن مېدالغا، ئىززەت ئېلىياس ئورۇندىغان «قىزىل بايراق لەپىلدىمەكتە» ناملىق ناخشا ۋە كوللېكتىپ ئورۇندىغان «پو ئۇسۇلى» كۈمۈش مېدالغا ئېرىشتى. بۇ قېتىمقى سەنئەت بايرىمىغا 40 نەچچە دۆلەتتىن 80 نەچچە ئۆمەك قاتناشقان بولۇپ، شىنجاڭ ناخشا-ئۇسۇل ئۆمىكىنىڭ ئارتىسلىرى ئورۇندىغان ناخشا-ئۇسۇللا چاۋشيەننىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ۋە ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

مېھرىنىساي ياقۇپ

● قەشقەر ۋىلايىتى «10 مىڭ چاقىرىملىق چېگرا رايون مەدەنىيەت كارىدورى قۇرۇلۇشى»، «مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدا ئىلغار ناھىيە بەرپا قىلىش» ۋە «ئۆسمۈرلەر سەنئىتى پىلانى» قاتارلىق ئۇچ چوڭ سىستېما قۇرۇلۇشىنى چىڭ تۇتۇپ ئىشلەپ مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈردى.

بۇ ۋىلايەت ئالدى بىلەن بەش مىليون يۈەن مەبلەغ ئاجرىتىپ قەشقەر سەنئەت مەكتىپىنىڭ ئۇنىۋېرسال ئوقۇتۇش بىناسى ۋە ئولتۇراق ئۆيى قۇرۇلۇشىنى پۈتتۈردى، ۋىلايەتلىك ناخشا-ئۇسۇل، تىياتىر ئۆمىكىنىڭ رەپتىس زالى قۇرۇلۇشىغا جىددىي تۇتۇش قىلدى. ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش - باشقۇرۇش ئورنى بىرمىليون يۈەندىن كۆپرەك مەبلەغ ئاجرىتىپ، مەدەنىيەت يادىكارلىق ساياھەت نۇقتىلىرىنىڭ مۇھىتىنى ئۆزگەرتتى. مارالبېشى ناھىيىلىك مەدەنىيەت، تەنتەربىيە ئىدارىسىمۇ ناھىيىنىڭ قوللىشى بىلەن بىرمىليون يۈەنگە يېقىن مەبلەغ ھەل قىلىپ، مەدەنىيەت، تەنتەربىيە ئىدارىسى بىلەن سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئۇنىۋېرسال خىزمەت بىناسىغا

تۆتۈش قىلدى. مەكتەپ ناھىيىسى 112مىڭ يۈەن مەبلەغ سەرپ قىلىپ، يېزا مەدەنىيەت پونكىتلىرىنى قۇرۇشنى كۆچەيتىپ، مەدەنىيەت پونكىتلىرىنىڭ ئەسلىھە قۇرۇلۇشىنى ئۆلچەمگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن تىرىشتى. ھەرقايسى ناھىيە(شەھەر)لىك مەدەنىيەت تارماقلىرىمۇ تىرىشىپ مەبلەغ توپلاپ مەدەنىيەت ئەسلىھەلىرىنى تەرەققىي قىلدۇردى. بۇ ۋىلايەت قاتتىق دېتال قۇرۇلۇشنى چىڭ تۆتۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، قوشۇن قۇرۇلۇشىغمۇ ئەھمىيەت بېرىپ، ئاساسىي قاتلام مەدەنىيەت پونكىتلىرىدىكى خادىملارنىڭ كەسپىي تەربىيىلىنىشىنى كۈچەيتتى. بۇ ۋىلايەت يەنە ئاممىۋى مەنئەت يۈرتىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئاممىۋى مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنىڭ مەزمۇنلىرىنى بېيىتتى. ۋىلايەتلىك ئاممىۋى سەنئەت يۈرتى قىشلىق ۋە يازلىق تەتىل مەزگىللىدىن پايدىلىنىپ گۈزەل سەنئەت، ئۇسۇل، مىللىي چالغۇلارنى چېلىشنى ئۆگىتىش قاتارلىق تەربىيىلەش كۇرسلىرىنى ئېچىپ، 250 ئۆسمۈرنى تەربىيىلىدى. «ئانارگۈل» ئۆسمۈرلەر سەنئەت ئەترىتى ۋە بالىلار خور ئۆمىكى ئورۇندىغان سەنئەت نومۇرلىرى شىنجاڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدا كۆرسىتىلىپلا قالماستىن، ئۇلار ئورۇندىغان خور 5-نۆۋەتلىك خەلقئارا خور مۇسابىقىسىدە مىس مېدالغا ئېرىشتى. قاغىلىق ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۈرتى گۈزەل سەنئەت، ئۇسۇل، ھۆسنخەت ۋە قوش تىل ئۆگىنىش كۇرسى تەشكىللەپ، ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ قۇغۇچىسىدىن 370نەپەرنى تەربىيىلىدى. يوپۇرغا، مارالبېشى ناھىيىلىرى دېھقانلار ئاممىسى قاتناشقان چوڭ تىپتىكى مەشرەپ، ئەنەم، سەنئەت بايراملىرىنى ئۆتكۈزۈپ، ئاممىنىڭ ئىشتىن سىرتقى ھەۋىسىنى تۇرمۇشنى بېيىتتى.

- ئېزىزجان توختىھاجى

●26-ئاپرېل ئاقسۇدا ئۆتكۈزۈلگەن شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئىشلىرىدىكى نۆقتىلىق قۇرۇلۇش يىغىنىدا ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى شىنجاڭ بويىچە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىدىكى ئىلغار ئورۇن، دەپ نام بەرگەن 3-تۈركۈمدىكى ئىلغار ئورۇنلارنىڭ تىزىملىكى ئېلان قىلىندى.

مۇكاپاتلانغان بۇ 12ئورۇن: كۇيتۇن شەھىرى، جەرەنبۇلاق رايونى، قاراماي رايونى(قاراماي شەھىرى)، ئالتاي شەھىرى، ئۇچتۇرپان ناھىيىسى، بۇرچىن ناھىيىسى، كۆكتوقاي ناھىيىسى، چەرچەن ناھىيىسى، بۇرۇلتوقاي ناھىيىسى، موري قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى، چاپچال شىبە ئاپتونوم ناھىيىسى، ئاتۇش شەھىرىدىن ئىبارەت.

- ئۇز خەۋىرىمىز

●28-ئاپرېل چۈشتىن كېيىن ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمى، ئاپتونوم رايونلۇق ئىتتىپاق كومىتېتى قاتارلىق بىرقانچە ئورۇننىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن شىنجاڭ بويىچە 3-قېتىملىق ياشلار مەدەنىيەت-سەنئەت بايرىمى ۋە 4-قېتىملىق ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مەدەنىيەت-سەنئەت بايرىمىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى - «يېڭى ئەسىردىكى ياشلىق ناخشىسى» چوڭ تىپتىكى ناخشا كېچىلىكى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئۆتكۈزۈلدى. بۇ قېتىمقى كېچىلىككە بىر قىسىم ئالىي مەكتەپ، ھەربىي قىسىم، كارخانا گۇرۇھلىرى ۋە ئىدارە-ئورگانلارنىڭ ۋەكىللىرى بولۇپ 3000گە يېقىن كىشى قاتناشتى. كېچىلىكتە ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ ئىشتىن سىرتقى ئارتىسلار مول مەزمۇنلۇق نومۇرلارنى ئورۇندىاپ بۆگۈنكى زامان ياشلىرىنىڭ رۇھىدىن ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئېڭىنى ئەكىس ئەتتۈردى ھەم تەشۋىق قىلدى.

- نىياز قاھار

●4.، 5-ماي كەچتە رۇسىيە مېھمانسارىيىنىڭ 2500كىشىلىك زالى تاماشىبىنلار بىلەن لىق تولدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تاشقى ئالاقە ۋەكىللەر ئۆمىكى قويغان ئويۇن جۆرگىلىغا يارەم بېرىشكە قاتناشقان جەڭچىلەر، پېشقەدەم مۇتەخەسسىسلەر، رۇسىيىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ھەرساھەدىكى جۆرگىلىغا قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى.

رۇسىيە جۆرگىلىغا سودا-سانائەتچىلەر بىرلەشمىسى، موسكۋا جۆرگىلىغا - رۇسىيە مەدەنىيەت ئالاقە مەركىزى، رۇسىيە جۆرگىلىغا ئايالار بىرلەشمىسى 4-ماي كەچتە رۇسىيە مۇزىكا زالىدا رۇسىيىدىكى جۆرگىلىغالار بىرلەشمىسى باش جەمئىيىتى ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنى ئىلتىماس قىلىش تەشكىلي ھەيئىتىنىڭ بېيجىڭنىڭ ئولىمپىك تەنھەرىكەت مۇسابىقىسىنى ئۆتكۈزۈشنى ئىلتىماس قىلىشىنى قوللاش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلگەن زېھىن سىناش مۇسابىقىسىنىڭ مۇكاپاتىنى تارقىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى. رۇسىيىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ھەرساھەدىكى جۆرگىلىغالار شىنجاڭ ناخشا-ئۇسۇل ئۆمىكىنىڭ زوق-شوق بىلەن كۆردى. بۇ قېتىمقى سەنئەت كېچىلىكىنى موسكۋا جۆرگىلىغا - رۇسىيە مەدەنىيەت ئالاقە مەركىزىنىڭ رەئىسى، كونا بېيجىڭ مېھمانسارىيىنىڭ باش دېرىكتورى لى زۇڭلۇن ئەپەندى ئويۇشتۇرغان. ئۇ، ئويۇننى كۆرگەندىن كېيىن ھاياجانلانغان ھالدا مۇنداق دېدى: ئايتۇرسۇن نىياز ئېيتقان شىنجاڭنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن ناخشا كىشىنى تولىمۇ ھاياجانغا سالىدۇ. بىز رۇسىيىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ھەرساھەدىكى جۆرگىلىغالار ۋەتىنىمىزنىڭ تېخىمۇ باي، قۇدرەتلىك بولۇشىنى، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشىنىڭ كۈنسېرى بايىاشاد بولۇشىنى چىن دىلىمىزدىن تىلەيمىز. شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن، رۇسىيىدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان لى لىن خانىم بەكمۇ ھاياجانلاندى. ئۇ ئىلگىرى شىنجاڭدا ئۇزۇن يىل خىزمەت قىلغانىدى. شۇڭا ئۇ، ئويۇن ئاخىرلاشقاندا، سەھنىگە چىقىپ ئارتىسلار بىلەن بىللە ئۇسسۇلغا چۈشتى.

5-ماي كەچتە، ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش، ئازادلىق ئۇرۇش، ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ چاۋشيەنگە يارەم بېرىش ئۇرۇشىغا قاتناشقان، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش مەزگىلىدە دۆلىتىمىزنىڭ ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇشىغا يارەم بەرگەن پېشقەدەم جەڭچىلەر، مۇتەخەسسىسلەر تەكلىپكە بىنائەن سەنئەت كېچىلىكىگە قاتناشتى.

رۇسىيە - جۆرگىلىغا دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ماخمۇدۇف ئەپەندى ئويۇننى كۆرگەندىن كېيىن: جۆرگىلىغا غەربىي قىسمىدىكى شىنجاڭدا مۇشۇنداق يۇقىرى سەۋىيىلىك ئارتىسلارنىڭ بارلىقىنى ئويلىماپتىكەنمەن، دېدى.

ئويۇن ئاياغلاشقاندىن كېيىن، جۆرگىلىغا رۇسىيىدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى ۋۇتاۋ، رۇسىيە - جۆرگىلىغا دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى ئىۋانوف، ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ باشلىقى، ج ك پ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى دۇەن تۇڭخۇا سەھنىگە چىقىپ ئارتىسلار بىلەن خاتىرە ئۈچۈن سۈرەتكە چۈشتى.

- چىن يەن (M2)

خۇراپاتقا بىر سوئال

ـ«زامانىۋى خۇراپاتلىق ۋە ئۇنىڭ ئالامەتلىرى» گە ئىلاۋە

ئابدۇقادىر جالالىددىن

(ژۇرنىلىمىزنىڭ ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان تەقرىزچىسى)

«خۇراپات» دېگەن سۆز زامانىمىز كىشىلىرى تەرىپىدىن كۆپ ئىشلىتىلىدۇ، ھازىرغا قەدەر ئىلمىي ياكى پەلسەپىۋى مەنىدە ئىزاھات بېرىلمەي كەلدى. تەپەككۇر قىلىشقا كەلگەندە ئىنتايىن ھۇرۇن ئادەملىرىمىز ئۆزىگە ياقمىغان ياكى ئۆز نەپسىنىڭ بەھوزۇر قانات يېيىشىغا پۇتلاشقان ھەرقانداق يوسۇنلارنى، قەدىمىيلىك تۈسىگە ئىگە بۇيۇملارنى يەڭگىللىك بىلەن «خۇراپاتلىق» دەپ ئاتاشتى، شۇنداقلا ئۇلاردىن ۋاز كېچىشكە شۇنچە ئالدىراشتى. بالىلىق دەۋرىمدىكى بەزى خاتىرىلەردىن ئايانكى، كىشىلەر تۈگمەن ئۇنى ئىشلىتىشنى، ئاغچا يۇغۇچتا قازان يۇيۇشنى، «سۇغا تۈكۈرمە»، «يەرنى ئۇرما» دېگەنگە ئوخشاش نەسىھەتلەرنى خۇراپاتلىق، دەپ ئەيىبلىشەتتى. يىللار ئۆتۈپ ئۇنداق ئالامەتلەرنىڭ تۇرمۇشىمىزدىكى ئورنى يوقاشقا باشلىدى. بىز ئۇلارنى يوقىتىش ئارقىلىق نېمىگە ئېرىشتۇق؟ ئەجدادلار تۈگمەن ئىجاد قىلغانكەن، بىز ئۇلارنى يوقىتىش بەدىلىگە تەييارتاپلىق ۋە تەقلىدىي ئىستېمالچىلىقنى پەيدا قىلدۇق. چىلەكنى خالىغان چاغدا، خالىغان ۋاقىتتا چۆكۈرۈپ ئېلىپ ئىچسە بولىدىغان ئۆيناق سۇلار شائىرلارنىڭ شېئىرلىرىدىلا قالدى.

تۇرمۇشىمىزدىكى ھەر بىر شەيئىي ئۇزاق تارىخنىڭ سىرلىق قاتلاملىرىنى ئاشكارىلايدىغان، ئەجدادلارنىڭ كەشپىيات ئۇستۇنلۇكى، ئىقلىملار ئارا مەردانە يۇرۇشلىرىدىن دېرەك بېرىدىغان نازۇك يېپ ئۇچى. ئۇنى يوقىتىش ياكى ئۇزۇپ تاشلاش تارىخنىڭ مۇستەھكەم ئۇگىلىرىنى يەنجىپ تاشلىغانلىق بىلەن باراۋەر.

ئۇيغۇر تېلېۋىزىيىچىلىكىدە ئېتوت بىر قەدەر تېز راۋاجلاندى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىخچام قۇرۇلمىسى

تەرەققىيات ۋە بىز

بىلەن كىشىلەر قەلبىدىكى بۇرۇقتۇرما ئىنكاسنى يۈمۈر ئىچىگە ئالدى. ئوخشىمىغان كەچۈرمىشلىرىنى مازاق قىلىپ، لەززەت تېپىشقا ئادەتلەنگەن خەلقىمىز ئېتوت ئارقىلىق مەلھەم تېپىشقاندەك بولدى. ئەمما كۆپلىگەن ئېتوتلاردا مىللىي خاسلىق ۋە مىللىي كەشپىياتنىن دېرەك بېرىدىغان يالدامىلار مەسخىرە ئوبيېكتى قىلىندى. ئىدىيىسى قاتمال، كونا پەرەست كىشىلەرنىڭ ساقال-بۇرۇتلۇق، تون-يەكتەك كىيىۋالغان قىلىپ كۆرسىتىلدى. ئەقلى كەمتۇك، مەتۇ كىشىلەرنى بولسا دۇخاۋا دوپپا، بادام دوپپا ياكى شاپاق بۆرك، سۆسەر تۇماق كىيگۈزۈپ سەھنىگە ئاچىقتۇق. رومال چېگىدىغان، كەلگۈن ، ئۇزۇن كۆڭلەك، تامبال كىيىدىغان ئانىلىرىمىز ئاۋات شەھەر سارايلىرىدا كىيىم مودىلىغا گەپ قىلىپ يۈرىدىغان ھاكىۋاقتى قىلىپ تەسۋىرلەندى. مەدەنىيەت بەلگىلەردىن شەكىل تاپىدۇ. دوپپىلاردىكى ھەر بىر گۈل، تۇماقلاردىكى ھەربىر يېڭنە ئىزى سەگەك ئىلىم ئەھلى ئۇچۇن كاتتا لۇغەتتۇر. ئۇ بىزنى ئۆتمۈشتىكى تالاي سەلتەنەتلىك سۇلالىلەرگە باشلاپ بارىدۇ. ئەجىبا، ئۇلار خۇراپاتلىق ۋە ئاساسەتنىك ماھىيەتلىك كۆرۈنۈشىمىدۇ؟ دەل ئاشۇ گۈللەر ۋە ئوسخىلار بىز ھازىر چوقۇنۇۋاتقان بېرلىنلىقلار ياكى پارىژلىقلارنىڭ مۇزېيلىرىدا ساقلىنىۋاتامدۇ؟

خۇراپاتلىق ۋە قاتمالىق ئۆتمۈشنىڭ بەخشەندىسى ئەمەس. خۇراپاتلىقنىڭ ماھىيىتى دوپپا ياكى ساقال -بۇرۇتتا ئەمەس. لېكىن دوپپىلىق ياكى ساقال-بۇرۇتلۇق ئادەم ئىدارە-ئورگانلارنىڭ ئىشىكباقارلىرىدا نېمە ئۇچۇن شۇبھىلىك تەسىر پەيدا قىلىدۇ؟ بەزى شەھەرلىكلەرنىڭ يوشۇرۇن ئېڭىدا ئۇلار سەل-پەل بىنورمال ئادەملەر ، دەپ قارىلىدۇ.

ھۇسەينخان تەجەللىي، ئەھمەد زىيائىيلار دەل ئاشۇ ساقال ۋە دوپپىلار بىلەن زېمىنىمىزدىكى قۇتۇب يۇلتۇزىغا ئايلانغان. ئۇلارنىڭ تەپەككۇرغا ماھىرلىقى يۇرىكىدە ۋە كاللىسىدا بولۇپ، دوپپا بىلەن ساقال ھېچنېمىگە پۇتلاشمىغان. راسا قاملاشتۇرۇپ ياسالغان غەربچە چاچ پاسۇنلىرى يېگىت-قىزلىرىنى بەربىر غەربچە ئەقلىي يۇكسەكلىككە ئاچقالمىسا كېرەك.

قارىماققا، بىز غەربچە ۋە شەرقچە تۇرمۇش ئادەتلىرىنى، ئۇلارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋىي مەھسۇلاتلىرىنى ئىستېمال قىلىمىز، بۇ ئارقىلىق ئۆز رەڭدارلىقىمىزدىن تەمەننا ھېس قىلىمىز، ھەتتا شۆھرەتپەرەستلىك قوندۇقىغا قونۇپ، ئاشۇتۇرمۇش ئەندىزىلىرىنى بەرپا قىلغۇچىلارنىڭ ئالدىدىمۇ كۆز-كۆز قىلىمىز، ئەھۋال ئەنە شۇنداق داۋاملىشىدۇ. بىر چاغلارغا كەلگەندە ئۆزىمىزنىڭ يات قەۋملەرنىڭ قىممەت قارىشى تەرىپىدىن ئىستېمال قىلىنىپ كەتكەنلىكىمىزنى، ئۇلارغا ھەزىم بوپكەتكەنلىكىمىزنى بايقاشقا ئۇلگۈرەلمەي قالىمىز.

ئەقلى رىقابەتنى ئەستىن چىقىرىپ، نەقلى رىقابەت (بىخۇد دورامچىلىق) قايناملىرىدا چۆكۈپ، لەيلەپ يۈرۈش، بىرقىسىم تەبىقىلەرنىڭ يالتىراپ تۇرغان ئىشرەتلىرىنى كەلتۇرۇپ چىقىرىدىغان «نۇرانە» مەنزىرە ماغزاپ بەخت سۈپىتىدە ئاددىي پىكىرلىك كىشىلەرنى كۆرەڭلىتىدۇ. كىشىلەر ئۆزلىرىنى باسالمىغان ھالدا بۇ ئاجايىپ مەنزىرىنى «تەرەققىيات» دەپ ئاتايدۇ.

تۇرمۇشىمىزدىكى بۇنداق يۈزلىنىش مېنى «خۇراپاتلىق زادى نېمىدۇ؟» دېگەن ئويغا مەجبۇرلىدى-دە، ئىلكىمدە بار قامۇسلارنى ۋاراقلاپ باقتىم. چۇنكى خۇراپات ھەققىدە ئۆزۈم بىلگەنچە بىرنېمە دېسەم، كىشىلەر ماڭا قايىل بولماسلىقى مۇمكىن. كىشىلەرنىڭ روھىدىكى خۇراپاتقا مايىللىق نوپۇزغا بولغان خاتىرجەم ئېھتىرامنى كەلتۇرۇپ چىقارغان.

«خۇراپات» دېگەن سۆز بىزگە ئەرەب تىلىدىن كىرگەن بولۇپ، رېئاللىق ھەم ماھىيەتكە زىت سۆز-ھەرىكەتنى كۆرسىتىدۇ. ئەگەر ئۇ دۇنيا قاراشقا قارىتا ئېيتىلسا، ئىنسانىنىڭ ئەقلى ۋە تەبىئىتىگە ماس بولمىغان مەسلەك ۋە مەزھەپنى كۆرسىتىدۇ.

بىز يەنە باشقا قامۇسلارغا قاراپ باقايلى:

«ئامېرىكا ئىنگلىزچىسى ۋېبىستېر لۇغىتى» (ئىنگلىزچە) (چەت ئەل تىللىرى ئوقۇتۇش - تەتقىقات نەشرىياتى، بېيجىڭ، 1997-يىل) دېگەن كىتابتا «خۇراپات» (Superstition) دېگەن سۆزنى مۇنداق ئىزاھلىغان: «خۇراپاتلىق مەلۇم نەرسىگە قارىتا غەيرىي ئەقلىي ئىشىنىش» . تۇرمۇشتىكى ئەقىل ئاجىزلىق قىلىدىغان سېھرىي تەرەپلەردە كىشىدە ئوڭايلا سىرلىقلىق تۇيغۇسى شەكىللىنىدۇ. يۇقىرىقى ئىزاھاتتا ، خۇراپاتنىڭ ئانتروپولوگىيىلىك ھەم پسىخولوگىيىلىك سەۋەبلىرى ئىشارەتلەنگەن.

زەمزەمۇ بىز ئېچىۋاتقان سۇلارغا ئوخشاپ كېتىدۇ، ئەمما ئۇ مۇقەددەسلىككە ئىگە. ئۇنىڭدىكى مۇقەددەسلىك ئېتىقاد كۇچى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. زەمزەم غەيرىي ئېتىقادتىكى ئادەم ئۇچۇن پەقەت ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرۇش بىلەن بىرگە روھنى ئىخلاسقا دالالەت قىلىدىغان ئامىل سۈپىتىدە ماددىي سۈپەتتىن ھالقىيدۇ.

رېئاللىق ئاران ماددىيلىق بىلەن چەكلەنمەيدۇ. ماددىيلىقتىنمۇ كەڭ بىر دۇنيا بار، ئۇ بولسىمۇ، روھىيەت. ئۇنىڭ ھەقىقىتىگە يېتىش ئۇچۇن رېئال ئىلىملەردىن تاشقىرى ھال ئىلىملىرىمۇ كېتىدۇ. ۋەھالەنكى، ھال ئىلمى رېئال ئىلىملەردىن زىيادە قىيىندۇر.

پەۋقۇلئادده ياخشى كۆرۈش ئەقىلدىن تاشقىرى بولىدۇ، ئۇ كۆپ ھاللاردا ياخشى كۆرگۈچىدە پەۋقۇلئادده رومانتىك تۇيغۇ ھاسىل قىلىپ، ئوبيېكتىنىڭ سۈبيېكتىپ مەنىسى ئاساسى سالماقنى

ئىگىلەشكە باشلايدۇ. شەيئىينىڭ ئۆزىدە يوق مەنا ئەنە شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ ئاپىرىدە بولۇشقا باشلايدۇ.

1990-يىلى سەنبې نەشرىياتىدىن چىققان «بۇيۇك تىل قامۇسى» دا، خۇراپات(迷信)نىڭ مەنىسىنى كۆپ قاتلامدا يەشكەن:

1. خۇراپاتلىق بىلىمسىزلىك تۈپەيلى نامەلۇم ياكى سىرلىق نەرسىلەرگە قارىتا ئورۇنسىز ھالدا پەيدا بولغان ياتسىراش، بىنورمال مايىللىق؛ سېھرىگەرلىك ۋە تەقدىرگە ئىشىنىش، سەۋەب - نەتىجىلىك مۇناسىۋەتكە قارىتا خاتا ئۇقۇمدىن كېلىپ چىققان ئېتىقاد، نۇقتىئىنەزەر، پائالىيەت ۋە ئۆرپ-ئادەت قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

2. تەبىئەت ياكى تەبىئەتتىن ھالقىغان ھادىسىلەرگە ياكى تەڭرىگە ئەقىلگە نامۇناسىپ ھالدىكى كەمسىنما پوزىتسىيە.

3. پەرھىز ۋە قائىدىلەرگە ئىشىنىش.

4. تابۇ-پەرھىزگە ھۆرمەت قىلىش.

يۇقىرىقى ئىزاھاتلاردا، ئىشىنىشتە ئەقىلنىڭ پائالىيەتچانلىق رولى ئالاھىدە تەكىتلەنگەن.

كىشىلەر ئاغزىغا تەگمەي «تەرەققىيات» دەۋەردى. ۋەھالەنكى، ھەسەل ھەرىسى باقماي تۇرۇپ «ھەسەل» دەۋەرگەنگە، ئېغىز تاتلىق بوپقالمايدۇ، بەلكى شۇ ئېغىزنىڭ ئۆزى قۇرۇپ ھالىدىن كېتىدۇ.

روشەنكى، غەرب پەن-تېخنىكىسىنىڭ گۈللىنىشى ۋە بۇ گۈللىنىش يارىتقان مەئىشەت بىزدە پەن ياكى غەرب خۇراپاتلىقىنى كەلتۇرۇپ چىقارغان. بۇ يەردە ئىنكار خۇراپاتلىقى بىرگە مەۋجۇد بولۇپ، غەربچە ئىستېمالغا مەستۇ-مۇستەغرەق بوپكەتكەن كىشىلىرىمىزنىڭ مەنىۋى دۇنياسىنى بارا-بارا پۈچەكلەشتۈرۈپ قويماقتا.

دەرۋەقە، پەن-تېخنىكىنىڭ پەۋقۇلئاددە گۈللىنىشى 20-ئەسىرنىڭ بىر بەلگىسى. بەزىلەر ئېيتقاندەك، پەن-تېخنىكا تەرەققىي قىلغانسېرى خۇراپات تۈگىشى كېرەك ئىدى، بىراق خۇراپاتلىق ئەدەپ كەتتى. بۇرۇنقى ئادەملەر بىرەر تۈپ دەرەخنى ياكى بىرەر ئۆلىمانى مۇقەددەسلەشتۈرۈپ، ئەقلىنى لال قىلاتتى. ھازىرقى ئادەملەرمۇ ئوخشاشلا كىنو چولپانلىرى ياكى ناخشا، پۇتبول چولپانلىرىغا چوقۇنۇپ، ھوشىدىن كېتىدىغان بولدى ياكى ئىپپەت-نومۇسنى دوغا تىكىدىغان بولدى.

ھوقۇق ياكى ھوقۇق ئىگىلىرى دەۋرىمىز كىشىلىرى باش ئۇرۇدىغان يېڭى بۇتساتۋاغا ئايلاندى. بۇتپەرەستلىك نۇرغۇن بۇتلارنى ۋە ھەشەمەتلىك ئىبادەتخانىلارنى بارلىققا كەلتۈرگەنىدى، بۈگۈنكى ھوقۇقپەرەستلىك يېڭى بۇتلارنى ئاپىرىدە قىلدى. بۇرۇنقى بۇتلارغا ئاز-تولا ئىسرىق، ھورنان ياكى مېۋە-چېۋە كېتەتتى، ئەمما ئۇلار بەربىر يېمەي قويىاتتى. ھازىرقى بۇتلارنىڭ يەيدىغان نەرسىلىرىنى پەرەز قىلماقمۇ تەس بوپكەتتى.

ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ پەننىڭ قۇدرىتىگە بولغان ئىشىنىشى ئەقىلدىن ھالقىپ كەتكەن بولۇپ، ئۇلار پەن ھەممىنى ھەل قىلىدۇ، دەپ قارايدۇ. ۋەھالەنكى، بۇ پەقەت پەن تەتقىقاتىنى بىلەن شۇغۇللانمايدىغان غەيرىي ئەھلىيلەرنىڭ خۇراپاتلىقىدۇر. پەننى خۇراپاتلاشتۇرغانلار دەل غەيرىي پەن ئەھلى بولۇپ، ئۇلار پەن-تېخنىكىنىڭ مەھسۇلى بولمىش ئىلغار قۇرال-ئەسلىھەرلەرنىڭ قۇلايلىقىدىن سۈيۈنۈشنى بىلىدۇ. ئەمما ئىلمىي بايقاشلار جەريانىدىكى مىسلىسىز ئاچچىق تولغاقلارنى ياكى ئېغىر بەدەللەرنى بېۋاستە كۆرمىگەن بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئالىملار پەننى ھەممە نەرسىنى ھەل قىلالايدىغان «خۇدا» دەپ قارىمايدۇ.

«پەن بىر نەرسىنىڭ نېمىلىكىنى ئېيتىپ بېرەلەيدۇ، قانداق بولۇشنى ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ» (ئېينىشتېين).

«پەننىي بىلىملەر كىشىلىك ھاياتنى مەقسەت بىلەن تەمىنلىيەلمەيدۇ» (كارل ياسبېرس)

تېخنىكا مەسىلەكنىڭ ئۆزى ئەمەس. ئۇ ماددىي رېئاللىقنى ۋاستىلاشتۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۆچۈن بىرەر مەسىلىك كەتمەيدۇ، بەلكى ئەقلىنى ئىشقا سېلىشقا توغرا كېلىدۇ. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئاتوم قورالىرى بىلەن ئامېرىكىدىكى ئاتوم قورالىرى ئوخشاش ئەقلىي پرىنسىپ ئۈستىگە قۇرۇلغان. ئەمما ئۇنىڭ ئىشلىتىلىشى بىر-بىرىگە زىت ئىككى مەسىلىكنى مەقسەت قىلىدۇ. ھەر ئىككى دۆلەتنىڭ مەسلىكىنى قۇرۇپ چىقىش ئىككى دۆلەت سىياسىيئونلىرىنىڭ ئىشى. جۇڭگو، ھىندىستان پاكىستان ئالىملىرى بىر-بىرىگە ئوخشايدىغا مەسىلەكتە بولسىمۇ، ئاتومغا كەلگەندە ئوخشاش ئەقلىي پرىنسىپقا رىئايە قىلىدۇ.

روشەنكى، شەيئىي، ھادىسىلەر بىلەن بولغان نامۇۋاپىق ئەقلىي ئارىلىق چۈشىنىشتىكى خۇراپىيلىق تۇمانلىرىنى پەيدا قىلىدۇ.

ئىلمىي تەتقىقات ھاۋاسى بولمىغان يەردە پەن خۇراپىيلىقى باش كۆتىرىدۇ. كىشىلەر نېمىدىن يىراق بولسا، نېمىدىن مەھرۇم بولسا ئۇنىڭغا ئەقىل قاتناشتۇرۇش ئىمكانىيىتى ئوبيېكتىپ تەرزدە ئىشقا ئاشمايدۇ-دە، سىرلىقلىشىش، خيالىيلىشىش ئەۋج ئېلىپ، «بىلدۇق» دېيىلگەن نەرسە ئەمەلىيەتتە ئەقلىي بولماي قالىدۇ.

ئابدۇلئەھەد ئابدۇلرەشىد بەرقىي ئوتتۇرىغا قويغان زامانىۋى خۇراپاتلىق ئالامەتلىرى «زامانىۋىيلىك» نى ئۆزىنىڭ ئەمەلىي پائالىيىتى بىلەن ئەمەس، بەلكى تەشنالىقى بىلەن قۇرۇپ چىققان بېكىنمە خەلقنىڭ تۇرمۇش قىياپەتلىرى دېيىش كېرەك.

بۇلار خۇراپاتنىڭ دەل ئۆزى ئەمەس. خۇراپات ئىدىيىدە بولىدۇ. ئابدۇلئەھەد ئابدۇلرەشىد بەرقىي ساناپ ئۆتكەن ئالامەتلەر مۇئەييەن ئىدىيە خۇراپاتلىقىنىڭ مەھسۇلى. ماددىدا خۇراپات

بولمايدۇ. خۇراپات دەل ماددا ھەققدىكى چۈشەنچىدە، ماددىنىڭ ۋە رېئاللىقنىڭ ئۆزگىرىشلىرىگە قارىتا پوزىتسىيە ھەم سۆز-ھەرىكەتلەردە بولىدۇ.

بىر كىنو ئېسىمدە تۇرۇپتۇ: ئافرىقىدا ئۆزى ياشاۋاتقان رايوندىن چىقىپ باقمىغان بىر قەبىلە ئاق تەنلىكلەر تىك ئۇچاردا تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغىچە تاشلىۋەتكەن گاز سۇيى بوتۇلكىسىنى تېپىۋېلىپ، ئىلاھ بىزگە ئىلتىپات قىلدى، دەپ خۇشھال بولۇشۇپ كېتىدۇ ۋە ئۇنى قەبىلە باشلىقىغا تەقدىم قىلىدۇ. كىشىلەر بۇ «مۆجىزە» ئالدىدا مۇقەددەس تەسىراتلارغا كېلىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان باشقا بىر قەبىلە كىشىلىرى بۇ بوتۇلكىنى تالىشىدۇ-دە، ئۇرۇش باشلىنىدۇ. ئۇرۇش ئۇزۇن مۇددەت داۋاملىشىپ، ئەزەلدىن تىنچ ياشاپ كېلىۋاتقان خەلقلەر زور زىيانلارنى سالىدۇ. بوتۇلكىنى بالايىئاپەتنىڭ سەۋەبى، دەپ چۈشەنگەن كىشىلەر بوتۇلكىنى ئاپىرىپ، چوڭقۇر بىر جىلغىغا تاشلىۋېتىدۇ-دە تىنچلىق يەنە ئەسلىگە كېلىدۇ.

بىز بوتۇلكىنىڭ سىمۋوللۇق مەنىسى ئۈستىدە بىر نېمە دېمەي تۇرايلى. بوتۇلكا ئافرىقا قەبىلىلىرى ئۈچۈن ئادەم ياسىغان نەرسە ئەمەس بەلكى ئىلاھىي مۆجىزىگە ئايلانغان.

بىزنىڭ چەت ئەلنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئادەملىرىمىز ناھايىتى ئاز، بەلكى يوق ھېسابتا. ئۇلار چەت ئەلنى تېلېۋىزورىدىن كۆرىدۇ. ۋەھالەنكى تېلېۋىزوردىكىسى چەت ئەلنىڭ نەق ئۆزى ئەمەس بەلكى رېژىسسورنىڭ دىتى بىلەن ئىشلەنگەن سەنئەت ياكى ئاخبارات. شۇڭا، چەت ئەل ناخشا-ئۇسۇللىرى، چەت ئەل يوسۇنلىرىغا قارىتا خۇراپىي ئەگىشىش كېلىپ چىققان. بىزدە زامانىۋى دۇنيا تاڭغان ئىستېمال ئادەتلىرى بارلىققا كەلدى، لېكىن زامانىۋى ئوي-پىكىرۋە ئىشلەپچىقىرىش بارلىققا كەلمىدى. شۇڭا كىشىلەر «زامانىۋىلىك» نى خۇراپىيلاشتۇرۇپ، يېڭى بىر خۇراپىيلىقنى يارىتتى.

ئەجدادلىرىمىز ئۆزى ئىجاد قىلغان نەرسىلەرنى تۇرمۇشنىڭ ھەربىر بۆلەكلىرىگە ئېلىپ كىرگەن بولسا، بىز باشقىلار ئىجاد قىلغان نەرسىلەرنى خۇراپىيلاشتۇردۇق.

شائىر ئابدۇلئەھەد ئابدۇلرەشىد بەرقىي «زامانىۋى خۇراپاتلىق ۋە ئۇنىڭ ئالامەتلىرى» دېگەن ماقالىسىدە ئۆزگىچە كۆزىتىش پىسخىكىسىنى نامايان قىلغان بولۇپ، كىشىلەر تەرەققىيات، دەپ قارىغۇلارچە ئاتىۋالغان ئالۇۋنلارنى ئۇ مىللىي ئۆزلۈككە ياتىدىغان سوغۇققان نەزەر بىلەن خۇراپىيلىق، دەپ بېكىتتى ۋە ئۇنى شەرھىيلىدى.

ئوقۇرمەنلەرنىڭ سەمىگە بىزدىن خېلى مۇقەددەم ئۆتكەن مىرزا ئابدۇلقادىر بېدىل(1721 - 1644) نىڭ بىر رۇبائىيسىنى تەقدىم قىلىمەن. بۇ مۇتەپەككۇر شائىر بۇگۈننىڭ ئالامەتلىرىنى كۆرگەنمۇ - قانداق؟

بۇگۈن ئۆزگىرىشكە ئۇچرىدى زامان،
ھەتتا ئاياللاردا مەردلىك نامايان.
شۇنداق كېتىۋەرسە بالا ئىمتىمەك
ئەركەك زاتىغىمۇ بولىدۇ ئاسان.

بىر خەلق نېمىنىڭ تەرەققىيات ئىكەنلىكىنى ئۆزىنىڭ رېئال تارىخىي رولى بىلەن ئايرىيالايدىغان بولۇشى كېرەك. بۇنداق ئايرىش ئابستراكت بولغان بىر پۈتۈن كوللېكتىپنىڭ ۋەزىپىسى دېمەكچەندىمۇ، چوقۇمكى ئۇ ئابدۇلئەھەد ئابدۇلرەشىد بەرقىي، ئەنۋەر سەمەد غەربىي كەبىي تۇيغۇن ياشلىرىمىزنىڭ تەربىدە كامال تېپىپ، كىشىنى تولۇق خۇرسەن قىلىدىغان ئەقلىي ئابىدىگە ئايلىنىشى مۇمكىن.

ئاپتور: شىنجاڭ ماۋارىپ ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات پاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى(M2)

بايانات

ژۇرنىلىمىزدا ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ نەشر ھوقۇقى ژۇرنىلىمىزغىلا تەۋە، خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ قانۇن بويىچە جاۋابكارلىقى سورۇشتۇرۇلىدۇ!

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىرلىتى

زامانىۋى خۇراپاتلىق ۋە ئۇنىڭ ئالامەتلىرى

ئابدۇلئەھەد ئابدۇلرەشىد بەرقي

ئېسىمدە قېلىشچە، نەچچە ئون يىل ئىلگىرى جەمئىيەتتە ھەربىيگە چوقۇنۇش بىرمەزگىل مودا بولغانىدى. ئەڭ گۈزەل قىزلار سۆيگۈ-مۇھەببەتتە ھەربىيلەرنىڭ نەزىرىگە ئىلىنىشنى ئۆز تاللىشى قىلغان، ھەربىيلەرگە ياتلىق بولالىغانلىقىدىن ئۆزلىرىنى بەختلىك قىلىشقانىدى. ھەربىيچە كىيىنىشمۇ مودا ئىدى. كېيىن شوپۇرلار بىردىنلا جەمئىيەتتىكى ھەممە ئادەم چوڭ بىلەدىغان مەنپەئەتلىك شەخسكە ئايلاندى. جاھان-ئالەمنىڭ ئىشى پۈتۈلگەندىن كېيىن ، سودىگەر - خوجايىنلار، ئەمەلدار-باشلىقلار مودا بولدى. نەچچە يىل ئىلگىرى كىشىلەر تېلېفون تۇتۇپ سۆزەتكە چۈشكەنلىكى، چاقىرغۇ ئاسقانلىقىدىن پەخىرلەنسە، ھازىر يانفونى بارلىقىدىن پەخىرلىنىدىغان بولۇشتى. رېستوران دەۋرى ئاخىرلىشىپ كەچلىك بەزمىخانا، دىسكوخانا دەۋرى باشلاندى... تېلېۋىزور ئومۇملاشماستا كىتابتىن باش كۆتۈرمەيدىغان ياشلار ھازىر كومپيۇتېر ئالدىدىن كېتەلمەيدىغان بوپقالدى...

ئاجايىپ بىر دەۋردە ياشماقتىمىز. ئادەملەر ئۇچۇرنىڭ ئويۇنچۇقىغا ئايلانغان. ھەرخىل ئىدىيىلەر زامانىۋى ۋاستىلەر - گېزىت، تېلېۋىزور، كومپيۇتېر ئارقىلىق مېڭىمىزدىن ئورۇن ئېلىش ھەلەكچىلىكىدە. بىزمۇ نېمىلەرنىدۇ ئاقلاش، قانداقتۇر بىر ئىدىيىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاش، ئۆزىمىزنى ئىپادىلەش، كىملەرگىدۇ تاقابىل تۇرۇش... ئۇچۇن ئالدىراش.

جەمئىيەتمۇ شۇنچىلىك ئالدىراش. تۇنۇگۈنكى نەرسىلەر بۈگۈن يوق. تۇنۇگۈنكى يېڭى ئىدىيە بۈگۈز ۋاقتى ئۆتكەن كونا گەپكە ئايلىنىپ قالغان... تۇنۇگۈن خاتا دېيىلگەن نەرسىلەر بۈگۈن تۈيۇقسىز توغرا بولۇپ چىققان. دەۋر ئادەملەردىن ھۇشيارلىق، چىدام، جەسۇرلۇق تەلەپ قىلماقتا...

تەرەققىيات دەۋرىنىڭ ئەڭ زور چۇقانى. جەمئىيەتنىڭ ھەر يىللىق تەرەققىياتىنى پرسەنتلەشتۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ زامانىۋىلىق تەقەززاسىدىن چاك-چاك بوپكەتكەن نەزىرىگە تاشلاش، دۇنيا يۈكسەك دەرىجىدە ماددىي تۇس ئېلىۋاتقان بۈگۈنكى جەمئىيەتتىكى يېڭى ئىجتىمائىي ھادىسە. تەرەققىيات ۋە زامانىۋىلىق ئىنسانلار تۇرمۇشىغا نۇرغۇن يېڭىلىقلارنى ئەپكەلدى. لېكىن دۇنيادىكى مىللەتلەر تەپەككۇر قۇرۇلمىسى ۋە مەدەنىيەت ئەنئەنىسى ، ئىجتىمائىي ئورنى ئوخشىماسلىقى تۈپەيلىدىن، بۇ يېڭىلىقلارنى ھەرخىل ھەزىم قىلدى. بەزى مىللەتلەردە ئاجىز تەنگە كۈچلۈك دورا، ئاجىز ئاشقازانغا قۇۋۋەتلىك تائام زىيان قىلغاندەك، تەرەققىيات ۋە زامانىۋىلىق ئۇلارنىڭ تەرەققىياتىنىڭ يېڭى پىشاڭىغا ئايلانماي، بەلكى ئۇلارنىڭ تەپەككۇر قۇرۇلمىسى ۋە روھىنى تۇرلۇك ئىجتىمائىي كېسەللەرگە گىرىپتار قىلدى. ئىنسان تەپەككۇرىنىڭ ئەڭ ئېسىل ھاسىلاتلىرى - پەن-تېخنىكا مۆجىزىلىرى خۇراپاتلىقنىڭ زامانىۋى شەكىللىرىگە ئايلىنىپ، ئىممۇنىتېت كۈچى ئاجىز، تارىخى جەھەتتە قېرى،

زامانۇيىلىق جەھەتتە گۈزەك مىللەت ۋە خەلقلەرنىڭ تەپەككۇر ۋە تەرەققىياتىنى چەكلەيدىغان كىشەن بوپقالدى. ھەتتا500نەچچە يىل دۇنيانىڭ ئىلغار تەرەققىياتىنىڭ ئوربىتىسىدىن ئايلىنىپ، ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز بېكىنمە ھالەتتىكى ياشاش، نادانلىق شۇنداق مىللەتلەرنىڭ بىرى بولغان ئۇيغۇرلارنى دۇنيانىڭ يېڭى تەرەققيات مۆجىزىلىرى ئالدىدا خۇدۇكسىرەيدىغان، گاڭگىرايدىغان ھالغا ئەكىلىپ قويدى. ئىلىم-پەن يېڭىلىقلىرى ئۇلارنى خۇراپاتلىقنىڭ پاتقىقىغا پاتۇرۇپ قويدى.

خۇراپات دېگەن ئۇقۇم قاچان، قەيەردە بارلىققا كەلگەن؟ بۇ ھەقتە ئېنىق مەلۇمات يوق. لېكىن خۇراپاتلىقنىڭ ئىنسانىيەت مەدەنىيەت دەۋرىگە كىرگەندىن كېيىن تەپەككۇرىمىزغا يانداشقانلىقى مەلۇم. تارىختىن بۇيان خۇراپاتلىق ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا ئەگىشىپ، ھەرخىل تۈس ئېلىپ تۇردى. لېكىن ئۇنىڭ شەكلى ئۆزگەرگەن بىلەن ماھىيىتى ئۆزگەرمىدى. كىشىلەر ئۇنىڭغا ھەرخىل تەبىرلەرنى بەردى. «پەنگە قارشى، ئىلمىي ئاساسى يوق، مەلۇم نەرسىنىڭ رولىنى ھەددىدىن ئارتۇق كۆپتۇرۇش، ارىغۇلارچە ئىشىنىش» خۇراپات ئۇقۇمىغا بېرىلگەن بىرنىڭ جەۋھىرى بولدى.

ئۆتمۈشتە كىشىلەر ئىلىم-پەننىڭ يۈكسەك دەرەققىياتى تۇرمۇشىمىزدىكى نۇرغۇن سىرلارنى ئېچىپ، خۇراپاتلىققا خاتىمە بېرىدۇ، دەپ قاراشقانىدى. لېكىن خۇراپاتلىقنىڭ ئىلىم-پەن يۈكسەك دەرىجىدە تەرەققي قىلىپ، دۇنيا بىلىم ئىگىلىكى دەۋرىگە كىرگەن بۈگۈنكى زاماندىمۇ يېڭىچە شەكىلدە مەۋجۇد بولۇپ، ھاياتىي كۈچىنى يوقاتماسلىقى ، بۇ خىل قاراشنىڭ ئىلمىي ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلىدى. ھەقىقەتەن تارىختىكى نۇرغۇن خۇراپات ئىجتىمائىي تەرەققيات جەريانىدا يوقالغانىدى. لېكىن بىرخىل كونا خۇراپات يوقالسا زىيىنى چوڭراق يېڭى خۇراپات پەيدا بولدى. ئىجتىمائىي تەرەققيات كونا-يېڭى خۇراپاتنىڭ ئورۇن ئالماشتۇرۇش جەريانى بوپقالدى.

خۇراپات سۆزىنىڭ خەنزۇچە 迷信 دەپ يېزىلىدۇ. بىز بۇ سۆزنى زاغرا تىل بىلەن تەرجىمە قىلساق، قارىغۇلارچە ئىشىنىش، ئازغۇن ئېتىقاد دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. خۇراپات دېگەن سۆزنىڭ مىللىتىمىزدىكى ئىستېمال مەنىسى بىلەن خەنزۇلاردىكى ئىستېمال مەنىسىنى بىرلەشتۈرۈپ قارىساق، خۇراپاتنىڭ بىرخىل ئازغۇن ئېتىقاد، خاتا ئىشەنچ جەريانى ئىكەنلىكى مەلۇم بولىدۇ. ئادەم تەن ۋە روھتىن ئۆرە بولغان بىر مەۋجۇدلۇق. تەننىڭ ئۆزۈقى تاماق، روھمۇ ئۆزىگە خاس« تاماق» قا موھتاج. روھ بىرخىل پسىخىك مەۋجۇدلۇق بولۇپ، ئېتىقاد، غايە، دۇنيا قاراش، ئىشەنچ ئۇنىڭ ئۆزۈقىدۇر. خۇراپاتلىقمۇ بىرخىل ئىشەنچ جەريانى بولغاچقا، ئىنسان پسىخىكىسى ياكى روھى ئۇنىڭدىن مەلۇم تەسەللىيگە ئېرىشىدۇ. دېمەك، روھتىكى بۇ خىل ئېھتىياج خۇراپاتلىقنى زېمىن بىلەن تەمىنلەيدۇ. روھسىز ئىجتىمائىي تەرەققىياتنىڭ تاراشلىشى جەريانىدا تاۋارلاشقان جەمئىيەتتىكى ئىلان تۈسىنى ئالغان ھەر خىل ئۇچۇرلارنى قوبۇل قىلىپ، مەلۇم شەيئىينىڭ رولىنى ئۆز مەۋجۇدلۇقىنى ۋە تەرەققىياتىنى ئۇچۇن تۇۋرۇك بولالايدىكەن، دېگەن قاراشقا كېلىدۇ. لېكىن روھتىكى تارىخىي قېرىلىق بىلەن زامانىۋى گۈزەكلىك بەزى قاراشلارنى بىلىپ-بىلمەي مۇبالىغە قىلىپ، خۇراپات دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ تاشلايدۇ. بۇ جەريان خۇددى بەزى نادان كىشىلەرنىڭ كېسەلدىن تېز ساقىيىپ كېتىمەن، دەپ دورىنى دوختۇر بۇيرۇغان مىقداردىن ھەسسىلەپ ئارتۇق يەۋېلىپ، كېسىلى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتكەن جەريانىدا قىلغان تەپەككۇرىغا ئوخشايدۇ. زامانىۋى خۇراپاتلىقنىڭ زىيىنى دەل مۇشۇ خىلدىكى زىياندۇر. بۇ خىل زىيان مىللەتنىڭ تەپەككۇرىنى تۇيۇق يولغا باشلاپ، ئىجتىمائىي تەرەققىياتنى بوغۇشلايدۇ. ئۇيغۇرلار تارىختىن بۇيان كۆپ قېتىم دىنىي ئېتىقاد يەتكۈشلىگەن، روھ ھەققىدىكى ئىزدىنىشلەرگە مايىل خەلق بولغاچقا، خۇراپاتتىن ئىبارەت روھ ھادىسىسىمۇ ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتىنى شەكىللەندۈرگۈچى بىر مۇھىم ئامىل سۈپىتىدە ھازىرغا قەدەر داۋاملىشىپ كەلدى. گەرچە بەزىدە خۇراپات مىللىي مەدەنىيەتكە سىڭىشىپ ئۇنىڭغا جۇلا ۋە سىرلىقلىق بەخش ئەتكەن بولسىمۇ، كۆپ ھاللاردا مىللىي ئىجتىمائىي تەرەققيانقا پۇتلىكاشاق بولۇش رولىنى ئويناپ كەلدى. ئۇنىڭدىن باشقا، مىللىتىمىزنىڭ روھىغا سىڭىپ كەتكەن ، ياۋروپاغا ئوخشاش ئوتتۇرا ئەسىر دىنىي مەرىپەت ئويغىنىشى ۋە سانائەتلىشىش دەۋرىنى باشتىن كەچۈرمەي ھەم يېقىنقى زامانداىكى ئىلىم-پەننىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىياتىنى ئۆز ۋۇجۇدىدا تەجرىبە - سىناق قىلىپ كۆرمەي زامانىۋى ئۇچۇر - ئېلېكترون دەۋرىگە سەكرەش تۇپەيلىدىن كېلىپ چىققان مىجەزدىكى تارىخىي قېرىلىق ۋە زامانىۋى گۈزەكلىك ئۇچۇر - ئېلېكترون دەۋرىدە يەنە يېڭى زامانىۋى خۇراپاتلىقنىڭ مۇنبەت ئېتىزىغا ئايلىنىپ، يېڭى شەكىل ۋە يېڭى ئۇسۇل بىلەن تەپەككۇرىمىزنى زەنجىرلەشكە كىرىشتى. پەن-تېخنىكا يېڭىلىقلىرىنىڭ تۇرمۇشتىكى رولىنى مۇبالىغە قىلىش، ئۆلۈك ھالدا ئۆز تەقدىرىنى ئۇلارغا تاپشۇرۇش ، چوقۇنۇش خۇراپاتلىقنىڭ تۇرمۇشىمىزدىكى ئەڭ يېڭى شەكلى بوپقالدى. «بىزنىڭچە، خۇراپات بولسا، كىشىلەرنىڭ ئۆز تەقدىرى، ئامەت-تەلىيىگە قارىتا تۇتۇدىغان غەيرىي ئەقلىي ئېتىقاد پوزىتسىيىسى ۋە ھەرىكىتىدۇر. خۇراپات، ماھىيەتتە تەقدىرگە بولغان بىرخىل ئېتىقاد بولۇپ، خۇراپاتلىقنىڭ ئوبيېكتى، مەنىسى، نەتىجىسى ۋە ئادەملەرنىڭ تەقدىرى ئۆزگىرىشچان، ئالدىن تەسەۋۋۇر قىلغىلى بولمايدىغان نەرسە بولغاچقا، ئەقلىيلىك(خۇسۇسەن پەن) بۇ نۇقتىدا دائىم رول ئويناىالمايدۇ. ئەكسىچە غەيرىي ئەقلىي خۇراپات ئەقلىيلىكنىڭ كەمچىلىكىنى تولۇقلاپ، كىشىلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىنى مەلۇم دەرىجىدە ئالدىن بىلىشىگە، ياخشىلىقنى قولغا كەلتۈرۈپ پالاكەتچىلىكتىن ساقلىنىشىغا ياردەم بېرەلەيدۇ.

ئەلۋەتتە، ئەنئەنىۋى فولكلور ئىلمىنىڭ تەتقىقات ئوبيېكتى سانالغان خۇراپات دەۋرلەرنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، ئۇنىڭ تۈپ مەنىسىدە قىسمەن ئۆزگىرىشلەر بولۇشى، دەۋر تەلىپىگە يارىشا ئوخشىمىغان شەكىللەرگە ئىگە بولۇشى، ھەتتا كونكرېت پائالىيەت شەكىللىرىدە تۈپتىن يېڭىلىنىشلار بولۇشى مۇمكىن» دەيدۇ شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ياش ئوقۇتقۇچىسى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ 1998-يىللىق دوكتور ئاسپىرانتى، فولكلور پەنلىرى بويىچە ياش ئالىم ئەنۋەر سەمەد غەربىي .

بىز بۇ ماقالىدە ئىجتىمائىي رېئاللىقىمىزدا مەۋجۇد بولۇۋاتقان خۇراپاتلىقنىڭ دەۋرىمىزدىكى يېڭىچە ئالامەتلىرى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىمىز.

1. كتاب خۇراپاتلىقى

كتاب خۇراپاتلىقى كتابقا چوقۇنۇش، ھەمىمە مەسلىنىڭ جاۋابىنى كتابتىن ئىزدەش، كتابىي بىلىملەردىن گۇمانلىنىشقا پېتىنالماسلىق، تەپەككۇرى كتابتىن ئىبارەت قېلىپقا سولىنىپ قېلىش خاھىشىنى كۆرسىتىدۇ. كتاب ھەقىقەتەن بىر بىلىم خەزىنىسى. ئۇنىڭ كەشپ قىلىنىشى يېزىق، قەغەز، مەتبەئەگە ئوخشاش بىر مۆجىزە. ھازىر دۇنيادا بىر دۆلەت ئاھالىسىنىڭ كتاب ئوقۇش نىسبىتىنىڭ ئاز-كۆپلۈكى شۇ دۆلەت ئاھالىسىنىڭ ساپاسىنى ئۆلچەشتىكى مۇھىم ئۆلچەم. ستاتىستىكىلاردىن قارىغاندا، ھازىرقى دۇنيادىكى تەرەققىيات سەۋىيىسى ئەڭ يۇقىرى دۆلەتلەر كتاب ئىستېمالى ئەڭ يۇقىرى دۆلەتلەردۇر. دۇنيادىكى تۇنجى كتابنىڭ قاچان، قەيەردە بارلىققا كەلگەنلىكى مەلۇم ئەمەس. لېكىن نۇرغۇن مىللەت - دۆلەتلەر - مىسىرلىقلار، جۇڭگولۇقلار، يەھۇدىيلار، سۇرىيەلىكلەر تارىختىكى تۇنجى كتابنى ئەجدادلىرىمىز بارلىققا كەلتۈرگەن، دەپ پاكىت قويۇپ ئۆز مەدەنىيىتىنىڭ ئەزەلدىن ئۇستۇن ۋەئەۋزەل، يوشۇرۇن كۇچكە ئىگە مەدەنىيەت ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولۇشىدۇ. كتاب بارلىققا كېلىشتىن ئىلگىرى يىللار - ئەسىرلەرنىڭ ئۆتۈشى ئىنسانىيەتنىڭ خاتىرىسىنى غۇۋالاشتۇرۇپ، تالاي ئەقىل دۇردانىلىرى غايىب بولغانىدى. كتابنىڭ بارلىققا كېلىشى ئىنسانىيەتنى ئەقىل - پاراسىتىنى ساقلايدىغان خەزىنىگە ئىگە قىلدى، تارىخ بۇ خەزىنىنى بېيىتىپ باردى. تارىخنىڭ ھەرخىل قاتلاملىرىدا بارلىققا كەلگەن مۇتەپەككۇر - ئالىملارنىڭ ئەقىل -پاراسىتىدىن بۇ خەزىنە تېخىمۇ زورىيىپ، تولۇقلىنىپ نۇرلاندى. كتاب يەنە ئۆتمۇش بىلەن بۈگۈننى ئۇلايدىغان، بۈگۈننى ئۆتمۇشكە تۇتاشتۇرۇدىغان كۆۋرۈك، ئەجدادلار بىلەن ئەۋلادلارنى پىكىر ئالماشتۇرۇش ئىمكانىيىتى بىلەن تەمىنلەيدىغان سۆھبەت سورۇنىدۇر. تارىختا كتاب ھەقىقەتەن ئاجايىپ بۇيۇك تەرىپاتلار بولۇنغان. ئارگېنتىنا يازغۇچىسى بورگېس: «كتاب ئىنسانىيەتنىڭ خاتىرىسى ۋە تەسەۋۋۇرىنىڭ ئۇزۇرىشىدۇر» دېسە، جامالىددىن ئافغانىي: «ئاللا ئىنسانلارنىڭ ئوقۇشى ئۈچۈن ئىككى كتاب ئەۋەتتى، بىرى(قۇرئان كەرىم)، بىرى تەبىئەت. لېكىن بۇ ئىككى كتابنىڭ مەزمۇنى بىر-بىرىگە زىت ئەمەس، بەلكى بىر-بىرىنى تولۇقلايدۇ» دېگەنىدى. ئادەملەر كتابنى يەنە خەزىنىگە ئوخشاتقان. قەدىمكى مىسىرنىڭ كتاب زاپىسى بىقىياس كۆپ بولۇپ، ئىسكەندىرىيە كۇتۇپخانىسىغا ئوت كەتكەندە كىشىلەر ئىنسانىيەتنىڭ خاتىرىسى كۆيۈپ كۇلگە ئايلىنىپدىغان بولدى، دېگەندە ئىمپېراتور قەيسەر: «مەيلى، كۆيۈۋەرسۇن، بۇ كتابلاردىكىنىڭ ھەممىسى جۆيلۇش» دېگەنىدى. بىزدە: «كتاب - بىلىم بۇلىقى» دەيدىغان ھېكمەتمۇ بار. كتاب ھەققىدە يەنە تالاي ھېكمەتلىك تەرىپاتلارنى مىسال كەلتۈرۈش مۇمكىن. ئۇنداقتا ئىنسانىيەت تۇرمۇشىدا شۇنداق مۇھىم رول ئوينىغان كتابقا چوقۇنۇشنى نېمە ئۈچۈن خۇراپاتلىق ، دەپ قارايمىز؟

ئىلىم-پەننىڭ يۇكسەك تەرەققىياتى ، مائارىپنىڭ ئۇنىۋېرسالىشىشى ۋە يۇكسەك دەرىجىدە مۇنتىزملىشىشى، مەتبەئە تېخنىكىسىنىڭ غايەت زور تەرەققىياتى ئىنسانىيەتنى كتاب بىلەن چەمبەرچەس باغلىدى. كتاب بىزنىڭ كۆز، قۇلاق، قولىمىزغا ئايلاندى.

ئۈچۈر تېخنىكىسىدىكى بۆسۈش ، ئىقتىسادنىڭ يەرشارىلىشىشى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ۋە جۇغراپىيە چېگرىلىرىنى بۇزۇپ تاشلاپ، يەرشارى مەنتىقە جەھەتتىن كىچىكلەپ بىر كىچىك كەنت ھالىتىگە كەپقالدى. كتابنىڭ ئىنسانىنىڭ دۇنيانى تونۇش ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش جەريانىدىكى كەم بولسا بولمايدىغان قوراللىق خاراكتېرى مىسلىسىز كۈچەيدى. كتابنى ئەمەلىيەتكە تەدبىقلاپ، سەگەك تەپەككۇر بىلەن چىن مەنىسىنى چۈشىنىپ ئوقۇيدىغان مىللەتلەر تەرەققىي قىلىپ، ئۆز تەقدىرىنىڭ خوجايىنىغا ئايلاندى. يۇكسەك قەدىمىي مەدەنىيەتكە، مەرىپەت ئېڭىغا ئىگە ئۇيغۇرلاردىكى كتابنى ئۇلۇغلاش (كتابنى ئۇلۇغلاش مەدەنىيەتلىك مىللەتلەردىكى بىر يۇكسەك ئالاقە) تۇيغۇسى بىلەن، كتابنىڭ زامانىۋىلىقتىكى بارغانسېرى مۇھىملىشىۋاتقان يېڭى رولى بىرلىشىپ، بىزدە كتاب ھەققىدە يېڭى تونۇش پەيدا قىلدى. لېكىن زامانىۋى تەپەككۇردىكى گۆدەكلىك ۋە بېكىنمە خاراكتېر تۇپەيلىدىن كتابقا بولغان بۇ خىل پايدىلىق تونۇش ئوڭايلا كتاب خۇراپاتلىقىغا ئورۇن بوشاتتى. مىللەتنىڭ مۇتەپەككۇرلىرى رېئال مەسىلىلەرگە رېئاللىقتىن، ئۆز تەپەككۇرىدىكى جاۋاھىرلارنىڭ يورۇتىشىدىن جاۋاب ئىزدىمەي، كتابتىن جاۋاب ئىزدەش، كتابتا جاۋابى يوق مەسىلىلەر بىلەن كارى بولماسلىق، كتابنى ھەممىگە قادىر ئەڭگۈشتەر ھېسابلاشتەك تۇيۇق يولغا كىرىپ قالدى. كتابقا بېرىلگەن تەبىرلەردىكى ئىجابىي ئامىللارنىڭ كۆپلۈكى، كتابقا بولغان تونۇشىمىزدىكى بىر تەرەپلىمىلىكنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، كتابنىڭ يەنە بىر تەرىپى بولغان ، كتابنىڭ ئىجابى ئىدىيە،

ئىجابىي بىلىم تارقىتىشتىن باشقا زەھەرلىك ئىدىيە، سەلبىي بىلىم تارقىتىش رولىغا سەل قارالدى. زامانىنىڭ قانداقتۇر بىر ئۇلۇغى «دۇنيادا خاتا ئىدىيە يوق، ئوخشىمىغان كۆز قاراش مەۋجۇد» دېگەنىكەن. بۇ قاراش كىتابنىڭ خاراكتېرىگە ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان بىر سۈپەتتۇر. كۇندۇزنىڭ كېچىسى، تۇغۇمنىڭ ئۆلمىكى بولغاندەك، ھەرقانداق بىر كىتابتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن ئىدىيە، تۇرمۇش كۆز قاراشلىرى، ھەرخىل بىلىملەر ئىنسانىيەت ئۇچۇن پۈتۈنلەي پايدىلىق ياكى پۈتۈنلەي زىيانلىق بوپكېتىشى ناتايىن. كىتاب - يازغۇچىنىڭ مەھسۇلاتى. يازغۇچىمۇ بىر ئادەم. ئۇ ئادەم بولۇش سۈپىتىدە مەلۇم بىر مەدەنىيەت قارىشىغا، ئۆزىگە خاس قىممەت ئەنئەنىسىگە ئىگە مەلۇم توپنىڭ ياكى مىللەت - دۆلەتنىڭ ئادىمى، شۇنداقلا مەلۇم دەۋر، مەلۇم ئىدىئولوگىيىنىڭ ئادىمى. ئۇنىڭ يازغان كىتابى مەيلى قانچىلىك ياخشى بوپكەتسۇن ھامان چەكلىمىلىككە، بىرتەرەپلىمىلىككە ئىگە. دۇنيادا خاراكتېر جەھەتتىن تۇپتىن پەرقلىنىدىغان ھەرخىل دەۋر، ئىدىئولوگىيىلەرنىڭ مەۋجۇدلۇقى قىل سىغماس پاكىت. كىتاب ئۆلۈك نەرسە. تەپەككۇر كىتاب قۇرىدىن ئورۇن ئالغاندىن كېيىن ئۆلۈك نەرسىگە ئايلىنىدۇ، يېڭى بىر تەپەككۇر ئىگىسىنىڭ كۆزى بىلەن ئۇچراشمىغۇچە تىرىلمەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ھەرقانداق كىتاب ئاپتور ۋە ئاپتور ۋەكىللىك قىلغان ئادەملەر توپنىڭ قارىشى - مەقسىتىدىن خالىي ئەمەس. لېكىن كىتابنىڭ بۇخىل ئالاھىدىلىكىدىن چۆچۈپ مەلۇم كىتابلارنى تارقىتىپ، مەلۇم كىتابلارنى چەكلەشنىڭ ھاجىتى يوق. گەرچە بەزى دۆلەتلەردە سىياسىيئونلار ھەقىقەتەن شۇنداق ۋاستىلارنى قوللىنىپ، ئۆز ئىدىيىسى ۋە مەنپەئىتىگە زىت كېلىدىغان كىتابلارنى چەكلەپ، تىزگىنلەپ باققان بولسىمۇ، كېيىنكى ئەمەلىيەت ئۇلارنىڭ مەغلۇب بولغانلىقىنى ئىسپاتلىدى. ھازىرقى ئىچىۋېتىلگەن، ئۇچۇرلاشقان، يۇكسەك دەرىجىدىكى دېموكراتىيە ئىنسانلارنىڭ ئورتاق شوئارىغا ئايلانغان چاغدا كىتابلارغا چەك بېكىتىپ بېرىش شىددەتلىك زور كەلكۈننى قۇم‌توغان بىلەن توسماقچى بولغاندەك ئەخمىقانىلىقتۇر، خالاس. تەپەككۇردىكى سەكرەش، سىياسىي تەپەككۇردىكى سەكرەشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقى مۇقەررەر. سىياسىي رېئاللىقتىكى ئۆزگىرىش مەلۇم ۋاستىلەرنىڭ سىقىپ چىقىرىلغانلىقىنى كۆرسەتكەندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە شۇ ۋاستىلەرنىڭ ماھىيەت جەھەتتە ئۆزگەرمەي شەكىل جەھەتتىن ئۆزگەرگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. دېمەك، كىتابمۇ بىر ۋاستە. ھەرخىل گۇرۇھلارنىڭ مەقسىتى كىتاب كەينىگە يوشۇرۇنغان. شۇڭا كىمدۇر بىرى: «مەن كىتاب ئوقۇغاندا خەتنىڭ ئۆزىنى ئەمەس، قۇرلار ئارىلىقىنى ئوقۇيمەن» دېگەنىكەن. ئاددىي تەپەككۇر بىلەن ئېيتقاندا، قۇرلار ئارىلىقىدا ھېچنېمە يوق، ئۇنى ئوقۇش مۇمكىن ئەمەس. چوڭقۇرراق ئويلانساق، بۇنداق قىلىش تامامەن مۇمكىن. شۇ چاغدا بۇ كىتاب ئوقۇشتىكى ئىنتايىن جانلىق ئۇسۇل بولۇپ چىقىدۇ. بۇ يەردىكى قۇرلار ئارىلىقىنى ئوقۇش ماھىيەتتە قۇرلارنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنغان مۇددىئا-مەقسەتنى ئوقۇشتۇر. قىسقىسى، ھەرقانداق بىر كىتابتا مۇددىئا بار. بۇ مۇددىئا كىتاب ئاپتورنىڭ، ئاپتور مەنسۇپ بولغان جەمئىيەت ۋە دەۋرنىڭ، گۇرۇھ، ھۆكۈمەتنىڭ مۇددىئاسى بولۇشى مۇمكىن. دېمەك، كىتاب ئوقۇش بىر بىلىم، كىتابنى تاللاپ، چۈشىنىپ ئوقۇماي قارىغۇلارچە ئوقۇش، ھەممە ھەقىقەتنى كىتابتىن ئىزدەش خۇراپاتلىقتۇر. كىتاب بىر ئەينەك، لېكىن ئەڭگۈشتەر ئەمەس. كىتاب ئوقۇش، ئوقۇغاندىمۇ قەدىرلەپ ئوقۇش كېرەك. لېكىن چۈشىنىپ تۇرۇپ، كىتابنىڭ ئۆزىمىزدەك ئادەم تەرىپىدىن يېزىلغانلىقىنى ئەقىل بىلەن ئويلاپ، سوئال قويۇپ تۇرۇپ ئوقۇش كېرەك. ياپونىيە ئالىمى گاۋچياۋشىنمۇ «مېڭىنى يۇيۇش» دېگەن كىتابىدا: «مېڭىنى يۇيۇش - مېڭىدىكى ئىدىيىنى پاكىز يۇيۇپ تاشلاپ، يېڭى ئىدىيە قاچىلاپ ئىنسانىنى ئۆزگەرتىش، دېمەكتۇر. مېڭىنى يۇيۇشنىڭ مەقسىتى ئادەمنىڭ ئىدىيە، ھېسسىيات، ھەرىكىتىنى كونترول قىلىپ، ئادەمنى مېڭە يۇغۇچىنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇندۇرۇشتۇر. ھەممە ئادەمنىڭ مېڭىسى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا باشقىلار تەرىپىدىن يۇيۇلۇۋاتقان بولىدۇ. ماھىيەتتە ھاكىمىيەتمۇ، ھەرخىل سىياسىي گۇرۇھلارمۇ، سودا شىركەتلىرىمۇ مېڭە يۇيۇش بىلەن شۇغۇللانغۇچىلاردۇر» دەپ يازىدۇ ۋە كىتابنى مېڭە يۇيۇشنىڭ ئۇنۇملۇك بىر قورالى سۈپىتىدە تىلغا ئالىدۇ. كىتاب ئوقۇش ئارقىلىق يېڭى ئىدىيىلەرنى مېڭىگە قاچىلاش مۇمكىن، لېكىن قايسى ئىدىيە يېڭى ۋە ئىلغار، قايسى ئىدىيە كونا ۋە زەھەرلىك، قايسى قاراش بىزنىڭ رېئاللىقىمىزغا ماس كېلىدۇ؟ بۇنى ئاڭقىرىش ئۇچۇن تەپەككۇر قىلىش كېرەك. كىتاب ئارقىلىق ئىدىيە قوبۇل قىلىش - ماھىيەتتە باشقا ئىدىيە تەرىپىدىن بويسۇندۇرۇلۇش جەريانىدۇر. كىتابنىڭ بۇ خىل خاراكتېرىنى چۈشىنىپ تۇرۇپ كىتاب ئوقۇغاندا، ئاندىن كىتابقا چوقۇنۇش - كىتاب خۇراپاتلىقىدىن ساقلانغىلى بولىدۇ ۋە كىتابتىكى ئىدىيە بىزنى بويسۇندۇرماي، بىزنىڭ ئىدىيىمىزنىڭ تەركىبىي قىسمىغا ئايلىنىدۇ.

2. ماۋارىپ - بىلىم خۇراپاتلىقى

ماۋارىپ ۋە ئالىي مەكتەپنى خۇراپاتلىق سۈپىتىدە تىلغا ئېلىش نۇرغۇن ئادەمنى چۆچۈتىشى مۇمكىن. لېكىن بۇ خىل خۇراپاتلىق رېئاللىقىمىزدا مەۋجۇد ۋە بىزنىڭ ئىدىيىمىزگە تەسىر كۆرسىتىپ تۇرۇۋاتىدۇ. ماۋارىپنىڭ رولىنى ھەددىدىن زىيادە كۆپىتۇرۇۋېتىش، ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ئىنسان تەقدىرىدە ئويناۋاتقان رولىنى مۇبالىغە قىلىش، ماۋارىپ ۋە ئالىي مەكتەپلەرنى ئۆلۈك ھالدا قۇنۇزغۇچى سۈپىتىدە كۆرۈش دەل ماۋارىپ ۋە ئالىي مەكتەپ خۇراپاتلىقىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنىدۇر.

ماڭارىپ ھەقىقەتەن بىر ئادەم ، بىر مىللەت ۋە دۆلەتنىڭ تەرەققىياتىدا ھەل قىلغۇچ رول ئويناىدىغان ئامىل. مەن ھەرگىز بۇ ماقالىدا ماڭارىپنىڭ رولىنى سەل چاغلىماقچى ياكى ماڭارىپنى ئىنكار قىلماقچى ئەمەس بەلكى ماڭارىپ ۋە بىلىم ھەققىدىكى بىرتەرەپلىمە قاراشلار ھەققىدىكى گۇمانىمنى ئوتتۇرىغا قويماقچى. ھەرقانداق مىللەت ۋە دۆلەتنىڭ مىللىيەتلىكى، ئۆزىگە خاس مەدەنىيەت تەپەككۇر ئادىتى ، غايىسى بولىدۇ. مىللەت ئەزالىرىنىڭ ساپاسىنى يۇقىرى كۆتىرىدىغان ئىجتىمائىي ئامىل ماڭارىپمۇ مىللەت ۋە دۆلەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى، ئورنى، تەرەققىيات تەلىپىگە ئاساسەن ئۆزىپروگراممىسى، تەرەققىيات يولى، نىشانىغا ئىگە بولىدۇ. مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات ئېھتىياجى ماڭارىپنىڭ قۇرۇلمىسى، مەزمۇنىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. پۈتكۈل دۇنيادىكى ماڭارىپ دېگەن سۆزنىڭ كۆرسىتىدىغان مەزمۇنى ئوخشاش بولغان بىلەن ماڭارىپنىڭ شەكلى، تەلىپى، غايىسى، پروگراممىسى ئوخشمايدۇ. مەسىلەن، جۇڭگونىڭ ماڭارىپ پروگراممىسىنىڭ مەقسىتى «تەربىيىلەنگۈچىلەرنى ئەخلاقىي، ئەقلىي، جىسمانىي جەھەتلەردىن تەڭ يېتىلگەن سوتسىيالىستىك ئاڭغا ئىگە مەدەنىيەتلىك ئەمگەكچىلەردىن قىلىپ يېتىشتۇرۇشتىن ئىبارەت» . دېمەك ھەرقانداق ماڭارىپنىڭ ئادەم تەربىيىلەشتە ئۆزىگە خاس مەقسىتى بار. لېكىن ماڭارىپنىڭ ئۆزىگە خاس چەكلىنىدىغان يەرلىرىمۇ بار. مەسىلەن، ماڭارىپ ئۆز قۇرۇلمىسىدىكى ئەھۋالىغا كۆرە ھەرخىل سەۋەبلەر، ئىلغارلىقى ۋە ياكى قالاقلىقى تۇپەيلىدىن ھەممە ئادەمنى ساپالىق قىلىپ تەربىيىلەپ چىقالمايدۇ، ياكى تەربىيىلىگەن ئەڭ ساپالىق ئادەملىرىمۇ باشقا بىر مىللەت ياكى دۆلەت ماڭارىپى تەربىيىلىگەن ئوتتۇرا ساپالىق ئادەملەرنىڭ ساپاسى بىلەن تەڭلىشەلمەسلىكى مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا ، ماڭارىپمۇ ئۆزلۈكسىز ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش جەريانىدۇر. ئۇ، ئادەمنى تەربىيىلەيدۇ، ئادەملەرمۇ ماڭارىپنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئىسلاھ قىلىپ، تېخىمۇ سۈپەتلىك قۇرۇلما قىلىپ قۇرۇپ چىقىشقا تىرىشىدۇ. مىللىتىمىز تارىختا ماڭارىپنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتتىكى تۇرتكىلىك رولىنى چۈشەنگەن، مەرىپەتپەرلىك ئەنئەنىسىگە ئىگە بىر مىللەت. گېرمانىيىلىك بىر ئاقىل ئېيتقاندەك: «ئۇرۇشتا مەغلۇب مىللەت قايتا قەد كۆتۈرۈشى مۇمكىن، ماڭارىپتا مەغلۇب بولغان مىللەت مەڭگۈ قەد كۆتۈرەلمەيدۇ» دېگەن ھېكمەتنى ئېتىراپ قىلساقمۇ ۋە بۇ ھەقتە تالاي-تالاي ئاچچىق ساۋاقلىرىمىز تولۇپ ياتسىمۇ، لېكىن بىزدىكى ماڭارىپ خۇراپاتلىقى يۇقىرىقى ھېكمەتنى بەكمۇ چوڭقۇر تونۇپ يەتكەنلىكىمىزدىن بولماستىن، بەلكى ئۇزۇن بىر مەزگىل ھۆكۈم سۈرگەن پىلانلىق ئىگىلىك سىياسىتى تۇپەيلىدىن كېلىپ چىققان، پەرزەنتلىرى ئوقۇۋاتقان ماڭارىپنىڭ پروگراممىسى، خاراكتېرى، نىشانىنى تولۇق چۈشەنمەي تۇرۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ «تۆمۈر دەپتىرى» گە كىرىۋېلىشنى ئەڭ ئاخىرقى غايە قىلىپ تۇرۇپ، ئەۋلادلارنىڭ بارلىق تەقدىرىنى ماڭارىپتىن ئىبارەت دوغا تىكىپ، تەپەككۇر قىلىشتىن پەيدا بولىۋاتىدۇ. بۇنداق كۆز قاراشتا ئەۋلادلار تەربىيىسى پەقەت ماڭارىپنىڭ ۋەزىپىسى بوپقېلىپ، ئائىلە ۋە جەمئىيەتنىڭ رولىغا سەل قارىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن ئاتا-ئانىلار بالىلىرىنىڭ تەربىيىلىنىشىدىكى مەغلۇبىيەت ۋە مۇۋەپپەقىيەتسىزلىكنى ماڭارىپتىنلا كۆرىدۇ. بالىلىرىنىڭ ھۆكۈمەتنىڭ «تۆمۈر دەپتىرى» گە كىرىش-كىرەلمەسلىكى ئۇلارنىڭ ماڭارىپ سۇپىتىگە باھا بېرىشتىكى بىردىنبىر دەستىكى. ئالىي مەكتەپ ماڭارىپ قۇرۇلمىسىدىكى يەنە بىر مۇھىم ھالقا . ئۆتمۈشتە دۆلەتنىڭ ماڭارىپ قۇرۇلمىسىدىكى «داشقازان» مۇناسىۋىتى تۇپەيلىدىن، كىشىلەر ئالىي مەكتەپنى بىلىم ئېلىش، ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈش ھالقىسى، دەپ ئەمەس، بەلكى «ھۆكۈمەت قوينىغا كىرىۋېلىش - تۆمۈر تاۋاققا ئىگە بولۇش» ۋاستىسى، دەپ پاسسىپ چۈشەنگەن. ئىسلاھات، ئىشىكنى ئېچىۋېتىشتىن كېيىن، بۇ خىل تەقسىمات پرىنسىپى ئۆزگەردى. لېكىن ئىسلاھات كېيىن تەسىر قىلغان يۇرتىمىزدا مىللىتىمىزنىڭ ئالىي مەكتەپكە بولغان تونۇشى تاھازىرغا قەدەر «تۆمۈر تاۋاق» كۆز قارىشىدا. ئۇلار ئالىي مەكتەپنى ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشتىكى ماڭارىپنىڭ ئەڭ ئالىي ھالقىسى دەپ ئەمەس، «تۆمۈر تاۋاق» قا ئېرىشىشتىكى ئەڭ ياخشى شوتا، دەپ قارايدۇ.

ماڭارىپىمىزنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىدىن قارىغاندا، ئوقۇش يېشىغا توشقانلىكى ئادەمنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيالىشى مۇمكىن ئەمەس. شۇنداقلا يۇرتىمىزنىڭ ئىگىلىك قۇرۇلمىسى ۋە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، جەمئىيەتنىڭ ھازىر بار بولغان ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى خىزمەتلىك قىلىپ بولمىقىمۇ ئوڭاي ئەمەس. بۇ ھەرگىز ئالىي مەكتەپتە ئوقۇشنىڭ ئەمدى ئەھمىيىتى قالمىدى، دېگەنلىك ئەمەس. ئالىي مەكتەپ جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ مەڭگۈلۈك غايىسى. ئەمدىكى مەسىلە ئالىي مەكتەپكە كىرىش ئەمەس، ئالىي مەكتەپتە نېمىلەرنى ئوقۇش، قانداق ئوقۇش مەسىلىسىدۇر. دۆلەتنىڭ تەقسىماتىغا يۆلىنىۋېلىش ئەمەس، ئۆزى ئاكتىپلىق بىلەن ئىختىساسلىقلار بازىرىغا يۈزلىنىش مەسىلىسىدۇر. ئۇنىڭدىن باشقا، يۇرتىمىزنىڭ ماڭارىپ قۇرۇلمىسىدىن قارىغاندا، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ئەڭ ئاجىز ھالقا. ئەمما باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپ ماڭارىپىدىكى ئوقۇتقۇچىغا بولغان ئېھتىياج، جەمئىيەتنىڭ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىن يۇقىرى ئوقۇش دېپلومىغا ئىگە، جەمئىيەتنىڭ باشقا تارماقلىرى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولالمىغان ھەرخىل كەسىپتىكى ئارتۇق ئەمگەك كۈچلىرى ئارقىلىق تولۇقلىنىشقا مەجبۇر بولدى. دېمەك، ئەۋلادلىرىمىزماڭارىپتىن ئىبارەت ئىنسان روھىنى لايىھەلەيدىغان ئېتىزلىقتا ھەقىقىي دېھقان - ماڭارىپ ئەھلىنىڭ قولىغا ئەمەس، ئىش ئەھلىي بولمىغانلارنىڭ قولىغا تاشلاپ بېرىلدى. مىللىي ئاڭدىكى بىخۇدلۇق، قىمىداش پىسخىكىسى تۇپەيلىدىن

كەلگۈسى جانجان مەنپەئىتىمىزگە بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بۇ سورۇندا يۈز بېرىۋاتقان زامانىۋى تراگېدىيە ھېچكىمنىڭ دىققىتىنى قوزغىمىدى. مانا بۇ، مائارىپقا چوقۇنىۋاتقان بىر مىللەتنىڭ روھىدىكى سەمىمىيەت ۋە ۋىجدان!

ئالىي مەكتەپ نۇقتىسىدىن ئېيتساق، ئالىي مەكتەپلىرىمىزنىڭ كەسىپ قۇرۇلمىسى20-ئەسىرنىڭ 70-يىللىرىدىكى جەمئىيەت ئېھتىياجىنى چىقىش قىلىپ قۇرۇلغان بولۇپ، بازار، تەرەققىيات ئېھتىياجى كۆزدە تۇتۇلمىغان. مەۋجۇد كەسىپلەرنىڭ دەرسلىك قۇرۇلمىسىمۇ كونىچە، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ جەمئىيەتكە يۈك بولۇپقېلىشى، مەكتەپ پۈتتۈرۈپ خىزمەت تاپالماسلىقى دەل مۇشۇ سەۋەبتىن. بىربالا توققۇز يىللىق مەجبۇرىيەت مائارىپىنى ئادا قىلغان تۇرۇقلۇق جەمئىيەتتە جان باققۇدەك بىر كىشىلىك ئورۇن تاپالمىسا، يا مىللىي ئەخلاق، مىللىي مەدەنىيەتتىن تۇزۇكرەك خەۋىرى بولمىسا، ئالىي مەكتەپنى تۈگىتىپ خىزمەت تاپالمىسا، خەقنىڭ قولىغا قاراپ قالسا، بىرەر ۋاستىگە تايانماي ئىززىتى بىلەن ياشاش ئىقتىدارىغا ئىگە بولمىسا، بىز بۇ ھادىسىنىڭ سەۋەبىنى كىمدىن ئۆرىمىز؟

ئالىي مەكتەپ ياش ئەۋلادلارنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى بولۇشى ناتايىن. ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگەنلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىختىساسلىق بويىچىشمۇ ناتايىن. مەسىلەن، دۇنيادىكى 1-نومۇرلۇق كاتتا باي، كومپيۇتېر پادىشاھى بىل گېيتىس ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرمەيلا جەمئىيەتكە چىقىپ، ھازىرقى سەۋىيىگە يەتكەن. لېكىن بۇنداق دېيىش ئالىي مەكتەپنىڭ مىللىتىمىزدىكى رولىنى تۆۋەنلەتكەنلىك ئەمەس. ئالىي مەكتەپ مىللىتىمىز تەرەققىياتىدىكى ئەڭ مۇھىم ھالقا. ئالىي مەكتەپتە ئوقۇماي بولمايدۇ. مىللىتىمىز زىيالىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىچە سەۋىيىسىنى ئالىي مەكتەپ مەلۇماتىغا يەتكۈزۈشنى بىر ئىجتىمائىي غايە سۈپىتىدە تونۇشنىڭ بىزنىڭ تەقدىرىمىزگە كۆرسىتىدىغان تەسىرى مۆلچەرلىگۈسىز. لېكىن ئالىي مەكتەپ ھەممىنى ھەل قىلىدۇ، دەپ بارلىق يۈكنى ئالىي مەكتەپكە يۈكلەپ قويۇشمۇ بىر خۇراپاتلىقتۇر. نۇرغۇن غايىلىك ئوقۇغۇچىلار ئالىي مەكتەپكە كەلگەندىن كېيىن ئۆز تەسەۋۋۇرىدىكى ئالىي مەكتەپ بىلەن ئۆزى كۆرگەن ئالىي مەكتەپنىڭ سىلىشتۇرۇپ ئۆمىدسىزلىنىشىنىڭ مەنبەسى ئالىي مەكتەپ ھەممىنى ھەل قىلىدۇ، دېگەن خۇراپاتلىقتىن كېلىپ چىققان. ئەمەلىيەتتە ھەممىنى ھەل قىلىدىغىنى ئالىي مەكتەپ ئەمەس، ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆزى ۋە تىرىشچانلىقى، شۇنداقلا جەمئىيەت ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇپ تۇزۇلگەن جانلىق ئالىي مەكتەپ مېخانىزمى ۋە كەسىپ قۇرۇلمىسىدۇر. توققۇز يىللىق مەجبۇرىيەت مائارىپى بىزدە ئاساسەن ئەمەلگە ئاشتى. ئالىي مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇۋاتقانلارنىڭ سانىمۇ ئاز ئەمەس. جەمئىيەتكە چىققاندا ئالىي مەكتەپتە ئۆگەنگەن بىلىملىرىنى ئىشلىتىدىغان يەر ئاپالماسلىق ياكى بولمىسا ئۇ بىلىملەرنىڭ ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۆزىنىڭ بىتەر زامانىۋى ساۋاتسىز بوپقالغانلىقىنى تونۇپ، كۆڭلى ئاچچىق بولۇش، كۆز ئالدىمىزدا يۈز بېرىۋاتقان بىر مائارىپ تراگېدىيىسى. راست، سان ئۆزگىرىشى سۈپەت ئۆزگىرىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. لېكىن مۇشۇ سانلارغا مۇناسىپ ھالدا مىللىي ساپادا سەكرەش ھاسىل بولدىمۇ؟ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغانلارنىڭ ھەممىسى ئىستىقبالللىق بولدىمۇ؟ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئارىسىدىكى زامانىۋى ساۋاتسىزلىق زادى قانداق مەسىلە؟ بىز بۇ سوئالغا جاۋاب ئىزدىسەكلا مائارىپ ۋە ئالىي مائارىپ ھەققىدىكى تونۇشىمىز تېخىمۇ ئايدىڭلىشىدۇ.

يىغىپ ئېيتقاندا، بىزدىكى مائارىپ خۇراپاتلىقى چىن مەنىسىدىن ئۆز قانۇنىيىتىنى تاپقان مائارىپقا بولغان چوقۇنۇشتىن كېلىپ چىققان خۇراپاتلىق بالماستىن، گۇمان بىلەن تولغان، ھۆكۈمەتنىڭ «تۆمۈر دەپتىرى» گە چۈشۈۋېلىش تۇيغۇسىدىن پەيدا بولغان چوقۇنۇشتۇر. ھازىر «داشقازان» پاچاقلاندى، تۆمۈر دەپتەر داتلاشتى. مائارىپقا بولغان ساختا چوقۇنۇشتىن قۇتۇلۇپ، مائارىپقا ۋىجدانىي سوئاللارنى قويۇدىغان، جەمئىيەتنىڭ ھەممە كىشىسى مائارىپقا كۆڭۈل بۆلۈدىغان بىر دەۋر بىزگە ئالدىنى قىلدى. قېنى، ئاقىللار بۇنىڭغا نېمە دەيدىكىن؟

3. تەرەققىيات خۇراپاتلىقى

بۇ خىل خۇراپاتلىقنىڭ ئاساسلىق ئىپادىسى ئىجتىمائىي تەرەققىيات ھەممىنى ھەل قىلىدۇ، دەپ قاراپ تەقدىرنى ئىجتىمائىي تەرەققىياتقا دوغا تىكىش، ئىجتىمائىي تەرەققىياتنىڭ ئىگىسىگە ئايلىنىش كويىدا بولماي، ئىجتىمائىي تەرەققىيات ھالقىلىرىدىن كەپقېلىشى مۇمكىن بولغان تاسادىپىي تەلەينى كۈتۈش خاھىشىدۇر. ئېنىقراق ئېيتقاندا، بۇ خىل خۇراپاتلىق پەن-تېخنىكىنىڭ زامانىۋى مۆجىزىلىرى بولغان يېڭى تېخنىكا، يېڭى قورالاردىن مەدەت كۈتۈش، تەرەققىياتنىڭ شەكلەن مەنزىرىسىگە مەپتۇن بولۇش كۆز قارىشىدۇر. بىزدە بۇ خىل خۇراپاتلىقنىڭ تۆۋەندىكىدەك بىرنەچچە خىل شەكلى بار:

1. ئېگىز بىنا خۇراپاتلىقى. ئېگىز بىنا شەھەرنىڭ كۆركى - ھۆسنى. لېكىن ئېگىز بىنالارنىڭ كۆپ بولغانلىقى بىر رايوننىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنىڭ بەلگىسىمۇ؟ ئىچكى ئۆلكىلەرنى ئايلىنىپ كەلگەنلەرنىڭ سېلىشتۇرۇشچە، ئۈرۈمچى ھازىر غەربىي شىمالدىكى ئېگىز بىنالىرى ئەڭ كۆپ شەھەر ئىكەن. ئەمما ئۈرۈمچى غەربىي شىمالدىكى باشقا شەھەرلەرگە قارىغاندا، سانائەت ئاساسى ئىنتايىن ئاجىز، پۈتكۈل مەملىكەتكە داڭلىق كارخانا، تاۋارلىرى يوقنىڭ ئورنىدىكى بىر شەھەر ئىكەن. دېمەك، ئۈرۈمچى سانائەت شەھىرى ئەمەس، ئىستېمال شەھىرى - پۇل خەجلەيدىغان شەھەردۇر.

سېلىنمۇاتقان ئېگىز بىنالارنىڭ زور كۆپچىلىكى مېھمانخانا، بانكا، سودا سارىيى، لېكىن مېھمانخانىلار-نىڭ 70% ياتىقى بوش. . . ئۇنداقتا، بىز شۇنچە زور ئىستېمالغا تۇشلۇق بېيىپ كەتتۇقمۇ؟ ياق. يۇرتىمىز غەربىي شىمال بويىچە ئەڭ نامرات، ئارقىدا قالغان رايون. بىزدىكى ئىستېمالچىلىق خاراكتېر نامراتلىقىمىزدىن كېلىپ چىققان ئىقتىساد نادانلىقىدۇر.

ئىقتىساد نادانلىقى دېگەن نېمە؟

ئىقتىسادىي قانۇنىيەت بويىچە مەبلەغ سالماسلىق، ئىنتايىن قىس مەبلەغنى ئورۇنسىز ئىشلىتىش ياكى ھېچقانداق پايدىسى يوق ئىشلارغا سەرپ قىلىش تۇگىتىشتۇر. ھۇشيار بولۇش كېرەككى، بۇ خىل نادانلىق بىلەن توزۇپ كېتىۋاتقان پۇل ھەرگىز باشقىلارنىڭ پۇلى ئەمەس، ئۆزىمىزنىڭ پۇلىدۇر ئۇل - مۇئەسسەسە قورۇلۇشى دېگىنىمىزيول، ئۇچۇر، زاۋۇت-كارخانا قورۇلۇشى-دۇر. شىنجاڭدەك ئاھالە تارقاق، زېمىنى بىپايان يەردە تېخىمۇ شۇنداق. . .

2. كومپيۇتېر خۇراپاتلىقى. بىزدە كومپيۇتېر ھەققىدىكى تەشۋىقات ھەقىقەتەن يېتەرلىك ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. 90% دېھقان، ئايرىم ساۋاتسىز خەلقىمىزنىڭ ئېڭىدا كومپيۇتېر رېۋايەتلەردىكى «ئېچىل داستىخان»، «سۇلايمان قالپاق» تىن، قىسقىسى ھەممە خاسىيەتلىك نەرسىدىن ئۇستۇن بىر ئەڭگۈشتەرگە ئايلاندى. ھەقىقەتەن كومپيۇتېر زامانىۋى دۇنيادىكى بىر مۆجىزە ياكى سۇنئىي ئەقىل. لېكىن ئۇنىڭغا بارلىق ئەقىل قاچىلانغان ئەمەس. ئۇ بىر ئۆلۈك نەرسە، شۇنداقلا پەن تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلى. لېكىن ئۇ يېگانە مەۋجۇد بولىدىغان نەرسە ئەمەس، بەلكى ھەر خىل پەن تۇرلىرى تەرەققي قىلىپ مەلۇم پەللىگە يەتكەندە، بۇ خىل پەنلەردىكى ئورتاق ئېھتىياج تۇپەيلىدىن بارلىققا كەلگەن. يۇرتىمىزنىڭ ئەھۋالىدىن ئېيتقاندا، كومپيۇتېر خۇراپاتلىقىنىڭ ھەم پايدىسى، ھەم زىيىنى بار. پايدىسى، كومپيۇتېر ئائىلىلەرگە كىرىدۇ ۋە كۇندىلىك تۇرمۇشىمىزدىكى مۇھىم بىر قورالغا ئايلىنىدۇ. زىيىنى، يۇرتىمىزدىكى ئىگىلىك ۋە تەبىئي پەن تەرەققىياتىدىكى قالاقلىق تۇپەيلىدىن «ۋەتەنپەرۋەر» مارکىلىق باشقۇرۇلىدىغان بومبا بىلەن قۇچقاچ ئاتقاندەك ئىش بولىدۇ. كومپيۇتېر ئالىي فىزىكا، ئالىي خىمىيە، بىئولوگىيە تېخنىكىلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلمەي، خەت بېسىش، سالام خەت يېزىش، قارت ئويناش، گېزىت كۆرۈش قورالىغا ئايلىنىدۇ.

مەن بىر ئالىي مەكتەپ ئىشخانىسىغا قويۇلغان ئەڭ زامانىۋى كومپيۇتېرنىڭ خەت بېسىشتىن باشقا ئىشقا ئىشلىتىلمىگەنلىكىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. ھەتتا بۇ كومپيۇتېردا ماجاڭ ئويناپ قويىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار. مەن يەنە خەلقئارا ئۇچۇر يۇقىرى سۈرئەتلىك تاش يولى (ئىنتېرنېت) دا قۇرۇلغان «تەكلىماكان چايخانىسى» دا ئىنتېرنېت ھەۋەسكارلىرىنىڭ قىممەتلىك ۋاقىت، ئىقتىساد ۋە زېھنىي كۈچىنى سەرپ قىلىپ، ئەڭ ئەرزىمەس مەسىلىلەر ھەققىدە پاراڭلىشىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. قىسقىسى، قەدىمكىلەر ئېيتقان: تاش ئاقىلنىڭ قولىغا چۈشسە گۆھەرگە ئايلىنىدۇ، گۆھەر نادانىنىڭ قولىغا چۈشسە تاش بوپقالىدۇ، دېگەندەك ئىش رېئاللىقىمىزدا يۈز بەردى: كومپيۇتېر ھەقىقەتەن ھەممىگە قادىر سىرلىق ئەڭگۈشتەرمۇ؟ شۇنداق بولۇشى مۇمكىن. لېكىن بۇ خىل رېئاللىق كومپيۇتېر بىزنى باشقۇرغاندا ئەمەس، مېڭىمىز كومپيۇتېرنى باشقۇرۇپ ئۇنىڭ ھېكمىتىنى تونۇغاندا يۈز بېرىدۇ. ناۋادا كومپيۇتېر خۇراپاتلىقى ئىلمىي كومپيۇتېر قىزغىنلىقىغا ئايلانمايدىكەن، زامانىۋى پەننىڭ بۇ مۆجىزىسى بىزنىڭ دۇشمىنىمىزگە، تەپەككۇرىمىزنى بوغىدىغان سىرتماققا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن. تەرەققي قىلغان ئەللەردىكى پسىخولوگىيە ئالىملىرىنىڭ تەتقىقاتىغا قارىغاندا، ئۇلار ئوتتۇرا، باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتۇشىدا كومپيۇتېرنىڭ رولىغا ھەددىدىن ئاتۇق يۆلىنىپ قېلىش بالىلارنىڭ تەپەككۇر قابىلىيىتىنى تۆۋەنلىتىۋېتىدىغانلىقىنى بايقىغان. بىزدە گەرچە كومپيۇتېر مەكتەپلىرىمىزدە ئومۇملىشىپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ، بەزى ھاللىق ئائىلىلەردە ئومۇملاشتى. ھاللىق ئائىلىلەرنىڭ بەگزادىلىرى شەخسىي كومپيۇتېرغا ئېرىشتى. بۇ ھال بالىلارنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتىنى ئۆستۇرۇش ئۈچۈن سېلىنغان كومپيۇتېر مەبلىغىنىڭ بالىلارنىڭ تەپەككۇر قابىلىيىتىنى تۆۋەنلىتىۋېتىدىغان زىيانلىق ئايلىنىشىنىڭ بىزدىمۇ مەۋجۇد ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، يۇرتىمىزغا كومپيۇتېر تېخنىكىسىدىكى يېڭىلىقلارنىڭ يېتىپ كېلىشى سۈرئىتىنىڭ ئاستىلىقى بىر مەۋجۇد ئەھۋال. ھازىر بالىلار كومپيۇتېردا چەت ئەلنىڭ تالانتلىق ئۆسمۈرلىرىگە ئوخشاش يۈمشاق دېتال لايىھىلەپ شىركەت قۇرۇش كويىدا ئەمەس، ئويۇن ئويناش بىلەن ئاۋارە. . . كومپيۇتېر ئارقىلىق ئېلېكترونلۇق ئويۇنچۇق ئويناش ئۆسمۈرلىرىمىزدىكى گەۋدىلىك ئەھۋال.

3. تىل خۇراپاتلىقى. بۇ خىل خۇراپاتلىق تىل ئۆگىنىش - زامانىۋى تىللار ھەممىنى ھەل قىلىدۇ، دەپ قاراپ ئانا تىلىمىزنى چەتكە قېقىش ياكى ئېتىبارسىز قالدۇرۇشتا كۆرۈلىدۇ.

دۇنيا ئىقتىسادىنىڭ يېرشارلىشىشى ئەنئەنىۋى دۆلەت چېگرىلىرىنى بۇزۇپ تاشلاپ، مەدەنىيەت، تىل چېگرىلىرىنى بۇزۇپ تاشلاش دەۋرىگە يۈزلەندى. بەزى رايون تىللىرى خەلقئارا تىللارغا ئايلاندى ۋە زامانىۋى خەلقئارا تىللارنى ئۆگىنىش بۇگۈنكى دۇنيانىڭ، زامانىۋىلىقنىڭ بىر ئەزاسىغا ئايلىنىشنىڭ بىر زۆرۈر شەرتىگە ئايلاندى. ئاتا-بوۋىلىرىمىز يۇرتىمىزنىڭ يېپەك يولىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقانلىقىدەك جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكى ھەمدە باردى-كەلدى ۋە سەپەرخۇمارلىقتەك ئىجتىمائىي ئالاھىدىلىكى بىلەن ئەزەلدىن تىل ئۆگىنىشنى ئۆز مۇكەممەللىكىدىكى مۇھىم بىر جەريان، دەپ قاراپ

كەلگەن. ئەزەلدىن ئالىم-ئۆلىمالىرىمىز بىرنەچچە چەت ئەل تىلىنى ئانا تىلىدەك ئۆگىنىشىنى ئۆزىگە پەرھىز قىلغان. ھەتتا بەزى سورۇنلاردا ئۇلار بىرنەچچە خىل تىلدا ئىلمىي مۇتالىيىلەرنى ئېلىپ بېرىشقان؛ باشقا تىللاردا ئىلمىي ئەسەرلەرنى يېزىپ، دۇنيادا مەشھۇر بولغان. ئەمما بۇ جەريانداا ئۇلار چەت ئەل تىللىرىنى ئانا تىلىنى ئۇنتۇپ كېتىش ھېسابىغا ئەمەس، بەلكى ئانا تىلىنى تېخىمۇ بېيىتىش ھېسابىغا ئۆگەنگەن. ئانا تىلىنىڭ ئەڭ كامىل ئۇستازلىرىغا ئايلىنىپ، ئاندىن باشقا تىل ئۆگىنىشىنى قۇۋۋەتلىگەن. ھازىر بىزدە يەنە يېڭىباشتىن چەت ئەل تىللىرىنى ئۆگىنىش قىزغىنلىقى كۆتىرىلدى. ئەمما بۇ ياخشى يۇزلىنىشنىڭ ئەكسىچە، ئۇيغۇرلارنىڭ تەرەققىياتتا ئارقىدا قالغانلىقىنى تۇرلۇك تارىخىي، سىياسىي، ئىجتىمائىي ئامىللاردىن كۆرمەي (مۇھەررىر. - دىن)، ئۇيغۇر تىلىغا، ئۇيغۇر تىللىق مائارىپقا دۈگدەيدىغان، باشقا تىللاردا مائارىپ تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشنىڭ ئەۋزەللىكى تەشەببۇس قىلىنىدىغان يامان سۇيەتلىك خاھىشمۇ باش كۆتۇردى.

تىلىمىز ھەقىقەتەن شۇنداق قالاقمۇ؟ تىلىمىز ئامانۇي مائارىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمامدۇ؟ ياق! ئۇيغۇر تىلى تاۋۇش جەھەتتە دۇنيادىكى ئەڭ يېپىشىق تىللارنىڭ بىرى. ئۇيغۇر تىلىدىكى تاۋۇشلار ئارقىلىق دۇنيادىكى ھەرقانداق مىللەتنىڭ سۆزىنى ئەينەن تەلەپپۇز قىلىش مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇيغۇر تىلى ھازىر دۇنيا تىلى بويىچالغان ئىنگلىز تىلىغا ئوخشاش باشقا تىللاردىن، بولۇپمۇ خۇسۇسىيىتى ئوخشاش تىللاردىن كەم سۆزلەرنى قوبۇل قىلىشتەك ئېسىل ئەنئەنگە ئىگە. بەزىلەر بۇ ئەنئەنىنى تەنقىد قىلدى، لېكىن بۇ خىل ئەنئەنە ئەمەلىيەتتە بىرخىل ئىلغارلىقتۇر. ئېسىمىزدە بولسۇنكى، دۇنيادا بىرمۇ ساپ تىل يوق. ھەتتا ئىنگلىز تىلىنىڭ لۇغەت فوندىنىڭ تەخمىنەن ئۈچتىن بىرى چەت ئەل تىللىرىدىن كەلگەن سۆزلەردۇر. ھازىرقى مەسىلە - بىزنىڭ قالاقلىقىمىز تىل مەسىلىسى بولماستىن، بەلكى تەرەققىيات، سىياسەت، تۇزۇلمە، مەبلەغ سېلىش مەسىلىسىدۇر. «تىل - ۋەتەن دېمەكتۇر». ئۆز تىلىنى ياخشى ئۆگىنىپ ئاندىن باشقا تىللارنى ئۆگىنىش قانۇنلۇق، ئىنزىرەتلىك پاسپورت بىلەن چەت ئەلگە چىقىشقا ئوخشىسا، ئۆز تىلىنى قۇربان قىلىش ھېسابىغا چەت ئەل تىلىنى ئۆگىنىش قانۇنسىز، پاسپورتسىز، خار-زار ھالدا چەت ئەلگە چىقىپ لاماكان - ئاققۇن بولۇشقا ئوخشايدۇ. تىل ئۆگىنەيلى، بىرلا خىل چەت ئەل تىلى ئەمەس، نەچچە خىل چەت ئەل تىلىنى ئۆگىنەيلى. «بىر تىل ئۆگىنىش ياشاۋاتقان دۇنيادىن سىرتقا قارىتا يەنە بىر دېرىزە ئاچقان بىلەن باراۋەر». تىل ئۆگىنەيلى، ئانا تىلىمىزنى ئۇنتۇش ھېسابىغا ئەمەس، ئۇنى بېيىتىش، كۆچەيتىش ھېسابىغا تىل ئۆگىنەيلى، چۈنكى تىل - ۋەتەن دېمەكتۇر.

قىسقىسى، تەرەققىيات ھەممىنى ھەل قىلىدۇ، دەپ بار ئۈمىدىنى تەرەققىياتقا باغلاش بىرخىل خۇراپاتلىقتۇر. چۈنكى تەرەققىياتنىڭ ھەممىسى ئىجابىي بولمۇرمەيدۇ، بەلكى بەزى تەرەققىيات بىزگە سەلبىي تەسىر كۆرسىتىپ، مىللىي ئىجتىمائىي ئېكولوگىيىمىزنى بۇزۇشى، مىللىي مەدەنىيىتىمىزنى ۋەيران قىلىشى، مۇھىتىمىز بۇلغانغان كەلگۈسى ئاپەتنىڭ خېمىرتۇرۇچى بوپقېلىشى مۇمكىن. پەقەت بىز ئىگىسى بولالىغان، بىز ئىلمىي ھالدا رول تۇتۇش نىشانىمىزغا قاراپ سىلجىش ھوقۇقىغا ئېرىشكەن تەرەققىياتلا بىزگە پايدىلىق تەرەققىياتتۇر.

4.تېلېۋىزور ۋە مەتبۇئات خۇراپاتلىقى

تېلېۋىزور بىر دېرىزە. لېكىن بۇ دېرىزە بىز نېمىنى خالىساق، تالادا نېمە بولسا شۇنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان دېرىزە ئەمەس، بەلكى تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ ئۆز مۇددىئا - ئېھتىياجى بويىچە تاللاش ۋە شاللىشى، پىششىقلاپ ئىشلىشىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، بىزگە مەلۇم كۆرۈنۈش ۋە ئۇچۇرلارنى يەتكۈزۈپ بېرىدىغان دېرىزە. بىز پاسسىپ ئورۇندىكى دېرىزىدىن سىرتقا قارىغۇچى. بىزدە قانال تاللاش ھوقۇقى بار، لېكىن ھەممە قانال يەنىلا تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا.

دېمەك، رادىئو- تېلېۋىزىيە ۋە گېزىتلەردىن كېلىدىغان ئۇچۇرلارنىڭ ھەممىسى مەخسەتچانلىققا ئىگە، ياكى بۇ ئۇچۇرلارنىڭ كەينىگە مەلۇم مۇددىئالار يوشۇرۇنغان. ھازىر بىر قىسىم چەت ئەل رادىئولىرىنىڭ تەشۋىقاتىدىكى ئۇچۇرلارمۇ دەل مۇشۇ پرىنسىپ ئاساسىدا، مەلۇم مۇددىئاغا يېتىشنىڭ قورالى سۈپىتىدە تارقىتىلىۋاتىدۇ.

دۇنيا ھازىر مەتبۇئات ئىلكىدىكى دۇنياغا ئايلاندى. كىشىلەر بىلىمى-بىلىمەي مەتبۇئاتنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا چۈشۈپ قېلىپ، مەتبۇئات مۇددىئاچىلىقىنىڭ قۇربانىغا ئايلاندى. كىشىلەرنىڭ ھېسسىياتى، پىكرى، ئىستېمالى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مەتبۇئاتنىڭ يېتەكلىشىگە ئۇچرىدى. جۈملىدىن ئوخشاش ھوقۇق مەركەزگە مەركەزلەشكەن، مەتبۇئات پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكى - يېتەكلىشىدىكى دۆلەتتە مەتبۇئاتنىڭ خەلقنى يېتەكلىشى ناھايىتى پىلانلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. جۈملىدىن غەرب دۆلەتلىرىگە ئوخشاش ھەممە مەتبۇئات ئۆز مۇقامىغا توۋلايدىغان، ئۆزى بىلگەن سەنەمگە دەسسەيدىغان ئەھۋال يوق. جۈملىدىكى مەتبۇئات مۇددىئاچىلىقىنى جۈملىدىن ئىراده مۇددىئاچىلىقى دېيىش مۇمكىن. ئەسلى گەپكە كەلسەك، جەمئىيەتتە يۈز بەرگەن مەلۇم ۋەقە مەتبۇئاتتا شۇ ۋەقە ئاساسىدا نەچچە خىل خەۋەر قىلىنىشى مۇمكىن. ياخشى نىيەتتىكى كىشىلەر يەنە باشقا بىر نۇقتىدا خەۋەر قىلىشى مۇمكىن. بىز كۆزدە تۇتۇۋاتقان مەتبۇئات خۇراپاتلىقى دەل مەتبۇئاتنىڭ ئۇچۇرلىرىغا گۇمانسىز ئىشىنىپ قېلىشتۇر. مەتبۇئاتلارنىڭ پايدىلىنىپ كېلىۋاتقىنى دەل ئاشۇ خەلقىمىزدىكى مەتبۇئاتقا چوقۇنۇش خاھىشىدىن كېلىپ چىققان ساددىلىقتۇر.

ئېلان خۇراپاتلىقى مەتبۇئات خۇراپاتلىقىدىكى

يەنە بىر گەۋدىلىك مەسىلىدۇر. گەرچە خەلقىمىزنىڭ ئېلان ئېگى ئەمدىلەتىن شەكىللىنىۋاتقان بولسىمۇ، ئېلانىنىڭ ھۆجۇمىغا بەرداشلىق بېرىش ئىقتىدارىدىن تېخى كۆپ يىراقتا. ئېلان سودىگەرلىرى خەلقىمىز ئېگىدىكى ساددىلىق، مەردلىك، زامانىۋىيلىقنىڭ ھىيلىگەرلىكىگە ئادەتلىنەلمەسلىك، شۇنداقلا نامراتلىقى تۈپەيلىدىن كېلىپ چىققان ئەڭ ئېسىل ۋە ئەڭ ئەرزان تاۋار (بۇ ئىككى ئۇقۇم ئەمەلىيەتتە بىر-بىرىگە زىت، خەلقىمىز بۇ ئىككى ئۇقۇمنى بىر تاۋارنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئىزدەشتەك گۆدەك خاھىشقا ئىگە) غا ئېرىشىش خاھىشىدىن پايدىلىنىپ كېتىۋاتىدۇ. رادىئو-تېلېۋىزىيە، گېزىت-ژۇرناللار-دىكى ئاتالمىش «ئاجايىپ خاسىيەتلىك، يېگەن ھامان تۇرلۇك-تۇمەن كېسەلگە شىپا قىلىدىغان، ئەرزان، قولايلىق» دورا ئېلانلىرى ۋە باشقا تاۋار ئېلانلىرى بۇ خىل رېئاللىقنىڭ ئىسپاتىدۇر.

مەتبۇئات خۇراپاتلىقىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئۇسۇلى يەنىلا ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدىگەن ھالدا مەتبۇئات ئۇچۇرلىرىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى بىلەن مۇددىئاسىنى باغلاپ تەھلىل قىلىش، مۇستەقىل پىكىر قىلىشقا ئادەتلىنىشتۇر.

5.چەت ئەللەر بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشتىن مەقسەت - ئۇلارنىڭ ئۆزىنى قۇدرەت تاپقۇزۇش يولىدىكى ئۆرنەكلىك قىممىتىگە ئىگە ئېسىل تەجرىبىلىرىنىڭ جەۋھەرلىرىنى قوبۇل قىلىش، پۇرسەت بولسا، چەت ئەللەرگە چىقىپ ئۆزى بىلەن باشقىلار ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق نەزەر دائىرىنى تېخىمۇ كېڭەيتىپ ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلىش، بۇگۈنكى تەرەققىي قىلىۋاتقان دۇنياغا يۈزلىنىشتىن ئىبارەت.

لېكىن يېقىنقى يىللاردىن بېرى بىزدە چەت ئەل مەدەنىيىتى، پەلسەپىسى، ئەدەبىياتىغا چوقۇنۇپ، ئۆزىمىزنىڭ مەدەنىيىتى، پەلسەپىسى، ئەدەبىيات-سەنئىتىمىزنى پەس كۆرۈش، ئۇنىڭدىن نومۇس قىلىش خاھىشى ئەۋج ئالدى. بۇ خاھىش ئالدى بىلەن يۈرۈش-تۇرۇش، كىيىنىم-كېچەك، ياسىنىش-تارىنىشتا كۆرۈلدى. مەسىلەن، كىيىنىم-كېچەكلىرىمىزنىڭ شەكلى پۈتۈنلەي يېگىلىنىپ، دوپپىدىن باشقا مىللىي كىيىنىم-كېچەكلىرىمىز ئاساسەن كىيىلمەيدىغان بولدى. ئەسلىدىكى ئۇيغۇر كىيىنىم-كېچەكلىرى ئەمدىلىكتە فولكلور مۇزىكا ۋە سەھنىگىلا خاس كىيىملەرگە ئايلاندى. غەربلىكلەرنىڭ دوراپ چاچ بويىاش، بۇدرە قىلىش ئەۋج ئالدى. ماھىيەتتە بۇ قىلىقلار ئۆز-ئۆزىمىزنى ئەجنەبىيلەرگە تەقلىد قىلىدىغان دورامچىلىقتىن باشقا نەرسە ئەمەس، خالاس. شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇرقىزلىرىنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپ ئۆزگىچە مىللىي گۈزەللىك پەيدا قىلغان ئۇزۇن - بوستان چاچلار يوقالدى. شەرق شائىرلىرىنىڭ نەزىرىدىكى كېچىدىكى دەريالغا، يىلانغا، مەجنۇنتال شاخلىرىغا ئوخشىتىلغان بۇ گۈزەللىك ئابىدىسى كىشىلەرنىڭ خىيالىدىكى ئارمانغا ئايلىنىپ قالدى. پەلسەپە ۋە ئەدەبىياتتىكى چەت ئەللەرگە چوقۇنۇش خاھىشى شۇنداق ئەۋج ئالدىكى، ئىنسانغا چوقۇنۇشنى كۈپۈرلۈق، دەپ قارايدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ ئەۋلادلىرى چەت ئەل پەيلاسوپلىرىنى ئىلاھ دەرىجىسىگە كۆتۈرۈشكە ئاز قالدى. مەسىلەن، ئارىستوتېل ئۇلۇغلاندى، لېكىن ئارىستوتېلنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۆز ئەمگىكى ۋە ئۆزگىچە شەرھلىرى بىلەن قوتۇلدۇرۇپ قالغان 2-ئارىستوتېل فارابىي ئۇنتۇلدى. نېتزىينىڭ «خاسىيەتلىك ئادەم»، «دەرىجىدىن تاشقىرى ئادەم» ى ئۇلۇغلاندى، لېكىن بۇ خىل پەلسەپىنىڭ ئەسلى زېمىنى ياكى ئېگىسى - شەرق پەلسەپىسىدىكى «كامىل ئىنسان»، «ئارىغلىق» قاتارلىق پەلسەپىۋى قاراشلار ئۇنتۇلدى. گىيوتى ئۇلۇغلاندى، بورگىس ئۇلۇغلاندى، ئۇلار چوقۇنغان شەرق شائىرلىرىدىن شەيخ سەئدىي، ھافىز شىرازىي، ئەھمەد يەسەۋىي، ئەلىشىر نەۋائىيلار ئۇنتۇلۇشقا يۈز تۇتتى. چەت ئەل شۇنداق خاسىيەتلىك، ئۇلۇغمۇ؟ بەلكىم شۇنداقتۇ؟ لېكىن بىزمۇ چەت ئەللىكلەرنىڭ نەزىرىدە يەنە بىر چەت ئەل. ئۇلارنىڭ ئۇلۇغلۇقى، ئۆزىگە خاس يول، تەپەككۇر ئارقىلىق مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشكەنلىكىدە، ھەرگىز باشقىلارغا چوقۇنۇپ ئۆزىنى يەرگە ئۇرغانلىقىدا ئەمەس. دېمەك بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، چەت ئەللەرنىڭ مۇۋەپپەقىيەت يولى بىز ئۈچۈنمۇ ئۆلگە قىلىشقا ئەرزىيدۇ. مەن يېقىندا ئىنتېرنېتتىكى ئۇيغۇرچە «تەكلىماكان چايخانىسى» دا بولۇپ ئۆتكەن بىر سۆھبەت (يېزىق سۆھبىتى) نى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. سۆھبەتتە دېيىلىشىچە، سۆھبەتلەشكۈچى بىر ئۇيغۇر ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر بوپقالغانلىقىدىن نومۇس قىلىدىكەن. بۇ بىر توقۇۋېلىنغان ھېكايە ئەمەس، بەلكى بىر ئۇيغۇر بولۇشنى نومۇس بىلگەن ئۇيغۇرنىڭ ئۆز ئاۋازى.

بىز چەت ئەلگە ھەرقانچە چوقۇنساقمۇ، ئۇلار ھەرگىز ئۆزىنىڭ ئەۋزەللىكىنى بىزگە قوش قوللاپ ئۆتۈنۈپ بەرمەيدۇ، ياكى ئۆز يۈرتىنى بىزگە بوشتىپ بېرىپ، باشقا يەرگە كۆچۈپ كەتمەيدۇ. بىز ئۇلارنىڭ ئالدىدا غېرىب مۇساپىر ياكى ۋەتىنىدىن كەچكەن لاماكان - زەئىپ تىلەمچى، خالاس. بىزنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىمىز پەقەت مۇشۇ زېمىندىلا يىلتىزلاپ كۆكلەيدۇ؛ پەقەت ۋە پەقەت (مۇھەررىرىدىن) مۇشۇ زېمىندا بارلىققا كەلگەن مۇۋەپپەقىيەت ۋە يۇكسىلىشلا چىن مەنىسىدىن بىزگە مەنسۇپ بولغان ھەقىقىي مۇۋەپپەقىيەت ۋە يۇكسىلىشتۇر.

6.نوپۇز خۇراپاتلىقى

نوپۇز خۇراپاتلىقىنىڭ ئاساسىي ئىپادىسى نوپۇزغا چوقۇنۇش، نوپۇزلۇقلارنىڭ ھەربىرىت ۋە سۆزىنى قىبلىنامە قىلىپ تۇنۇش، گۇمان قىلماسلىق. بۇخىل خۇراپاتلىق گېزىت-ژۇرناللىرىمىزدا ھەممىدىن كۆپ ئۇچرايدۇ. نۇرغۇن ماقالىلاردا ئاپتورلار ئۇلۇغلارنىڭ پىكرى ئارقىلىق

ئۆزىنىڭ پىكرىنى تەستىقلايدۇ. توغرا، باشقىلار ئىسپاتلاپ بولغان بىر ھەقىقەت ئارقىلىق ئۆزىنىڭ پىكرىنى دەلىللەشنىڭ ھېچ خاتاسى يوق. لېكىن بۇ خىل خاھىشقا ئىلھام بېرىلسە ياكى بۇ خىل خاھىش تۇزىتىلمىسە، بىزنىڭ بارلىق پىكرىمىز ئۇلۇغلار پىكرىنىڭ سايىسىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. بىز ئۇلۇغلار پىكرىنىڭ مەھكۇملۇقىدىن قۇتۇلالماي يېڭىلىق ۋە ئىجادىيەتنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن نەپەسلىنىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمەيمىز. ئۇلۇغلارنىڭ پىكرى مۇتلەق توغرا بوپكېتىشى ناتايىن. بەزى ئۇلۇغلار زامانىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇلۇغلۇق تەختىدىن چۈشۈشى، ھەتتا لەنەتكەردىگە ئايلىنىپ كېتىشى مۇمكىن (مۇھەررىردىن). بۇرگېس بۇ ھەقتە: «ئەمدى مەن ئەقىل ئالمايمەن. ماڭا ئوخشاش 70 ياشقا كىرىپ قالغان بىر ئادەم ئىشىنىپ ئۆزىنىڭ گېپىنى دېيەلمىسە قانداق بولىدۇ» دېگەن مەنىدە بىرگەپ قىلغانىدى. نوپۇز خۇراپاتلىقى ئىلمىنىڭ دۈشمىنىدۇر. نوپۇزنىڭ سايىسى ئاستىدا نۇرغۇن سەپسەتىلەر يوشۇرۇنۇپ قېلىشى مۇمكىن. ساختا نوپۇز ئېگىلىرىنىڭ سەپسەتىلىرى نوپۇزغا چوقۇنۇش خاھىشىنىڭ تۇرتكىسىدە نۇرغۇن يىل ئاشكارا قىلىنماي ئىلمىنىڭ تەرەققىياتىغا توسالغۇ بولۇشى زامانىمىزدا كۆپ ئۇچراپ تۇرۇدىغان بىر سەلبىي ھادىسە.

ئۇلۇغلارنىڭ نوپۇزى ئاساسىدىن چۈشكەن، يەردىن ئۈنگەن ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئۆز-ئۆزىنى مۇكەممەللەشتۇرۇش جەريانى تەدرىجىي ھالدا ئۇلارغا نوپۇز ئاتا قىلغان. پەندە مەلۇم نوپۇزنىڭ تېكلىنىشى باشقا نوپۇز ئېگىلىرىنىڭ يولىنى توسقانلىق ئەمەس. نوپۇزغا چوقۇنۇش مەۋجۇد نوپۇزنىڭ ھەيۋىتى ئالدىدا گاڭگىراپ قېلىپ، ئۆزىنىڭ نوپۇزغا ئېرىشىش كۇرىشىدىن ۋاز كېچىش، خالاس. ساختا نوپۇز ئېگىلىرى جەمئىيەتتىكى تەپرەقچىلىق، مەزھەب - گۇرۇھۋازلىقنىڭ مەنبەسىدۇر.

كاللىمىزنى سىلكىۋېتىپ نوپۇز ھەققىدە ئوبدانراق ئويلىنىپ باقايلى: نوپۇز ئېگىسىنىڭ ئوسۇرۇق سۆزلىرى ئىپار، ئادەتتىكى ئادەمنىڭ ھېكمەتلىك سۆزلىرى ئوسۇرۇق بولۇپ تۇيۇلىدىغان دۇنيا كۆز ئالدىمىزدا تېخىمۇ روشەنلەشمە... بەلكىم ئىشىنىپ قىلغان ئۆز پىكرىمىز يېڭى بىر نوپۇزنىڭ بىشارىتى بوپقالسا ئەجەب ئەمەس.

7. ھوقۇق ۋە پۇل خۇراپاتلىقى

جۇڭگونىڭ ماۋارىپ تارىخىغا قاراپ باقساق، ئەمەلدارلىق ئىمتىھان تۇزۇمى ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىدۇ ۋە جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى ماۋارىپ ئەندىزىسىنىڭ مۇددىئاسىنى ئاشكارىلاپ قويىدۇ. قىسقىسى، جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى ماۋارىپى ئەمەلدار تەربىيىلەشنى ئاساس قىلغان ماۋارىپ بوپكەلدى. دېمەك ماۋارىپتىكى بۇ خىل ئالاھىدىلىكتىن شۇنى يەكۈنلەش مۇمكىنكى، ھوقۇق جۇڭگولۇقلارنىڭ ئەڭ چوڭ ئىجتىمائىي غايىسىدۇر. ھوقۇقنا چوقۇنۇش بۇ خەلقنىڭ ئېغىر-بېسىق، ئەستايىدىل، ئاسان ئاچچىقلانمايدىغان نازاكەتلىك مىجەزى بىلەن بىرلىشىپ، ئۇلارنىڭ ھوقۇق كۆزقارىشىنى شەكىللەندۈرگەن ۋە ھوقۇق غايىسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىغا كۇچ بەرگەن. ھوقۇقنا چوقۇنۇش بىزدىكى تارىخىي مەسىلە. ھوقۇق خۇراپاتلىقى بولسا، بۇ تارىخىي مەسىلىنىڭ ھازىرقى زامانداكى يېڭى ئىپادىسى. ھوقۇقشۇناسلارنىڭ تەتقىقاتىغا قارىغاندا، دۇنيادا ھوقۇق ھەققىدە نۇرغۇن تەتقىقات ئېلىپ بېرىلغان. بىزنىڭ بۇ يەردە مۇلاھىزە قىلماقچى بولغىنىمىز، ھوقۇق ئىلمىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولغان ئەمەلدارلىق ياكى ئەمەلگە چوقۇنۇش.

ئۇيغۇرلار ئۆز تارىخىدا ئەمەل-ھوقۇقنى پەلسەپە تەتقىقاتىنىڭ جەۋھىرى قىسمى قاتارىغا قويغان ۋە بىر ئەلنى باشلاپ ماڭغۇچى ھوقۇقدارنىڭ ماھىيەتتە ئەلنىڭ تەقدىرىنى ياخشىلىق ياكى يامانلىق تەرەپكە باشلاپ ماڭىدىغان تەقدىر ئىگىسى ئىكەنلىكىنى شەرھىلەشكەن. زامانىمىزغا كەلگەندە بۇ خىل تونۇش ھوقۇق - ئەمەلگە بولغان چوقۇنۇشقا ئورۇن بەردى. ھوقۇق بولسا ھەممە بولىدۇ، دېگەن قاراش ھۆكۈمران قاراشقا ئايلاندى. ھوقۇق - مەنسەپتە ئەكس ئەتكەن سۈيىئىستېمال روھى كىشىلەرنىڭ ھوقۇق-ئەمەل ھەققىدىكى توغرا كۆز قارىشىنى چاكىنىلاشتۇرۇپ، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ھوقۇقنا قارىتا ساغلام بولمىغان ئىنتىلىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. شۇنىڭ بىلەن جەمئىيەتتە ھوقۇق ئۇچۇن ھوقۇق، بايلىق ئۇچۇن ھوقۇق كۆز قارىشىنى پەيدا قىلدى.

ھوقۇق خۇراپاتلىقى بىلەن تەڭ مەۋجۇد بولۇۋاتقان يەنە بىر خۇراپاتلىق پۇلغا چوقۇنۇشتۇر.

پۇلنىڭ رولىنى ھەددىدىن زىيادە مۇبالىغە قىلىش - دۇنيا ھەربىي كۇچ دەۋرىدىن ئىقتىسادىي كۇچ دەۋرىگە قەدەم قويغان بۈگۈنكى زاماندا تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقتى. خەلقئارادىكى بۇ خىل مۇھىت بىلەن جۇڭگودىكى بازار ئىگىلىكى دولقۇنى بىزدىكى پۇلغا چوقۇنۇش ھاۋاسىنى تېخىمۇ قويۇقلاشتۇردى. بىر مىللەتنىڭ پۇل كۆزقارىشى ئىلمىيلىك ئۇستىگە قۇرۇلۇشى كېرەك. كۆز قاراشتىكى نادانلىق تەقدىردىكى بەختسىزلىك - تەلەيسىزلىكنىڭ ئاساسى بوپقېلىشى مۇمكىن. ئەزەلدىن ناتۇرال ئېگىلىكنىڭ ئاساسىدىكى پۇل قارىشىغا ئېگە بىز ئۇيغۇرلارنىڭ پۇل قارىشى يېقىنقى يىللاردىن بېرى خېرىسقا دۇچ كەلدى. پۇل بىلەن ھاياتنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلالمىغان نۇرغۇن كىشىلەر پۇلغا چوقۇنۇش دولقۇنىغا غەرق بولدى. بەزى كىشىلەر تاسادىپىي ئامەت تۇپەيلىدىن باي بولۇپ، نادانلىق پانقىغا تېخىمۇ پاتسا، يەنە بەزى كىشىلەر پۇلنىڭ ئېزىقتۇرۇشى ئالدىدا ئاينىپ ۋەيران بولدى. دۇنيادا پۇل ھەققىدە ئېقتىسادشۇناسلىق دەپ بىر ئىلىم بار. بىر مىللەتنىڭ پۇل تېپىش - تاپالماسلىقى، بىركىشىنىڭ بېيىش - بېيىيالماسلىقى ئېقتىسادىي قانۇنىيەتلەردىن ئايرىلمايدۇ. ئاددىي تىل بىلەن چۈشەندۈرگەندە، ھەرقانداق بىر رايون ياكى يەر مەلۇم ئېقتىسادىي ئالاھىدىلىككە ئېگە بولىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ

سىياسىتىدىكى قاراتمىلىق ياكى پۈرسەتلەر بەزىدە بەزىدە بۇ ئىقتىسادىي ئالاھىدىلىككە گۇڭلىنىش ئاتا قىلسا، بەزىدە خارابلىق ئېلىپ كېلىدۇ. بۇ خىل قانۇنىيەتنىڭ تەسىرىدە شۇ يەردىكى شۇ خىل سىياسەتنىڭ تەسىرىگە مەنسۇپ كىشىلەر بۇ ئۆزگىرىش جەريانىدا بىمىدۇ ياكى ۋەيران بولىدۇ. مەسىلەن، مەلۇم بىر جاي ئۆزىدىكى بايلىق ئەۋزەللىكى (نېفىت، ئالتۇن ۋە باشقا يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلار)، مۇھىت ئەۋزەللىكى (سىياسىي مۇھىت، تەبىئىي مۇھىت)، ئەقىل ئەۋزەللىكى تۇپەيلىدىن دۆلەت سىياسىتىنىڭ بىر ئۆزگىرىشى بىلەن بەيىشى ياكى ۋەيران بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا، بىز چوقۇنۇۋاتقان پۇل ياكى بىز تېپىۋاتقان پۇل ماھىيەتتە زېمىنىمىزنىڭ ئەۋزەللىكى ياكى ئەقلىمىزنىڭ ئەۋزەللىكى (زېمىن ئەۋزەللىكى بايلىقنى، ئەقىل ئەۋزەللىكى ماۋارىپ، پەن-تېخنىكا كۆچمىنى كۆرسىتىدۇ) تۇپەيلىدىن رايونىمىزدا ئايلىنىپ يۈرگەن پۇلدۇر. بىر رايوندا ئىقتىسادىي ئۇستۇنلۇكنى پۇلغا ئايلاندۇرالايدىغان ئەقىل كەم بولسا ياكى پۇل مەنبەسى ئاز بولسا، بىزنىڭ تاپىدىغان پۇلىمىزمۇ ئاز بولىدۇ. لېكىن بۇ پۇل سىياسەتنىڭ خاھىشچانلىقى بويىچە مەلۇم ئادەملەرنىڭ تېپىشىغا قولاي، مەلۇم ئادەملەرنىڭ تېپىشىغا ناقولاي بولغان بولىدۇ. يۇقىرىقىلار ئىقتىسادشۇناسلىقتىكى ئەڭ ئاددىي قاراشلار. بىزنىڭ يۇقىرىقى ئەڭ ئاددىي مەسىلىلەرنى تىلغا ئېلىشىمىزدىكى مەقسەت، بىزنىڭ پۇلغا قانچە چوقۇنۇشىمىزدىن قەتئىينەزەر، بىزنىڭ يانچۇقىمىزغا كىرىدىغان پۇل سىياسەت، پۇرسەت، ئامەت، مۇھىتقا ئاساسەن ھەرخىل بولىدۇ. تاسادىپىي ئېرىشكەن پۇل سىياسەتنىڭ قاراتمىلىق ئۆزگىرىشى تەسىرىدە بەرىكىتىنى يوقىتىدۇ.

1978-يىلىدىن بۇيانقى شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى كۆزەتسەك، بىر قىسىم ئادەملەر ئىسلاھات، ئىشكىنى ئېچىۋېتىشنىڭ ئەڭ دەسلەپكى شامىلى شىنجاڭغا تەسىر قىلغاندا بازارنىڭ يېڭى ئېچىلغانلىقى، نۇرغۇن كىشىلەردە سودا ئېكىنىڭ يېتىلمىگەنلىكى تۇپەيلىدىن باي بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا، خەلق كوممۇنىسىنىڭ ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇشى ئىلگىرىكى بايلىقنىڭ شەخسلەر قولىغا قاراپ ئېقىشىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. لېكىن بۇ جەريانىدىكى پۇل تېپىش پەقەت ئەسلىدە بار پۇلنىڭ مەلۇم يانچۇقتىن يەنە مەلۇم يانچۇقىغا قاچىلىنىش جەريانى بولدى. ئىككىنچى قېتىملىق پۇل تېپىش دولقۇنى 1990-يىللارنىڭ بېشىدىكى چېگرا سودىسىدىن بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن نۇرغۇن كىشىلەر پۇل تېپىشنىڭ يىلسېرى تەس بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشتى. 2000-يىلغا كەلگەندە بۇ ۋەزىيەت تېخىمۇ كەسكىنلەشتى. لېكىن بۇ كەسكىنلىشىش ۋەزىيىتىنىڭ كەينىدە يېڭى بىر پۇل تېپىش دولقۇنى يېتىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ بولسىمۇ بىلىمنىڭ پۇلغا ئايلىنىش دولقۇنى ئىدى. تەلەي تۇپەيلىدىن بېيىغان نۇرغۇن كىشىلەر بۇ دولقۇننى قانداق كۈتۈۋالىدۇ؟ ياكى بۇ جەريانىدا ئۇلارنىڭ يانچۇقىدىكى پۇل بىلىم سودىسىنىڭ دەسمىسىگە ئايلىنامدۇ؟ بۇ كېيىنكى مەسىلە.

پۇل بولمىسا زادى بولمايدۇ. ھەممە نەرسىگە پۇل كېرەك. ئۇنداقتا ئۇ پۇل نەدە؟ پۇلغا بولغان چوقۇنۇشىمىز بايلىق ئىلاھىنىڭ رەھمىنى كەلتۈرەرمۇ يا؟ ياق. زېمىنىمىزدىكى ئاجايىپ مول بايلىقمۇ ئىلىم - تېخنىكىمىزنىڭ ئاجىزلىقىدىن يانچۇقىمىزدىكى پۇلغا ئايلىنالمىدى. بىز ئالتۇن تاۋاق كۆتۈرۈپ يۈرگەن تىلەمچىلەرگە ئايلىنىپ قالدۇق. پۇل قارىشىمىزنىڭ ئىلمىيلىك ئۇستىگە قۇرۇلمىغانلىقى تۇپەيلىدىن، خام ئەشيا بازىسىغا ئايلاندۇق. رايونىمىز جۇڭگودىكى ئىقتىدارسىزلار ئەڭ ئاسان پۇل تاپىدىغان يەرگە ئايلىنىپ قالدى. دېمەك، يانچۇقىمىزدىكى پۇلنى تۇزۇك تەربىيە كۆرمىگەن ئىشلەمچىلەرگە بىلىپ-بىلمەي تاپشۇرۇپ بېرىۋاتقانلىقىمىز بىزنىڭ ئۇلاردىنمۇ ئىقتىدارسىز ئىكەنلىكىمىزنىڭ ئىسپاتى ئەمەسمۇ؟ بىز پۇل تاپالامدۇق-يوق؟ بۇ، ھەربىر ئادەم ئويلىنىپ كۆرۈشكە تېگىشلىك مەسىلە.

پۇلغا چوقۇنۇشنىڭ بىزگە ئېكىلىپ بېرىدىغىنى تېخىمۇ زور پۇلسىزلىق، ياكى خانۇەيرانلىق. پۇلنى ئىلمىي تونۇشلا بىزنى پۇلنىڭ خوجايىنىغا ئايلاندۇرىدۇ. بىز پۇلنى خەجلەمدۇق ياكى پۇل بىزنى خەجلەمدۇ؟ بۇ كۆز ئالدىمىزدىكى تاللاش مەسىلىسى، خالاس.

تۇڭەنچە

دۇنيا شۇنداق قىزىقارلىق ۋە رەھىمسىزكى غالىبلار ئالدىدا ئۇ بىرپارچە چىمەنلىك، مەغلۇبلار ئۇچۇن ئېيتقاندا، باش-ئۇچى يوق بىر قورقۇنچلۇق جاڭگال. ئىجتىمائىي تەرەققىياتتىكى ئاجايىپ سۇرئەت بىزنى تەدبىر ۋە تېخىمۇ زور ئەقىل تۇيغۇسى بىلەن ياشاشقا مەجبۇرلىماقتا. ھەتتا بىر قەدەمنىڭ خاتا ئېلىنىشى بىرئەسىر كەينىدە قېلىشتىن دېرەك بېرىشى، بىرقەدەمنىڭ باشقىلارغا قارىغاندا ئالدىدا ۋە توغرا ئېلىنىشى بىزنى تەرەققىياتنىڭ خوجايىنىغا ئايلاندۇرۇپ قويۇشى مۇمكىن. لېكىن ئىجتىمائىي جەمئىيەت خاراكتېر جەھەتتە قىمار سورۇنىغا ئوخشىغان بىلەن قىمار سورۇنى ئەمەس. بۇ سورۇندا كازىنىلار ئەمەس، ھەقىقىي ئەقىل ئىگىلىرىنىڭ ئامىتى ھەر قاچان ئوڭدىن كېلىدۇ. زامانىۋى خۇراپاتلىق بىزدە ئەمدىلا شەكىللەندى. ۋۇجۇدىمىزدا ئۇ دەرىجىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتالمىغىنى يوق. بىز بۇ خىل خۇراپاتلىققا جەڭ ئېلان قىلساق، تامامەن غەلبە قىلالايدىغانلىقىمىز شۇبھىسىز. لېكىن بىزدە ئۇنىڭغا جەڭ ئېلان قىلغۇدەك ماغدۇر، جاسارەت ۋە تەدبىر بارمۇ - يوق؟ ئويلىنىپ باقايلى، ئاقىللار.

ئاپتور: شىنجاڭ ماۋارىپ ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ لېكتورى(M1)

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب نەشرىياتى تور بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى نەشرى

چىڭغىز ئايتماتوفقا ئوچۇق خەت

ـ«شىنجاڭ مەدەنىيىتى»ژۇرنىلى 2000ـيىل 6ـسانىغا بېسىلغان «مەركىزىي ئاسىيالىقلار 21ـئەسردە ياشىيالامدۇق؟» ناملىق سۆھبەت خاتىرىسىنى ئوقۇغاندىن كېيىن

يولداش چىڭغىزتۆرەقۇلۇۋۇچ:

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى بۇ ئانا ماكانىدا ياشاۋاتقاندىن بۇيان «ماناس» ، «ئوغۇزخان» ، «ئالپامىش» ، «گۆر ئوغلى» ، «دەدە قۇرقۇت» ، (قۇرقۇت ئاتا) تەك ئېپوس ـ داستانلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ تۇنۇگۈنى، بۈگۈنى ھەم كەلگۈسىنى باغلاپ كەلدى. پايانسىز قىپچاق دالىلىرى، ئارال ۋە كاسپى دېڭىز قىرغاقلىرى، سىر ۋە ئامۇ دەريا ۋادىلىرى، جۇڭغار ۋە پەرغانە ئويمانلىقلىرى، تەكلىماكان قىرغاقلىرى، ئالتاي ۋە تەڭرىتېغى ئېتەكلىرىدە ئوغۇزخان، چىنتۆمۈر باتۇر، گۆر ئوغلىنىڭ قەيسەر، باتۇر، ھەققانىي ئوبرازلىرى بىلەن، ئەركىنلىك، ھۆرلۈك، ئېتىقاد يولىدا شېھىت بولۇپ ئۆز مازارلىرى بىلەن ئانا تۇپراقنى قۇچاقلاپ ياتقان شېرىۋەك ئوغلانلارنىڭ مۇقەددەس، سىرلىق روھلىرى مۇشۇ زېمىندىكى خەلقلەرنىڭ كۈنسېرى خوراۋاتقان روھىي ئېنېرگىيىسىنى تولۇقلاپ، ھاياتقا، كەلگۈسىگە سۈۋۈۋاتقان قەلبىنى ئۆزلىرىگە بولغان سېغىنىش ھېسسىياتى بىلەن ئىللىتىپ كەلدى. ئۇلار قان-ياشلىق تارىخىدا ئادالەتسىز تەقدىرىدىن ، ئېغىر كۈنلىرىدىن قۇتۇلۇشىنى، يورۇق تاڭلارنىڭ ئېتىشىنى ئەنە شۇنداق باھادىرلارنىڭ دۇنياغا كېلىشىگە باغلاپ، بەخت-سائادەتنىڭ ئەۋلىيا-ئەنبىيالارنىڭ دۇئاسىنىڭ بەركاتىدىن ئەمەلگە ئاشىدىغانلىقىنى مەزمۇن قىلغان روھىي مۇستەقىلسىزلىكنى ۋە چوقۇنۇش ئوبېيېكتى بوپقالغان شەخسلەرنى ئۆز تەقدىرىگە ھامىي قىلىۋالغان ئېتىقاد مۇشىرىكلىكىنى ئۆز دەردلىرىگە داۋا، سۇنغان روھىغا تەسەللىي قىلىپ كەلدى.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئۆز تارىخىدا ئۆزىنىڭ مىللىي قەھرىمانلىرى بىلەن باتۇرلۇشۇپ، ئۇلارنىڭ «ئەۋلىيالىق خىسلەت» ـ سۈپەتلىرى بىلەن ئۇلارغا ئەگىشىپ، ئۆز تەقدىرىنى ئول كۈرەش ساھىبلىرى

ئوقۇرمەنلەردىن خەت

بىلەن شۇ دەرىجىدە چەمبەرچەس باغلىنىدىكى، ئۇلارنىڭ ئەقلى ئاۋامنىڭ ئەقلى، خاتالىقى ئاۋامنىڭ خاتالىقى، ھالاكىتى بولسا پۈتكۈل مىللەتنىڭ ھالاكىتى بولدى. ئۇلارنىڭ كاللىسى مويتوكزىدا چېپىلغان كونى، پۈتكۈل خەلقنىڭ ئومىد-ئارمانلىرى، روھىي تۈزۈلىشى غولىغان كۈن بولدى. ئېنىقكى، روھىغا قۇل مىجەزلىك سىڭىپ كەتكەن بۇ خەلق، باتۇرلۇق، ھەقىقەت، ئۇلۇغلۇقنىڭ سىمۋولى بولغان قەھرىمانلارغا چوقۇنۇشنى بىلدىيۇ، باتۇرلۇق، ھەققانىيەتنىڭ ئۆزىگە ئىخلاس قىلىشنى بىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن «بىرنى چاناش ئارقىلىق مىڭغا ئىبرەت» قىلىدىغان تراگېدىيىلىك ئاقىۋەت ئۇلارنىڭ ھەر قېتىملىق كۈرىشىگە رېئىسسورلۇق قىلىپ كەلدى. دېمەك، ھەقىقەتنىڭ مۇستەقىللىق، ئۇلۇغلۇقتىن ئىبارەت ئەقىدىلىرى ئەسلى ئادەملەرنىڭ ئۆزىدە، كۈرەشلىرىدە، ياشاۋاتقان زېمىنىدا بولسىمۇ، ئونتۇرا ئاسىيالىقلارغا نىسبەتەن ئاسماندىن ياكى بىرەر مۆجىزىكار شەخسنىڭ دۇنياغا كېلىشىدىن ۋەياكى ئۆزگىلەرنىڭ مەرھىمىتىدىن كېلىدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى. ۋېكتور ھيوگو شەخسكە چوقۇنۇش بىلەن ئۆز-ئۆزىگە ئىشىنىشنىڭ مۇناسىۋىتىنى «بىرسى يەنە بىرسىنى ھالاك قىلىدۇ» دېگىنىدەك، خەلقلەرنىڭ مەلۇم شەخسكە، غايىۋى ئوبرازلارغا چوقۇنۇشى (ماھىيەتتە شۇلاردىكى سۈپەتلەرنى ئۇلۇغلاپ، ئۆزلىرىدىن يەتكىلى بولمايدىغان نەرسىدەك يىراقلىتىۋېتىشى) ئاخىرقى ھېسابتا مىللەتتە، كونكرېتلاشتۇرغاندا مىللەت تەركىبىدىكى ھەر بىر شەخسته ئۆز-ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ تۇيغۇسىنى، رېئاللىقتىكى ئۇچرىغان مەسىلىلەرگە بولغان مەسئۇلىيەت ئېڭىنى ئۆلتۈردى. بۇنىڭ بىلەن ئۆزىگە كەلگەن بالايى-ئاپەت، دىشۋارچىلىقلارنى بىر بولسا كەلگىندى «سەئىدزادە» - سوپى-ئىشان «پىر» لار ۋە «سەللە يوغان ئىمان يوق» ساختا ئۆلىمالارنىڭ ئەقىدەتۇل ئىسلامدا قەتئىي دەلىلى بولمىغان «قازايۇ قەدىر تەقدىردىن» دېگەندەك دۇنيا قاراش جەھەتتىكى پاسسىپ چۈشەندۈرۈشلىرىگە يۈكلەپ قويىدىغان، سەل كۆزى ئېچىلغانلار بولسا ئومۇمەن تاشقى سەۋەبلەردىن ئىزدەيدىغان تەپەككۇر نامراتلىقىدىن ئۆتۈپ كېتەلمىدى.

«8-ئەسىر ئاسىيا تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ ئىمپېرىيە» لەرنىڭ بىرى بولغان ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ھالاك بولۇش سەۋەبىنى تەبئىي ئاپەتلەر، تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ ھۇجۇمى دېگەندەك بىر قاتار سەۋەبلەردىن دەپ قاراپ، خانلىقتىكى ئەنئەنىدىن - ئەسلى ئېتىقادتىن ياتلاشقان «روھىي - پسىخىكىلىق جەھەتتىكى زور ئۆزگىرىشلەر سەۋەبىدىن» لىكىدىن كۆرمىدۇق.

ئۆتكەن ئەسىرلەردىكى خەلقىمىز بېشىدىن كەچۈرگەن جاھالەتلىك يىللارنى جۇڭغارلارنىڭ تاجاۋۇزى، مانجۇلارنىڭ زۇلۇم - زومبۇلۇقلىرى ۋە خوجا-ئىشانلارنىڭ ساتقىن - مۇناپىقلىقىدىن ئىزدەشتۇقكى، شۇ دەۋر خەلقلىرىمىزدىكى ئۆزئېتىقاد-ئەقىدىسىگەبولغان ساۋاتسىزلىقىدىن، ئۆزلىرىنىڭ دىنىنى، ئىخلاسىنى دەپسەندە قىلغان جاھالەت پىرلىرى - سوپىزم ھامىيلىرىنىڭ تەركىدۇنيالىق تەشەببۇسلىرىغا نادانلارچە ئەسىر بولۇپ، ئۇلارنىڭ زىكرى-ساماللىرى بىلەن ئۆز ئىبادەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تۇپلۇك زىتلىقنى بايقىۋالالمىغان ئەقلىي كورلۇقىدىن، ئۆزىدىكى مىللىي غورۇر ۋە مىللىي ئۇيۇشۇش كۈچىنى يوقىتىپ قويغانلىقىدىن ئىزدەشمىدۇق.

20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تەقدىرىمىزده يۈز بەرگەن تراگېدىيىلەرنى ھېيلىگەر يالڭ زېكشىن، جاللات شېڭ شىسەي ۋە ستالىنىنىڭ «تەقدىرىمىزنىڭ ئارغامچىسىنى قولىغا ئېلىۋالغانلىقىدىن» دەپ قۇتۇلدۇقكى، ئەنە شۇ جاللاتلارنىڭ كەتمىنىنى بىلەپ-بىلمەي چاپقانلىقىمىزدىن، ئەرك ئۈچۈن تۆكۈلگەن دەريا-دەريا قانلارنى مەنسەپ ئۈچۈن ساتقانلىقىمىزدىن كۆرمىدۇق.

يولداش ئايتماتوف، يۈقىرىقىدەك بىر قاتار تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بىزده ياشاش جەريانىدىكى كۆرەشلىرىمىزده بىر مەغلۇبىيەتچىي ئاتلىپ قېلىشتىن، تەۋەككۈلچىلىك ھېسابىغا بىر بەختسىز بوپقېلىشتىن تەلۈلەرچە قورقۇش پسىخىكىسى شەكىللەندى. ئۆزىمىزنىڭ ئىنسانىي قىممىتى، ياشاش مەقسىتى ئونتۇلدى، ماھىيەتتە ئۆزىمىز تەرىپىدىن بۇرمىلاندى.

بۇ خىل روھىي زەئىپلىكنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئۆز كەلگۈسى ۋە مۇستەھكەم ئېتىقادى ئۈچۈن يا ئۆلۈم، ياكۆرۈمدىن بىرىنى تاللىيالايدىغان كىشى قەلبىنى تىترەتكۈدەك غالىبلارچە كەسكىنلىكنى، مۇرەسسەچى قەلبلەرنى قەتئىيلىككە ئۈندەيدىغان ئاچچىق ئازابلارغا خۇشتارلىقنى ئارزۇ قىلىش تۈگۈل، چۈشىنىش غەرىزىمۇ بولمىدى.

يولداش چىڭغىزتۆرەقۇلۇۋېچ، ئەينى يىللاردا دۇنيا مەدەنىيەت خەزىنىسىگە بىباھا دۇردانىلەرنى قوشقان، ئات تۇياقلىرى بىلەن «تەڭرىنىڭ قامچىسى» سۈپىتىدە غەرب، شەرقنى تىترەتكەن قەدىمكى ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرىنىڭ بۇگۈنكى ھالى - شان-شەرەپ، غالىبلىقنى بۇگۈنىدىن، باردىغان مەنزىلىدىن، كەلگۈسىدىن ئىزدەشنىڭ ئۇرۇنۇشنىڭ ئورنىغا ياشاپ ئۆتكەن تارىخىدىن، بىر چاغلاردىكى بوۋىسىدىن، ئۇزۇن ئەسىرلەرنىڭ قېلىن چاڭ-توزانلىرىغا كۆمۈلۈپ قالغان ئەجدادىنىڭ (ئۇلارغا زەررىسىمۇ نەسىپ بولمىغان) شانلىق ھاياتىدىن ئىزدەش بولدى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ جەڭگىۋار، نۇرلۇق سىمالىرىنى، ئۆلۈم ئالدىدىكى ئوتلۇق مىسرالىرىنى مۇراسىم زاللىرى، مېھمانخانا ئۆيلەرنىڭ تۆرىگە ئېسىپ قويۇپ، تاكىلىيىنى چاكىلدىتىپ ئولتۇرىدىغان بىچارىلىك بولدى، خالاس.

ئەپسۇس، يولداش ئايتماتوف، ئوتتۇرا ئاسىيا-لىقلىرىمىز دۇنيادا غەرىزسىز ئېھسانىنىڭ بولمايدىغانلىقى، «بىر بالاسى بولمىسا قۇيرۇق

ياغنىڭ تاش ئۈستىده تۇرمايدىغانلىقى» دەك تارىخىي پاكىتلارغا «غىق» كېكەرگەن ئەجدادلارنىڭ ئۇنتۇغاق ئەۋلادى بولۇپ تۇرۇقلۇق بۇگۈنكى كۈندىمۇ ب د ت نىڭ غەمگۇزارلىقىغا ، توختام، شەرتنامە، ئىتتىپاقلارنىڭ ئەملىي كۈچىگە ئىشىنىدىغان، تەقدىرنى بىر -ئىككى پرېزىدېنتنىڭ ئالدىن كۆرەرلىكىگە تاپشۇرۇدىغان «ئالا ئىنەكنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق» لۇق قىسمەتنى ئەجداد تەپەككۇر ىدىكى يېڭى تەكرارلىق سۈپىتىده قايتىلاۋاتىدۇ.

ئۆز تەقدىرنى سىرتقى مۇھىت ۋە ئىنسانپەرۋەرلىك نۇقتىسىدىن قىلىنغان يارەملەر بىلەن باغلۇېلىش شۇبھىسىزكى، ئوتتۇرا ئاسىيالىقلارنى ئۆزىگە بولغان ئىشەنچتىن، ئوڭۇشسىز شارائىتتىكى روھىي ئۈستۈنلۈكلەردىن يىراقلاشتۇرىدۇ. قانداقلىكى شەكىلدىكى خەيرىخاھلىق بولسۇن قاششاق-نامرات كىشىنىڭ ئىقتىسادىي ئېڭىنى ئويغىتىش تۈگۈل، غەپلەت ئۇيقۇسىنى سوزۇۋېتىدۇ. كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز، دۇنيادا ئىنسانپەرۋەرلىك ياردىمى بېرىۋاتقان دۆلەتلەر ۋە مىللەتلەر داۋاملىق بېرىۋاتىدۇ، ئېلىۋاتقان دۆلەتلەر ۋە بىچارە مىللەتلەر بولسا توختىماي ئېلىۋاتىدۇ.

نېتزىي مۇنداق دەيدۇ: «سىلەر كورلارنىڭ ھاسا تايىقىنى تارتىۋېلىڭلار، شۇندىلا ئۇلارغا ساغلام پۇت كۆكلەپ چىقىدۇ». مانا بۇ - ئۇزۇن يىللار نامراتلىق، قاششاقلىق، قۇللۇقنىڭ دەردىنى يەتكىچە تارتقانلىقتىن روھىي قۇللۇققا گىرىپتار بولۇپ، ھايات سەپىرىدىن ئۈمىد ۋە پۇرسەتنى ئەمەس، جەبر-جاپانىلا كۆرۈۋاتقان مەھكۇم -تەمەخور ئەللەرنىڭ تۇنۇشى ھاياتلىق پروگراممىسى.

دېمەك، ئوتتۇرا ئاسىيالىقلارغا نىسبەتەن ئەڭ ئىشەنچلىك قۇتقۇزغۇچى - باشقا بىراۋ ئەمەس، دەل ئۆزى. دۇنيادىكى ئەڭ ئۇلۇغ مۇتەپەككۇر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇندىن ئاز كەم14 ئەسىر مۇقەددەم: «ئۆز-ئۆزىنى تونۇغان رەببىنى تونۇيدۇ» دېگەن. شۇنداقلا ئۇنىڭدىن تۆت ئەسىر كېيىن ياشىغان ئىبنى سىنامۇ ئۇنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ: «بارلىق بىلىشنىڭ مەركىزى ئۆز-ئۆزىنى ئىدارە قىلىش يەنى ئۆزىنى كامىل ئىنسان قىلىشتا» دەيدۇ. 15-ئەسىرده ياشاپ ئۆتكەن نەۋائىي ھەزرەتمۇ: «ئۆز ۋۇجۇدىڭنى تەپەككۇر ئەيلەگىل، ھەرنە ئىستەرسەن ئۆزۈڭدىن ئىستەگىل» دەپ ئۆز-ئۆزىنى چۈشىنىش، ئۆز قىممىتىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇشنى تەكىتلەيدۇ.

بىزده دۇنيا قاراشلىرىمىزنىڭ شەكىللىنىشىده مۇھىتنىڭ ھالقىلىق رول ئويناىدىغانلىقى ئېنىق. شۇڭلاشقىمىكىن بىزده ئىجتىمائىي توپتىكى ھەر بىر شەخسنىڭ قىممىتى ۋە رولى مۇئەييەنلەشتۇرۇلمىدى. ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان بىر شەخسنىڭ ئەتراپقا، مۇھىتقا بولغان ئىجابىي تەسىرىنىڭ تەلىم-تەربىيىدىن كۆپ يۇقىرى بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىش بىزگە نىسىپ بولمىدى. غەربلىكلەردەك «شەخسنىڭ قەدىر-قىممىتى، ئەقلىي يۈكسەكلىكى، كەسكىن ئەملىيەتچانلىقىنى ئۆز ئۇرۇنۇشلىرىنىڭ مىزانى» ۋە ھايات پائالىيەتلىرىنىڭ يادروسىنى قىلىدىغان، ھەقىقىي رىقابەت ئېڭىغا ئىگە «مەن دېگەن مەن» دېيەلەيدىغان ئۇستۇن خاراكتېر خاسلىقىنى بىزنىڭ پسىخىكىمىزغا ئۆزلەشمىدى.

«مەركىزي ئاسىيالىقلار21-ئەسىردە ياشىيالامدۇق؟»

بىز بۇ سوئالنى دۇنياۋى تەشكىلاتلاردىن، ھاكىمىيەت بېشىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك گېرائۇدانلاردىن، مەۋجۇد قانۇن-تۈزۈمدىن سوراشنىڭ ئورنىغا، يوتىسىدىن كېسۈپلىنىغان بىر پارچە گۆشنى كۆتۈرۈۋېلىپ ئاسماندىكى «ھۇما قۇش» نىڭ «گەھ-گەھ» دەپ چاقىرىۋاتقان ئومۇمىي ئوتتۇرا ئاسىيالىقلاردىن - مۇتەخەسسىس - ئالىمدىن، دېھقان - پادىچىغىچە، مەسچىت مۇنبەرلىرىده تەبلىغ قىلىۋاتقان خاتىپلاردىن ئىشچى، ناۋايغىچە، پەيلاسوپلاردىن مىليونېرلارغىچە، قىسقىسى، يەتته ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ھەربىر ئوتتۇرا ئاسىيالىقتىن سورىشىمىز، ھەتتاكى خۇداغا قانداق ئۇسۇل بىلەن جان تەسلىم قىلىشنى بىلەلمەيۋاتقان سەكراتتىكى قېرى چالدىن تارتىپ ئانىنىڭ قۇچىقىدىن ئايرىلىپ ئەمدىلا تەمتىلەشنى ئۆگىنىۋاتقان گۆدەككىچە سورىشىمىز كېرەك. چۈنكى بىز سۆھبەتدىشىڭىز ئوسمانئاخۇن ئىبراھىموف ئېيتقاندەك، ئەجداد، ئېتىقاد، مەدەنىيەت، زېمىن ئورتاقلىقىغا ئىگە كىشىلەرمىز. يۇقىرىقى سوئالغا ئۇلارنىڭ ھەربىرىدىن : «ھەي . . . قانداق بوپكېتەركىن» دېگەندەك زەئىپ، قۇللارچە جاۋابنىڭ ئورنىغا: «بىز چوقۇم ياشىشىمىز كېرەك! » دەيدىغان مەردانە - مۇرەسسەسىز خىتابنى ئېلىشىمىز لازىم. مانا بۇ بىزنىڭ كەلگۈسى ئەسىرلەردىكى تەرەققىياتىمىز، ھاياتىمىزنىڭ ھەقىقىي كاپالىتى.

يولداش چىڭغىزتۆرە قۇلۇۋۇچ، مەلۇم بىر ئېتىقاد، ئىدىيە ئورتاقلىقى بولمىسا، بىر رايوندىكى بىر خەلقنى ھايات ۋاستىلىرى بولغان ماددىي شەرتلەر ھېسابىغا تەقدىرداشلىق تۇيغۇسىغا كەلتۈرۈشنىڭ بەسىي مۇشكۈللۈكى ماڭا قارىغاندا سىزدەك دۇنياۋى شۆھرەتلىك يازغۇچىغا خۇددى كۈندەك روشەن ھەقىقەت. يەنە شۇنداقلا ئېتىقادنىڭ «زورلاپ ئېلىپ بېرىدىغان خوتۇن ئەمەس» لىكىمۇ سىزنىڭ بىلىش دائىرىڭىزدىن مۇستەسنا ئەمەس. ماركسىزمدىن ئىبارەت ئېتىقاد نەزەرىيىسى ئۆز زامانىسىدا ئەڭ چوڭ ئىمپېرىيە - سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن بولسا، بىزنىڭ ۋەتەندىمۇ 56مىللەتنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ بۇيۇك جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى رويابقا چىقاردى.

ئەپسۇسكى، يولداش ئايتماتوف، «دۇنياداكى تۇنجى پرولېتارلار دۆلىتى» 74ياشقا كىرگەنده پارچىلاندى. موسكۋادىن تاكى بېرلىن تېمىغىچە بولغان ماركسىزم لېنىنىسى بەربات بولدى. پۈتكۈل دۇنياداكى 1مىليارد300مىليون كوممۇنىزم جەڭچىسىنىڭ مۇقەددەس جايى - لوندون ھايگېت قەبرىستانلىقىدا پرولېتارىيات ئىلمىنىڭ ئاساسچىسى

يولداش«ماركسنىڭ قەبرىسىگە گۈل قويۇپ زىيارەت قىلىدىغانلاردىن پەقەت ماركسنىڭ ئەۋرىسى ئانتونىي ماركسلا قالدى». ماركسىزم پەقەت ۋە پەقەتلا بىزنىڭ ۋەتەندىلا ئۆزىنىڭ ساپلىقى، پاك-غۇبارسىزلىقى بىلەن ئىشچى-دېھقانلارنىڭ مەنپەئىتىگە ۋەكىللىك قىلىپ، پۈتكۈل دۇنياغا ماركسىزمدا ئىزچىل ھالدا چىڭ تۇرالايدىغان دۆلەت ھەم مىللەتلەرنىڭمۇ بارلىقىنى نامايىش قىلىپ، ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ.

يولداش ئايتماتوف، ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ ئۇنىۋېرسال بىرلىكى ئۈچۈن تۆزىلىۋاتقان توختام، شەرتنامە، ئىتتىپاقلارنىڭ ئەمەلىي كۈچىنىڭ بولماسلىقى، رايونلار ئارا ھەمكارلىقنى تار مەنىدىكى خۇسۇسىي مەنپەئەتپەرەس ھاكىمىيەتنىڭ چەكلەپ قويۇۋاتقانلىقى، كۆز ئالدىمىزدىكى ئىجتىمائىي ئەخلاقنىڭ شىددەت بىلەن بۇزۇلۇپ كېتىۋاتقانلىقى - بۇ رايون خەلقلىرىنىڭ ماركسىزمدىن كېينىكى ئىتتىقاد، ئىدىيىسىدىكى تەۋرىنىشنىڭ يەنى ئىتتىقاد كرىزىسنىڭ ئېغىرلىقىنىڭ روشەن ئىنكاسى.

خوش، بۇ رايون كىشىلىرىنى قەيىسى مۇقەددەس ئىدىيە شەرتسىز ئورتاقلاشتۇرالايدۇ؟ ھەر خىل مەنپەئەت توقۇنۇشلىرىدىن ھالقىغان ھەقىقىي ئىتتىپاقلىق ۋە قېرىنداشلىق تۇيغۇسىنى كىم يەتكۈزەلەيدۇ؟

يولداش ئايتماتوف، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80-يىللىرىدا سىز«قىيامەت» رومانىڭىزنى ئېلان قىلىپ، «ئالىمىي تەپەككۇر» ئىگىز بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرىنى يېشىپ، ئەدەبىيات سېپىدە غۇلغۇلا قوزغاپ دۇنيانى تەۋرەتتىڭىز. بولۇپمۇ رومانىڭىزدىكى «خرىستىئان مۇخلىسى ئابدىينىڭ باغرى تاش كىشىلەرگە دەھشەتلىك قىرغىنىنى توختىتىش تەلىپىنى قويغانلىقى ۋە شۇ كىشىلەر تەرىپىدىن كرېست شەكلىدىكى دەرەخكە ئېسىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى »نى تەسۋىرلەپ، ئاز كەم ئىككى مىڭ يىل ئىلگىرى ئىنسانلارنىڭ ۋەھشىيلىكىدىن كرېستقا مىخلاپ ئۆلتۈرۈلگەن ئېيسا ئەلەيھىسسالام بىلەن تەقدىرداش«ھازىرقى زامانداشلىرى ئېيسا ئوبرازىنى يارىتىپ، مېھرىبانلىقنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇشىدىكى بىردىنبىر چىقىش يولى ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى» ئىگىز ۋە «ئادەملەرنىڭ ئەزەلدىن قېلىپلاشتۇرغان دۇنيا ھەققىدىكى ئوي-پىكرىگە قارشى تۇرۇپ، دۆلەت، مىللەت، سىنىپ، سىياسەت، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەتتىن ھالقىپ، ھەممە ئالىمىي كەڭلىكتىن دۇنياغا يېڭىۋاشتىن باھا بېرىش»نى تەشەببۇس قىلدىڭىز.

يولداش ئايتماتوف، ئېسىڭىزدىمىكىن، 16-ئەسىردىن تارتىپ 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىغا قەدەر رۇسلار قازان، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا«رۇسلاشتۇرۇش» ، «خرىستىئانلاشتۇرۇش» تەك ئاسسىمىلاتسىيە سىياسىتى يۈرگۈزدى ۋە بۇ جەريانداﺍ«مۇسۇلمانلارنى ئۆزىمىتىگە قوشۇۋېلىش» ئۈچۈن«مەسچىت ۋە مەدرىسىلەرنى تاقاپ، ۋەخپىلەرنى بىكار قىلىپ، چېركاۋلارنى كۆپلەپ بىنا قىلدى». ئۇلار بۇ زېھىنىدىكى خەلقلەرنى «يا خرىستىئان دىنىغا بەيئەت قىلىشقا ياكى ئۆز ئىمتىيازلىرىدىن ۋاز كېچىشكە زورلىدى. خرىستىئان دىنىغا كىرمىگەن خەلقنى ئۆز يۈرتلىرىدىن مەجبۇرىي ھەيدەپ چىقىرىپ ، ئۇلارنىڭ مۇنبەت تېرىلغۇ يەرلىرىنى رۇس كۆچمەنلىرىگە بۆلۈپ بەردى»① يەرلىك خەلق رۇسلارنىڭ بۇ خىل ئاسسىمىلاتسىيە سىياسەتلىرىگە قارشى ئەسىرلەر بويى قانلىق كۈرەشلەرنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلدى. نەچچە يۈز مىڭ خەلق ئۆز ئېتىقادىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن قان-ياشلىق كەچۈرمىشلەرنى باشتىن كەچۈردى.

يولداش ئايتماتوف، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ باشلىرىغا قەدەر داۋاملاشقان بۇ ئېچىنىشلىق تارىخ بۇگۈننىڭ ئەينىكى بولالارمۇ؟ ياكى ئۆز راۋاجىنى ئىزدەرمۇ؟ سىزنىڭ «ئالىمىي تەپەككۇر» ئىگىزغا ئىلھام بەخش ئەتكەن ھادىسىلەردە ھەزرىتى ئېيسانىڭ «ئىنجىل» دىكى : «دۇشمىنىڭلارنى سۆيۈڭلار، بەختسىزلەرگە بەخت تىلەڭلار6 : 28» ، «سىلەرگە دۇشمەنلىك قىلغانلارغا ياخشى مۇئامىلە قىلىڭلار6 : 29» ، «بىرسى سىلەرنىڭ ئوڭ مەڭزىڭلارغا ئۇرغان بولسا، سول مەڭزىڭلارنىمۇ ئۇر، دەپ تۇتۇپ بېرىڭلار. بىرسى سىلەرنىڭ چاپىنىڭلارنى ئېپكەتسە، كۆڭلەكىڭلارنىمۇ يېشىپ بېرىڭلار6 : 30» دېگەندەك ئالىي ئىنسانپەرۋەرلىك ئالغا سۈرۈلگەن. بۇ تەلىماتلارغا نىسبەتەن بۇگۈنكى خرىستىئانلار: «بۇ پرىنسىپلار ئۆلچەملىك پرىنسىپلار بولسىمۇ، بىراق بۇ بىز ياشاۋاتقان يەرشارىدىكى ئاھالىلارنى يېتەكلەشكە ماس كەلمەيدۇ. بىز بۇ پرىنسىپلارنى ئىجرا قىلالمايمىز، ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئىجرا قىلىشىنىمۇ ئۈمىد قىلمايمىز، ئەۋلادلىرىمىزنىمۇ ئۇنى ئىجرا قىلىشقا ئۇندىمەيمىز» دەپ قارايدۇ. مانا بۇ«ئىنجىل» تۇتۇپ ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالىدىغان پرېزىدېنتتىن تارتىپ ئۆز گۇناھسىزلىقىنى «ئىنجىل» تۇتۇپ ئىسپاتلايدىغان جىنايەتچىگە قەدەر بولغان خرىستىئان دۇنياسىنىڭ مۇھەببەت - نەپرەت قىممىتىنى يوقاتقان بەزى«ئىنجىل» سۈرىلىرىگە بەرگەن رېئال باھاسى.

يولداش ئايتماتوف، سوتسىئولوگىيە (جەمئىيەتشۇناسلىق) ۋە سىلىشتۇرما مەزمۇن قىلىنغان ئىلىملەر، شۇنداقلا دۇنيا ئىدېئولوگىيە تارىخىدىكى سەھىپىلەردىن بىر مىللەت ئۆز تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا ئىدېئولوگىيىدىن ئىبارەت بۇ ئۇستىقۇرۇلمىنىڭ تەسىرىدىن مۇستەسنا بولالمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. بولۇپمۇ سەنئەت ۋە باشقا يېڭىلىق ۋە قانداقتۇر بىر ئىزىملار ھېسابىغا بىر مىللەت ئىدېئولوگىيىسىگە يېنىكلىك قىلىشنىڭ ھەقىقەتەن خەتەرلىك ئەھۋاللىقىنى ھەربىر ئەقلى روشەن، تەپەككۇرى تازا يازغۇچىلىرىمىزنىڭ سەگەكلىك بىلەن تونۇپ يېتىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

---

① گاۋىن ھامىلىن: «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنىڭ ئوچېركى» شاڭخەي(سودا) نەشرىياتى1994-يىل بېيجىڭ نەشرى.

يولداش ئايتماتوف، نېمە ئۈچۈن بۇددا دىنى ياپونىيە، جۇڭگو ۋە چاۋشيەندە ئوخشاش بىردىن بولسىمۇ، ھالبۇكى، ئۇچ دۆلەتتىكى نەتىجىسى ئوخشاش بولمايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئەينى دەۋرلەردە دۇنيا بويىچە ئەڭ تەرەققىي قىلغان ئەرەب-ئىسلام مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىپ، دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ئىمپېرىيىنى شەكىللەندۈرگەن ئىسلام دىنى يېقىنقى ئەسىرلەرگە كەلگەندە قۇمدەك چېچىلغان، ئىلىم ۋە مەدەنىيەتتە ھېسابسىز چېكىنگەن مۇسۇلمانلار دۇنياسىنىڭ شەكىللىنىشىگە سەۋەبچى بوپقالدۇ؟ مانى دىنى 8-ئەسىر ئاسىيا تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ ئىمپېرىيىلەردىن ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قۇدرەت تېپىشىدا ھالقىلىق رول ئوينىغان بولسا، نېمە ئۈچۈن ياتلاشقان ئىدېئولوگىيە بۇ ئىمپېرىيىنىڭ ھالاكىتىدە مەركەزلىك رول ئويناپ قالدۇ؟ نېمە ئۈچۈن خرىستىئان دىنى مىلادى 2-ئەسىردە رۇم ئىمپېرىيىسىنىڭ قۇرۇلۇشىغا شەرت - شارائىت ھازىرلىغان بولسا، ئوتتۇرا ئەسىردە ياۋروپانى كېنەز بالاسىغا مۇپتىلا قىلدۇ؟ ۋە يەنە14-، 15-ئەسىرلەرگە كەلگەندە پاكلاشتۇرۇلغان خرىستىئان دىنى ياۋروپا ئەدەبىيات - سەنئەت ئۇيغىنىش دەۋرىگە ئاساس سالدۇ؟ مانا بۇ بىر قاتار سوئاللار ۋە بۇ ھەقتىكى جاۋاب بايانلار بىر مىللەت، بىر رايون خەلقلىرىنىڭ تەلىم-تەربىيە ساھەسىدىكى مەشھۇر ئەربابلىرىنىڭ خەۋەردار بولۇشىغا تېگىشلىك بىلىملەردۇر.

يولداش ئايتماتوف، ئېنگلىس: «ئىقتىسادتىكى قالاق دۆلەت پەلسەپە جەھەتتە بىرىنچى ئىسكىرىپكىنى چېلىشى مۇمكىن» دېگەن. ھالبۇكى، بىزگە تارىختىن جۇغلانغان ئەقەللىي تەپەككۇرنىڭ غىجىكىنى تارتىشمۇ مۇمكىن بولماپتۇ.

ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئىدېئولوگىيە تارىخىدا ئەڭ كۆپ يېگىلاشلارنى باشتىن كەچۈرگەن مىللەتلەردۇر. يەھۇدىيلار بۇگۈنگە قەدەر 3200 يىل ئىلگىرىكى مۇسا پەيغەمبەر ۋە ئۇنىڭ «تەۋرات»ىنى ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ. خرىستىئان دۇنياسىمۇ ئىككى مىڭ يىل ئىلگىرىكى مەنۇى داھىيسى ئېيسانى ۋە مۇقەددەس كالامى «ئىنجىل»نى بازارغا سېلىۋاتىدۇ. بىز مىلادىدىن تارتىپ ھېسابلىغاندىمۇ شامان دىنى، زوروئاستىر (ئاتەشپەرەسلىك) دىنى، مانى ۋە بۇددا دىنى، خرىستىئان دىنى، ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆزلۇكسىز ئېتىقاد يېڭىلاپ بۇگۈنگە يېتىپ كەلدۇق.

يۇقىرىقى سېلىشتۇرمىلاردىن بىز خرىستىئان ئەللىرىنىڭ ئېتىقادتىكى ئىزچىللىقى بىلەن بىزنىڭ ئېتىقادتىكى كۆپ تەرەپلىمىلىكىمىزنىڭ غەرب ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ بۇگۈنكى دۇنياۋى ئىمتىيازىنىڭ شەكىللىنىشىدە مەلۇم تەرەپلەردىن رول ئوينىغانلىقىنى ئېتىراپ قىلماي ئامالىمىز يوق.

ئۇنداقتا «مەركىزىي ئاسىيانىڭ بىرلىكى ھەققىدىكى ئىدىيە» قەيەردە؟ بىز ئۇنى نەدىن تاپىمىز؟

ئەلۋەتتە، بۇ ئىدىيىنى ياۋروپادىن ، ئامېرىكا قىتئەسىدىن ياكى مۇستەقىل دۆلەتلەر بىرلەشمىسىدە كۇنسېرى كۆپىيىۋاتقان چېركاۋ مۇنارلىرىدىن ئىزدەش مەنتىقىسىزلىق. چوقۇمكى، ئۇ ئىدىيە مۇشۇ زېمىندا. بىزنىڭ يېزا-قىشلاقلىرىمىز ۋە خەلقىمىزنىڭ ئۇزاق يىللار داۋامىدا شەكىللەندۈرگەن تەپەككۇر قۇرۇلمىسىدا. ئۇ قانداق شەكىل، قانداق پاسسىپ ئورۇندا بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىزدىكى ساقلىنىپ قالغان بىردىنبىر ئەڭ ئاخىرقى ئورتاقلىق. گەپ بىزنىڭ شۇنى تېپىشىمىزدا.

كامالىي ئېھتىرام بىلەن:

قۇمۇل شەھەرئىچى يېزاجىگدە قۇدۇق كەنتىدىكى دېھقان **ئابدۇرېھىم ئابلەت**(M1)

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى مۇھەررىرلىرىنىڭ تەھرىرلىك مەسئۇلىيىتى نومۇرى

باش مۇھەررىر قۇربانماموت(M1)

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر رىسالەت مۇھەممەت(M2)

ئىيلان ۋە ساغلاملىق

ئابدۇغوپۇر مۇھەممدي

ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدە يۇقىرى ئورۇن تۇتىدىغان ئۇيغۇر تېبابىتىنىڭ سەلتەنىتى ھازىرغىچە دەۋران سۈرۈپ داۋاملاشماقتا. . .

بىز ئۇيغۇرلار تاماقلىرىمىزنىڭ ئوزۇقلۇق قىممىتىگە، تەڭگە بولغان مەنپەئىتىگە كۆڭۈل بۆلىمىز. كىچىكىمىزدىن ئاتا-ئانىمىزنىڭ «ئۇ سوغۇق كېلىدۇ، ئاچ قورساق ئاپتاپتا ئوينىما، ئىسسىق ئۆتۈپ قالىدۇ» دېيىشلىرى، سوغ ئۆتمەسلىك ئۈچۈن ھايۋان يېغىدا ياغلاپ قويۇشلىرى، بىرەر يېرىمىزنى قايرىۋالساق تۇخۇمدا شاقىداپ قويۇشلىرى. . . دىن ھەربىر ئائىلىدىن ئاز بولسىمۇ تېۋىپلىق ھىدىنى پۇرىغىلى بولاتتى.

بىزنىڭ يېتۈك مەدەنىيىتىمىزنىڭ ئىزلىرى تۇرمۇشىمىزدا ھېلىھەم ئاز-تولا بولسىمۇ چېلىقىپ تۇرۇپتۇ. قايسى كۆكتاتنىڭ نېمىگە شىپا بولىدىغانلىقى، قايسى مېۋىنىڭ، ئوزۇقلۇقا ئېھتىياجلىق ئىكەنلىكىمىزنى ئوبدان دەڭسىيەلمىگۈدەك ئەھۋالدا ئەمەسمىز. چۈنكى پاكىزلىق - پاكلىق ئەنئەنىسىنىڭ بىزگە بەخش ئەتكەن بۇيۇك سوۋغىلىرى ئاز ئەمەس. ئاتا-بوۋىلىرىمىزنىڭ ھەر ئىبادەتتىن بۇرۇن تولۇق، پاكىز تاھارەت ئېلىشى، ئىبادەت ۋاقتىدىكى پىكىرنىڭ مەركەزلىشىشى، بەدەننىڭ، بوغۇملارنىڭ دەۋرىيلىك ھەرىكىتىنىڭ تەڭگە بولغان مەنپەئىتى پەندىمۇ مۇئەييەنلەشتۈرۈلۈپ، يىلدا بىرەر ئاي ئاچ قويۇپ داۋالاش ئۇسۇللىرى رۇسىيە قاتارلىق تەرەققىي قىلغان ئەللەردە «بەدەننى تازىلاش، ئاشقازاننى ئارام ئالدۇرۇشنىڭ ئۇنۇملۇك چارىسى» دەپ تەرىپلىنىۋاتماقتا. قېنى، شۇ چاغلاردا گىمروي، راك ھەتتا ئەيدىز كېسەللىرى قانچىلىك بار بولغىيتتى!؟ زامانىۋى تەرەققىيات بىزگە زور ئۆزگىرىشلەرنى ئەپكەلدى، شۇنىڭغا ئەگىشىپ بەزى يارقىن مىللىي ئەنئەنىلىرىمىزمۇ يىگىلەشكە باشلىدى. . . ئىلگىرى قىشلاقلاردا كەڭرى دالىلارغا باغرىنى يېقىپ، كەڭرى تەبىئەتنىڭ يۇرىكىدە تۇرۇپ ساپ ھاۋادىن قېنىپ نەپەسلىنىدىغان كىشىلەر، كۈندە يوقلۇشۇپ ھال-مۇڭ بولىشىدىغان قوشنىلار ھازىر تېلېۋىزوردىكى تۇرلۇك فىلىم، ئېلان-تەشۋىقاتلارغا تاڭ قالماقتا. . . ئۇنىڭدا «ساپ ئاشلىقتىن ئىشلەنگەن» مېڭىنى تورمۇزلاش دورىسى - ھاراق، ئىشەك تېرىسى، سۆڭىكى. . . ئەيتاۋۇر يەنە ئاللىقانداق نېمىلەردىن ياسالغان «بىر چالما ئىككى، ھەتتا ئۈچ، تۆت

ساغلام تەننده ساپ ئەقىل

پاختەك سوقمدىغان» ، نوبىل مۇكاپاتى باھالاش ھەيئىتى بىلەلمەي قالغان «كاتتا دورىلار» ، ساق ئادەملەرنىمۇ ۋەھىمىگە سېلىپ، ئۆزىنى «قۇتقۇزغۇچى» كۆرسىتىۋاتقان دوختۇرخانىلار، بەدئىيلىكى چېكىنىپ بەدئىيلىكى چېكمدىن ئاشقان فىلىملەر. . . بىزنىڭ پاكلىق - پاكىزلىق ئەنئەنىلىرىمىزنى ئاللىقانداق قورقۇنچلۇق قاينىناملارغا سۆرىمەكتە. ئۆزى ساغلام بولمىغان بۇنداق ئېلانلار باشقىلارنى قانداقمۇ ساغلام قىلالىسۇن! ؟

تېببىي ئۇنىۋېرسىتېتنى پۈتتۈرگەن بىر دوستۇمدىن ئاڭلىشىمچە، «دورا» سۆزىنىڭ گرېكچە مەنىسى «زەھەر» ئىكەن، بۇنىڭغۇ قەدىمكى گەپ دەپ تۇرايلى، ئەقەللىيسى غەرب تېبابەت دورىلىرىنىڭ بەدىنىمىزدىكى مەلۇم ئورگانىزمنى تېز ساقايتقان تەقدىردىمۇ باشقا بىر ئورگانىزمغا ئەكس تەسىرى بارلىقىنى ھەممىمىز ئوبدان بىلىمىز. نۇرغۇن ئىشلار سودا شەكلىنى ئېلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە دوختۇرلارنىڭ بەزى دورىلارنى يېزىشى شۇ دورىنى ئىشلىگەن شىركەتنىڭ پارچە سېتىش مۇكاپات سوممىسىدىن بەھرىمەن بولىدىغانلىقىدىن ئايرىلالمىسا كېرەك! بۇ ھالدا ئۇ دورىلار يەنە قانچىلىك مەنپەئەت ئېلار؟ !

ئۇيغۇر تېبابىتىمىز دورىلىرى ئاستا تەسىر قىلسىمۇ، ئەكس تەسىرى بولمايدۇ. ئالدى بىلەن پۈتۈن بەدەننىڭ مۇۋازىنىتىنى تەڭشەشنى، داۋانى ئىلاجى بار ئوزۇقلۇقتىن - كۆكتات، مېۋە-چىۋە، پاكىز - ھالال ھايۋانلاردىن ئىزدەشنى تەۋسىيە قىلىدۇ، بۇ، نېمىدېگەن ئاقىلانە، ئەرزان، بىخەتەر، تەبىئىي ئىشەنچلىك يول! ئەجىبا ھېلىقى دورىلارنىڭ يېرىم پۈلىغا كېلىدىغان سۈت، تۇخۇم، ھەسەللەر ئۇلار تولۇقلىغان كالتسىي بىلەن قانىنى تولۇقلىيالماسمۇ؟ !

تېلېۋىزور خەۋەرلىرىدىن ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى بەزى كىشىلەرنىڭ سانائەتكە ئىشلىتىلىدىغان زەھەرلىك مىنېرال مايدا پىچىنە - پېرەنىكلەرنى ياساپ ساتقانلىقىنى ۋە يەنە بەزى ساختا تاۋارلارنىڭ ئېنىقلانغانلىقىنى ئاڭلاپ تۇرۇۋاتىمىز، ھۆكۈمەتمۇ ئۇلارغا زەربە بېرىپ تۇرۇۋاتىدۇ. بىزمۇ ھەم ئوزۇقلۇقتا دەققەت قىلىشىمىز زۆرۈر. چۈنكى سالامەتلىكىمىزنىڭ ياخشى بولۇشى مۇھىم ئامىلىغا 30% مۇناسىۋەتلىك بولسا، ئوزۇقلۇقتا 50% مۇناسىۋەتلىك، يەنى ئوزۇقلۇق بىزنىڭ سالامەتلىكىمىزدىكى ئەڭ مۇھىم ئامىل.

ساغلاملىق ئۇقۇمى نوقۇل ھالدىكى تەن ساغلاملىقىنىلا ئەمەس روھىي ساغلاملىق (ئەقىل، ئىرادە، ماسلىشىش ئىقتىدارى، مۇڭەپپەقىيەت قازىنىشقا بولغان ئىشەنچ) قاتارلىقلارنىمۇ كۆرسىتىدۇ.

ئاتىلىرىمىز ئېيتقاندەك «ساغلام تەندە ساپ ئەقىل» .

دېمەك، مېڭىمىزنىڭ ساز بولۇشى ياخشى ئوزۇقلۇق ھەم ياخشى ئوزۇقلىنىش ئادىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . شۇڭا مېۋە-چىۋە، كۆكتات، يەل-يېمىش ۋە باشقا تەبىئىي يېمەكلىكلىرىمىزگە يېپىشايلى، ساپ، ھالال، تەبىئىي نەرسىلەرنى چۈشىنەيلى، ئىستېمال قىلايلى.

ئاپتور: قەشقەر شەھىرى 4-ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچىسى(M2)

بۇ سان 2001 - يىل 10- مارتتا تىزىشقا يولاندى،

30 - مايدا باسمدىن چىقتى. تەھرىرلىگۈچى: قۇربان مامۇت(M1)،

رىسالەت مۇھەممەت (M2)، بېكىتكۈچى: قۇربان مامۇت

كـۇچـادا ئـۆتكـەن مـەشھـۇر نـەققـاش، رەسـسـام،
مـەدەنـىيـەت ئـەربـابى پـازىـل سـالـى (1987 ـ 1914)
رەسسام: تۇرسۇن پازىل

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى»2001 ـ يىل 3 ـ سان (ۋاقىتلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال)

《新疆文化》 (维吾尔文)
综合性文学双月刊

ش ئۇ ئا ر مەدەنىيەت نازارىتى تەرىپىدىن چىقىرىلدى
«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزۈپ نەشر قىلدى
خەلقئارالىق نومۇرى:ISSN1008—6498
مەملىكەتلىك نومۇرى:CN65—1073/G2
مەملىكەت ئىچى ۋە چەتئەللەرگە تارقىتىلىدۇ
ئادرېس: ئۈرۈمچى شەھرى ئىتتىپاق يولى 72 ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830001 تېلېفون:2856942
«شىنجاڭ گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى پوچتىخانىلار مۇشتېرى قوبۇل قىلىدۇ

主办:新疆维吾尔自治区文化厅
编辑出版:《新疆文化》杂志编辑部
国际标准刊号:ISSN1008—6498
国内统一刊号:CN65—1073/G2
发行范围:国内外发行
地址:乌鲁木齐市团结路 72 号
邮编:830001 电话:2856942
印刷:《新疆日报》印刷厂
发行:乌鲁木齐市邮局
订阅:全国各地邮局

پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 22 ـ 58 باھاسى: 5 يۈەن

邮发代号:58—22 定价:5 元

تارىم ناخشىسى (ماي بويىاق رەسىم) رەسسام: تاشپولات قاسىم